

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mohammad Ekram YAWAR

ULUSLARARASI HUKUKTA AZINLIKLARIN KORUNMASI BAĞLAMINDA
AFGANİSTAN'DA ULUS İNŞASINDAKİ BAŞARISIZLIK VE ETNİK AZINLIKLARIN
DURUMU: Şİİ HAZARALAR ÖRNEĞİ

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mohammad Ekram YAWAR

ULUSLARARASI HUKUKTA AZINLIKLARIN KORUNMASI BAĞLAMINDA
AFGANİSTAN'DA ULUS İNŞASINDAKİ BAŞARISIZLIK VE ETNİK AZINLIKLARIN
DURUMU: Şİİ HAZARALAR ÖRNEĞİ

Danışman

Prof. Dr. Hayati AKTAŞ

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2024

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Mohammad Ekram YAWAR' in bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler
Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof.Dr. Faruk ATAAY	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Prof. Dr. Hayati AKTAŞ	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Tolga ÖZTÜRK	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Samet Zenginoğlu	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Ramazan IZOL	(İmza)

Tez Başlığı: Uluslararası Hukukta Azınlıkların Korunması Bağlamında Afganistan'da Ulus
İnşasındaki Başarısızlık ve Etnik Azınlıkların Durumu: Şii Hazaralar Örneği

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :/....../20...

Mezuniyet Tarihi :08/08/2024

(İmza)
Prof. Dr. Seda BAYRAKTAR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora tezi olarak sunduğum “Uluslararası Hukukta Azınlıkların Korunması Bağlamında Afganistan’da Ulus İnşasındaki Başarısızlık ve Etnik Azınlıkların Durumu: Şii Hazaralar Örneği” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

...../...../ 2024

İmza

Mohammad Ekram YAWAR

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Mohammad Ekram YAWAR
Öğrenci Numarası	20185239006
Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Hayati AKTAŞ
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Uluslararası Hukukta Azınlıkların Korunması Bağlamında Afganistan'da Ulus İnşasındaki Başarısızlık ve Etnik Azınlıkların Durumu: Şii Hazaralar Örneği
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2427627057
Rapor Tarihi	05,08,2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %2 Alıntılar dahil: %2
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 321 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. .../...../2024 Prof. Dr. Seda BAYRAKTAR Müdür	

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
TEŞEKKÜR.....	i
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
KURAMSAL ÇERÇEVE: İNŞACILIK TEORİSİ	13
1.1. İnşacılık Teorisi	13
1.1.1. Araştırmanın Teorik Temelleri	17
1.1.1.1. Bilişsel Temeller.....	17
1.1.2. Konstrüktivizm Ontolojinin Temelleri.....	20
1.1.2.1. Kimlik	21
1.1.2.2. Aracı ve Yapısı	22
1.1.3. Konstrüktivizm ve Uluslararası İlişkiler.....	23
1.1.3.1. Anarşi ve Düzen	23
1.1.3.2. Uluslararası Kuruluşlar ve İş Birliği	24
1.1.3.3. Uluslararası Sistemdeki Değişiklikler.....	24
1.1.4. Konstrüktivizm ve Dış Politika.....	27
1.1.5. Konstrüktivizm ve Kültür	28
1.1.5.1. Diyalog Olarak Kültür	29
1.1.5.2. Sürecin Başlığı Olarak Kültür.....	30
1.1.5.3. Kimlik Olarak Kültür	31
1.2. Demokrasi Kavramı.....	34
1.3. Demokratikleşme.....	35
1.4. Demokratikleşme Dalgaları.....	35
1.5. Demokratikleşme Sürecini Etkileyen Faktörler	36
1.6. Demokratikleşmenin Teorik Çerçevesi.....	37
1.7. Gelişmiş Ülkelerde Demokrasi Teorileri	37
1.7.1. Yapısalcı Teoriler	37
1.7.2. Aktivist Teoriler	38
1.8. Karmaşık Toplumlarda Demokrasi.....	39
1.9. Kimlik Nedir?.....	39
1.9.1. Kimliğin Önemi	40
1.9.2. Süreklilik ve Farklılaşma	41
1.9.3. Ulusal Kimlik.....	46
1.10. Ulus Nedir?.....	47
1.10.1. Politik Toplumun Bir Unsuru Olarak Etnisite ve Etnik Azınlık Kavramı	47
1.11. Azınlık Nedir?.....	52
1.11.1. Etnisite	54
1.11.2. Ulus ve Etnisite ile İlgili Teoriler.....	55
1.11.3. Irk.....	55
1.11.4. Haklar.....	56
1.11.5. Uluslararası Hukukta Azınlık.....	56
1.11.6. Uluslararası Haklar	57
1.11.6.1. Uluslararası Hukuk ve Azınlık Hakları	58
1.11.6.2. Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları Nasıldır?	59

1.11.7. Azınlıklar Konusunda Uluslararası Örgütlerin Tutumu.....	63
1.11.7.1. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nde Azınlıkların Hakları.....	64
1.11.7.2. Birleşmiş Milletler Şartı ve Ayrımcılık Yapmama İlkesi	65
1.11.7.3. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Eşitlik İlkesi.....	65
1.11.7.4. Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi.....	66
1.11.7.5. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde Azınlıkların Hakları ...	66
1.11.7.6. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde Azınlık Hakları	67
1.11.8. Uluslararası Hukuk Sisteminde Var Olma Hakkı	67
1.11.8.1. Kültürel Hak	69
1.11.8.2. Dil Hakları.....	70
1.11.8.3. Dinî Haklar	71
1.11.9. Kendi Kaderini Tayin Hakkı	71
1.11.10. Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Temelleri	71
1.11.11. Roma Uluslararası Ceza Mahkemesi Tüzüğü (1998)	74
1.11.12. Ana Dilde Eğitim Hakkı ile İlgili Uluslararası Anlaşmalar ve Belgeler ile İç Hukuk.....	75
1.11.12.1. Sözleşme'de Azınlıkların Haklarına İlişkin İlkeler	78
1.11.13. Uluslararası Sistemin Azınlıkları Destekleme Konusundaki Sınırlamaları	80
1.11.13.1. Devletlerin Egemenliği	80
1.11.13.2. Siyasi ve Yasal Sistemlerdeki Farklılıklar.....	80
1.11.13.3. Kapsamlı Bir Tanımın Olmaması.....	80
1.11.14. Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Açıklanması.....	81
1.12. Milliyetçilik (Etnografya)ve Birlik İlişkisi.....	85
1.13. Milliyetçilik ve Güvenlik	85
1.14. Milliyetçilik ve Eğitim	86
İKİNCİ BÖLÜM	88
AFGANİSTAN'NIN ETNİK GRUPLARI VE DEMOGRAFİK DURUMU	88
2.1. Afganistan'daki Etnik Grupları	93
2.1.1. Hazaralar.....	93
2.1.2. Peştunlar.....	93
2.1.3. Tacikler	94
2.1.4. Özbekler.....	94
2.1.5. Türkmenler.....	94
2.1.6. Diğer Azınlık Gruplar	95
2.1.6.1. Aymaklar	95
2.1.6.2. Beluçler	95
2.1.6.3. Nuristaniler.....	95
2.1.6.4. Peşeyiler	95
2.1.6.5. Kızıl Başlar	95
2.1.6.6. Kırgızlar	96
2.1.6.7. Moğollar.....	96
2.1.6.8. Hindular ve Sihler	96
2.1.6.9. Pamirler.....	96
2.1.6.10. Brahuiler.....	96
2.2. Kimlik Grupları, Etnik ve Soy Çatışmaları Üzerinde Etkili olan faktörler.....	96
2.2.1. Dış Faktörler	97
2.2.1.1. İran	98
2.2.1.2. Suudi Arabistan	98
2.2.1.3. Pakistan	99
2.2.2. İç Faktörler.....	100
2.2.2.1. Siyaset	100

2.2.3. Ekonomik Faktörler	100
2.2.4. Sosyal ve Etnik Faktörler.....	101
2.3. Afganistan'ın Dinî Yapısı	102
2.3.1. Afganistan Anayasasında Dinin Yeri	103
2.3.2. Afganistan'ın Yeni Anayasasının İlkelerinde Dinin Rolü	104
2.3.3. Din ile Afganistan Anayasasında Güvence Altına Alınan Haklar Arasındaki İlişki	105
2.3.4. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin Bir Arada Yaşama Zorluklarına ve Şariat Yasalarına Uyum Örnekleri	107
2.3.5. Afganistan Anayasasında Kanunların İslam'a Uygunluk Yöntemleri.....	110
2.3.6. Afganistan'da Etnik ve Mezhepsel Hatalar ile Siyasi ve Sosyal Açmaz Krizi	112
2.3.7. Araştırma Geçmişi	115
2.3.8. Etnisitenin Teorik Çerçevesi	115
2.4. Etnik Köken ve Nüfus Bileşimi.....	118
2.4.1. Etnisite ve Siyasi Sistemin Yapısı.....	121
2.4.2. Kitleler Arasında Etnik Köken.....	121
2.4.3. Orta Düzeylerde Etnosentrizm.....	122
2.4.3.1. Akademisyenler ve Etno-Odaklı Kültürcüler.....	122
2.4.3.2. Etnik Dinî Liderler	123
2.4.3.3. Etnoist Aydınlar ve Eğitimli İnsanlar	124
2.4.4. Kültürel Seçkinler ve Etnosentrizm.....	124
2.4.5. Etnik Gruplar ve Siyasi Partiler	125
2.4.6. Milliyetçi Cihatçı Partiler	129
2.4.7. Üst Seviyelerde Etnosentrizm.....	130
2.4.8. Etnik Krizin Karşılaşması ve Devam Etmesi	131
2.4.9. Etnisite ve Politik Yeniden Yapılanma ve Etnik Birlik.....	134
2.4.10. Etnisite Mitolojisi	134
2.4.11. Etnik Grupların Belirsiz Doğası.....	135
2.4.12. Etnisitenin Araçsal Kullanımı.....	136
2.4.13. Etnik Reklamcılığın Kapsamı.....	138
2.4.14. Aristokrasinin Hâkimiyeti ve Sivil Toplum Eksikliği.....	139
2.5. Afganistan'da Demokratikleşme	140
2.5.1. Demokratikleşme Süreci.....	140
2.6. Afganistan'da Demokrasinin Geçmişi	141
2.7. Afganistan'da Demokrasi Kurma Süreci	142
2.7.1. Gelenekler.....	144
2.7.2. Yoksulluk ve Az Gelişmişlik.....	147
2.7.3. Coğrafi Faktör.....	148
2.8. Afganistan'da Bir Demokrasi için öneri	149
2.8.1. Karamsar Demokrasi Görüşü	149
2.8.2. İyimser Görünüm.....	150
2.9. Afganistan'da Demokratikleşmenin Önündeki Sosyal Engeller.....	153
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	154
ABD MÜDAHALE DÖNEMİNDE AFGANİSTAN'DA ULUS İNŞASI	
TARTIŞMALARI	154
3.1. Askerî Müdahale ve Yeni Devlet İnşası.....	155
3.1.1. Askerî Müdahale.....	155
3.1.2. Devlet İnşası	156
3.1.3. Altyapıların Kurulması ve Güçlendirilmesi.....	157
3.1.4. Silahlı Kuvvetler ve Askerî Yapı.....	158
3.1.5. Cihatçı grupların zayıflaması.....	159
3.1.6. Silahsızlanma	159

3.1.7. Yardım Kuruluşunun Rolü	160
3.1.8. Millîleştirme.....	162
3.1.9. Eğitim Sistemi.....	164
3.1.10. Kadın Hakları.....	166
3.1.11. Uyuşturucu.....	167
3.2. Afganistan'da Kurulan Düzen.....	167
3.3. Afganistan'ın Siyasi Yapısı	168
3.4. Afganistan'ın Sosyal İnşası ve Siyasi Yapısına Bir Bakış.....	169
3.4.1. Konstrüktivizm ve Afganistan'ın Geleneksel ve Aşiret Siyasi Kültürü	172
3.4.2. Yönetici Seçkinlerin Yapılandırıcılığı ve Zihniyeti	172
3.4.3. Yapılandırıcılık ve Sosyal Bağlam ve Politika Oluşturma Alanları	173
3.4.4. Yapılandırıcılık ve Ulusal Gereksinimler.....	173
3.4.5. Yapılandırıcılık ve Afganistan Dış Politikasındaki Ajanın Özellikleri	173
3.4.5.1. Sistem Belleği	174
3.4.6. Afganistan'ın Dış Politikasında Komisyoncular ve Verimlilik	174
3.5. Bonn Konferansı.....	175
3.6. Bonn Konferansı'nın Siyasi Çözümü ve Sonuçları	175
3.7. Afganistan İslam Cumhuriyeti Döneminde Anayasada Azınlık Hakları	177
3.8. Afganistan Anayasası Açısından Azınlık Güvenliği	178
3.8.1. Can Güvenliği.....	178
3.8.2. Finansal Güvenlik	181
3.8.3. İş ve Faaliyetin Ekonomik Güvenliği	182
3.8.4. Yasama Seçiminde Güvenlik ve Özgürlük	183
3.8.5. Dinî Eşitlik.....	186
3.8.6. Azınlıkların Dilini Resmen Tanımak	188
3.8.7. Eğitim Özgürlüğü Hakkı.....	191
3.8.8. Ana Dilde Eğitim Hakkı	192
3.8.9. Adli Adalet	193
3.9. Afganistan ve Dinî Azınlıklar	197
3.10. Afgan Toplumunun Sosyal ve Dinî Yapısı.....	198
3.10.1. Afganistan'ın Dinî Yapısı	198
3.11. Afganistan'daki Azınlıkların Haklarına Bir Bakış	199
3.12. Afganistan'daki Şiilerin (Hazara) Haklarının İncelenmesi	200
3.12.1. Şiiler, Din ve İnanç Özgürlüğü Hakkı	202
3.12.2. Afganistan'da Şiiler (Hazara) ve Hükümet	205
3.12.3. Afganistan'ın Yeni Anayasasında Şiilere (Hazara) Dikkat.....	207
3.12.4. Afganistan'ın Yeni Anayasasında Şiilerin Konumu	209
3.12.4.1. Ayrımcılığın Reddi ve Şiddetle Mücadele	209
3.12.4.2. Kültürel Haklar	209
3.12.4.3. Dinî Haklar.....	210
3.12.4.4. İktidara Katılım	212
3.13. Afganistan'daki Gayrimüslim Azınlıkların Hakları	214
3.14. Afganistan'daki Yeni Anayasa ve Gayrimüslim Azınlıklar.....	214
3.15. Taliban İlk Döneminde (1994-2001) Hazara Halkının Durumu.....	216
3.15.1. Hazara topluluğunun liderliğine baskı yapmak.	217
3.15.2. Hazara topluluğu üzerinde sosyal ve dinî baskılar uygulamak.	217
3.16. Taliban'ın Düşüşünden Sonra Hazara Halkının Durumu (2001-2018).....	218
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	219
ABD MÜDAHALESİ SONRASI DÖNEMDE HAZARALAR 2001-2019	219
4.1. Taliban Sonrası Dönemde Hazara Halkının Fırsatları	222
4.2. Ülkenin Karar Alma Mekanizmalarında Hazaraların Var Olduğu Dönem.....	222

4.2.1. Afganistan'daki Hazara halkının siyasi konumunu düzeltmek	223
4.3. Hazara Halkının Bilimsel ve Kültürel İmkânları.....	223
4.4. Cumhuriyetin ilk on yılında Hazaralar Durumu.....	224
4.4.1 Taliban sonrası 2001-2018 dönemde Hazara halkının karşılaştığı zorluklar,.....	224
4.4.1.1. Siyasi zorluklar	224
4.4.1.2. Kültürel ve eğitimsel zorluklar	225
4.4.1.3. Güvenlik sorunları.....	225
4.5. Afganistan'ın Geleceğinde Hazaralar: Gelecek Projeksiyonları	227
4.6. Afganistan Hazaraların (Şiil) tarihî geçmişinde bazı noktalar.....	228
4.7. Afganistan'ın Tarihsel Sürecinde Hazaraların ve Şiilerin Siyasi Konumu	229
4.8. 1747-1973 Kraliyet Hükümetleri Döneminde Hazaraların Siyasi Durumu	229
4.9. Cumhuriyet Devletleri Döneminde (1992-1973) Bin Yılların Siyasi Durumu	232
4.10. Hazaralar ve Mücahid Devleti (1992-1996).....	233
4.11. Taliban Hükümeti Döneminde (1996-2001) Hazaraların Siyasi Durumu	233
4.12. Taliban Sonrası Rejim (2001'den İtibaren).....	234
4.13. Afganistan'daki Hazara Şiilerinin Siyasi Zorluklarının Patolojisi.....	234
4.13.1. Grup İçi Yaralanmalar.....	235
4.13.2. İç Anlaşmazlıklar.....	236
4.13.3. Mevcut Siyasi Partiler.....	236
4.13.4. Ulusal Siyasi Parti Eksikliği	237
4.13.5. İdeolojilerin Başarısızlığı ve İdeallerin Ölümü	238
4.13.6. Siyasi Liderlik Krizi.....	239
4.13.7. Hazara Şiilerin Siyaseti.....	240
4.14. Siyasi Elitlerin Zayıf İş Birliği ve Etkileşimi	241
4.14.1. Grup Dışı Zorluklar	241
4.14.2. Hükümetin ayrımcılığı ve ihmali.....	241
4.14.3. Dış Aktörlerle Etkileşim Olmaması.....	242
4.14.4. Hükümetin ve politikacıların ayrımcı politikası	242
4.15. Hazaralar Güçleri ve yeterlilikleri	243
4.15.1. Politika ve Kimlik.....	244
4.15.2. Meslek ve İş	246
4.15.3. Taliban'ın iktidara dönüşü ve Afgan diasporasının yeni bir okuması	247
4.15.4. On Dört Yıllık Göç	249
4.16. Afgan Diasporası ve Taliban'ın Dönüşünün Hayal Kırıklığı	250
4.17. Afgan Diasporasından Yeni Bir Neslin Oluşumu	251
4.18. Hazaralar Diasporası.....	252
4.19. Savaş ve Göç	254
4.19.1. Afganistan'ın Hazaraların Sosyal Ağları ve Ekonomik Stratejileri.....	254
4.19.2. Afgan Göçünün Etnografik Çalışmaları	255
4.19.3. Afganların Etnografya ve Göç Çalışmalarında Hazaraların Yokluğu.....	256
4.19.4. Savaş ve Göç Kitabının Önemi ve Monsuti'nin Araştırması	257
4.20. Afganistan'ın Geleceğinde Hazaralar: Gelecek Projeksiyonları	260
4.20.1. Afganistan'ın Hazara Şiileri, Taliban'ın Dönüşü ve IŞİD'in Yükselişi.....	260
4.20.2. Kötümser Senaryo.....	261
4.20.3. İyimser Senaryo	263
4.21. Taliban'ın Yeniden Ortaya Çıkışı ve Afganistan'da IŞİD Sorunu	265
4.22. Afganistan'daki Şiilerin İniş Çıkışları ve Taliban Rejimi Altındaki Gelecekleri.....	266
SONUÇ	269
KAYNAKÇA	274
Ek 1: Afganistan Haritaları	303
ÖZGEÇMİŞ	306

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Afganistan'daki Etnik Gruplar.....	89
Tablo 2.2. Afganistan'da Çok konuşulan Diller	92
Tablo 2.3. Afganistan'ın dini yapısı.....	103
Tablo 2.4. İllere ve cinsiyete göre 2023 yılında Afganistan'ın toplam tahmini nüfusu (kişi)	120
Tablo 2.5. Afganistan Siyasi Partilerin Listesi	125
Tablo 3.1. Tüm eğitim kurumları.....	165
Tablo 3.2. Toplam üniversite ve okul öğrenci sayısı	165
Tablo 3.3. Ekonomik göstergeleri.....	183

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Bkz,	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
Çev.	Çevirin
CIA	Merkezi İstihbarat Teşkilatı
GSYİH	Gayri safi yurt içi hasıla
MS	Milattan sonra
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NSIA	Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu
S	Sayı
s.	Sayfa
UNESCO.	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
USAID.	Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı

ÖZET

Bu tez, uluslararası hukuktaki azınlıkların korunması bağlamında Afganistan'daki ulus inşasındaki başarısızlık ve etnik azınlıkların durumunu, özellikle de Şii Hazara azınlığı üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Tez, Afganistan'daki etnik azınlıkların haklarını ve durumunu anlamak, uluslararası hukukun azınlıkların korunması bağlamında etkisini değerlendirmek ve ulus inşası sürecindeki zorlukları vurgulamak için bir hedef belirlemektedir. Bu çalışmada yanıtını aradığımız temel araştırma sorusu, uluslararası hukukta azınlıkların konumu ve haklarının ne olduğudur. Araştırma sorusunun cevabı dört ana başlık altında verilmiştir. Birinci bölümde genel teorik çerçeve, inşacılık teorisi; ikinci bölümde Afganistan'daki demografik durum ve farklı etnik gruplar arasında siyasal güç dağılımını üzerinedir. Üçüncü bölümde Amerikan Müdahale sırasında Afganistan'da ulus inşası tartışmaları ele alınmış ve dördüncü bölümde ise Afganistan'daki Hazara, Şii, azınlıkların hakları ABD Müdahale sonrası dönemde ele alınmış, sonuçlar çıkarılmış ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Uluslararası hukuk incelendiğinde azınlıkların uluslararası hukukta temel bir konuma sahip olduğu kanıtlanmıştır. Ancak pratik anlamda genel olarak uluslararası toplum henüz azınlıkların haklarını koruyabilmiş değildir. Bu çalışmanın sonuçları, Afganistan'daki Hazara, Şii, azınlıklarının haklarıyla ilgili tartışmaları ele aldı ve dini ve mezhebi azınlıkların Afganistan'da temel haklardan yararlanmadığı gerçeğini açığa çıkardı. Afganistan'daki dini ve mezhebi azınlıkların hala pek çok zorlukla karşı karşıya olduğu ortaya çıktı.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Etnik Azınlıkların Hakları, Hazara, Ulus İnşası, Uluslararası Hukuk

ABSTRACT

Failure of Nation Building in Afghanistan and the Situation of Ethnic Minorities in the Context of Protection of Minorities in International Law: The Case of Shia Hazaras

This thesis aims to examine the failure of nation-building in Afghanistan and the situation of ethnic minorities, particularly the Shia Hazara minority, in the context of the protection of minorities in international law. The thesis sets out to understand the rights and situation of ethnic minorities in Afghanistan, evaluate the impact of international law on the protection of minorities, and highlight the challenges in the nation-building process. The primary research question addressed in this study is the position and rights of minorities in international law. The answer to the research question is provided under four main headings. The first section deals with the general theoretical framework, constructivism theory; the second section focuses on the demographic situation in Afghanistan and the distribution of political power among different ethnic groups. The third section discusses nation-building debates in Afghanistan during the American intervention, and the fourth section addresses the rights of Hazara, Shia, minorities in Afghanistan, draws conclusions, and presents recommendations. When examining international law, it is evident that minorities hold a fundamental position in international law. However, in practical terms, the international community has generally failed to protect the rights of minorities. The findings of this study addressed discussions concerning the rights of Hazara, Shia, minorities in Afghanistan, revealing the fact that religious and sectarian minorities do not enjoy basic rights in Afghanistan. It emerged that religious and sectarian minorities in Afghanistan still face numerous challenges.

Keywords: Afghanistan, Rights of Ethnic Minorities, Hazara, Nation Building, International Law.

TEŞEKKÜR

Bu araştırma benim için uzun soluklu bir yolculuktu. Araştırmanın başlangıcından sonuna kadar birlikte emek verdiğim, değerli danışman hocam Prof. Dr. Hayati AKTAŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Araştırmaya önemli katkılar sağlayan ve katkıda bulunan tüm Hocalarıma çok teşekkür ediyorum. Süreç boyunca destek veren, duaları ile yanımda olan kıymetli babam Dr. Mohammad Akbar YAWAR'a ve aileme en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Mohammad Ekram YAWAR

GİRİŞ

Afganistan tarihsel süreç içerisinde birçok iç savaş yaşamış ve iç savaşın getirdiği kavga ve kaos ortamı ülkenin dış müdahalelere açık hâle gelmesine neden olmuştur. Yaşanan savaşlar ve krizler Afganistanı oluşturan toplumlar ve onların siyasal, ekonomik ve güvenliği üzerinde de olumsuz etkilere sebep olmuştur.

Siyasi kriz, Afganistan'daki ciddi krizlerden biridir ve iki kökü vardır: Birincisi, toplumsal bölünmeler, savaşlar ve siyasi gücün belirli bir grubun tekelinde merkezîleşmesi ile ilgili iç faktördür. Dış faktör olan ikincisi ise bölge ülkelerinin ve dünyanın başat güçlerinin Afganistan iç politikasına müdahalesini ifade eder. Afganistan'daki siyasi kriz; güvenlik krizi, sosyal kriz, kültürel kriz ve ekonomik krizle birleşmekte birbiri etkilemektedir. Örneğin, ülke, zengin doğal kaynaklara ve önemli maden rezervlerine sahip olduğu dikkate alındığında zengin olmasına rağmen mevcut durumda dünyanın en fakir ülkelerinden biridir. Ekonomik kriz, siyasi krizin gölgesinde şiddetlenmeye devam etmektedir.

Afganistan, yoksulluğun ve yoksunluğun etkin bir şekilde yaşandığı üçüncü dünya ülkelerinden bir tanesidir. Bu ülkedeki hükümet yapısı, siyaset sözlüğüne sığmayan tanımsız bir yapıdır. Afganistan'daki etnik grupların durumunu ve bunların siyasi kurumlar ve siyasi aktivistlerle bağlantısını anlamak için gerekli olan bu ülkedeki etnik köken krizi, aynı zamanda modernleşmenin önündeki en önemli zorluktur. Afganistan'da etnosentrizm veya kabile milliyetçiliği krizleri derinleştirmektedir. Öte yandan, Afganistan'da çoğunluk olduklarını iddia eden ve ısrarla siyasi gücün ve otoritenin birinci sırasına kendilerine konumlandırmaya çalışan Peştunlar, kendilerini iktidarın tartışmasız sahibi olarak görmektedirler. Bu tezde ele alınan farklı etnik ve diğer grupların tamamında bu tür ayrıcalıklar devam ederken aşiret eğilimlerinde siyasi iktidarın hegemonyasına bağlılık, din ve mezhep dünyasında da meşruiyeti olan bir tabuya dönüşmüştür.

Afganistan; sosyal, ekonomik ve kültürel kurumları modernleşirmesi gereken, gelenekten modernliğe geçiş sürecinde olan bir ülkedir. Bu nedenle siyasi kurumlarında büyük değişiklikler yapması gerekmektedir. Daron Acemoglu ve James Robinson, Üçüncü Dünya'nın modernleşmeye doğru hareket noktasını, kapsamlı siyasi kurumların yaratılması ve genişletilmesinde ele alırken kapsamlı kurumların yaratılması, gelişmenin evrimsel döngüsüne yol açtığını iddia etmektedirler. "Evrimsel döngüsü mantığı, genel bir gerçeklikten kaynaklanır:

Yaygın kurumlar, gücü sınırlamak ve toplumda çeşitli güçleri dağıtmak amacıyla yasal hükümetin gerekliliğini yerine getiren bir şekilde oluşturulmuştur.¹

Etnik gruplar arasında çatışmayı tetikleyecek toplumsal krizin yanı sıra bu krizin büyümesini ve yayılmasına sebep olan siyasi, ekonomik, kültürel ve çevresel birleşik başka krizler de vardır. Bir tanıma göre toplumsal kriz; siyasi, ekonomik ve kültürel krizlerin bir kombinasyonudur. Ancak özellikle toplumsal kriz, sosyal uçurumlar, özellikle etnik, dilsel ve dinî, yaygın yoksulluk düzeyi, etnik azınlıkların grup üstünlüğü, coğrafya faktörü, etnik bağlam, nüfus dağılımı, kentsel ve kırsal farklılıklar öne çıkmaktadır. Kültürel krizi etkileyen faktörler ise; kültürel yoksulluk, düşük eğitim düzeyi, geleneksel dinî düşüncenin baskınlığı ve aşırı köktendinci eğilimler ve ülke dışından ithal edilen kültürlerdir. Bunlar siyasi ve toplumsal krizlerle doğrudan ilgilidir.

Toplumsal krizler etnik çekişmelere de sebep olmaktadır. Etnik çekişme, bir ülke içinde iki veya ikiden fazla etnik grup arasında ortaya çıkan gerilimdir ve etnik grupların konumlarını veya taleplerini bu şekilde belirlemesidir. Bu çatışmaların kökleri ekonomik, politik veya sosyal faktörlerden kaynaklanabilir. Ancak çoğu zaman etnik çatışmalar; geride ölümler, yaralıları, göç ve yoksulluk bırakan savaşımlara yol açarlar. Bu nedenle etnik savaşlar, Birleşmiş Milletler'in her zaman temel çözümler üretmesi talep edilen en önemli sorunlardan biridir. Bu arada Afganistan da uzun süredir etnik ve ırksal gerilim ve çatışmalarla karşı karşıya olan ülkelerden biridir ve bu sorunlar bugün hâlâ devam etmektedir. Çünkü zayıf hükümet ve komşu ülkelerin müdahalesi Afganistan'daki etnik ayrışmayı körüklemektedir. Öte yandan Afgan siyasi liderlerin bazıları, etnik tartışmaları gündeme getirerek siyasi statü ve etki kazanmaya çalışmaktadır. Afganistan'ın stratejik konumunun, etnik çatışmaların kısa sürede sona ermeyeceği ve devam edeceğini de göstermektedir. Çünkü bu ülke Peştun, Tacik, Özbek, Hazara, Türkmen, Peşeyi, Beluç ve diğer alt kimliklerden oluşmaktadır ve nüfusunun çoğunluğu Türk, Peştun veya Tacik'tir. Dolayısıyla Afganistan'ı meydana getiren birçok etnik ve dinî azınlık vardır.²

Bu araştırmanın inceleme konusu etnik ve dinî azınlıklardan Hazaralar olacaktır. Hazara'ların tarihsel durumu, yönetime katılma biçimleri, günümüzdeki varlıklarıyla inceleme konusu yapılacaktır.

Bu tezin amacı, Afganistanda yaşayan etnik ve dinî azınlıkları biri olan Hazaralar'ın durumunu ve ulus inşa sürecine etkisini uluslararası azınlık hakları belgeleri doğrultusunda incelenmek ve sonuçlarını değerlendirmektedir.

¹Acemoğlu ve Robinson, 2012: 414.

² Ashrafi ,Nasir Ahmad - , Afganistan'da azınlıkların ve nesli tükenmekte olan azınlıkların hakları. 4-5-2017, erişim için <https://tinyurl.com/mrxwfnadn>.

Uluslararası hukukun temel amacı, insan haklarını korumak ve toplumların barış içinde bir arada yaşamasını sağlamaktır. Bu bağlamda, azınlıkların korunması, uluslararası hukukun önemli bir alanını oluşturur. Azınlıkların haklarının korunması, özellikle etnik, dini veya dil temelli farklılıklara dayalı ayrımcılığın ve baskının önlenmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu tez, uluslararası hukuk bağlamında azınlıkların korunması perspektifinden Afganistan'daki ulus inşasındaki başarısızlığı ve bu durumun etnik azınlıklar üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, Şii Hazaralar örneği üzerinden Afganistan'daki etnik azınlıkların durumunu analiz etmek hedeflenmektedir.

Afganistan, tarihsel olarak etnik ve dini çeşitliliğe sahip bir ülke olmuştur. Fakat uzun süredir devam eden iç çatışmalar, dış müdahaleler ve siyasi istikrarsızlık, ülkedeki etnik grupların haklarının korunması ve uluslararası standartlara uygun bir şekilde yönetilmesi konusunda ciddi zorluklar yaratmıştır. Özellikle, Şii Hazaralar gibi etnik azınlıklar, Afganistan'daki siyasi, ekonomik ve sosyal yapıya entegre olma ve haklarını güvence altına alma konusunda çeşitli engellerle karşılaşmaktadır.

Önceki araştırmalar, Afganistan'daki azınlık hakları konusundaki sınırlı araştırmaların olduğunu ve şimdiye kadar bu konuda yapılmış kapsamlı bir araştırmanın olmadığını belirtmektedir. Bazı Afgan yazarlar ve yabancı araştırma enstitüleri bu konuyla ilgili makaleler yayınlamışlardır. Örneğin, Hozah Üniversitesi ve Kur'an Araştırmaları Vakfı, Kur'an ve Hukuk, "Kuran ve İnsan Hakları" konusunu ele alan araştırmalar yapmış ve Kuran'da tüm insanlara saygı gösterilmesinin vurgulandığını ve azınlık ile çoğunluk arasındaki farkın belirtilmediğini, bunun yerine takva ve sakınma'nın insanlar arasındaki üstünlük ölçüsü olarak açıklandığını belirtmiştir.³

Uluslararası hukuk alanında da azınlık haklarını destekleme konusunda tartışmalar yapılmıştır. Örneğin, Jafar, Langarudi, Hukuk Terimleri, kitabında azınlıkları tanımlamış ve uluslararası toplumun ulusal devletlere, etnik ve dini azınlıkların haklarını korumaları için bazı yükümlülükler getirdiğini belirtmiştir.⁴ Benzer şekilde Abbas Saali Rahbar, Dini Demokraside Devlet ve Milletin Karşılıklı Hakları, makalesinde, devlet ve milletin azınlıkların haklarını korumada görevleri üzerine odaklanmıştır ve devletlerin toplumsal adaleti sağlamak için etnik ve dini gruplar arasında ayırım yapmadan çaba göstermeleri gerektiğini belirtmiştir.⁵

Mehmet Sinan, Birdal, Etnisite, Milliyetçilik ve Sömürgecilik hakkında bir makale Yayınlanmıştır. Bu makale Uluslararası ilişkiler teorisi, etnisite, milliyetçilik ve sömürgecilik

³ Hozah Üniversitesi ve Kur'an Araştırmaları Vakfı, Kur'an ve Hukuk, <https://tinyurl.com/3rmcaumr> (erişim tarihi: 10.05.2023).

⁴ Langroudi, 2023.

⁵ Abbas Ali, Rahbar (2015)

konularını incelemekten çok şey kazanabilir. Milliyetçilik üzerine yapılan araştırmalar, uluslararası ilişkilerde inşacı yaklaşımlar için önemli teorik katkılar sağlamıştır. Benzer şekilde, postkolonyal teori de Batılı devletlere odaklanan çalışmalarda ihmal edilen kimlik inşası yönlerini araştırarak uluslararası ilişkiler teorisine katkıda bulunabilir. Örneğin, postkolonyal teori, hem kimlik inşası hem de strateji oluşturma yönlerini birleştirerek etnik çatışma çalışmasında kullanılabilir ve etnisite ve milliyetçilik araştırmaları ile postkolonyal çalışmaların daha yakın bir diyalogdan nasıl yararlanabileceğini gösterebilir. Ayrıca, postkolonyal çalışmalar, uluslararası ilişkiler bilimcileri tarafından ciddiye alınması gereken önemli epistemolojik ve normatif soruları gündeme getirir, ortaya koymaktadır.⁶

Ayrıca, Afgan ve yabancı yazarlar tarafından yayınlanan makalelerde, Afganistan'daki azınlık haklarıyla ilgili konular ele alınmıştır. Örneğin, Hafızullah Emadi'nin "Hindular ve Sikherin Afganistan'daki Çevre Politikası" adlı makalesinde, Hindu ve Sikh azınlıklarının siyasi ve toplumsal rolü incelenmiş ve geçmiş hükümetlerin bu dini azınlıkların haklarını güvence altına almakta yetersiz kaldığı sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde, Afganistan'daki Yahudi azınlığına dair bir makalede, Yahudi azınlığın siyasi ve toplumsal rolü incelenmiş ve Afganistan'daki geçmiş hükümetlerin bu azınlığa karşı özel bir düşmanlık beslediği belirtilmiştir.⁷

Taqqi Dashti, *Minority Rights*, adlı kitabında, ulusların haklarının kapsamını belirlemede de öncü bir rol üstlenmiştir. Bu hakların ve sınırlarının açıklanması, bir yandan ulusların haklarının olası ihmalini önlerken, diğer yandan bazı etnik grupların belirsizlikler nedeniyle kötüye kullanılmasını da engelleyebilir.⁸

Maleeha Nikrosh Rostami, uluslararası belgelerde, tüm insanların cinsiyet, din, etnik köken, azınlık, kültür, inanç veya düşünceye bakılmaksızın, insan hakları belgelerinde yer alan ilkeler ve prensipler doğrultusunda, haklara sahip olduklarını ve hiçbir azınlığa ayrımcılık yapılmadığını belirtmektedir. İnsan hakları belgelerinde, ulusal ve dini azınlıkların diğer bireylerle eşit haklara sahip olduğu ve insan hakları doktrinindeki özgürlük ilkesinin onlara siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda faaliyet gösterme izni verdiği vurgulanmaktadır. Uluslararası insan hakları belgelerinde ulusal ve dini azınlıklar arasında ortak haklar arasında var olanlar, varlık hakkı, kimlik koruma hakkı, ayrımcılıktan korunma hakkı, çoğunlukla eşitlik, hoşgörü ve dayanışma hakkı, diğer azınlıklarla iletişim kurma hakkı, kaderin belirlenmesi ve

⁶ Birdal, 2017.

⁷ Emadi, 2014.

⁸ Dashti, 2014.

siyasi, ekonomik ve kültürel katılım hakkı, parti ve dernek kurma hakkı, sendika kurma hakkı, iş ve sosyal güvenlik hakları gibi ifadelerdir.⁹

Ulusal azınlıkların hakları konusunda belgelere işaret edildiğinde, insan hakları belgelerinin onlara azınlık özelliklerine dayalı eğitim alma, kültürlerini koruma, ana dil veya yerel dil kullanma, çocukların kültüre ve yaşama göre uygun isimler kullanma hakları verdiği belirtilmektedir.

Dini azınlıkların özel haklarıyla ilgili olarak, 1945'ten günümüze insan hakları belgeleri, inanç ve din özgürlüğü, dini ritüellerin ve adetlerin uygulanma hakkı, dini lider seçme hakkı, dini kıyafet ve örtü hakkı, dini bayramlar ve tatillerin kutlanma hakkı, ibadet yerlerine ve dini mekanlara sahip olma hakkı gibi hakları tanımaktadır.

Vafaizadeh, Afganistan'da etnik politika ve barışın inşası, kitabında etnisiteyi ve siyasetteki rolünü analiz ediyor. Vafaizadeh, bu kitapta mantıklı ve akademik bir şekilde etnisitenin neden ve nasıl siyasete girdiğini ve hükümdarların bunu nasıl kendi siyasi amaçları için kullandığını göstermiştir. Bu kitabın ana hipotezi, yapısal faktörler ve etnisiteye ifadeci bir yaklaşımın, etnisitenin politikleşmesini ve etnik şiddeti ortaya çıkardığını öne sürmektedir. Vafaizadeh Anthony Smith'in alıntıladığına göre, bir etnik grubun oluşumunda altı önemli özelliği kabul eder. Bu özellikler isim, ortak soy, ortak tarihi anılar, ortak kültür, özel bir toprak sevgisi (orada yaşamaları da), bir grup olarak düşünme gibi ifadelerden oluşur. Yazar daha sonra etnik oluşum teorilerine odaklanır. Ona göre, etnik oluşumda üç önemli teori vardır: birincisi, etnisiteye ilkel bir yaklaşım, bu yaklaşımda aileye, dil ve toprağa ve dine derin ve ifade edilemez bir bağlılık vurgulanır ve coşkulu ve duygusal olarak güçlü bir bağlılık ve baskı bulunur. İkincisi, inşacı yaklaşım, bu yaklaşımda etnisite "belirli bir kimliği ayırt etmek isteyenler için bir toplumsal yapı veya seçenek" olarak tanımlanır. Bu yaklaşımda, ilkel inançların aksine, etnik grupların eski çağlardan kalmadığına, ancak çok yeni bir olgu olduğuna inanılır. Dahası, onlara göre, etnik sınırlar sabit ve sabit değildir, ancak özel durumlarda bu sınırlar genişler veya daralır ve ekonomik veya siyasi yapıların hamuru haline gelir. Bu bakış açısına göre, kimlik geçici ve yapay bir olgudur ve ilkel inanç yaklaşımına karşıdır. Üçüncüsü, araçsal yaklaşım, bu yaklaşımda etnisite "modern ve entelektüel bir yapay fenomen olarak kabul edilir. Bu görüşe göre, modernlikle başlayıp post-endüstriyel toplumlara kadar devam eden bir etnik formülasyon, kültürel iş bölümünden" kaynaklanır. Ancak bu ülkenin tarihi zorluklar ve trajedilerle dolu değil. En önemli yönlerden biri, çoğu resmi tarihçinin göz ardı ettiği, hükümet dışı etnik gruplara karşı örgütlü ayrımcılıktır. Bu bakımdan, Afganistan'da etnik politika ve barışın inşası kitabı bir karşı anlatıdır. Vafaizadeh, kuramsal tartışmaları ve tarihsel

⁹ Rostami, 2020.

kanıtları kullanarak, Afgan hükümdarlarının siyasi etkileşimlerde etnisiteyi vurgulayarak nasıl kendi çıkarlarına hizmet ettiğini ve ülkede devletleşmenin başarısını engellediğini göstermektedir.¹⁰

Birleşmiş Milletler, Azınlık Haklarını Teşvik ve Koruma Kılavuzu başlıklı bir yayında şunları belirtmiştir: Uluslararası olarak tanınan azınlık haklarını belirlemeye yönelik ilk önemli girişim, Milletler Cemiyeti himayesinde kabul edilen bir dizi "azınlık antlaşması" aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla birlikte, başlangıçta dikkat evrensel insan haklarına ve sömürgecilikten çekilme sürecine kaymıştır. Ancak, Birleşmiş Milletler, azınlık konularıyla ilgili bir dizi norm, prosedür ve mekanizmayı zamanla geliştirmiştir ve 1992¹¹ Birleşmiş Milletler Uluslararası Kişilerin Ulusal veya Etnik, Dini ve Dilsel Azınlıklara Ait Haklar Bildirgesi, Birleşmiş Milletler'in bugün bu alandaki faaliyetlerini yönlendiren temel belgedir.¹²

Sonuç olarak, bu tez Afganistan'daki etnik azınlıkların korunması ve ulus inşasındaki başarısızlık arasındaki ilişkiyi anlamak için önemli bir katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda, uluslararası hukukun azınlıkların haklarını koruma ve toplumsal barışı sağlama potansiyeli üzerine daha geniş bir anlayışı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Genel olarak, Afganistan'daki azınlık haklarıyla ilgili sınırlı araştırmalar yapılmıştır ve konu, daha fazla araştırmacı ilgisine ihtiyaç duymaktadır.

Bu araştırmanın önemi ve gerekliliği esasiyle bu tezin tüm içeriği dört bölümden oluşmaktadır.

İlk bölüm, konstrüktivist teorinin uluslararası ilişkilere ve dış politikaya uygulanmasını ele almaktadır. İlk olarak, konstrüktivist teorinin temel kavramları ve ontolojisi açıklanmaktadır. Ardından, bu teorinin uluslararası ilişkilere ve dış politikaya nasıl uygulandığı incelenmektedir, özellikle anarşi ve düzen, uluslararası kuruluşlar ve işbirliği, uluslararası sistemin değişimi gibi konular üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, konstrüktivist teorinin kültürle ilişkisi ve kimlik kavramları ele alınmakta, ulus, azınlık ve etnik grupların tanımlanması ve uluslararası hukuk bağlamında azınlık haklarına vurgu yapılmaktadır. Bu bölümde, uluslararası hukuktaki azınlık haklarına ilişkin çeşitli belgeler ve anlaşmalar incelenmektedir.

İkinci bölümde, Afganistan'ın etnik gruplarını ve demografik durumunu ele alınmaktadır. Bu kapsamda, Afganistan'daki farklı kimlik grupları, özellikle Hazaralar, Peştunlar, Tacikler, Türkler ve diğer azınlık grupları incelenmektedir. Ardından, kimlik grupları arasındaki etnik ve soy çatışmaları incelemek için dış faktörler (örneğin, İran, Pakistan ve Suudi

¹⁰ Vafaizadeh, 2014.

¹¹ United Nations, 1992.

¹² United Nations, 2012.

Arabistan,Pakistan gibi ülkelerin rolü), iç faktörler (siyaset, ekonomi, sosyal ve etnik faktörler) göz önünde bulundurulmaktadır. Ayrıca, Afganistan'ın dini yapısı ele alınmakta olup, Afganistan anayasasındaki dinin yeri, din ile güvence altına alınan haklar arasındaki ilişki ve insan hakları evrensel beyannamesinin uygulanması konuları üzerinde durulmaktadır. Son olarak, etnik köken ve nüfus bileşimi incelenmekte ve etnisitenin politik yapılanma, sosyal sınıflar ve kültürel seçkinler arasındaki etkisi tartışılmaktadır.

Üçüncü bölüm, Afganistan'daki ulus inşası tartışmalarını Amerikan Müdahale dönemi bağlamında ele almaktadır. Bu bölümde, Afganistan'da devletin kuruluşu, askeri Müdahale, altyapının oluşturulması, silahlı kuvvetlerin yapısı, cihatçılık, etkisizleştirme çabaları ve yardım kuruluşlarının rolü gibi konular detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Ardından Afganistan'da kurulan düzen, siyasi yapı, Bonn Konferansı'nın sonuçları, Afganistan İslam Cumhuriyeti döneminde azınlık hakları ve anayasa açısından azınlık güvenliği gibi konulara odaklanılmaktadır. Ayrıca, Afganistan'daki azınlıkların hakları, özellikle Şiilerin (Hazaraların) haklarının incelenmesi, dinî azınlıkların durumu, toplumsal ve dinî yapı, yeni anayasa ve azınlıkların hakları gibi konular ele alınmaktadır.

Dördüncü bölümde, Amerikan Müdahale sonrası dönemde Hazaraların durumu 2001-2019 yıllarını kapsayacak şekilde incelenmektedir. Bu bölümde, Afganistan'daki etnik grupların demografik yapısı, uluslararası hukuktaki azınlık hakları, Afganistan'ın etnik gruplarının ve dini yapılarının incelenmesi, Amerikan Müdahale döneminde ulus inşası tartışmaları,Hazaraların 2001-2019 dönemindeki durumu ve Taliban'ın yeniden ortaya çıkışı gibi konular ele alınmıştır. Bu bölümler, Afganistan'daki azınlık haklarının durumunu ve geleceğini anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Dolayısıyla, Her bölüm, belirli bir konu veya dönem hakkında derinlemesine bir analiz sunmaktadır. Bu tez, Afganistan'ın siyasi, etnik ve sosyal yapısını anlamak isteyenler için kapsamlı bir kaynak olabilir.

Sorun Bildirimi

Uluslararası haklar açısından insanların eşit haklara sahip olmasına ve vatandaşlar arasında herhangi bir ayrımcılığın reddedilmesine rağmen uluslararası yasalar, tüm mekanizmalarıyla etnik azınlıklara yönelik ayrımcılığı engelleyememiştir. Afganistan, farklı etnik grupların yaşadığı, çok fazla etnik azınlığa sahip ülkelerden biridir. Afganistan siyasi tarihine bakıldığında Afgan hükümetinin merkezi otoriteyi kurmasındaki en önemli engellerden biri de Afganistan'da etnik azınlıklar arasında yaşanan siyasi güce kim sahip olacak merkezli etnik çatışmalardır. Afganistan'daki etnik azınlıklara yönelik ayrımcılık hiçbir zaman engellenememiş fakat azınlık haklarının düzenlenmesi amacıyla yasal olarak çalışmalarda yapılmıştır. Afganistan'ın siyasi tarihi, Afganistan'daki bazı hükümetlerin, Batılı bazı ülkelerle

gizli anlaşma yaparak etnik gruplar üzerinden siyasi yapıyı değiştirmeye çalıştıkları ve Afganistan'daki etnik azınlıkları sindirmek veya yok etmek için farklı yöntemler denedikleri bir ülke olmuştur. Örneğin, Hazara etnik azınlıklar, Afganistan'da faaliyet gösteren ABD, Batılı devletler ve komşu devletler ile siyasi lobicilik faaliyetleri aracılığıyla güçlenerek iktidarda veya iktidar çevrelerinde siyaseten güçlü bir konum elde etmişlerdir. Ancak iktidardan uzak tutulan etnik azınlıklar, Afganistan'da iktidardaki çoğunluk tarafından her zaman baskı ve şiddete maruz kalmışlardır.

Yukarıda belirtilen hususlara göre uluslararası hukuk, Afganistan'daki Hazara etnik azınlıklar için hiçbir şey yapamamakta ve bazı grupların Afganistan'a göçünü engelleyememektedir.

Etnik azınlıkların haklarının korunması için uluslararası hukukta belirtilen haklar, etnik ve dinî azınlıkların maddi ve manevi değerlerini korumaya yetiyor mu? Buna cevap arayan araştırma, söz konusu vakaları uluslararası hukuk örneklerinden yararlanarak tartışmaya ve bunu Afganistan'ın etnik ve dinî azınlıklarla ilgili meselelerine genellemeye çalışmaktadır.

Sınırlılıklar

Afganistandaki azınlıklarla ilgili yeterli bilgilerin derlenmemiş ve nüfus sayımının yapılmamış olması, bu konudaki literatür eksikliğinin sebebidir. Afganistan, uzun yıllardır savaşlarla mücadele etmekte ve bilimsel araştırmalar az yapılmaktadır; azınlıkların hakları ve ulus inşası sorununa ilişkin kaynaklar azdır. Diğer taraftan, Afganistan bir etnik azınlık ülkesidir ve etnik azınlıkların nüfus miktarına dair kesin ve güvenilir bir istatistik bulunmamakta, doğru ve bilimsel bir nüfus sayımı yapılmamıştır ve güvenilir tahminler bulunmaktadır ancak bunlara güvenmek zordur. Kesin olmayan bir nüfus sayımının olmaması, azınlıkların hakları konusundaki analize olumsuz bir etki yapmaktadır. Ulusal bütünleşmeyi vurunun en önemli sorunlarından biri de Afganistan'daki siyasi nüfus sayıları istatistikleridir ki, gerçeklikle uyumlu değildir. Diğer bir taraftan, Afganistan'daki cumhuriyet rejiminin çöküşünden sonra, bazı resmi bilgi siteleri, bakanlıklar, istatistik başkanlıkları ve ilgili idari kurumlar kapatılmış ve doğru bilgilere erişim zorlaşmıştır.

Afganistan'da milliyetçi ve grupçu politikalar, ulusal bütünleşmeyi başarısız kılmış ve iktidar sahipleri, tarih boyunca toplumsal ve tarihsel gerçeklikleri ulusal ve parti çıkarları doğrultusunda sapıtmış ve güvenilir ve güvenilir olmayan bilgileri ayırt etmek zordur.

Bu konuyla ilgili Türkiye'deki kütüphanelerde de araştırma konusunda çok az kaynak bulunmakta ve bazı kaynaklar internet ortamında bulunsa da satın alınması gerekmektedir ki, bir öğrenci için kaynakları ekonomik açıdan almak zor olabilir ve internet siteleri ile akademik

dergilerde araştırma konusuna daha az odaklanılmıştır. Bu nedenle, zorluklara rağmen, yukarıda belirtilen sorunları çözmek için çaba gösterilmiştir ve en güvenilir kaynaklardan mümkün olduğunca ve etkili bir şekilde faydalanarak bu araştırmayı en üst düzeye çıkarmak ve mevcut boşlukları gidermek için çaba harcanmıştır.

Hipotez

Afganistan'daki azınlıkların yeterli derecede yönetime katılmaması ve azınlık haklarından mahrum bırakılması, ülkedeki ulus inşasının başarısızlığı ile yakından ilişkilidir. Ülkenin önemli kimlik gruplarından biri olan Hazaraların durumu da bununla yakında ilişkilidir.

Alt hipotezler

1. Afganistan'da ulusal kimlik inşasındaki başarısızlık, etnik azınlıkların haklarının ihlal edilmesine ve ayrımcılığa yol açmaktadır.
2. Uluslararası hukukun azınlıkların korunması konusundaki eksik uygulanması, Afganistan'da Şii Hazara azınlığının maruz kaldığı zorlukları artırmaktadır.
3. Afganistan'daki etnik azınlıkların, özellikle Şii Hazaraların yaşadığı hak ihlalleri, uluslararası toplumun daha etkin bir şekilde müdahale etmesini gerektirmektedir.
4. Etnik azınlıkların korunması konusundaki başarısızlık, Afganistan'da ulusal uzlaş ve istikrarın sağlanmasını zorlaştırmaktadır.
5. Afganistan'daki etnik azınlıkların durumu, uluslararası toplumun insan hakları ve azınlık hakları konularında daha etkin politikalar yürütmesi gerektiğini göstermektedir.

Afganistan da tüm etnik grupların azınlıkta olduğu kabul edilebilir, ancak bazı etnik grupların diğerlerine kıyasla daha fazla güce sahip olduğu ve bazılarının da çeşitli düşünceler nedeniyle daha az güce sahip olduğu kabul edilebilir. Bu nedenle, daha fazla iş, birleşik bir millet için ve tüm etnik ve dini azınlıkların haklarının sağlanması için yapılmalıdır. Bu araştırma, Afgan hükümetinin uluslararası hukuk çerçevesinde azınlıkların haklarının korunmasına ilişkin olarak ne ölçüde hareket edebildiği de araştırmaktadır.

Konunun Tarihçesi

Bu araştırmayla ilgili olarak Afganistan'da henüz kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır, ancak azınlık hakları birçok kaynakta tartışılmaktadır. Havza ve Üniversitenin Kur'an Araştırmaları Vakfı, "Kur'an ve İnsan Hakları" başlıklı bir araştırmada insan haklarını tartışmıştır. Bahsi geçen araştırmada, Kur'an perspektifinden insan hakları ele alınmıştır ve bu araştırmada Kur'an'ın tüm insanlara saygı duyduğu, azınlık ve çoğunluğun Kur'an nezdinde

önemli olmadığı, ancak takva ve dindarlığın insanlar arasındaki üstünlüğün ölçüsü olduğu açıkça belirtilmiştir.

Ayrıca birçok eserde azınlıkların haklarının korunması konusu uluslararası hukuk perspektifinden ele alınmış olup, bu bağlamda aşağıdaki araştırma ve kaynaklar zikredilebilir:

Jafari Langroudi, Ganj Danesh Printing House tarafından yayınlanan Legal Terminology adlı kitap üstü kapalı olarak azınlıklar konusunu gündeme getirmekte ve ülkeleri etnik ve dinî azınlıkların haklarını savunmaya sevk etmektedir. Jafari Langroudi, "Hukuk Bilimine Giriş" adlı diğer çalışmasında da azınlıkların haklarını ele almış ve bu eserinde farklı ülkelerdeki etnik ve dinî azınlıkların haklarının korunmasına ilişkin uluslararası toplumun gereksinimlerine değinmiştir. Hukuk ilmindeki değerli eserler arasındaki bu kitap uluslararası belgelerde azınlıkların statüsüne ilişkin konuların kapsamlı olduğunu bildirmektedir.

Abbas Saali Rahbar, Dini Demokraside Devlet ve Milletin Karşılıklı Hakları adlı kitabında da ulus ve devletlerin haklarının yanı sıra azınlıkların haklarını da ele almıştır. Devletlerin etnik ve dinî gruplara bakılmaksızın toplumun tüm üyeleri arasında adaleti sağlamakla yükümlü olduğu gerçeğini dile getirmiştir.

Ancak Afganistan'da azınlıkların haklarıyla ilgili yazılı bir çalışma yoktur. Ancak içerideki ve dışarıdaki bazı Afgan yazarlar, bahsi geçen konu ile ilgili bazı yazılar yazmaya çalışmışlardır. Hafızullah Emadi, Afganistan'da Hindular ve Sihlerin marjinalleştirilmesi siyaseti başlığı altında bir makale yazmıştır. Anılan makalede Hindular ve Sihlerin siyasi ve sosyal tarihi irdelenmiştir. Hükümetin görevlerinden biri de etnik ve dinî azınlıkların mali güvenliğini sağlamaktır. Ancak bu konuda da Afganistan hükümetinin azınlık gruplara destek sağlamakta yetersiz olduğu görülmektedir. Afgan hükümetinin dinî ve etnik azınlıkların haklarını sağlamada başarısız olduğu, dinî ve etnik grupların gelişmesine zemin sağlayamadığı gözlenmektedir.

Adı geçen yazarın Afganistan Yahudileri ile ilgili İngilizce olarak kaleme aldığı bir diğer makale, Afganistan Yahudilerinin siyasi ve toplumsal süreçlerdeki rolünü incelemiş ve akabinde bu duruma neden olan faktörleri tartışmıştır. Söz konusu makalenin temel yaklaşımı Yahudilerin Afganistan'daki siyasi ve sosyal rolünü ifade etmek olsa da bu makalenin bazı bölümlerinde Afganistan'daki Yahudi nüfusunun tükeneceği ve bunun sonucunda Afganistan'dan yok olacağı belirtilmektedir. Afganistan'daki hükümetler, Yahudi azınlığa karşı belirli bir antipatiye sahip olduğu için Afganistan'daki Yahudiler yabancılaşmış hissetmektedirler. Yazara göre, Afganistan'daki geçmiş hükümetlerin ana sorunu zayıflıktır ancak yazar şunu belirtmektedir: Hükümetlerin ırk ve inanç farkı gözetmeksizin vatandaşlara

hizmet sunmak ve adaleti sağlamak gibi bir görevi vardır. Diğer eserler editörlük aşamasında veya yayınlanmış olabilir, bu nedenle tüm konuları burada zikretmek mümkün değildir.

Araştırma yöntemi

Konuyla ilgili yazılmış kaynaklar doğrultusunda literatür taraması, tarihsel - analitik incelemidir. Bu tez, nitel araştırma yöntemini benimsemektedir. Bu tezde, Afganistan'daki ulus inşası sürecindeki başarısızlık ve etnik azınlıkların durumu konuları nitel araştırma yöntemiyle incelenecek ve derinlemesine analiz edilecektir.

Bu tezde belge tabanlı veya belgeye dayalı bir yöntem kullanılmıştır. Bu yöntem, mevcut literatür, kitaplar, belgeler, raporlar, akademik makaleler, uluslararası belgeler, uluslararası kuruluşların raporları, ulusal yasalar, güvenilir internet siteleri ve diğer yazılı materyaller gibi kaynaklardan elde edilen bilgilerin toplanması ve analiz edilmesini içerir. Bu yöntem, not alma araçlarına dayanarak yazılı materyallerin analiz edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, doküman analizini içeren kapsamlı bir literatür incelemesi ile uygulanmıştır.

Araştırma hedefleri

Bu araştırmanın ana hedefi ortaya çıkan sorun ve sorulara yanıt aranmaya çalışarak, bu konuda politika çerçevesi oluşturmaktır.

Bu araştırma uluslararası hukuktaki azınlıkların korunması bağlamında Afganistan'daki ulus inşasındaki başarısızlık ve etnik azınlıkların durumunu, özellikle de Şii Hazara azınlığı üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, Afganistan'daki etnik azınlıkların haklarını ve durumunu anlamak, uluslararası hukukun azınlıkların korunması bağlamında etkisini değerlendirmek ve ulus inşası sürecindeki zorlukları vurgulamak için bir hedef belirlemektedir.

Bu tez, nitel araştırma yöntemini benimsemektedir. Bu tezde, Afganistan'daki ulus inşası sürecindeki başarısızlık ve etnik azınlıkların durumu konuları nitel araştırma yöntemiyle incelenecek ve derinlemesine analiz edilecektir.

Bu tezde belge tabanlı veya belgeye dayalı bir yöntem kullanılmıştır. Bu yöntem, mevcut literatür, kitaplar, belgeler, raporlar, akademik makaleler, uluslararası belgeler, uluslararası kuruluşların raporları, ulusal yasalar, güvenilir internet siteleri ve diğer yazılı materyaller gibi kaynaklardan elde edilen bilgilerin toplanması ve analiz edilmesini içerir. Bu yöntem, not alma araçlarına dayanarak yazılı materyallerin analiz edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, doküman analizini içeren kapsamlı bir literatür incelemesi ile uygulanmıştır.

Araştırmanın sınıflandırılması

Bu araştırma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel araştırma (teorik çerçeve: inşacı teori) tartışılmaktadır. İkinci bölümde Afganistan'daki demografik durum, siyasal yapısı ve güç ilişkileri ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde Amerikan Müdahalesi ile birlikte cumhuriyet yönetimine geçilmesi süreci, yeni yönetimin incelenmesi ve azınlıklıkların durumları değerlendirilmektedir. Dördüncü bölümde ise Amerikan Müdahale sonrası dönemde Hazaraların durumu 2001-2019 yıllarını kapsayacak şekilde incelenmektedir. Bu bölümde, Afganistan'daki etnik grupların demografik yapısı, uluslararası hukuktaki azınlık hakları, Afganistan'ın etnik gruplarının ve dini yapılarının incelenmesi, Amerikan Müdahale döneminde ulus inşası tartışmaları, Hazaraların 2001-2019 dönemindeki durumu ve Taliban'ın yeniden ortaya çıkışı gibi konular ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: İNŞACILIK TEORİSİ

1.1. İnşacılık Teorisi

İnşacılık (constructivism), rasyonalizm ve radikalizm perspektifleri aracılığıyla uluslararası ilişkilere girmiştir. Bu gelişmeye yol açan ve uluslararası ilişkiler literatüründe inşacılığın öne çıkmasını sağlayan gelişme ise Sovyetler Birliği'nin kendiliğinde çöküşünü, dönemin baskın uluslararası ilişkiler teorisi olan neorealizm yani yapısal realizmin bu gelişmeyi açıklayamamasıdır. İnşacılık teorisi, gerçekliğin toplumsal ve siyasi bağlamlarında inşa edilen ve ulusal ve uluslararası düzeyde güç ilişkilerinden etkilenen bir görüş sunar. Bu teorinin öncüleri arasındaki tartışma açısından bir yanda natüralistler/pozitivistler, diğer yanda post-yapısalcılar yelpazesi yer alır ve içerik tartışması, realizm ve liberalizm gibi iki akımın ortasındadır.¹³ Yapılandırmacılar daha çok diğer yaklaşımların bir araya gelmesiyle oluşan bir yaklaşımdır. Ayrıca çeşitli teorilerin yetersizliklerini ve eksikliklerini kendi ifadelerinden bazılarını kullanarak aşmaya ve uluslararası politikanın davranış kalıplarına dair daha gerçekçi bir resim elde etmeye çalışmaktadır.

İnşacılık, uluslararası ilişkilerde, uluslararası hukukun nasıl var olabileceğini ve aktörlerin davranışlarını nasıl etkileyebileceğini gösterirler. Bu koşullarda, uluslararası hukuku destekleyerek, bu disiplinin farklı normların uluslararası toplumda özel rollerini daha iyi anlamaya yardımcı olabileceğine inanırlar. Bu temelde, toplumsal normların etkileşim yoluyla uluslararası aktörler üzerinde etkisi olduğunu belirtirler. Bu süreçte, hukuki ve toplumsal normlar arasında küçük bir ayırım yapma çabası gösterilir.¹⁴

İnşacılık, çağdaş uluslararası ilişkiler teorisinde yaygın olan genel bir varsayımı reddederler: Devletlerin ve diğer aktörlerin sosyal etkileşimlerin öncüsü olduğunu iddia ederler. Bunun yerine, kimlik oluşumlarının etkileşim içinde olduğunu ve çıkarların oluşumu öncesinde veya uyum içinde olduğunu iddia ederler.¹⁵

İnşacılık, kültür, fikirler, ortak bilgi ve toplumsal normların doğrudan eylemlerde bir etken olarak işlev gördüğüne inanmazlar; bunun yerine, toplumsal yapılar, aktörlerin seçimlerinde kısıtlamalar oluşturur ve aynı zamanda bu seçimlerde yardımcı olurlar. Bu şekilde, uluslararası politikaların şekillenmesinde önemli bir rol oynarlar.¹⁶

¹³ Müşirzade, 2004: 179.

¹⁴ Hurd, 2008: 298-316.

¹⁵ Ruggie, 1986: 131-157.

¹⁶ Ruggie, 1998: 875.

İnşacılık vurgusu, normlar üzerindedir ve uluslararası hukuku anlamının daha fazla olarak sağladığını belirtir. Ancak, uluslararası hukukun kendisine yönelik sınırlı anlayışımızdan dolayı bazı kısıtlamalarla karşılaşırız. Temelde, uluslararası hukuk, bağımsız devletlerin kimliklerini oluşturmak ve davranışlarını şekillendirmek için önemli bir rol oynayabilir. Ancak, sosyal düzeydeki söylem ve dünya ortak bir şekilde oluşturulduğundan, dil ve eylemler zamanla kurallar ve düzenlemelere dönüşür. Bu analize göre, sadece önceden var olan düzenlemelere dayalı uygulamalar değil, bilgi ve düşüncelerin yansımalarını yaratan dil ve eylemlerdir.¹⁷

Bu şekilde, eylemler kuralları değiştirebilir ve diğer yandan, bireyler, en azından ulusal toplumlarda, dünya onları şekillendirir olan kuralları oluşturma yeteneğine sahiptirler. Bazı düşünürlerin görüşüne göre, inşacılık üç hukukçu ilkeyi dikkate alabilirler: kuralların resmileştirilmesi, kurallara ve düzenlemelere dış destek sağlanması ve yürütme ve uygulamayı gerçekleştiren unsurların varlığı. Genellikle, inşacılık, hukukla ilgili konuların çoğunun, protesto süreçlerinin göz ardı edilmesi veya önemsenmemesi nedeniyle eleştiriye tabi tutulduğunu belirtirler, ki bu süreçler yasal kararlarla sonuçlanır. Bu koşullarda, uluslararası toplumdaki hukuk, uluslararası ilişkilerin oyununun tanımlanmasındaki rolü nedeniyle iç hukuktan farklıdır. Hukuk esasen karar vericilerin etkileşimlerinin doğasını anlamalarını sağlar ve kimin eylemde bulunacağını belirler. Hukuk, resmi eylemlerin geçerliliğini sağlamak için alınması gereken adımları belirler ve ayrıca farklı iddiaların önceliklerini ve ağırlıklarını belirler.¹⁸

Bugün, uluslararası normların birçoğu (insan hakları normları da dahil olmak üzere) değişime uğramış ve aktörler özellikle "içselleştirme" yoluyla toplum içinde kabul edilmiştir. Bu şekilde, haklar bu sürecin bir parçası olarak kabul edilmektedir.¹⁹

Temelde, haklar rol oynarlar ki devletler uluslararası sözleşmeleri kabul ederek onları iç hukuklarında yansıtırlar.²⁰

Çünkü haklar sadece bir tür toplumsal norm olarak kabul edildiğinden, bu yüzden yasal normlar toplum içinde nasıl çalıştığını görmek gerekir (diğer türler gibi). Temel olarak, yasal normlar, devletleri kısıtlayıcı olabilir ve toplum tarafından kabul edilerek güçlendirilebilir ve güçlendirilebilir. Bu, devletlerin stratejik hesaplayıcılar olarak normları kontrol etme ve kontrol etme çabalarıyla birlikte gerçekleşir.²¹

¹⁷ Onuf, 1989.

¹⁸ Kratochwill, 1989: 251.

¹⁹ Risse ve Sikkink, 1999: 10-38.

²⁰ Risse ve Sikkink, 1999: 29.

²¹ Hurd, 2007: 209.

İnşacılar, hakların ikna edici bir özellik ve etkileme yeteneği olduğuna inanmalarına rağmen, bu yeteneğin nasıl elde edildiğini ve nereden geldiğini açıklamazlar. Çoğu inşacı, hakları olumlu bir şekilde tanımlar ve bunu normatif dönüşümlerin son noktası olarak görür, ancak bazı yapısalcılar bu tür tanımları eleştirmektedirler. Bu nedenle, hakların eleştirel bir anlayışı üzerinde durarak, sadece onunla karşılaşmak değil, yumuşak hukuk ve sert hukuk arasındaki toplumsal normların bir bağlamında vurgu yaparlar. Birçok uluslararası hukukçunun rasyonalist bir yaklaşımı ve aynı zamanda inşacı bir yaklaşımı vardır; bir yandan, devletlerin davranışlarını şekillendirmede çıkarlar ve gücün rolünü kabul ederler, böylece uluslararası hukuku, devletler mantığına uygun olduğunda kabul ederler; öte yandan, uluslararası hukukçular, orantılılık mantığının devletleri ve diğer uluslararası aktörleri yönlendirdiğine inanır, böylece yasal normlar ve çıkarlar temelinde hareket ederler. Bu koşullarda, uluslararası hukukçular teorik tartışmalara girmezler, ancak normların ve çıkarların göreceli önemini sorgulamak yerine, normatif ve rasyonalist süreçlere doğru hareket ederler.²²

İnşacılığın, normların nasıl çıkarları şekillendirdiğini ve hatta onları belirgin hale getirdiğini göstererek uluslararası hukukun işleyişini anlamada önemli bir rol oynadığına dikkat çekmek gerekir. İnşacılığın, yasal normlar vasıtasıyla belirli aktörleri, mülteciler gibi, gerçekten sınıflandırabilmesi ve uluslararası finansal kuruluşlar gibi varlıkları öne çıkarabilmesi, bu konuda önemli katkılarda bulunduğunu kabul etmek gerekir.²³

İnşacılık (konstrüktivizm) teorisi, ulusal kimliklerin toplumsal inşa edilmiş olduğunu ve bu kimliklerin uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynadığını öne sürer. Bu teori, ulusların kimliklerini ve çıkarlarını inşa etmekte özgür olduklarını, bu sürecin bir sonucu olarak uluslararası politikada ortaya çıkan etkileşimlerin şekillendiğini savunur. Dolayısıyla, inşacılık teorisi, ulusal kimliklerin ve etnik azınlıkların korunması konusunda önemli bir araç olarak kabul edilir.²⁴

Afganistan'nın ulus inşası sürecindeki başarısızlık, farklı etnik grupların uzun süreli çatışmaları, dış müdahaleler ve siyasi istikrarsızlık gibi faktörlerle ilişkilidir. Ülke tarihinde, farklı etnik gruplar arasında ulusal bir kimlik oluşturmak zor olmuştur ve bu durum, çeşitli etnik grupların kendilerini koruma ve haklarını talep etme çabalarını artırmıştır.²⁵

Şii Hazaralar, Afganistan'daki önemli bir etnik azınlık grubudur ve tarih boyunca çeşitli ayrımcılık ve zulüm olaylarına maruz kalmışlardır. Taliban döneminde Hazaralar, ağır zulme

²² Abbott ve Snidal, 2013: 33-56.

²³ Barnett ve Finne, 2004.

²⁴ Ariyanfar, 2014: 95-102.

²⁵ Waazit, 2013.

uğramışlardır. Bu nedenle, Hazaraların ulusal kimliklerini güçlendirme ve haklarını koruma çabaları, inşaçılık teorisi kapsamında ele alınabilir.²⁶

İnşacılık teorisi, Hazaraların ulusal kimliklerini güçlendirmek için uluslararası hukuku kullanmalarını teşvik eder. Bu, uluslararası toplumun Hazaraların haklarını koruması ve onlara destek olması gerektiği anlamına gelir. Ayrıca, Hazaraların kendi içlerinde örgütlenerek siyasi temsiliyetlerini güçlendirmeleri ve kendi taleplerini dile getirmeleri önemlidir.²⁷

Ancak, Afganistan'daki karmaşık politik ve güvenlik durumu, Hazaraların ulusal kimliklerini güçlendirmelerini ve haklarını savunmalarını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, uluslararası toplumun Afganistan'daki etnik azınlıkların haklarını korumak için daha fazla çaba göstermesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Afganistan'daki ulus inşası sürecindeki başarısızlık ve etnik azınlıkların durumu, inşaçılık teorisi bağlamında incelendiğinde, uluslararası toplumun daha fazla çaba göstermesi gereken bir konudur. Bu çaba, etnik azınlıkların haklarını koruma, ulusal kimliklerini güçlendirme ve siyasi temsillerini artırma yönünde olmalıdır.²⁸

Belirli bir epistemoloji ve ontoloji çerçevesinde inşaçılık, bir yanda yapılar ve nesnel gerçeklik, diğer yanda gerçeklik ve değer arasındaki sınırı bozarak yeni bir gerçeklik anlayışına ulaşır ve yeni analitik yöntemler sağlar. Bu yaklaşımda natüralizm artık bir ölçüt değildir, kültürel ve yorumlayıcı unsurlar ilgi odağındadır. Buradan hareketle zihnin onu yapmadaki rolü tartışılmaktadır. Öyle ki siyasi ve uluslararası gerçeklik, artık tamamen nesnel, içeriden ve kültürden bağımsız bir şey olarak görülmemektedir. Bu teze göre insan faaliyetleri, sadece fiziksel çevrede değişiklik yaratmaz; aynı zamanda sosyal ilişkileri, sosyal yapıları ve kurumları da şekillendirir ve daha da önemlisi sosyal gerçekliği yaratır. Bu politik ve sosyal gerçeklik, insanların gerçeklik hakkında konuşma ve düşünme biçimlerine bağlı olarak gelişir.

Aslında sosyal olarak inşa edilmiş bilgi, insanların gerçeklik hakkında konuşma ve düşünme biçimidir. Pozitivist tavırlardaki yaygın algının aksine gerçekliğe göre şekillenen konuşma tarzımız değil, retorik söz dizimine göre çizilen gerçekliktir. Konuşma biçimi, bir yandan insanların gerçeklik bilgisini şekillendirirken diğer yandan onun hakkında özel bir konuşma oluşturur. Dolayısıyla gerçekler bağımsız şeyler değildir, bilgimiz çerçevesinde ortaya çıkarlar. Ayrıca bilgi sadece entelektüel veya soyut bir şey olmayıp toplumsal bir temele dayanır ve toplum içinde ortaya çıkar. Bu temelde bilişe yansıyan toplumsal bir mesele çerçevesinde gerçekliğin yaratılmasından bahsedebiliriz. Başka bir deyişle biliş, sosyal biçimlerin ve sosyal

²⁶ Yazdani, 2008: 40-50.

²⁷ Rahmani, 2019: 122.

²⁸ Sajjadi, 2012: 154-168.

gerçeklerin ortamıdır. Dolayısıyla pratikte toplumsal bilginin görünmeyen toplumsal olguları değiştirme ve dönüştürmedeki rolü göz ardı edilemez.

Gerçeği yaratmak, onu anlamlı kılmak demektir; inşacılık bunun anlam kazanma yollarını, gerçekliğin üretimini ve yeniden üretimini farklı psikolojik, toplumsal ve kültürel biçimlerde araştırmaktadır. Dünyadaki insan kayıpları bunun üzerine kuruludur. Elbette kurguda sadece gerçekliğin yaratılması değil, toplumsal gerçekliğin nasıl anlaşılacağı ve yeniden üretileceği de tartışılır. Ek olarak, gerçekliğin bir kez ve herkes için yaratılmadığına, sürekli olarak yaratıldığına dikkat edilmelidir. Bu eğilim kesin olarak keşfedilemez çünkü gerçeklik sabit değildir ve sürekli değişir.

1.1.1. Araştırmanın Teorik Temelleri

1.1.1.1. Bilişsel Temeller

Epistemoloji en basit tanımıyla, bir şeyi nasıl bildiğimizi bilmemizdir.

Bildiğimizi biliyoruz.²⁹ Bilim ve bilgi felsefesi hakkında evrim tarihi boyunca farklı görüşlerin oluştuğunu görmekteyiz. Bilginin mümkün olduğuna inananlar ile gerçeği bilgidен bağımsız olarak bulabileceklerine inananlar arasında bir ayrım vardır.

Bir yanda dürüst betimlemelerin biçimi ve doğru bilgi arayışını reddeden rölativistlerdir. Öte yandan yaygın görüşler arasında temelde epistemolojik inkârcıların görüşlerinden de yararlanılabilir.

Ayrıca iki ana tanımlanabilir eğilimi, yani rasyonalizm ve ampirizmi tanımak mümkündür. Birinci grup, insan aklının gerçeği anlama yeteneğini vurgularken ikinci grup yalnızca bilgiyi vurgular.

Güvenilir, gözlemden elde edilen ampirik bilgi olarak kabul edilir.

Yapılandırmacı düşünce, gerçekliğin akıldan bağımsız olarak incelenemeyeceği, gerçekliğin bilinçaltı bir şey olduğu ve oluşumunda etkinliğin rol oynadığı inancından hareketle oluşturulmuştur. Sonuçta yaratıcıların realitesi, aklın yarattığı bir realitedir ve bu zihin toplumla ilişkilidir. Yani bir uydurmacı siyasi realiteye girince bütün gerçekleri uydurma sayar. Diğer bir deyişle konstrüktivizm, nesnelliğin öznellikten bağımsızlığını, aşkın, genel ve değerden bağımsız bilginin imkânını reddederken öte yandan dünyanın bizim tarafımızdan yaratıldığına ve bilginin zihnin sonucu olduğuna inanır. Aktif katılımından elde edilen pasiflik akıl ise

²⁹Waever, 2009.

gelişmiş bir şeydir ve toplum çerçevesinde kendi tarihini, dünya kimliğini inşa eder ve bilgiye ulaşır.³⁰

Konstrüktivistlere göre maddi bir dünya vardır. Aktörler ve ajanlar bu gerçekliği işgal ediyor. Yani tüm söylem analistleri bu çerçeveye dahildir.

Maddi şey aktarıldığında, etkinlik ortaya çıkıyor demektir. Yapısal düşünme, tıpkı söylem analizi gibi, şu paradoksa sahiptir: Her şey faile dayalı olurken fail onu istediği gibi yapamaz. Yapılandırmacı teoriler çerçevesinde iki unsur daha fazla vurgulanmaktadır:

1. Anlamın ortaya çıkmasına neden olan inançlar;
2. Normları oluşturan bilgi.

Aynı zamanda anlamlandırma sürecinde inançların da normlar üretebileceği unutulmamalıdır. Yapılandırmacı bilgi çok normatiftir ve bir dizi değere dayanır.

Akıl ve inanç anlamla bağlantılıdır. Yapılandırmacılara göre gerçeklik şekillenmekte olan bir şeydir.

"Tarihseldir" ve mutlak kabul edilmemelidir. Deneysel düşünmede, önce bilgi sonra dünyaya karşı insan zihniyeti ortaya çıkar. Ama inşaada önce insanın dünyaya karşı zihniyeti oluşturulur, sonra bilgi oluşur. Sonuçta bilgiyi bilmek, gerçeğin sadece temsildir; bu temelde bilgi mutlak değildir ve temelde saf bir şey yoktur.³¹

Bilimciliğin savunucuları veya pozitivistler, bilimsel ve deneysel çalışmada fikir, anlam vb. olguların nicelleştirilmesi olasılığı olmadığı için uluslararası ilişkilerde çalışılması gerektiğine inanırlar.

Bilimsel ve ampirik olarak mümkün olanı (yani yapılar, davranışlar, maddi güç vb.) incelemek mümkündür. Öte yandan mana ve zihniyetle ilgili meselelerin önemine inananların birçoğu, sosyal bilimler alanında bilimciliğin ve natüralizmin imkânını reddederek insan meselelerini incelemek için özel yöntemlerin kullanılması gerektiğine inanırlar. Kanfir'in deyimiyle hermenötiğe ve yukarıdakilere atıfta bulunmaktadır. Birinci açıdan bir epistemoloji ise ontoloji olur, ikinci açıdan bir ontoloji ise epistemolojiyi belirler. Bazen radikal yapılandırmacılar³² bazen de post-modernistler veya post-yapısalcılar olarak adlandırılan bu grup, anlayışımızın ciddi şekilde sınırlı olduğunu öne sürmektedir. Hatta bilgi ve hakikat iddialarını değerlendirecek herhangi bir kriterin, ölçü aracının varlığına inanmadıkları için Şalud karşıtı sayılırlar. Bilim adamlarının dünyada olmayan homojenliği ve tekdüzeliği empoze etmeye çalışmalarını eleştirmekte ve bunu bir kontrol illüzyonu olarak görmekte idiler. Güç ve kontrol uygulama, ötekileştirme, bastırma, kimlik dayatma vb. prosedürleri açığa çıkarmaya

³⁰ Lesser ve Etal, 2000: 24-48.

³¹ Farrell, 2002: 49.

³² Hopf, 1998 :1764-1765.

(ve bunlarla mücadele etmeye) çalışmaktadırlar. Gerçeklik ve değer ayrımını, gözlemcinin oyuncudan asla ayıramayacağını kabul etmezler ve düşünmezler. Epistemolojinin önemli sonuçları vardır. Çünkü epistemolojik konumların soru tasarlama olasılığı, soruları yanıtlama yöntemi ve üretilen bilginin türü üzerinde etkisi vardır.³³

Yapısalcılar, insanı sosyal bir varlık olarak görmekte ve insan fenomenolojisi için önemli saymaktadırlar. Konstrüktivistler, fenomenlerin yaratıldığına inanırlar; dolayısıyla burada kültür doğadan daha önemlidir. Tarihsel boyutlar ve belirli coğrafi özellikler yani zaman ve yer unsuru üzerinde daha fazla dururlar. Kurumsalcılar, bir bilginin hem üretilmesinde hem de sürdürülmesinde toplumsal sürecin rolünün çok önemli olduğunu düşünürler. Yapılandırmacı düşünceler, bir dizi genel kuralı takip eder; davranışları şekillendiren genel kuralları görürler; aslında yapılandırmacılara göre inşa edilen nesne toplumdur. Kurumsalcılar, temsili bir sözleşme türü olan nesnelliğin ikamesi olarak görürler ve bu sözleşmenin üç biçimi olabilir: bilişsel, sosyal inşa ve konuşma (zihin ve dil).

Nesnellik yerine temsili ve sözleşmeyi seçmek epistemolojik açıdan önemlidir çünkü epistemolojik bir dönüm noktasıdır ve siyaset bilimi gibi farklı alanlarda bir dizi yeni teoremin oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Öyle ki 60'lar ve 70'lerde realizmden inşacılığa doğru bir geçişe tanık olmaktadır: Cohen'in paradigmasının tartışılması; siyasette mutlakiyetçilik yerine yorumlanabilirlik; tartışmalarda konuların değerlerden ayrılmasını kaldırmak; konunun yapımdaki rolünün reddi; nesnel Maddenin zihinsel Maddeden ayrılmasını reddetmek; teorileştirmede rasyonelliğin rolünü azaltmak; beşeri bilimler alanında sistematik şüpheciliğin hâkimiyeti. Yapım aşamasında; sözleşmenin tarihsel arka planı ve oluşumu gerçekleşir; sözleşmeyi kurallar hâline getirir ve bu kurallar, normlar; postmodernist sözleşmeler, kurallar ve normlarla ilgilenir.

Temel olarak modernist fikirler, işlevsel ve sembolik konular arasındaki sınırı reddeder ve sembolik konularla bir dereceye kadar bağlantısı olmadıkça işlevsel konuların var olmadığına inanır. Buna göre birçok işlevsel konu semboliktir çünkü sosyal yapıların şekillenmesinde rol oynarlar ve sosyal yapılar, rasyonaliteden ziyade sosyal anlamların evlatlarıdır. Temel olarak yapılandırmacı düşünceler, anti-işlevselci yaklaşım temelinde çalışır; bu da insan bilgisi için hiçbir nesnel ve işlevsel temelin kabul edilemez olduğu anlamına gelir. Onuf, inşacılığı metodoloji açısından açık olarak görmektedir; yani yapılandırma, rasyonel seçime dayalı kuramlaştırmadan ampirik niceliksel analize, saf betimlemeye ve bilimsel

³³ Wendt, 1998:101

araştırma adına pratik olarak hariç tutulduğumuz diğer her şeye kadar bir dizi farklı yöntemle uyumlu olabilir.³⁴

Bilişsel düzeyde ortaya çıkan bir başka tartışma da anlama ve açıklama arasındaki ilişkidir. İlk yapılandırmacılar; fikirlerin, normların ve diğer anlamların incelenmesinin, öznelere arası anlamların arasındaki ilişkileri anlayan yorumlayıcı bir metodoloji gerektirdiğini vurguladılar.³⁵ Ruggie'ye göre yapılandırmacılık varsayımsal-çıkarımsal teorilerin inşasıyla sınırlı değildir ve kavramları, öncelikle aktörlerin kendilerini içinde buldukları sosyal duruma verdikleri anlam ve önemi yorumlamaya yardımcı olur. Ona göre açıklamanın oluşum kuralları mutlak olmayıp uygun ve yeterlidir. Yapılandırmacılık da nedensel bir açıklama sağlayabilir.³⁶ Toplumsal ve uluslararası yaşamın anlaşılmasına ve açıklanmasına önem vermektedir. Açıklayıcı kipte, anlamının insan davranışının oluşumundaki rolünü açıklayarak aslında açıklama için yorumlayıcı bileşeni kullanırlar. Bu şekilde bireysel veya grup anlayışı bilgisi, politik ve uluslararası fenomeni açıklamaya yardımcı olur.

1.1.2. Konstrüktivizm Ontolojinin Temelleri

Tartışma seviyesini epistemolojiden (modernitedeki baskın eğilim) modernleşmeye yükselterek tartışmayı ontolojiye, dünyanın varlığının, bilginin, insanın, ahlakın, kuralların ve hakikatin özcü reddini düşünmeye yönelik meselelere dönüştürür.

Esneyen ontoloji; dünyanın varlığının, bilginin, insanın, ahlakın, kuralların özcü reddi gerçeği üzerine düşünülecek bir soruna dönüştüren, dünyayı ve varlıkları var olmaktan çok olma sürecinde görmek isteyen³⁷ bu tür düşünmenin tarihi Aydınlanma çağına kadar uzanır. Dolayısıyla ontoloji açısından materyalizme karşı Elizm düşüncesini, nesnelliğe karşı da mentalizm düşüncesini savunur³⁸ ve aslında bu anlamda ontolojiktir.

Konstrüktivistlerin dikkati esas olarak fikirler, anlamlar, kurallar, prosedürler ve normlar üzerindedir ve onlara göre bunlar aslında aktörlerin çevreyi nasıl yorumladıklarını belirleyen semantik sistemlerdir.³⁹ Kurumsalcılar için ontolojik düzeydeki önemli tartışmalardan biri de kimlik ve failin yapısı tartışmasıdır.

³⁴ Onuf, 2003: 134.

³⁵ Reus-Smit, 2001: 223.

³⁶ Ruggie, 1998: 34.

³⁷ Mottaghi ve Kazemi, 2007: 211.

³⁸ Khatami, 2009: 68.

³⁹ Wind, 1997: 225.

1.1.2.1. Kimlik

Kimlik, kendini anlama ve beklentilerle ilgilidir. Konstrüktivistler için medeniyet yapıları, kültürel faktörler, devlet kimlikleri ve bunların devlet çıkarlarını nasıl şekillendirdiği önemlidir. Bir tür dünya görüşü yaratırlar ve uluslararası etkileşim modellerini etkilerler. Uluslararası örgütler, silahlı rejimler ve insan hakları gibi uluslararası rejimler; aktivistleri, çıkarlarını ve hatta kimliklerini yeniden tanımlamaya itiyor. Kimlikler, uluslararası siyasette ve yerel toplumda önemli bir rol oynamakta; kimliğin unsurları ulusal ve uluslararası arenada farklı olmakla birlikte en azından düzen ve öngörülebilirlik sağlamaktadır. Dünya bir anarşi döneminden çok daha tehlikeli olacaktır.⁴⁰

Kurumsalcılar, faydaların nasıl oluştuğunu açıklamak için hem bireylerin hem de ülkelerin aktörlerinin sosyal kimliklerini onların bakış açısından, faydaların sosyal ilişkilerden türetildiğini ve faydaların toplum öncesi bir biçimi olduğunun söylenemeyeceğini vurgularlar. Kimlikler, aktörlerin birbirleriyle iletişim kurdukları bireysel koşulların somutlaşmış hâlidir, çünkü bu koşullar aktörlerin kendilerini belirli durumlarda zorunlu bulmasına neden olur, çıkarlarını çıkarları doğrultusunda tanımlarlar.⁴¹

Konstrüktivistlere göre kimlik sosyal bir şeydir, yani kendini yaparken diğerlerini de oluşturur, yani kimlik akışkandır. Bu nedenle onlara göre aktivistlerin kendileri, çıkarları ve hedefleri hakkındaki algıları değişkendir ve yeni bir kimliğin oluşmasına göre yeni çıkarlar bir hükümete sunulur.⁴² Kimliklerin göreceli istikrarından dolayı bazı durumlarda onları hak olarak kabul edebilmek mümkün olsa da bu her zaman böyle değildir ve aslında kimlikler ve çıkarlar, kimliklerin süreç boyunca her zaman etkileşimde bulunduğu inanmaktadır. Değişirler ve değişime tabidirler. Uluslararası sistemde bu üç şekilde yapılır:

1. Nispeten anarşik koşullarda hükümet aktörlerinin bir dereceye kadar kişisel çıkar sağlamasına neden olan yönetim organı;
2. Kimliklerde dönüşüme yol açabilecek iş birliğinin büyümesi;
3. Ben-merkezci kimlikleri bilinçli olarak kolektif kimliklere dönüştürmeye çalışmak.

Kimliklerin bu bilinçli evrimine ilişkin olarak Wendt, rekabetçi bir güvenlik sisteminden iş birliğine dayalı bir sisteme dönüşmesine odaklanıyor ve bu dönüşüm sürecini dört aşamadan oluştuğunu düşünüyor: İlk aşama, kimlik taahhütlerine ilişkin konsensüsün çöküşüdür. İkinci aşama, eski kavramların ve ondan kaynaklanan etkileşim yapılarının sorgulanmasıdır. Üçüncü adım, kendini ve başkalarını yeni bir kimlik benimsemeye motive eden ve onu öz-temsillere dayalı olarak şekillendiren yeni bir prosedür yaratmaktır. Dördüncü aşama, karşı taraftan

⁴⁰ Hopf, 1998: 175.

⁴¹ Vahabpour, 2005: 130-135.

⁴² Ritbergger, 2002: 124.

verilen ödöl, kişinin kendi güvenliği ile diğerinin her iki taraftan da güvenliği arasındaki pozitif özdeşleşmenin bu kurumsallaşma sürecinin sonucudur. Bu, kimliğe yönelik yeni taahhütlerin ve yeni faydaların temelidir.⁴³ Bu nedenle enternasyonalist, uluslararası ilişkileri iç yapılar ve aktörlerin kimliği, çıkarları ve etkileşimleri tarafından desteklenen inşa edilmiş bir dünya olarak kurar. Yapıları şekillendirir, yeniden üretir veya onlarda bir dönüşüm yaratır. Bu prosedürler, koşullarda temel değişikliklere bile yol açabilir.

Krotchwill ve Katzenstein, içsel kimliğin etkisi üzerine ve uluslararası normlar, oyuncular olarak oyuncuların davranış ve tutumlarını vurgular. İç çevre, mitler, dünya görüşleri ve inançlarla ilgili imgeleri şeklinde genellikle uluslararası arenaya girerler.⁴⁴ Kimlik tartışmasına ek olarak, inşacıların ontolojik düzeydeki önemli bir tartışması daha vardır. Yapısal-işlevsel bileşenin rolüne dikkat edilir.

1.1.2.2. Aracı ve Yapısı

Konstrüktivizm, varoluşsal göre post-yapısalcıların pozisyonuna benzer çünkü Batı düşüncesine hâkim olan düalizmleri bir kenara bırakmak veya değiştirmek gerekir. Fail ile yapının veya birey ile toplumun karşılıklı bağımlılığı kavramıyla hemfikirdir. Bu iki tip gibi üstesinden gelir.⁴⁵

Konstrüktivizme göre yapı ve işletme birbirini zıt yönde desteklemektedir ve sosyal yapılar, insan eylemlerinin sonucudur. Yapıların kendileri, karşılıklı etkileşim ile nispeten istikrarlı fenomenler olarak yaratılır ve aktörler, bunlara dayanarak kimliklerini ve çıkarlarını tanımlar. Ancak iki tutum çerçevesinde yapının rolünün yapının eylemine indirgendiği ya da tam tersine faillerin etkinliğinin yapının rolüne indirgendiği akılda tutulmalıdır. Bu durumlarda araştırmacı, iş ve yapısal faktörlerin etkileşimini doğru bir şekilde analiz edemeyecektir. İşletme yapısının perspektifinin modern organizasyon konusunda uygulanması, uluslararası ilişkilerin yapılarının artık tamamen nesnel ve yapısal faktörlerden ve tamamen zihinsel ve yorumlayıcı faktörlerden yapılmadığı, uygulanacağı anlamına gelecektir.

Uluslararası ilişkiler, yapısal ve aktif faktörlerin iç içe geçmesinin bir sonucudur ve aktif ve yapısal faktörler birbirinden ancak analitik bir şekilde ayrılabilir. Burada besteciler Anthony Giddens'in fikirlerinden etkilenmişlerdir. Anthony Giddens, bilişsel yaklaşımdaki yapısalcıların aksine, yapı denilen bağımsız bir bileşenin olmadığına inanır ancak bireysel veya kolektif eylemlere dayanan yapısal tanımlama ile karşı karşıyayız. Öte yandan, bireylerin veya grupların

⁴³ Müşirzade, 2004: 173.

⁴⁴ Katzenstein, 1996: 58-65.

⁴⁵ Onuf, 2003: 41-42.

eylemleri ancak bu yapısal özellikler çerçevesinde ölçülebilir. Buna göre Giddens, fenomenlerin etkileşimli boyutlarını dikkate alır.

1.1.3. Konstrüktivizm ve Uluslararası İlişkiler

Konstrüktivist, dünyanın ve insanın yanı sıra göz ve aklın karşılıklı gelişimine inanır; böylece insan, dünya içinde var olur; yer ve zamana göre şekillenir ve dünyayı bu çerçevede anlar. Hamilton'un işaret ettiği gibi Schutz, toplumun insanların karşılıklı etkileşimi ve sembolleri içinde, her toplum ve onun fenomenlerinin hiçbir şekilde bireylerden bağımsız olmadığını, bunun bir sonucu olarak inşa edildiğini vurgulamıştır. Daha sosyal anlamı olan etkileşimler ağı,⁴⁶ Berger ve Lukeman'ın söz konusu süreci yansıtmaları, dil mekanizmaları ve kurumsallaşma gibi mekanizmalarda görüldüğü zamandır.⁴⁷

Bu giriş ile uluslararası ilişkileri Konstrüktivist Teori açısından inceleyeceğiz. Bu bağlamda anarşi ve düzen, uluslararası kurumlar ve iş birliği arasındaki ilişki ve uluslararası sistemdeki değişim olasılığı Konstrüktivist Teori açısından ele alınmaktadır.

1.1.3.1. Anarşi ve Düzen

Wendt'e göre anarşi, hükümetlerin anladığı bir şeydir. Anarşi, belirli bir kimlik ve çıkar yapısı yaratan eylemler veya prosedürler tarafından engellenir.

Hükümetlerin uluslararası siyasetteki davranışlarını belirleyen iki yapı şunlardır: anarşi ile kimliklerin ve çıkarların yapısı. Wenet, hükümetler arasındaki eyleme vurgu yaparak hükümetler arasındaki ilişkilerin canlanabileceği ve bunların anarşiyi çatışmalı veya iş birliğine dayalı hâle getirebileceği görüşündedir. Wenet, anarşinin anlamını belirleyen şeyin hükümetlerin anarşi anlayışı olduğuna inanmaktadır. Uluslararası sisteme hâkim olan kültür ve bunun anarşi ile ilişkisi bağlamında dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da uluslararası sistemin veya uluslararası toplumun norm ve kuralları kavramını “iyi” kural ve normlarla sınırlamamaktır⁴⁸.

Oluşturulacak uluslararası bir sistem, şiddetin artmasına neden olan kural ve normlara sahip olabilir. Onuf, uluslararası toplumun değiştiğine ve daha muhtemel olanın hegemonya ve hiyerarşiler biçimindeki bir azınlığın yönetimi olduğuna inanır. Onuf, kararı uluslararası sahnede de mevcut olan etkili bir etkileme eylemi olarak görmektedir. Düzen metaforu genellikle istikrarlı bir sosyal durum tercihini gösterir ama Onuf'e göre düzenin istikrarı, bu düzenin kime ait olduğunun bilinmesinden kaynaklanmaktadır. Onuf'un bu ifadesi, dünya

⁴⁶ Hamilton, 2001: 221.

⁴⁷ Berger ve Lokman, 1996: 25

⁴⁸ Wendt, 1998:110-117.

düzeninin sağlanmasında ideoloji gibi faktörlerin rolü ile ilişkilendirilebilir. Bu sistemi değiştirmek, daha zayıf hükümetlerin hegemonya karşısı hâline gelmiştir. Düzen her zaman kuralların rolünden kaynaklanır⁴⁹.

İmtiyazların dağıtılmasıyla birlikte "hüküm" şartlarının verilmesi ile tutarlıdır ve bu, bir kişinin veya kişilerin yararınadır; kişiseldir ve tercihlere dayalıdır. Uluslararası sistemdeki eşitsizliğin kaynağı budur. Wendt 'in bakış açısından anarşinin özel bir mantığı yoktur ve etkisizdir. Anarşi bir yapı değildir, belirli bir kimlik ve ilgi yapısı oluşturan prosedürler mümkün olan başka bir tane yaratacaktır.⁵⁰

1.1.3.2. Uluslararası Kuruluşlar ve İş Birliği

Kimlikler, çıkarlar ve kurumlar, hep birlikte yaşadığımız etkileşimli toplumsal süreçlerin sonucudur. Davranışlarımız için onlara güveniyoruz. Wendt, Devletler kimliklerinin ve tanınmalarının uluslararası kurumlara bağlı olduğunu vurgulamaktadır⁵¹. Uluslararası kurumlar devletlere güç verir ve aralarında anlamlı etkileşimi mümkün kılar. Kurumsalcılar, iş birliğinin devletler topluluğu içindeki tek etkileşim biçimi olmadığına inanırlar. Devletler arasındaki iş birliğinde dayanışma, ortak kimlik duygusu ve bazen de çatışma vardır. Bu nedenle Wenet, uluslararası ilişkilerde realizm, idealizm ve rasyonalizm unsurları olduğuna ve uluslararası sistemde her üç modelin de hâkim olma ihtimalinin olduğuna inanmaktadır.⁵²

1.1.3.3. Uluslararası Sistemdeki Değişiklikler

Uluslararası sistemdeki değişime ilişkin mimarların ilk etapta konumu budur. Değişimin neden ve nasılı; prosedürlerdeki, kurallardaki vb. değişikliklere dayalı kimilik değişiklikleridir. Dolayısıyla uzun vadede değişen kimlikler, değişen yapılara yol açabilmektedir.

Wendt, sistemin doğasının üç durumda olabileceğine inanır.:

1. Hobbesçu kültür,
2. Lucky kültürü,
3. Kantçı kültürü.

Bu tür kültürler hükümetlerin davranışını yapılandırır. Herkesin herkese karşı savaşı olarak bilinen Hobbesçu kültür, ilişkilerde düşmandır.

⁴⁹ Onuf, 2003: 41-42.

⁵⁰ Christian, 2008: 8.

⁵¹ Wendt, 1998:110-117.

⁵² Müşirzade, 2004: 173-174.

Şiddet kullanımını yöneten roller, kendileri ve başkaları arasındadır. Bakış açısından düşman olarak başka bir temsil olan Wendt'in politika durumları ve davranış için en az üç anlamı vardır:

1. Devletlerin düşmanlara yönelik eylemleri. Örneğin derin revizyon yani onları yok etmeye veya yenmeye çalışacaklar;
2. Yoğun karar verme. Gelecek hakkında karamsarlıkla ve en kötü duruma odaklıdır;
3. Göreceli askerî yetenekler. Bu çok önemli olacak ve hükümetler, barış istiyorsanız, ilkesine dayanarak ağır silahlı savaşa hazır olacaklar. Gerçek bir savaşa yol açarsa sınır yoktur.

Şiddet için olmayacak. Bu durumda, devletleri önleme için hazırlıklı olmalıdır.

Hobbesçu anarşide aktivistler öldür ya da öl temelinde hareket eder. Hayatta kalma askerî güce bağlıdır ve güvenlik son derece rekabetçidir ve sıfır toplamıdır. Lucky Alliance'nin birleşik kimliği, dış tehditlere karşı diğer üyelerin maruz kalabileceği bir zaman diliminde açığa çıkacak. Resmî olarak tanınma hakkı, şiddeti yaşam ilkesi çerçevesine oturtmaktadır. Diğerleri de yaşar ve yapar. Bu kültürde devletler grup içinde bireyseldir. Grup tehdit altında olduğunda üyeleri kendilerini savunur. Kolektif ve bir takım gibi hareket ederler. Laki devletlerinin kolektif kimliğinde bir tezahür zamanı üyelerin hayatta kalması yabancılar tarafından tehdit edilecektir.

Kant, kültürü, arkadaşlık rolünün yapısına dayanmaktadır. Vnet'in bakış açısından bu konudaki hükümetler birbirinden iki kurala uymasını bekler:

1. Savaşa başvurmadan farklılıkları çözmek ve barışı sağlamak (şiddetsizlik kuralı);
2. Her birinin güvenliğine yönelik bir üçüncü taraf tehdidi olması durumunda Ando'dan takım olarak savaşmak (karşılıklı yardım kuralı).⁵³

Genel olarak uluslararası ilişkilerde bu bakış açısının kurucularından biri Immanuel Kant'tır. Devletler arasındaki ilişkileri düzenlemek için bir dizi düzenlemeyi yönetmeye çalışmıştır. Kantçı kültür çerçevesi, devletler arasındaki mevcut ilişkileri barışçıl bir şekilde yönetebilmelidir. Bu kültür, bir dizi genel kritere göre kendini organize eder ki şiddet meydana gelmesin. Ona göre uluslararası kurumlar bu süreçte hayati bir rol oynayabilir. Devlet kimliklerini inşa edenlerin bakış açısından, karmaşık ve birbiriyle ilişkili prosedürler yoluyla ve çoğu zaman çelişkili ve tarihsel kalırlar. Sonuç olarak akışkan ve istikrarsızdırlar ve sürekli değişirler. Yapısalcılar açısından devlet kimlikleri, karmaşık, iç içe geçmiş ve genellikle çelişkili ve tarihsel olarak kökenli bir yapıya sahiptir ve sonuç olarak akıcı, istikrarsız ve sürekli değişen niteliktedirler. Öte yandan, algı ve kavramlardaki değişimlerin bir sonucu olarak, sistemin

⁵³ Wendt, 2019: 382-383, 407.

değişmesi mümkündür. Bu değişimde, bir aktörün durumundaki değişiklik, rolüne göre diğer aktörlerin toplamı üzerinde kesin bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, bu çerçevede, aktörlerin kimlikleri ve çıkarları iç kaynaklardan kaynaklanmaktadır.⁵⁴

Koslowski ve Krotchwill'e göre uluslararası politikada aktörler, eylemleriyle sistemi yeniden üretir veya dönüştürürler. Her uluslararası sistem yapısı, yeniden üretimi için aktörlerin yaklaşımlarına bağlıdır.

Her uluslararası sistem, yeniden üretimi için aktörlerin eylemlerine bağlıdır. Uluslararası sistemi değiştirmek, aktörler kendi prosedürleri aracılığıyla normlar ve kurallar oluşturduklarında ortaya çıkar. Uluslararası etkileşimleri değiştirirler ve uluslararası aktörlerin (hükümetler) prosedürlerini yeniden üretirler. İç aktörlerin, yani bireylerin ve grupların prosedürlerinin yeniden üretilmesine bağlıdır. Öyleyse inançlar ve kimlikler değiştiğinde uluslararası politikadaki temel değişiklikler meydana gelir. İç aktörler değişir ve bu sayede kurallar ve normlar prosedürlerde tutarlılık sağlar.

Politik değişimlerini yaratmak için iki tür değişiklik vardır: İlki çerçeve içindeki değişikliklerdir. Yeni kaynaklara farklı erişimin yeni dağıtım kalıplarına yol açtığı istikrarlı sözleşmelerdir. Sistem parametrelerinde mutlaka bir değişiklik yaratmadan yapılır. İkincisi prosedür ve toplumsal düzenin yerleşik geleneklerinin değişmesidir ve bu aktörler uluslararası sistemdeki temel değişikliklere neden olabilir. Bu tür değişikliklerde bunlar sistemin normlarıdır. Kısmen veya tamamen dönüştürülmüş realistler ve neo-realistler ilk sürece odaklanırlar.⁵⁵

Yeni kimlikler ve eylemlerle devlet dışı güçler ve aktörler, konstrüktivist teorisi açısından yeterli maddi kaynaklara ve etkili bir değişim yeteneğine sahiptir ve istikrarı sağlayabilir.⁵⁶ Bu kimlik değişiminde rol oynayan alanlardan biri de uluslararası kurum ve kuruluşlardır.

Enternasyonalizm açısından bakıldığında uluslararası kurum ve kuruluşlar, akıl ve otoritenin ortak anlamlarının somutlaşmış hâlidir ve bunlar çerçevesinde meşru davranış nedeni olarak algılananlar, bu anlamlara göre yorumlanmalı ve gerekçelendirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında uluslararası örgütler; normların kullanıldığı, yorumlandığı ve dönüşüme uğradığı arenalardır. Öte yandan kurumlar, normların yayıncısıdır ve aktivistleri sosyalleştirir ve örgüt kültürü onların değer setinin bir parçası hâline gelir. Sonuç olarak bu kurumlar aracılığıyla uluslararası sistemde değişiklikler yapılabilmektedir. Genel olarak İngiliz okulu gibi kurumsalcılar, uluslararası sistemi değiştirmenin mümkün ancak zor olduğunu düşünürler.

⁵⁴ Neimeyer, 2003: 315.

⁵⁵ Müşirzade, 2004: 174-175.

⁵⁶ Hadiyan, 2012: 21.

1.1.4. Konstrüktivizm ve Dış Politika

Bir ülkenin sözlü ve sözlü olmayan prosedürleri, belirleyicilerin rolü dâhil olmak üzere dış politikası o ülkenin uluslararası sistemdeki konumunda dostluk ve düşmanlık kalıpları vardır. Diğer yandan uluslararası politikada aktörlerin karar verme süreci dünyayı nasıl gördüklerine bağlıdır. Konstrüktivizm dış politikayı nasıl yorumlar ve buradaki rollerini nasıl algılar? Uluslararası ilişkiler ve dış politika arasındaki ilişki öyledir ki analistler, sistemin seviyesine, hükümetler arasındaki ilişkilere bir "yapı" olarak bakarlar. Dış politika teorisyenlerinin aksine birimlerden, süreçlerden de bağımsızdır.⁵⁷

Karar verme sürecinde, iç düzeyde ülke politikasını oluşturan unsurlar dikkate alınmıştır. Bu nedenle "fail" kavramını ve onu ön plana çıkararak yapının davranışındaki rolünü vurgulamışlardır. Bu bağlamda, kurumlar düzeyinde mevcut süreçler gibi konularla ilgilenirler. Resmî ve gayriresmî devlet; karar verme süreci ve rasyonel hedef seçimi için stratejiler ve araçlar, çevre ve iç politik doğa, failer ve bunların psikolojik bileşenleri, imgeler ve ideolojiler, jeopolitik ve coğrafya, gelişmişlik düzeyi ve teknoloji vb. verilerdir. Bu nedenle bu iki alan arasındaki ilişkinin en iyi ifadesi onlara alan adını vermektir. Bu politikanın tamamlayıcı bir yönü olduğu bilinmektedir.⁵⁸

Genel olarak uluslararası ilişkiler teorisinin gerçeklerle örtüşen bir alan olduğu söylenebilir. Dış politika, siyasi eylemle ilgili bir alandır, dolayısıyla ikisi de bir madalyonun üzerindedirler. Dış politika alanında inşacı yaklaşımın inancı şudur: Nesnel güç dağılımının ötesinde (rasyonalistlerin imajı), ülkelerin güç algıları bunu başarabilen bir ulusun hayal gücünden türetilmiştir. Kimlik, ulusların dünyayı anlamlandırmasına, diğer varlıkları sınıflandırmasına yarımış ve içinden hiyerarşik bir gerçeklik oluşturularak öteki ve dost-düşman tanımlanmış, bu dünya yaratılmıştır. Bu bir değer göstergesidir ve davranışları da şekillendirir. Kurulan devlet sosyaldır, bu kolektif zihniyete katılır ve dünyayı bu çerçevede anlar. Dostları, düşmanları, çıkarları, tehditleri eylemlerini tanımlar ve dışsallığını oluşturur.⁵⁹

Devletler ve uluslar, uluslararası sistemin mevcut durumunu bu tanımların gölgesinde görmektedir. Buna göre diğer ülkeler; dost, düşman ve tarafsız kabul edilir. Elleri kelepçelenecek ve davranışları dostluk için bir tehdit ya da ilham kaynağı olarak algılanacaktır. Bu imajlara sahip olan iktidarlar, ülke ile birlikte mevcut düzeni değiştirmeye veya korumaya çalışmaktadır. Birbirlerine karşı hareket ederler, bu dostlukların ve düşmanlıkların gücü ve zayıflığı da birbirine bağlıdır. İmgeler birbirine bağımlıdır, bu çerçevede durumları kendileri

⁵⁷ Wendt, 1998:110-117.

⁵⁸ Vendulka, 2001: 15-17.

⁵⁹ Frank, 2002: 59-80.

için anlamlı kırlarlar. Etki alanlarını tanımlarlar ve ihtiyaçlarını tanırlar. Kısacası kendi dış politikalarını kendileri yaparlar.⁶⁰

Bu ifadeden, yukarıdaki tartışmanın Laki'nin yaklaşımına dayandığı sonucu çıkarılamaz. Çünkü, Locke'un görüşünün aksine ülkelerin dış politikası, tehditlerin ve fırsatların nesnel olarak anlaşılması, devletlerin zihinsel imajlarına dayanmaz daha çok uluslararası ilişkiler komisyoncuları ile ilgilidir.

1.1.5. Konstürktivizm ve Kültür

Çoğu teorisyen, yalnızca muhaliflerin bir teori veya paradigma hakkında konuştuğuna inanır. Konstürktivizm, kısayolun kültürel yeniden üretiminin hızlı dinamiğini, dillerin çatışmasını analiz edecektir. Toplum yapılarının kavramsallaştırılması, değişim, kombinasyon, melezleşme, yer değiştirme, ulusötesi kişilikler çoklu veya kısmi kimliğe uygun çerçevelerdir.

Gerd Baumann, meydan okuma kültürünün ılımlı bir mimarı olarak, daha çok ama münhasıran değil, yeniden tasdik etme umuduyla oluşacak bir kültürel düzeyden bahseder.

Analitik kavramını kullanır. Burada bir orta sınıf örgütü, ontolojik bakış açısı realisttir ve aklın dışında gerçekliğin varlığını kabul eder. Bilişsel bakış açısından yapıcıdır. Bir antropolog olarak kapıyı inşa etmiştir.

Egemen söylemi ve onun popüler söylemle diyalektik ilişkisini araştırır. Ona göre sosyal bilimlerde kabul edilen tüm kavramlar gibi kültür, gelenek ve etnik gelenek ile toplum arasında bir fark olduğunu söylemek kabul edilemez. Konuşma dilindeki deyiş, uluslar, toplum vb. arasındaki bağlantıdır.

Kültürü kesintiye uğratar ve sürekli müzakere edilen ve tartışılan yapılar olarak kültürle birliktedir. Bu yapı içinde yeniden inşa, yeniden şekillendirme ve yenilik veya icat yer alacaktır.⁶¹

Baumann için politik ifade sanatı ile antropolojik analizdeki kültür kelimesinin anlamı arasında ayırım yapmak zor olsa da⁶² kavram arasında en azından bir tür seçici yakınlık olduğu nihayet açık hâle gelir. Sözcüğün sözlükte yer alması ve yöneticilerin mutabakatı ya da sürecin doğruluğu söz konusudur.⁶³ Elbette etnograflar, kültürel materyalizm kavramlarının politik ifade sanatında yer aldığını kabul etmelidirler.

Yerel yönetimler ve etnik seçkinler tarafından kullanılmıştır ancak kullandıkları yöntem materyalizmdir. Onları analiz edip, veri olarak ele almayı sistematikleştirirler. Analitik

⁶⁰ Steve, 1999: 38-39.

⁶¹ Baumann, 1996: 36.

⁶² Baumann, 1997: 9.

⁶³ Baumann, 1999: 90-95.

prosedürlere şu anda ne günlük konuşma dili ne de diyalektik ilişkisi, tüm bu konuşmaların ardındaki opak gizli davranış (Baman) değildir. Üniversitelerde kültürün eleştirel kavramlarına alan sağlayan tüm bu konuşmaların ve ilişkilerin arkasında yatan gizli ve opak davranışı etnik ve ırksal politikalara yol açar.⁶⁴ Yapılandırmacı kültür kavramı, kültürü konuşma, süreç ve kimlik çerçevesinde ele alır.

1.1.5.1. Diyalog Olarak Kültür

Yapılandırmacılar, geniş, anonim bir konuşma tanımıyla bunu hâlâ imkânsız kılmaktadır; biz daha geleneksel yaklaşımlar için eleştirel gerçekçi seçimler diyoruz. Eylem, insanların gerçekte ne yaptıklarından, alışkanlıklarından (katılımcı kültür) ve yollarından etkilenir. Kültürün baskın anlamı, onları görmenin ve yapmanın sözde entelektüelleştirilmesidir. Gelenekten sonra kültürler ve uygulamalar arasında arabuluculuk yapmalıdır. Belki de dört şey hakkında düşünülmelidir: Birincisi, sırf insan grupları sosyal bağlamdan bağımsız olarak kültürel bir grupta stilize edildi diye hiç kimse, bir bireyin ortak bir alışkanlığını tasavvur etmemelidir. İkincisi genellikle analitik bir teori olarak eleştirilir.⁶⁵ Üçüncüsü, eğer alışkanlıkların dinamik bir kavram olduğu varsayılırsa bir kabile kavramı, bir dizi farklı kalıcı katılım olarak kabul edilemez. Aracılık edilmesi gereken, bir kültürün seviyeleri arasında değil, yetenekler ve yetenekler arasındadır. Aynı kişiler tarafından farklı durumlarda kullanılan çelişkili ve farklı kültürel yetenekler vardır. Yakın ve eşittir. Dördüncüsü ise konuşmayı, jestleri ve eylemleri içerir.⁶⁶

Bu kavramın bize, aynı toplum içinde farklı kültürel yeteneklerin çeşitli türlerini analiz etme olanağı tanınması, yeni ve faydalı bir şeydir.

Kültürün sadece iddialı bir kavram olmadığını, aynı zamanda karmaşık ve çok boyutlu bir kavram olduğunu söylemeye gerek yok. Bir boyutuyla kültür; alışkanlıklar, tutumlar ve uygulamalar arasındaki ilişkiyi içerir.⁶⁷ Yaygın bir kanaatle, ilk olarak gelenekleri ve kültürü tamamen somutlaştırmıştır. İkincisi, geniş bir kişisel olmayan konuşma kavramına yol açmıştır. İkinci konsept diller, bilgi ve normatif çerçeveler veya yasalar, görüntüler, mitler ve dünyanın, toplumun ve kişinin (sembolik kültür) simgeleri hâline gelir. O (ikinci kültür kavramı) da şunları içerir: Gelenekler, dinî törenler, geleneksel şeyler yapma biçimleri, kurumlar ve erdemler (maddi kültür) hâline gelir.⁶⁸

⁶⁴ Baumann ve Sunier, 1995: 7.

⁶⁵ Bader, 1991, 1995.

⁶⁶ Kottak, 1994: 368.

⁶⁷ Bader, 1995: 94.

⁶⁸ Lutz ve Abu-Lughod, 1990: 9.

1.1.5.2. Sürecin Başlığı Olarak Kültür

Baumann'ın uzlaştıramaz ikiliğin etkisi altındaki kültür tartışması, görünüşe göre basittir. Bir yanda egemen söylem aracılığıyla kültür bir mülktür, mirastır, geçmiştir, yapıdır. Öte yandan Maddesellik, gereklilik ve hatta natüralizm olarak ifade edilir. Bu bir eleştiri meselesidir. Kültür; kültür yaratmak, yaratmak, değiştirmek, hareket etmek olarak düşünülmeli ve özetle sonu olmayan bir süreç olarak anlaşılmalıdır.

Kültür, kültür inşası, yaratılması, değiştirilmesi ve işlevi olarak ele alınmalıdır; ve kısaca sonsuz bir süreç olarak anlaşılmalıdır. Çağlar'ın kültüre yönelik sürece dayalı yaklaşımı aşırı ve radikaldir. Melezlik ve çift ırklılık, kültürlerin homojen, sınırlı, sürekli ve ölçülemez olduğunu eleştiren kutsal kavramlardır. Bu kavramlar, devrimci karşı kültür yapılarına ve kimliklerine en gerekli panzehirlerdir. Ancak, bu kavramlar daha fazla maddi tehlikeyle karşı karşıya olup, egemen olma peşindedirler. Kültürel karşıtlık, melezlik, sentez ve çift ırklılık kavramları, hala farklı kültürel mantık ve rasyonellikleri içerir ve sonuç olarak kültürler arası gerçek sürece dayalı özelliklerin anlaşılmasında başarısız olur. Çağlar'ın kültürü "mümkün olanın" alanından ayırma talebi ilk bakışta anlamlı görünebilir, ancak onun kültürü zaman ve tarihten ayırma çabası, yalnızca etnik ve milli kültürlerden değil, her türlü anlamlı kültür fikrini ortadan kaldırır.⁶⁹

Entegrasyon konusunda, değişim sürecinin örneği olarak Bauman, önceden ayırık geleneklerin; bunları A ve B olarak adlandıralım; yaklaşık olarak daha üst bir geleneğe (C) yaklaşacağını düşünüyordu ki bu gelenek aslında her ikisine de yabancıydı. Entegrasyonun somut örneği, üçüncü bir kaynaktan türeyen eylemlerden kaynaklanan ve aynı eylemlerin diğer karşıtlık örnekleri ve yeni kültürel eylemlerin ortaya çıkışı için kullanılan örnekle aynı olan eylemler temelindedir; bu, onların kesişme noktası veya Bhangra'nın yeniden icadı olabilir. Üçüncü eylemden kaynaklanan eylemlere ve diğer örnekler için aynı eylemlere dayalı olarak ister bir kesişim noktası ister yeni bir girişim olsun, yüzleşme ve yeni kültürel pratiklerin ortaya çıkışı kullanılır. Bhangra'ya göre belli bir zamanda, bir yerde ihtiyaç olarak dil ve kültürler, en azından bazı çekirdekler veya yapılar (sosyal düzen ve anlamlar gibi) tanınabilirler. Bunları anlamak, öğrenmek ve aktarmak için bunun bir ön koşul olduğu açıktır. Bu aynı zamanda dili anlamlı kılmak için de bir ön koşuldur ve dilden kültürel değişimler doğar. Dil ve farklı kültürel toplumlar içinde (burada sadece bir topluluk olarak aynı dili yetkin konuşmacılar ve aynı kültürün uygulayıcıları tarafından anlaşılan) bir veya daha fazla dil veya kültürle yabancı

⁶⁹ Çağlar, 1997: 172-173.

ilişkiler sonucunda; kesin eşitlik veya baskınlık, geleneksel koruma veya iyileştirme veya yakınsama koşulları altında olabilir.⁷⁰

Kültürün eleştirel kavramları, yapı ile fail arasındaki ilişkiyi anlamamızı sağlar. Süreklilik ve değişim, yapı ve süreç, yeniden üretim ve geçiş bize olanak sağlayacak şekilde aşırı yapısalcılar ve süreççilerin hatalarından kaçınarak düşünülmelidir.

Yapılandırmacılar kültürü bir sürece indirgerler. Bu nedenle Bedir'in iddiasının yanlış olduğu, çünkü o zamanın kültürel uygulamalarından farklı olduğu gösterilmiştir. Merhametin örf ve âdetleri ile farklı evlilik şekillerinden, faillerden bahsetmektedir. Başka bir deyişle, tam zamanlı yapısalcı, yarı zamanlı yapısalcı sistematik verimsizlikten sorumlu tutulmaktadır.

Yapılandırmacı, hiçbir inşacı tarihi inkâr etmeyecektir. İnsanlar farklı yerlerde farklı işler yapmakta, koloniler aracılığıyla onlarla farklı ilişkiler kurmakta ve yeni bağlamlarda farklılık belirtirlerine değer verilmektedir. Önemli tezat, organizatörlerin bu konuları bir öncelik olarak görmemesi; hepimizin vurguladığı gibi sınıflandırmadır. İzleyicilerimiz köklerini ve geleneklerini belirleyici (sadece normlar veya aradaki herhangi bir şey) olarak gördüklerinde eleştirel realist, kültürel nedenleri önceden bilinebilir olarak kavrar. Konstrüktivizmin aksine o, sanki iradeyi iradeye tercih ediyormuş gibi, metodolojiyi karmaşıklaştırdıkları için geleneğe veya kolektif kimliklere yapılan başvuruyu açıkça kabul eder.⁷¹

Eleştirel realistlerin yapılandırmacıları neden hoşlandıklarını görebiliriz. Bu yöntemlerin her ikisine de sahip olanlardan çok daha katıdırlar. Bu, inşacı metodolojiyi takip etmelerine izin verilmemesi gerektiği anlamına gelir ve buna rağmen tarihsel koşulları ve insanların görüşlerini ve siyasi olan ikili farklılıkları göz önünde bulundurduğumuzda başarısız olacaktır. Belirsiz bir kasıtlı kültür yolu yaratmak için yapacak ve tüm kabileciliği belirleyecektir. Eylem fikrinin yapılandırmacı olduğunu eleştirel realistler önceden tanımlanmış kültürel çizgilere dayalı toplumu önemli, sebepsiz yere kabul etmemektedirler. Metodoloji yerine inşa istemektedirler. Her kitle hareketinin uğraşmak zorunda olduğu koşulları önceden bilmek için sorular sormalıdır.

Çeşitli söylemlerin eşzamanlı varlığı, kültür ve kimlik için bir meydan okumadır.

1.1.5.3. Kimlik Olarak Kültür

Eleştirel realist, kimlik söyleminde kültürlerin çözülmesinden kurumsalcıları sorumlu tutar. Bu suçlama doğrudur ancak eylemi (feshi) yanlıştır. Bir şey inşa etme yaklaşımı başka bir şeyde çözülmez ama her şeyi ayrı şeylere tanımlar. Kültürel kimlikleri bir dizi farklı yeteneklere

⁷⁰ Baumann, 1996: 160.

⁷¹ Höder, 1997: 81-95.

ayırmayı ve analiz etmeyi amaçlar. Bu, kültürü veya farklılığı inkâr etmek değildir. Aksine, nasıl olduklarını göstermek için birbirleriyle yeni bir bağlamda müzakere ederler; kesinlikle, kanunların veya normların rasyonelitesini yapanlar muhataplarının anladığı kültürü inkâr ederler.⁷²

Yapılandırmacılar, kültürler ve kimlikler arasında ayırım yapmakta zorlanmaktadırlar. Taraftarlar, kimlik söyleminde aşırılıkları -ve kültürleri- çözerler. Alanlarında özellikle kültürler, toplumlar ve kimlikler arasında kültür vizyonu ve kimlik iki nedenden dolayı çok zordur: Birincisi, kültürel uygulamalar nispeten istikrarlı olabilir. Bireysel ve kolektif kimliğin tanımları hızla değişebilirken etnik tanımlar ya da kolektif dinî kimlikler nispeten istikrarlı olabilir. Dinî ve kültürel uygulamalar değişirken etnik tanımlar veya dini kollektif kimlikler nispeten istikrarlı olabilir.⁷³ İkincisi, kültürel pratikler, kimlik tanımlarının olası temellerinden biri olarak hareket edebilir ancak buna gerek yoktur.⁷⁴

Öne çıkan üç vaka bu noktayı açıkça göstermektedir: (a)Tanımlar; kollektif kimlik, sınırsız ve saf ekonomik fayda stratejileriyle sınırlıdır. Kültüre atıfta bulunulmaz. (b)Tanımların kolektif kimliğe atıfta bulunduğu durumlar olan kültürel ayrımlar kavramı tamamen yaratıcı tarihlerdir. (c)Hareketlerin olduğu durumlar ya da mahrum bırakılmış, mağlup edilmiş, ayrılmış, tecrit edilmiş veya bu eylemlerin karşı olduğu açıklanan kriterlere dayalı olarak yönlendirilen marj ortak kültürel kimliğe veya yeni ortak kültüre karşı çıkar. Ancak, eğer insanlar kültürel uygulamaları kolektif kimlik tanımlarına dahil etmek istediğinde göstergeler, işaretler veya semboller gibi kültürü kullanmak, her zaman tamamen rasyoneldir ve kültürel uygulamalarından bazılarını bir şekilde seçmenin özel durumuna dayanan bir süreçtir.

Özel bir tarzları vardır. Daha büyük gruplar yüz yüze görüşmeden daha fazla kimlik oluşturmaya çalışırsa kolektif kültürü genişletirken, bu seçme ve stilizasyon süreci sadece belirgin hâle gelmez. Aksine, bu hayali toplumların kolektif kimliğinin büyümesi, kaçınılmaz olarak soyutlama süreçlerine dâhil olur.

Kişisel kimlik; yerel, etnik, bölgesel veya dinseldir. Sosyal etkileşim bağlamında kültürlerin çok yönlülüğü ve bölücülüğü, sadece sahada toplumları tartışmak için yeterli değildir. Kültürler, toplumlar genişliğinde ele alınmalıdır.⁷⁵ Kişilik oluşumu süreçlerini aktif olarak analiz eden birinin kültürler, kimlikler, ağlar, organizasyon, liderlik, kaynakların seferber edilmesi, fırsatlar ve toplu eylem dinamikleri arasındaki perspektifleri net bir şekilde ayırt etmesi gerekir.⁷⁶ Öncelikle, eleştirel kültür kavramının kişilik ve sınırları koruma noktasında

⁷² Bader, 1991: 81-84.

⁷³ Modood, 1997: 9-33.

⁷⁴ Modood vd., 1997: 332.

⁷⁵ Baumann, 1997: 18-23.

⁷⁶ Bader, 1991: 189.

çözülmesine karşı direnmek gerekir. Böylesine eleştirel bir kültür kavramının icat edilmesine gerek yoktur, bu zaten vardır.⁷⁷ Bu tür gerçekçi eleştirel kültür kavramı, bize neden bahsettiğimiz gerektiğini sağlar. Kültürel pratikler yerine kültürü tartışalım ve analiz edelim. Değişim süreci, sınırlamaları göz ardı etmeden, yapılar oluşturarak ve analiz ederek kültürlerle olan çeşitli ilişkilerinde kimlik oluşturma süreci; birbirine yardımcı olacak gerçek araştırma ile açıkça uygun olan yapısal anlayış arasındaki boşluğu doldurmaktır.

Son olarak, üretken ve yeniden üreten sembolik ve anlamlı bir sistem olarak kültürün farklı anlam türleri vardır. Aslında anlam üretimi kültürün en önemli işlevi olarak kabul edilir. Aynı zamanda kültür, insanın niyet ettiği ile dönüşebilme yeteneği arasında bir yeredir. Sonunda neye dönüştüğü ile bir bağlantı kurar. Bu konuyla tarihî ve bir dizi örüntünün şekli tamamlanır ve bu esnada insanların düzen ve üslup anlayışı belirginleşir.

Hayat şekillendikçe yaratılışın hizmetinde kültürel kalıplar ve çerçeveler yaratılır: çelişkilerin uyumlaştırılması ve homojenleştirilmesi. İlişkilerin sosyal inşasında bir taşıyıcı olarak kültürün rolü uluslararası düzeyde fark edilmiştir. Bu, kültürün oluşumundaki yerinin izini sürmek ve anlamın yeniden üretimi uluslararası ilişkilerdedir. Bu anlam, doğası gereği hiçbir zaman tam olarak yetkin olmasa da açıklaması yoktur çünkü her zaman bir kısmı tarif edilemez kalır. Zaten, istese de istemese de kültürel analizin çerçevesini bilmek bunu görmezden gelmektir.

Uluslararası ilişkilerin toplumsal inşasında bir faktör olarak kültürün rolü ele alınmıştır. Bu konuyu göz önünde bulunduran organizatörler, kültürel faktörlere ve davranışların, eylemlerin, tepkilerin oluşumundaki rolüne daha fazla dikkat eden aktörler uluslararası ilişkileri gösterir.

Epistemolojik boyutta inşacılık, anlamın ve gerçekliğin anlaşılmasına dair varsayımı bir buyruk olarak ortaya koyar. Bir zihinsel görücü bilir. Ontoloji açısından idealizmi ve entelektüelizmi savunur. Daha çok fikirlere, anlamlara ve kurallara, prosedürlere ve normlara odaklanır. Yapı işlevseldir. Toplumsal kimlikler üzerinde çıkarların nasıl oluştuğunu açıklar.

Uluslararası ilişkiler alanında inşacılık, dünyanın ve insanın karşılıklı olarak geliştiğine inanır; göze ve akla inanır. Uluslararası kurumlar hükümetlere güç verir ve aralarında anlamlı bir etkileşim mümkün olur. Elbette hükümetlerin uluslararası ilişkiler alanındaki mevcut rollerini kaybetmeleri gibi bir ihtimal dâhilinde uluslararası kurumların yapısının, yapı ve fail arasındaki ilişkiye bağlı olarak değişmesi muhtemeldir. Modernizm açısından bakıldığında uluslararası sistemdeki değişiklikler; prosedürler, kurallar ve kimliklerdeki değişikliklere

⁷⁷ Bader, 1995: 101-105.

dayanmaktadır. Dış politika alanında kurulu düzen, milletlerin algı ve algısının diğerlerinin güç dağılımı olduğuna inanır ve bu algılar onları çevre ile etkileşime sokabilir hâle getirir.

Kimlik, milletlerin dünyayı anlamlandırmasına, diğer varlıkları ve dost-düşman olarak tanımlanan gerçekliği sınıflandırarak bir hiyerarşi oluşturmasına olanak sağlar.

Kültür zihinsel bir meseledir, değerler ve normlar çerçevesinde inşa edilir, uluslararası ilişkilerde yapıların rolünü artırır. Yapılandırmacı kültür kavramı, kültürü konuşma, süreç ve kimlikte çözer; böylece sembolik kültür ve maddi kültür sunulur. Kültür; süreklilik ve değişim, yapı ve süreç, yeniden üretim ve aktarım arasındaki bir ilişki olarak ele alınır. Her halükârda buna dayalı uluslararası ilişkiler çalışmasında bir yaklaşım olarak yapılandırmacılık, gerçekliğin inşa edilmiş bir Madde olduğu varsaymıştır. Bu konu daha fazla ilgiyi hak etmektedir. Zihinsel ve bilinçaltı faktörler farklı düzeylerde araştırma sağlar. Bilinç bulanıklığı, konfüzyon yapının gerçekliği öyledir ki yapısalcılar açısından maddi unsurlarla sınırlandırılmaz.

Çekirdekleri değer çerçevelerinden ayrı olarak denenmiş ve incelenmiştir. Bu bir paylaşım talebidir.

Yapısalcılar, bu konuyu dikkate alarak, uluslararası ilişkiler aktörlerinin davranışlarını ve tepkilerini şekillendirmedeki kültürel faktörlere daha fazla dikkat çekmeye çalışmışlardır.

Uluslararası ilişkilerin gelişme olasılığı ve Türkiye'deki durgun tutumların eleştirisi ile ilgili bir yenilik uluslararası ilişkiler literatürüne girmiştir. Bu noktadan yola çıkarak şu sonuca varılabilir: Örgütlenme, yalnızca uluslararası ilişkiler çalışma yöntemlerinin genişlemesine katkıda bulunmamış; aynı zamanda sahnede revizyon ve pratik gelişme olasılığı için umut vermiştir.

Küresel politikalar ve bu politikaların gelişmiş ve daha arzu edilen politikalarla değiştirilmesi, uluslararası ilişkilerde ortak görüşlerin gölgesinde pratik değişim imkânı ile mümkündür. Bunu inkâr etmek mümkün değil ama modern mimari bu alanda bazı alanlar açabilir. Örneğin, uluslararası ilişkilerde kimlik politikaları söyleminin güçlenmesi teorilerine dayanan söylemimizin rolü yurt dışında yaygındır.

1.2. Demokrasi Kavramı

Herodotus tarafından yazılan Yunan tarihi belgelerinde doğrudan demokrasi, demokrasiye inanan Thanos adında bir kişiden bahseder: "Kitlelerin yönetiminin en iyi yönleri vardır ve içinde akıl ve eşitlik yatar; Buna ek olarak, kralların yapmaya meyilli olduğu tüm

suiistimallerden muaftır."⁷⁸ Demokrasi, çağdaş tarih boyunca tek partili sistemlerden çoğulcu toplumlara kadar tüm siyasi otoritelerin kendilerini demokratik olarak adlandırdıkları en geçerli ve en çekici terim ve sözcüklerden biridir.

İlk demokrasi deneyimi, "bu şehir yönetiminin tarihinin bir noktasında, bugünün İsviçre'sinin Kantonlarına daha çok benzeyen Atina'nın özgür vatandaşlarının doğrudan siyasi faaliyetlerde bulunmasından kaynaklanan" Atina'ya kadar uzanmaktadır.⁷⁹ Demokrasi, komünist siyasal sistemlerin iddia ettiği gibi, yönetici grupların halk yararına yönetmesi demektir.⁸⁰ Demokrasi, otokratik yönetime ve topluluğa karşı ortaya çıkmıştır ancak taraftarlarının hepsi aynı bakış açısını paylaşmamaktadır. Bazıları özgürlüğü hükümetin ana hedefi olarak görürken diğerleri eşitliği demokrasinin arzulanan mükemmelliği olarak görmektedir.⁸¹

1.3. Demokratikleşme

Demokratikleşme, demokratik olmayan siyasi sistemi demokratik sistem veya yapılar dönüşürme süreci olarak tanımlanmıştır. "Bugünün literatüründe, demokrasinin ortaya çıkışının koşulları ve bağlamları ile ilgili olarak üç ana teorik yaklaşım önerilmiştir: birincisi, modernleşme teorisi, ikincisi, yapısal yaklaşımlar ve üçüncüsü, değişimin failleri olarak siyasi elitlerle ilgili teorilerdir".⁸² Ayrıca post-yapısalcı ve postmodern düşünürleri inceleyerek küreselleşme ve üçüncü dünya toplumları teorisini ve karmaşık toplumlarda demokratikleşmeyi incelemenin önemini anlatan Habermas'ın bakış açısını inceler.

1.4. Demokratikleşme Dalgaları

Demokrasi dalgaları, bir bölgede veya dünya düzeyinde daha fazla demokrasiye doğru meydana gelen gelişmelerdir ve zirveden sonra demokrasi durağan, zamansal ve mekânsal koşullara tabi hâle gelir.

Samuel Huntington, demokrasinin üç dalgada birbirinden ayırır: Birinci dalga 1820'lerden I. Dünya Savaşı sonrasına kadar sürmüştür. İkinci dalga Güney Avrupa, Latin Amerika, Doğu Asya ve bazı Asya ülkelerinde demokratik olmayan sistemlerin çökmesi sonucu otoriter rejimler yerini demokratik sistemlere bırakmıştır. Ve son olarak 1974'ten itibaren Güney Avrupa, Latin Amerika, Doğu Asya ve bazı Asya ülkelerinde demokratik olmayan sistemlerin

⁷⁸ MacKenzie, 2021: 173.

⁷⁹ Jaski, 2019:

⁸⁰ Robertson, 2004: 218.

⁸¹ Jabarian, Mehdi, Sade dille demokrasi (demokrasi türleri).erişim için. <https://tinyurl.com/p2n63wc5>

⁸² Bashiriyeh, 2008: 16.

çökmesi ve bunun sonucunda otoriter rejimlerin yerini demokratik sistemlere bırakmasıyla üçüncü dalga yaşandı.

Bu arada dünyanın bazı bölgeleri, 21. yüzyılın üçüncü on yılı olan bugüne kadar maalesef demokratikleşme sürecinde demokrasi kervanının gerisinde kalmıştır. Ortak özellikleri olan Orta Doğu ve Afganistan da bu ülkeler arasında yer almaktadır. Buradan hareketle Orta Doğu ve diğer İslam ülkelerinde demokratikleşmenin ve demokrasiye geçişin önündeki engelleri şöyle özetlemiştir:

1. Doğu tiranlığı geleneği ve büyük kaynaklar üzerindeki hükümet kontrolü,
2. İslam ve İslam hukukunun geleneksel ve köktendinci yorumları,
3. Kabile yapıları ile kabilecilik ve etnik bölünmelerin devamı,
4. Sınıfsal ve toplumsal dayanışmanın ortaya çıkmasını engelleyen bir faktör olarak coğrafi dağılım,
5. Sömürgeciliğin tarihi ve mirası,
6. Petrol ekonomisi ve rantıye hükümeti,
7. Dinî ve askerî kurumların tarihsel hâkimiyetinden dolayı sivil toplum kurumlarının zayıflığı,
8. Yurttaşlık ve boyun eğmenin siyasal kültürü.⁸³

1.5. Demokratikleşme Sürecini Etkileyen Faktörler

1. Kültür: Kültürün demokratikleşmesinin temel ön koşullarından biri, toplumların dinamik kültürünün insanların siyasal katılıma yönelmesi için gerekli zemini sağlamasıdır. Bu toplumlara göre, diğer toplumlardan yeni kültürel öğeler olarak ulusal kültür bileşiminin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Protestanlıkla uyumlu hâle gelen Hristiyanlıkta dinî hoşgörü değer biçmeye, bireyciliğe ve demokratik siyasal sistemlerin oluşmasına neden olmuştur.
2. Siyasi koşullar: Birinci demokratikleşme dalgasında ekonomik ilerleme, sanayileşme, kentleşme, burjuvazinin egemen sınıf olarak ortaya çıkması, işçi sınıfının genişlemesi ve ekonomik eşitsizliklerin azalması vardır. İkinci dalgada siyasi ve askerî faktörlerin etkisi, üçüncü dalga demokraside ise ekonomik başarısızlıkların ardından siyasi sistemlerin meşruiyet krizi vardır. Toplumsal sınıflar büyüyerek siyasi hâle gelmiş ve Katolik Kilisesi'nin görüşleri sömürülmüştür.

⁸³ Bashiriyeh, 2008: 34.

3. Sosyal koşullar: Halefiyet ve krizler, ulusal birliğe ve kitlesel partilerin harekete geçmesine yol açan merkezî hükümetin kurulmasına neden olmuştur.
4. Ekonomik gelişme: Ekonomik zenginlik; eğitimin gelişmesine, yüksek okuryazarlık seviyesinin oluşmasına, kentleşmenin yaygınlaşmasına, kitle iletişim araçlarının güçlenmesine ve siyasi çatışmaların hafiflemesine yol açar ve bu koşulların gerçekleşmesi demokrasiyi getirecektir.

1.6. Demokratikleşmenin Teorik Çerçevesi

İnsan toplumlarında modernleşme için entelektüel temellerini ve teorik çerçevelerini incelemek gerekir. Bu bağlamda siyaset bilimciler ve siyaset sosyologları, kaçınılmaz olarak bu teorik modellere dayanan bu insani süreci gerçekleştirmek için teorik modellere yönelmek zorundadır. Toplumların demokratikleşme derecesi ölçülür.

Afganistan, diğer modernleşme bileşenleriyle birlikte elbette çıkmaza girmiş olan karmaşık toplumlarda demokratikleşme sürecinin incelenmesini içeren ülkelerden biridir. Bu nedenle Afganistan'da modernleşme öyküsünü takip etmenin yönünü, demokratikleşmeyi gerçekleştirme açısından değil; bu teorik çerçevelerin hiçbirinin Afganistan'daki duruma yanıt vermediği engelleri belirleme açısından değerlendirdik. Karmaşık olan üçüncü dünya ülkelerindeki demokratikleşme durumunun araştırılmasına odaklandık ancak araştırma literatürüyle karıştırılmaması için diğer teorik çerçevelerin kullanılması kaçınılmazdır.

1.7. Gelişmiş Ülkelerde Demokrasi Teorileri

1.7.1. Yapısalcı Teoriler

Demokrasinin oluşumunda tek bir faktörü vurgulayan ve 1970'lerde üçüncü demokrasi dalgasının başlangıcından önce önerilen teorilerdir. Bu teori, demokrasiye geçiş için gerekli koşullar olarak sınıf gücü, devlet gücü ve uluslararası güç yapılarındaki temel değişiklikleri vurgular.

"Yapısalcı teorilerde, ajanların ve örgütlü siyasi aktivistlerin, özellikle de yönetici elitlerin demokrasideki doğrudan rolüne çok önem verilmiştir".⁸⁴ Bu teori, demokrasiye yönelik diğer gelişmelerin başlangıcı olarak modernleşme öncesi ekonomik gelişmeyi vurgulayan Martin Lipsett gibi düşünürler ve aynı zamanda bu teoriyi benimseyen Left Wich, Samuel Huntington, Daniel Lerner gibi diğer kişiler tarafından desteklenmektedir. Ekonomik gelişmeye

⁸⁴ Bashiriyeh, 2008: 17.

dayalı olarak kentleşme, eğitim ve kitle iletişim araçlarının geliştirilmesi üzerinde durulmaktadır.

Aynı şekilde siyasal kültürün rolüne odaklanan Gabriel Almond ve Verba ile mutluluğu demokrasinin gerçekleşmesinin temel koşulu olarak gören Harold Laswell dikkat çekmektedir. Bir organizma olarak toplum, evrimi sırasında çeşitli koşullardan ve faktörlerden geçer; öyle ki, çevrenin koşullarına bağlı olarak siyasi düşüncenin evrimi nedeniyle, toplum sürekli bir evrim içindedir; farklı aşamalardan geçer ve her aşamada ruhun veya vicdanın özel bir görüşü vardır. Politika evrilir ve politik kültürün evrimine yol açar. Bu hiyerarşi gözetilmeden bu niteliklerden biri başka bir yere yerleşirse toplumsal-politik denge bozulur.⁸⁵ Bu teorik model, Afganistan'da demokratikleşmenin önündeki engellerle ilgili bazı durumlarda kullanılmıştır.

1.7.2. Aktivist Teoriler

Yeni demokrasi teorileri dalgası genellikle aktivisttir, bu nedenle sosyal ve politik faillerin eylemlerine daha fazla vurgu yapılmıştır. Danquart E. Rostow'un 1970'teki teorileri, siyasi aktivizm çalışmalarının yolunu açmıştır. Demokratikleşme sürecinin tüm dünyada aynı olmadığını ancak her ülkenin kendi özel koşullarına göre diğer ülkelerden farklı bir seyir izleyeceğini vurgulamıştır.

İnşacı bir teori türü olan modernleşme teorisi, demokrasinin sadece mevcut durumunu ele alabilir ve demokrasileri ilk aşamalarında açıklayamaz. Rasto, demokrasiye giden yolu dört aşamaya ayırır:

1. Ulusal birliğin oluşumu,
2. Sosyal sınıfların ve siyasi güçlerin siyasi hâkimiyeti için bitmemiş mücadele,
3. Karşıt güçlerin taktiksel olarak uzlaşmaya karar verdiği başlangıç aşaması,
4. Demokrasinin bir çatışma çözümü aracı olarak kabul edildiği ikincil veya tutarlılık aşaması.⁸⁶

Latin Amerika'da Larry Diamond, Juan Linz, Philip Schmitz ve Terry Carl'ın Latin Amerika ve Avrupa ülkelerinde demokrasiye geçiş konusundaki araştırmalarında geçiş sürecinde siyasi eylemin türü ve yöntemleri yerine aktörlerin rolü vurgulanmaktadır. Soyun ve geleneksel kültürün yapılarına ve arka planına kadar. Dolayısıyla Afganistan'daki teorik çerçeveye göre bu modelin demokratikleşmesinin önündeki engeller de vurgulanmıştır.

⁸⁵ Azimi, 2021.

⁸⁶ Bashiriyeh, 2008: 17.

1.8. Karmaşık Toplumlarda Demokrasi

Modernleşme teorisi, özellikle yapısal işlevselcilik çerçevesinde önerilen karmaşık toplumlar terimi, iş bölümü nedeniyle toplumun ayırık, esnek olmayan ve ayırık alt sistemlere ve parçalara bölündüğü bir durumu ifade eder.⁸⁷ Yukarıda da belirttiğimiz gibi Afganistan, yukarıdaki tanıma göre karmaşık toplumları da içermektedir.

Jürgen Habermas gibi çağdaş düşünürler, post-modernler ve Derrida gibi post-yapısalcılar ve diğerleri, karmaşık toplumlarda demokrasinin sorunlarını kabul etmiş ve çözümler önermişlerdir. Habermas, "tüm toplumsal yaşamın yapısal işlevselcilik ilişkileri çerçevesinde anlaşılamayacağına, ancak yukarıdaki açıdan bakıldığında, bu düşünce çerçevesinin şimdiye kadar incelediklerimizden farklı olduğuna" inanmaktadır.⁸⁸ Habermas müzakereci demokrasiyi, Laclau ve Mouffe radikal demokrasiyi ve Daniel Zulu güçler ayrılığı ve hukukun üstünlüğünü önermiştir.⁸⁹

Klaus Uffe, karmaşık toplumların temel özelliğinin, insanların iradesinin oluşumuna katılımın ve iradelerinin uygulanmasının engellendiği katılık olduğunu düşünmektedir. "Karmaşık toplumlar o kadar katı hale geldi ki, düzen veya canlanma hakkında normatif olarak düşünmeye yönelik herhangi bir girişim, bu ya da başka bir deyişle, içlerinde gerçekleşen süreçlerin koordineli doğası, boşunalıkları ve dolayısıyla içsel yetersizlikleri nedeniyle pratik olarak imkânsızdır."⁹⁰

1.9. Kimlik Nedir?

Özdeşlik (İngilizce karşılığı Identity'dir) sözcüksel açıdan "varlık, öz ve köken" anlamlarına gelir ve kökü son, mutlak mükemmelliği ifade eden "ho" sözcüğünden alınır.⁹¹ Beşerî alan, olumlu bireyin ve toplumun kimliğinin ötekinden geldiğini belirten; yani bir kişinin sosyal bir grup olarak tanınmasını ve diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan bir dizi davranışsal özelliktir.⁹² Bu tanımın iki ana ve birbiriyle çelişen anlamı vardır: Birinci anlam, mutlak analoginin ifadesidir. İkinci anlam, zaman içinde tutarlılık ve süreklilik üstlenen farklılaşma kavramıdır. Bu düzende benzerlik kavramı iki açıdan gelir ve kimlik kavramı aynı anda insanlar ve nesneler arasında iki olası ilişki kurar: bir tarafta benzerlik ve diğer tarafta ayırım.⁹³

İnsani alanda bireyi ve toplumu birbirinden tanımak gerekir; Yani, özellikler kümesi ve

⁸⁷ Shafiei ve İqbal, 2009.

⁸⁸ Nash, 2015: 260.

⁸⁹ Shafiei ve İqbal, 2009

⁹⁰ Nash, 2015: 260.

⁹¹ Moein, 2004: 52.

⁹² Tacik, 2005: 25.

⁹³ Jenkins, 2003: 5-7.

Bir kişinin sosyal bir grup olarak tanınmasını ve diğerlerinden ayrılmasını sağlayan davranışsal özellikler..⁹⁴

Kimlik, her insanın veya ulusun kimliği ve kim olduğu; geçmişinde kimdi, neydi ve nedir sorularına bilinçli yanıt verme sürecidir. Bir başka ifadeyle hangi kavme, millete ve ırka mensup olduğu, asli menşenin neresi olduğu, nasıl bir kültür ve medeniyete sahip olduğu, küresel kalkınmada nasıl bir rolü olduğu, siyasi, ekonomik durumunun ne olduğudur. Bugün dünya sistemindeki kültürel konumu ve son olarak onun ilham verici değerleri, tarihsel kimliğinin toplumun sosyal, politik ve kültürel amaçlarını gerçekleştirmede ne ölçüde etkili olacağı tartışılmaktadır.⁹⁵

Toplumların kimlik sisteminde birden çok katman vardır; bazı katmanlara ait olma derecesi, diğer katmanlara göre daha fazla ve daha nettir.⁹⁶ İnsanlar; ırk, yer, şehir, ülke vb. düzeylerde farklı kimlik düzeylerine sahiptir. İnsanlar, farklı sosyal grupların üyesi olduklarında bu katmanlar genişler. Kuşkusuz bu unsurların her biri kişinin kimliğini etkiler ve kişi bunlara karşı duyarlıdır. Bu katmanlar birbirleriyle etkileşim içindedirler ve birbirleri üzerindeki birikimleriyle kişinin genel kimliğini oluştururlar. Bahsedildiği gibi kimlik, benzerlikleri (hangi grupların bizim gibi olduğunu) ve farklılıkları (hangi grupların bizim gibi olmadığını) tanımlar. Bazı kimlik bileşenlerimizde benzer bir gruba benzeyebilir ve diğer birçok yönden diğerlerinden farklı olabiliriz. Bu şekilde kimliğin bazı unsurlarından bir ölçüde seçilmiş olur ve birey bunları seçmekte özgür olur.⁹⁷ Dolayısıyla Erikson'un da belirttiği gibi kimlik seçildiğinde farkındalık düzeyi bundan daha fazladır.⁹⁸ Michel Foucault, soykütüğü tartışmasında kimliği "maskeler arasındaki ayırım" olarak da ele alır. Başka bir deyişle, insanların farklılıklarını kimliklerinin farklılığında bilir; yani kimlik, "ötekilik"in karşıtıdır.⁹⁹

1.9.1. Kimliğin Önemi

Kimlik, hem bireysel düzeyde hem de toplumsal düzeyde “anlam oluşturma” rolüne sahiptir. Bu tanımda kimlik, kişinin iç dünyasını kültürel biçimlerin ve toplumsal ilişkilerin kolektif alanıyla birleştiren bir kavramdır. Kimlikler, insanların zihniyetini şekillendiren anahtar anlamlardır ve onlar aracılığıyla insanlar, yaşamlarındaki olaylara ve evrime karşı duyarlı hâle gelirler. Bu nedenle kimlik, bir kişinin bir başkasıyla sahip olduğu benzer zihniyetle

⁹⁴ Tacik, 2005: 11.

⁹⁵ Bavand, 1998: 20.

⁹⁶ Kayseri, 2004: 96.

⁹⁷ Woodward, 2000: 6-7.

⁹⁸ Erikson, 1960: 51.

⁹⁹ Akbari, 2006: 3.

ilgilidir.¹⁰⁰ Stuart Hall'a¹⁰¹ göre kimlik, benzer şekilde konuşan, benzer düşünen ve benzer duygulara sahip olan kişilerle ilgilidir. Manuel Castells¹⁰² de kimliği, diğer kaynaklardan üstün olan bir kültürel özellik veya bir grup kültürel özellik temelinde anlam yaratma süreci olarak tanımlar. Ona göre roller nasıl özel kişilerin işini organize ediyorsa¹⁰³ kimlikler de anlamı organize etmektedir. Kimliğin anlamlı olması aynı zamanda yapay olduğu anlamına da gelir. Anlam, kelimelerin ve şeylerin doğasında bulunan bir özellik değildir; her zaman anlaşma veya anlaşmazlığın sonucudur. Dolayısıyla anlam sözleşmenin konusu olabilir ve tartışılmaz. Ne de olsa kimlik; doğal, içsel ve önceden var olan bir şey değildir; her zaman yaratılmalıdır. İnsanlar her zaman nesneleri veya kişileri sınıflandırmalı ve kendilerini o sınıfa yerleştirmelidir. Başka bir deyişle kimlik, ancak bilinçli olarak muğlaklığı reddetmek ve farklılıkları bir kenara bırakmakla kazanılabilir.¹⁰⁴

1.9.2. Süreklilik ve Farklılaşma

Süreklilik¹⁰⁵ ve farklılaşma,¹⁰⁶ diğer kimliklerin özellikleridir ve çoğu kimlik bu iki özelliği taşır. Bu iki anlam, birbirine zıt gibi görünse de aslında kimliğin iki temel ve birbirini tamamlayan yönüne işaret etmektedir. Bu iki anlamdan hareketle kimlik, süreklilik ve süreklilik duygusu ya da diğerlerinden farklı olma duygusuyla ilgili olarak değerlendirilebilir. Başka bir deyişle bir kimliğe sahip olmak; bir ayrım, süreklilik ve kişisel bağımsızlık duygusuna sahip olmak veya kendini olduğu gibi hisseden ve başkalarının hissetmediği bir kişi anlamına gelir.¹⁰⁷ Bu anlamda bir insanın kimliği basit bir şekilde değişmez ve kendisini daima başkalarının yokluğunda bulur.¹⁰⁸ Bir varlığın veya bireyin bir kimliğe sahip olduğu iddiasından sonra o varlık veya bireyin diğer benzer varlıklar gibi olduğu ve aynı zamanda ayrı bir varlık veya birey olarak kendine özgü bir özelliği olduğu anlamına gelir. Daha açık bir ifadeyle kimlik; özde, bileşimde ayrıca her zaman ve her koşulda aynı olma niteliği demektir. Bir kimliğe sahip olmak, iki farklı açıdan benzersiz olmak anlamına gelir: sınıfınızdaki diğerleri gibi olmak ve geçmişteki kendiniz gibi olmak.¹⁰⁹ Kültür, toplum ve ulus kavramları gibi kimlik de zamansal ve nesiller arası bir karaktere sahiptir. Yani zamansal ve kuşaksal sürekliliği vardır. Bir yandan

¹⁰⁰ Stuart Hall.

¹⁰¹ Tacik, 2005: 30.

¹⁰² Manuel Castells.

¹⁰³ Gül Muhammedi, 2002: 225.

¹⁰⁴ Gül Muhammedi, 2002: 225.

¹⁰⁵ Continuity.

¹⁰⁶ Differentiation.

¹⁰⁷ Golmohammadi, 2002: 61.

¹⁰⁸ Ameli, 2011: 4.

¹⁰⁹ Gül Muhammedi, 2002: 60-61.

kökleri ortak bir geçmişe, diğer yandan da ortak bir geleceğe sahiptir.¹¹⁰ Geçmişin kimliğinden kopmak mümkün değildir çünkü her durum geçmişe dayalıdır ve her gelecek geçmiş ile şimdinin birleşimidir ve tam bir kopuş mümkün değildir. Örneğin, Batılılaşmamızın doruğunda, Doğulu ve geleneksel ahlaki özelliklerimizin birçoğunu hâlâ korumaktayız. Karakterize etmekten ve birleştirmekten kaçınmak imkânsızdır. Farklı öğeler bir kombinasyon bulur ve bileşik bir kimlik oluşturur. Kimlik katı ve sabit değildir, sürekli olarak yeniden yaratılır, eski kimlik de başka kimliklere dayalı olarak yeniden yaratılmış ve karmaşık kombinasyonlara sahip olsa bile.¹¹¹ Dolayısıyla bu bakış açısına göre kimlik, bir birikim meselesidir, zaman süreci içinde şekillenir, tarih boyunca değişir ve gelişir. Stewart Hall'un bakış açısından Hegelci bir bakış açısıyla kimlik bir süreç hâline gelmekte ve bir kimlik kartı ve tanınma unsuru olarak değerlendirilmektedir. Hall; kimliği benliğin kökü ve eylem platformu olarak tanımlar ve onun bakış açısına göre psikolojik benlik görüşü bu anlama yakındır. Benliği sürekli, gelişimsel bir benlik olarak tanımlayan bir görüş ve aynı zamanda içsel bir diyalektik benlik¹¹² söz konusudur. Aslında kimlikler, kristal bir tang gibi katı ve ayrılmaz varlıklar değildir ve sonuç olarak bizim görevimiz onları bir nesilden diğerine aktarmaktır. Kimlikler zamanla inşa edilir. Ayrıca tarihsel gelişmeler ve çekişmeler içerisinde kimlikler de değişmektedir.¹¹³ Bu kavramda nehir örüntüsünü kullanmak, kimlik tartışmasını tanımlamanın ve yeniden tanımlamanın en iyi yoludur. Kimlik bir nehre benzetilebilir çünkü bir nehir gibi zaman ve mekânda akar. Bir taraftan sürekli; aksi takdirde artık bir akarsu bölümü olmaktan çıkar ama aynı zamanda değişime tabidir; çünkü yolu üzerinde düz, eğimli, dolambaçlı, kıvrımlı gibi özelliklerle birçok coğrafi bölgeden geçer; topraklı, kayalık, tuzlu bataklık ve otlaklardan geçer; zaman ve mevsime bağlı olarak nehirdeki suyun şiddeti, hızı ve miktarı artar ve azalır. Bu iki faktör, yani yer ve zaman, elimizdeki nehir imgesine ispat ve değişimin, kalıcılık ve tazeliğin, süreklilik ve evrimin çelişki özelliğini verir. Bu çelişki, yani süreklilik ve dönüşüm tutumu, kimliğin ilk ve en önemli özelliğidir. Evrim olmadan bir yandan kimlik kaybolacak, diğer yandan sonraki nesillerin inisiyatif alma imkânı elinden alınacaktır. Aynı zamanda süreklilik olmazsa birbirimizi tanımak, aynı türle iletişim kurmak, ortak bir duyguya sahip olmak, geçmişle iletişim kurmak mümkün olmayacaktır.¹¹⁴ Bu nedenle kimlikler, her zaman çeşitliliği ve akışkanlığı kabul eder ve farklı anlamlara gönderme yapma eğilimindedir ve bu sayede tıkanmayı önler.¹¹⁵

¹¹⁰ Mirmohammadi, 2002: 11-12.

¹¹¹ Bashiriyeh, 2008: 3-7.

¹¹² Ameli, 2011: 44-45.

¹¹³ Alamari, 2004: 67.

¹¹⁴ Rajaei, 2003: 67.

¹¹⁵ Tajik, 2004: 8.

Özcü ve inşacı yaklaşımlar, kimlik kavramından hareketle yapılmıştır. Birinci görüş, kimlik meselesine "töz" açısından bakar; yani kimlik için doğal bir yön ele alınır ve bu nedenle kimliğin doğal köklerini ve özünü bulmaya çalışır.¹¹⁶ Bu bakış açısının bir dereceye kadar soy ve atasal yönü vardır ve doğal olarak kimlik kavramını biyolojik ve hatta doğal kökenle açıklamaya çalışır. Bu yaklaşım, ister bireysel ister kolektif olsun, kimliklerin ve onları oluşturan unsur ve bileşenlerin içsel ve doğal olduğuna, mekânsal ve zamansal koşullar altında daha az değiştiğine inanır. Kimliklerin sabitliğini ve değişmezliğini vurgulayan bu bakış açısı özcülük olarak bilinir.¹¹⁷ Temelde özcü yaklaşım, insan kimliğinde katı bir çekirdeğin ve istikrarın varlığına inanır. Bu sert çekirdek, insan kimliğinde doğal ve doğuştan gelen özellikler yaratır. Bireyci yaklaşımdaki her insan -ve her grup- kimliğini ortaya çıkaran, tutarlılık sağlayan ve tarihsel bir sekanstan hoşlanan katı bir kimlik çekirdeğine sahiptir.¹¹⁸ Öte yandan yapılandırmacı bakış açısı vardır. Son zamanlarda daha fazla dikkat çeken ve Batı dünyasında kimliğe ilişkin baskın görüşlerin en azından bir parçası olan bu bakış açısı, kimliği daha çok bir arka plan ya da toplumsal bir yapı olarak ele almakta ve kimliğin zihinsel bir yapıya sahip olduğuna vurgu yapmaktadır. Yönü, doğal değildir. Yani insan aklının bir yaratımıdır ve bu açıdan bakıldığında maddî bir yön değil, fiilî bir yön bulur. Kimliğin bu reddine dayalı olarak kimlikler, sabit bir biçimde var olduklarından değil, toplumsal ilişkiler ve etkileşimler akışı içinde oluşurlar. Doğal olarak böyle bir kavramda kimlik daha akışkan bir anlam bulmakta ve daha önce ahlaki veya kavramsal olarak ona atfedilen birçok öge ondan çıkarılmakta ve bunun yerine sınır koyma ve yabancılaştırma vurgulanmaktadır.¹¹⁹ Bu yaklaşımda karnavalın kimliği, temsil ettiğimiz veya etkileşimde bulunduğumuz akımlara göre ve bizi çevreleyen kültürel sistemler aracılığıyla her zaman şekillenen, değişen ve hareket eden bir kimliktir. Bu yaklaşıma göre kimlikler tarihsel ürünlerdir. İnsan kimliği, tarihsel ve toplumsal açıdan mekânda asılıdır ve tarihsel eylemler aracılığıyla yön değiştirir. Dolayısıyla bu bakış açısıyla kimliğe biyolojik değil, tarihsel bir bakış açısıyla bakılır.¹²⁰ Bireysel kimlik ve kolektif kimlik, farklı kimlik seviyelerine sahiptir. Bu düzey, en küçük kimlik düzeyini yani bireysel kimliği ve en üst düzeyi yani ulusu hatta dünya toplumunu içerebilir. Buna rağmen genel olarak kimlik, bireysel ve toplumsal olmak üzere iki düzeye ayrılır ve her düzey, insanların aidiyet duygularının farklı olduğu unsurlardan oluşur. Bu unsurlardan bazıları kişinin kimliğinin temelini oluşturur, bu nedenle kişi bunlara karşı daha duyarlıdır ve daha belirgin bir tepki gösterir. Onlara maruz

¹¹⁶ Alamari, 2004: 43.

¹¹⁷ Kayseri, 2004: 90; Tacik, 2004: 9.

¹¹⁸ Akbari, 2006: 3.

¹¹⁹ Alamari, 2004: 44; Tacik, 2004: 15; Godarzi, 2005: 8-9.

¹²⁰ Akbari2006.: 421.

kalmayı ortadan kaldırmadığı sürece¹²¹ ağırlıklı olarak psikoloji alanında sunulan kişisel kimlik,¹²² “kişilik”¹²³ ve kendini tanıma kavramlarıyla yakından ilişkilidir. Düşünce türü, konuşma, eylem, alışkanlıklar, duygular ve diğer birçok içsel unsur, bir kişinin kişiliğini ve kimliğini oluşturur. Bir insanın kişiliğinin oluşmasında önemli unsurlar vardır. En önemli faktörlerden biri doğal çevredir.

Örneğin, sıcak ve çöl bölgelerinde yaşayan bir kişinin kişiliği, ılıman veya soğuk bölgelerde yaşayan bir kişinin kişiliğinden farklıdır. Elbette bir kişinin kişiliğinde önemli olan kalıtım faktörü de göz ardı edilmemelidir. Bu temelde, tüm insanların kendi kişiliği vardır ve iki kişi aynı kişiliği bulamaz. Kendini tanıma; kişinin yeteneklerini, becerilerini, ilgi alanlarını, eğilimlerini ve diğer birçok içsel özelliğini, başka bir deyişle ne ve kim olduğunu bilme sürecidir. Başka bir deyişle, kendini bilmek kendini bilmektir. Bu iç kültürleri bilen kişi, kişisel kimliğinin farkındalığını bulur. Freud psikanalitik analizinde bu farkındalığı bilinçli ve bilinçsiz olmak üzere ikiye ayırır.¹²⁴

Bu süreçte benimki “öteki”nin zıttıdır. Kendini tanımada birini tanımak, beni tanımaktan daha önemlidir. Aslında başkalarıyla olan iletişimi, bulunduğu yer hakkında daha fazla farkındalık kazanmasına ve çevresiyle olan ilişkisini en iyi şekilde ayarlamasına yardımcı olur. Bu nedenle, bu analizde kendini tanıma ve bilmeme aynı madalyonun iki yüzüdür.¹²⁵

Bu çerçevede birçok kişilik teorisyeni, kimliği bireysel ve kişisel duygu ve niyetlerin ürünü olarak görmektedir: ayrılabilen niyetler ve duygular. Niyetler ve duygular başkalarına aittir. Bu nedenle kimileri kimliğin, kişinin kendi duygularını diğer bir deyişle başkalarıyla olan ilişkisinde ve belirli bir zaman ve mekân bağlamında oluşan kendini tanıması ve anlaması olduğuna inanır.¹²⁶ Böyle bir durumda kişilik ile kimlik arasında doğrudan bir ilişki vardır ve kişilik, kimliği öne çıkarmada değerli bir rol oynar.¹²⁷ Jacobson¹²⁸ da kişisel kimliğe vurgu yapar ve şöyle ifade eder: Kimlik, kişisel farklılık duygusu, kişisel süreklilik duygusu ve kişisel bağımsızlık duygusudur. Bu tanıma ve ayrıca kimlik konusunun önceki tanımına göre kişilik konusu ile aynıdır ve kimlik bir duygudur, insanın zihinsel yaşamıyla bir ilişkisi vardır ve karşısında her zaman sakin olan birlik ve beraberliği hisseder.¹²⁹ Bu nedenle kişisel kimlik kavramı, hâkim psikolojik bakış açılarından bilişsel ve duygusal boyutlar olmak üzere iki temel

¹²¹ Godarzi, 2005: 7-8.

¹²² Personality.

¹²³ Self Identity.

¹²⁴ Freud, 2003: 29-31.

¹²⁵ Freud, 2003: 29-31.

¹²⁶ Şemşiri, 2008: 19-20.

¹²⁷ Bigdalı, 2008.: 15.

¹²⁸ Jenkins, 2002.

¹²⁹ Şemşiri, 2008: 20.

boyuta sahiptir. Yani kimlik, hem bilişsel yönü içerir çünkü kimlik duygusu farkındalığın bir tür ürünüdür hem de duygusal yönü içerir çünkü bu farkındalık kişide belirli duygulara neden olur.¹³⁰ Kolektif kimlikle ilgili olan zamirimiz, onu bireysel kimlikten ayırır. Bireyler, farklı ölçeklerde gruplara üyelik yoluyla kolektif bir kimliğe sahip olurlar. Bir gruba ait olduklarına inanarak "ben"i "biz"e çevirebilirler. Bu inanç, onları başkalarına göre tercih ettikleri gruplara (sosyalleşmeye) götürebilir.¹³¹

Kolektif kimliğin tanımında Richard Jenkins¹³² şöyle yazar: Kolektif kimlik, onlar vasıtasıyla fert ve toplulukların sosyal ilişkilerinde diğer fert ve topluluklardan ayırt edilmesine, fertler, cemaatler ve fertler ile cemaatler arasındaki benzerlik ve farklılık oranlarının sistemli bir şekilde tespit ve farklılaştırılmasına işarettir. Jenkins, bireysel kimlik ile kolektif kimlik arasındaki farkta başka bir yerde de bireysel kimliğin farklılıkları, kolektif kimliğin ise benzerlikleri vurguladığını söyler.¹³³ Bir diğer sosyal kimlik teorisyeni George Herbert Mead'dir.¹³⁴ Her bireyin kendisini sosyal gruplarla ilişkili olarak sunduğuna ve kendisinin ait olduğu sosyal grubun genel davranış kalıbı olduğuna ve bunu yansıttığına inanılmaktadır. Başkalarının benlikleri var olup, deneyimlerine girdiğinde kişinin kendisi var olur ve deneyimlerine girer. Bu bakış açısına göre insan, ancak diğer insanlarla ve sosyal gruplarla belirli ilişkiler yoluyla oluşur ve onun eğilimlerini ve ilgi alanlarını oluşturur.¹³⁵ Daha sonra Tajfel,¹³⁶ bu yaklaşıma dayanarak insanların kendileriyle ve kendilerinin, diğerlerinin ait olduğu sosyal sınıflarla ilişkilerini incelemeyi mümkün kılmıştır. Tajfel'in bakış açısına göre kolektif kimlik, bir kişinin diğer sosyal gruplara üyeliğinin farkındalığından kaynaklanan kendisi hakkındaki algısının bir parçasıdır. Tajfel, çoğu insanın kendilerini kolektif kimlik başlığı altında ve daha az bireysel kimlik başlığı altında sınıflandırdığına inanır.¹³⁷ Bu şekilde sosyal psikologlar ve sosyologlar, bireysel kimlik duygusunun birey ve toplum arasındaki diyalektik üzerinden oluştuğunu vurgulamaktadırlar. Kimliğin genellikle insanların tutum ve duygularında ortaya çıktığını az çok kabul ederler ancak bunların oluşumunun temeli kolektif yaşamdır. Kişilikte ifade edilen sosyal kimliğin, diğer insanların sosyal dünyasından ayrı bir anlamı yoktur. Bireyler benzersiz ve değişkendir ancak kişilikler sosyal bir şekilde, farklı sosyalleşme ve sosyal etkileşim aşamaları yoluyla yaratılır.¹³⁸

¹³⁰ Şemşiri, 2008: 20.

¹³¹ Herriot, 2007: 28.

¹³² Jenkins, 2002: 746-747.

¹³³ Jenkins, 2002.: 748, 749.

¹³⁴ Mead, 2003: 40.

¹³⁵ Mead, 2003: 41.

¹³⁶ Tajfel, 1978.

¹³⁷ Gül Muhammedi, 2002: 223.

¹³⁸ Gül Muhammedi, 2002: 222-223.

1.9.3. Ulusal Kimlik

Bu tartışmanın sonunda konunun daha iyi anlaşılması için “ulusal kimlik” kavramını açmak faydalı olacaktır. Kolektif kimliğe kıyasla ulusal kimlik, modern düşüncenin inşasında yeni bir kavramdır ve kökleri modern insan ontolojisinde aranmalıdır.¹³⁹ Geleneksel toplumlarda Dünya’nın, Allah’ın mutlak kudretinde kök salmış kozmik bir sistem olarak genel kavranışı, söz konusu toplumların birlik içinde olmalarını sağlayacaktır. Bu kutsal dünyadaki insan doğası, toplumsal ve doğal armağanları boynuna geçirmektir. Bu nedenle bir şeyin doğası açıklanamamaktadır ve günlük koşulları içermektedir. İnsanların kimliği de ortak iyinin bir işlevi olan toplumsal rolleriyle temelde aynıdır. Bence bu, Descartes'tan sonra insanlık tarihinde yeni bir çağın vaadidir. Kartezyen ben ya da ben düşüncesi, bilginin öznesi olarak Batı felsefesinin merkezinde ve modernite anlatısının ötesinde oturmuş ve yeni çağın kabul edilebilir bir insan ve insanlık tanımı olarak kabul edilen bir varlığın doğmasına neden olmuştur. Modern benlik, varoluşunun nedenini aşkın ilkelerde ve toplumun ötesinde değil, kendi varlığında arayan özerk bir fail hâline gelmiştir.¹⁴⁰ Bu yorum, geleneksel insan düşüncesinden farklı olarak modern insan düşüncesinin temellerindeki değişimi ifade etmektedir. Öte yandan bu değişim, daha geniş bir düzeyde yani ulusal kimliğin oluşumunda büyük rolü olan modern toplumların hükümet sisteminde görülebilir. Yeni yüzyılda (on altıncı ve on yedinci yüzyıllar) Avrupa’da yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler, ulusal kimliğin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Bu dönem ulusal hükümetlerin oluşum dönemidir, 19. yüzyıldan itibaren bu olgu Doğu topraklarına da ulaşmıştır.¹⁴¹ Ashraf ve Ashouri'nin de işaret ettiği gibi bugünkü anlamda ulus inşası projesi şekillendiğinde ulusal kimlik ortaya çıkar.¹⁴² Bu sayede kimlik kaynaklarının belirlenmesi ve belirleyici göstergelerinin hükümetler arasında daha fazla bilinmesi sağlanacak, insanlar da bu kaynakların bilincinde olacak ve tanıtımı için fedakarlık yapmaya hazır hâle gelecektir. Ayrıca hedef toplumun bireyleri arasındaki millî dayanışma artacak, amaç ve talepler belirli bir yöne yönlendirilecektir. Dolayısıyla millî kimlik, millet doğmadan oluşmaz ve ona bağlıdır. İran’da ulusal kimlik oluşumunun kökleri Kaçar dönemine ve yasallaştırma hareketine kadar götürülebilir.

Kolektif kimlik modern dönemden yani gelenek döneminden önce tartışılabilir ve ulusal kimlik kavramı bu dönem için geçerli değildir. Gelenek döneminde toplumların oluşumu organik ve kimlik açısından bu toplumların belirli unsurları birbirinden ayrılmıştır. Bu çerçevede bu toplumların insanları kimlik unsurlarına ilişkin pek bir farkındalığa sahip

¹³⁹ Begdali, 2011: 14; Tajik, 2005: 11-12.

¹⁴⁰ Begdali, 2011: 14.

¹⁴¹ Eşref, 1994: 10.

¹⁴² Eşref, 1994: 8.

olmamakta ve kimlikler büyük ölçüde zorlanmaktadır. Modern çağda ise geleneksel dönemin aksine kimlikler, doğal görünümünden uzaklaştırılarak daha yapay bir biçime kavuşturulmuştur. Nitekim modern insan düşüncesinin temellerinin değişmesi ve aynı zamanda ulusal hükümetlerin ortaya çıkmasıyla birlikte kimlik bilinçli bir biçim almış ve kimlik unsurlarının yeniden üretilmesinde ve değişmesinde hükümetler önemli bir rol oynamıştır. Bu çağda toplumların kimlik bileşenleri geleneksel dönem toplumlarına göre daha tutarlıdır ve bu toplumların mensuplarının aidiyet duyguları kendi topraklarına ve topluma karşı daha bilinçlidir. Hükümetler ve siyasi tedbirler bu sürecin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1.10. Ulus Nedir?

1.10.1. Politik Toplumun Bir Unsuru Olarak Etnisite ve Etnik Azınlık Kavramı

Etnisite ve etnik azınlık kavramındaki muğlaklık, hükümetlerin etnik gruplarla etkileşiminde bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle siyasi bir toplumda etnik azınlıkların haklarının evrensel ve normatif olarak belirlenmesinin en temel adımı, kavramın ve terimlerin anlamlarındaki sınır ve boşlukların açıklanmasıdır. Ulus; etnisite, etnik grup ve etnik azınlık gibidir.

Bu araştırma etnisitenin dilsel ve terminolojik anlamlarını açıklamaya yöneliktir. Ve tartışmanın arka planını sunmak, etnisite ile ilgili önerilen tanımları ortaya koymak ve ardından bu doğrultuda kapsamlı ve uygun bir tanım seçmek (modern siyasi toplumlarda zorlayıcı bir faktör olarak) yerinde olacaktır. Ayrıca belki de ilk kez etnisitenin düzeyini ve yoğunluğunu belirlemeye yönelik endeksleri içeren bir tablo sunulmuştur. Bu doğrultuda etnisite kavramı daha iyi açıklanmaya ve etnosentrizmin dereceleri ifade edilmeye çalışılmıştır. Son olarak, etnisite ve azınlığın iki tanımı birleştirilerek etnik azınlık da tanımlanmıştır.

İnsanlar, genellikle bir dizi farklı toplumlarda yaşamışlardır ve farklı kimliklere sahiplerdir. Bu özellikler (toplumların çeşitliliği ve kimliklerin çeşitliliği) aynı anda sorunsuz bir şekilde korunmuştur. Daha açık bir ifadeyle bireyler; aile, köy, şehir, bölge, sınıf, din, etnik ve ulusal grup vb. kimlik bileşenleri tarafından belirlenir. Yani kimlik, "durumsal" bir meseledir ve odak, dikkat sosyal düzeye kaydırılırsa kolektif kimliklerin belirli boyutları daha önemli hâle gelir. Burada ele alınan özel ve sosyal kültürel kimlik, ulus veya etnik topluluktur.

Bununla birlikte etnik grup ve etnisite kavramı pek çok belirsizliğe maruz kalmıştır ve etnik kimliğin tanımlanması kesinlikle mümkün değildir. Yani sosyal ve etnik gruplar aslında dilsiz gruplara yerleştirilmektedir. Bu belirsizliği gidermek için sorulan sorular şunlardır: Irk, etnisite ve etnik grup kavramları tam olarak nedir? Siyasi toplumdaki hangi grup, etnik grup ve dolayısıyla etnik azınlık olarak adlandırılabilir? Etnik grupların ve azınlıkların oluşumunun

kökenleri nelerdir? Bir etnik grubu diğerinden ayırt etmek ve etnik kökenin derecesini ve yoğunluğunu belirlemek için hangi göstergeler kullanılabilir? Ayrıca, iki belirsiz terim olan "azınlık" ve "etnisite"nin birleşiminden oluşan etnik azınlığın tanımı nedir? Bu soruların cevabı üzerinde düşünülmesi, bunların araştırılması gerekir. Bu nedenle Tiz, öncelikle bu ifadeyi daha net hâle getirmek ve ardından onunla ilgili içeriğin anlaşılmasına yardımcı olmak için bu ifadenin mümkün olduğunca doğru bir şekilde yorumlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır.¹⁴³

- Paragraf 1: Etnik kökenin tanımı ve türevleri.

Fransa'da "Ethnie" ve İngilizce'de "Ethnic" kelimesi Yunanca Ethnikos kökünden türemiştir. Bu kelimenin bazı türevlerinin çevirilerinde (Etnoloji ve Etnografya dahil) "millet" kelimesi yerine "halk" kelimesi kullanılmasına rağmen, çoğu durumda tercümede "millet" kelimesi silinmiştir.¹⁴⁴

Belirli bir Pers kültürü, insan grubu (kadın ve erkeklerden oluşan) Kum kelimesi hakkında şöyle demiştir:

Bir kişiyle, akrabayla, insanlarla... tam kültürde akraba olan biri Arianpour tarafından İngilizce-Farsça Ethno önek olarak kullanılır ve ırk, insan, kültür ve ırkla ilgili anlamına gelir. Etnoloji aynı zamanda etnoloji, ırkları ve halkları inceleme bilimi anlamına da gelir. Webster'ın bakış açısına göre etnisite (isim), etnik özellik veya etnik, ulusal, kuşaksal (üreme) akrabalık anlamına gelir.

- Paragraf 2: Siyasi Toplulukların Oluşturulması Sürecinde Ulus ve Etnik Grup Terimlerinin Gözden Geçirilmesi.

Antik Yunanistan'da, ethnos terimi, henüz şehirlere veya polise yerleşmemiş göçebe kabilelere uygulanmıştır.

Berton, Orta Çağ'da durumun önemli ölçüde farklılaşmadığını ve kilisenin tüm Hristiyan olmayanları kâfir ve yok olmanın eşiğinde kabul ettiğini ve etnik kelimesinin anlamı genel olarak canavarlık ve inançsızlık olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁵ Bu diğer insanlar kavramının olmaması yeni dönemde de devam etti ve daha sonra İngilizcede etnik kelimesi esas olarak Amerika'daki Anglo-Sakson olmayan azınlıklar için kullanılmıştır.

19. yüzyılda bir grup yazarın metinlerinde "etnik" kelimesi ırkçı bir anlam taşıırken, Arthur de Gobineau ve Vashé Dolapoj bile "etnik" terimini Avrupa'dan sonraki ırklar anlamında kullanmışlardır.¹⁴⁶

¹⁴³ Yazdani, 1991.

¹⁴⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Breton, 2010: 232.

¹⁴⁵ Burton, 2019: 233.

¹⁴⁶ Burton, 2019: 235.

Marger'ın bakış açısına göre, etnik grup ve etnisite ile ilgili fikirler nispeten yeni fikirlerdir ve bu terimler 1960'lardan beri standart İngilizce sözlüklerde yer almaktadır.¹⁴⁷

20. yüzyılın 60'larında ve eski sömürge ülkelerde ulusal devletlerin üçüncü dalgasından sonra yeni ulus ve etnisite kavramları yoktu. Bu dönemde etnisite ve etnosentrizm, aslında ulusal devletin bir tezahürü olan ulus kavramına karşıydı.¹⁴⁸

- Paragraf 3: Ulus, Etnik Grup ve Etnisite ile İlgili Düşünürlerin En Önemli Tanımları.

Ulus ve etnisite en tartışmalı terimler olmuştur ve bu nedenle bu konuda çok sayıda ve dağınık tanım bulunmakta ve bunların önemine işaret edilmektedir.

1. Martin Balmer'e göre etnik grup, fiziksel veya duygusal olarak birbirine bağlı olan daha büyük bir topluluk içindeki küçük bir insan topluluğudur.

Ortak bir kökene ve soya, ortak hatıralara ve ortak bir tarihsel, kültürel geçmişe sahiptir. Ayrıca bir veya daha fazla benzer sembolik öğeye sahiptir. Akrabalık, din, dil, toprak, fiziksel ve görünüş özelliklerinin ortak olması, grup kimliğini diğer gruplardan farklı kılar ve o grubun üyelerinin gruba ait olma duygusu güçlenir.¹⁴⁹

2. Etnik grup tanımında Rolan'a göre ortak bir ataya zihinsel olarak inanca sahip insan grupları, nedeni fiziksel benzerlikler, ritüel ve hafızadaki benzerlikler olabilecek bir inanç sistemidir.¹⁵⁰
3. Frederick Barth'a göre biyolojik yeniden üretimi ve kültürel değerlerinde özerkliğe sahip bir toplum, ortak bir temele sahip olmalı; kültürel biçimler içinde apaçık bir birliktelikle bir araya gelmeli; bir iletişim ve karşılıklı eylem alanı yaratmalı ve bir dış gerçekliğe ait olma duygusuna sahip olmalıdır.
4. Martin ve Solomoz açısından etnisite; dili, örf ve âdetleri, tarihi, mirası gibi temel özellikleriyle diğer sosyal gruplardan ayrılan bir grubu ifade eder.¹⁵¹
5. Anthony Smith'e göre ulus, bir efsaneye karakterize edilen bir insan topluluğu anlamına gelir. Ortak atalar, ortak hatıralar, kültürel unsurlar, tarihî bir toprak veya vatan ile bağ, fayda ve sorumluluk duygusundan oluşur.¹⁵²
6. Burton'a göre ulus; farklılaşmış, kapalı ve istikrarlı bir sosyal grup olarak tanımlanır.

Köklerini mitlerin geçmişinde tasavvur eden ve genellikle ortak bir isim, örf, âdet, değer ve dilleri olan topluluktur.¹⁵³

¹⁴⁷ <http://profspolisci.mcgill.ca/abizadeh/Ethnicity.htmArticle> (erişim tarihi: 10.05.2023).

¹⁴⁸ <http://profspolisci.mcgill.ca/abizadeh/Ethnicity.htmArticle> (erişim tarihi: 10.05.2023).

¹⁴⁹ Bulmer, 1986: 54

¹⁵⁰ Rolan, 2020: 235

¹⁵¹ Ballmer ve Solomoz, 2001: 18

¹⁵² Smit, 2010: 185

¹⁵³ Burton, 2020: 235.

- Paragraf 4: Tanımların derlenmesi ve etnik köken tanımına ilişkin yaklaşımların tanınması.

Ulus ve etnisitenin farklı tanımlarını ayırtırmak amacıyla, bunları bilim yaklaşımıyla sistematik bir yöntem altına getiren teoriler ortaya atılmış olup, bunlar şöyledir:

1. Fundamentalistler: Milletin çılgılığının kökeni, bağlardan ve orijinal duygulardan gelir ve hatta

İçsel ve doğal olarak, her zaman var olan zaman dilimlerinin ötesinde olduğunu bilirler..¹⁵⁴ Buradan hareketle etnik gruplar doğal ve gerçek etnik duygular olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁵

2. Araçsal yaklaşım: Bu yaklaşımda etnik köken doğuştan gelen, doğal ve hatta gerekli bir kavramdır.

Bir nevi zihinsel inançlara katılım uzun vadede düşünülmemekte, siyasi iktidarların hedefe ulaşmak için kullandıkları bir tür araç veya araç olarak kullanılacaktır. Bu hedefler esas olarak siyasi ve ekonomik hedeflerdir.¹⁵⁶

3. Yapısalcılık: Yapısalcılık, Salvowski tarafından ifade edilen başka bir yaklaşımdır. Bu yapısalcılar; etnisiteyi tarihsel süreç içinde siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılar aracılığıyla oluşmasının yanı sıra rastlantısal ve değişken bir şey olarak görürler.¹⁵⁷

4. Somut ve nesnel ayrımlara (dil, ırk ve renk) dayalı yaklaşımlardır.

Bu yaklaşımın destekçileri iki gruptur: İlk grup, bir etnik grubun üyelerinin biyolojik (ırksal) bağlantılarını vurgular. İkinci grup, ırk ayrımı efsanesinin unutulduğu ve bunun sonucunda sadece dil, din ve görünüş (tip) gibi kültürel ayrımların vurgulandığı dönemlere aittir. Anthony Smith ve Hutchinson bu ayrımları nesnel olarak adlandırırır.¹⁵⁸ kültür odaklı ve kimlik odaklı yaklaşım. Bu yaklaşıma zihinsel¹⁵⁹ yaklaşım da denir. Bu yaklaşımın destekçileri ırk faktörünü reddeder.

İnsan grupları arasında bir nesilden diğerine farklı şekillerde aktarılan binlerce ortak ve kazanılmış davranış vardır. İnançlar, yaşayış biçimleri, ritüeller vb. bu ortak davranışlar bütününe "millet-kültür" denilebilir.¹⁶⁰ Bir milleti diğer milletten ayıran bu özelliklerdir. Bu, bir kişinin bir etnik gruba ait olarak kabul edildiği, kimlik olarak tanımladığımız şeydir.¹⁶¹ Bu

¹⁵⁴ Burton, 2020: 236.

¹⁵⁵ Jenkins, 2002: 171.

¹⁵⁶ Burton, 2020: 236.

¹⁵⁷ Maksodi,, 2003: 21.

¹⁵⁸ Burton, 2020, 2003:2 46.

¹⁵⁹ Subjective.

¹⁶⁰ Ethno-cultural.

¹⁶¹ Atabaki, 1993: 73.

bağlamda Anthony Smith'in tanımı oldukça uygulanabilir. Nesnel ve zihinsel yaklaşımların entegrasyonuna dayalı 6 tanım söz konusudur. Verilen tanımlar incelendiğinde bunların önemli bir kısmının nesnel ve zihinsel bileşenlere dayandığı işaret edilir.

- Paragraf 5: Bir insan grubunun kimliğinin ve etnik bağlantısının yoğunluğunun göstergeleri.

İrk, etnisite, etnik kimlik ve etnik grup kavramlarının özetlenmesinde göstergeler olabilir: kültürel boyutlar, miras ve dil, din, örf ve âdetler gibi kültürel kimlikler ve tarihsel arka plan,¹⁶² etnik kimlik algısı, akrabalık nedeniyle bağlılık ve aidiyet etnik gruba¹⁶³ maddi yoksunluk, elverişsiz yaşam koşulları, zorluklar ve (aynı) grup kimliğinin marjinalleştirilmesi ve hayatta kalma konusundaki ortak anlayış ve deneyim.¹⁶⁴

- Paragraf 6: Irkçılığın derecesi ve yoğunluğu. Irkçılığın derecesi ve yoğunluğu

İnsanların kendi etnik kökenlerine olan ilgisi farklı yoğunluktadır. Bazıları sadece kendi milletiyle ilgilenip diğer milletlere karşı olumsuz bir tavır sergilememiş, başka milletlerle birlikte yaşama kaderini kabullenmişlerdir. Ancak bazı etnik gruplar kendilerini diğer etnik gruplara göre üstün göstermiş ve diğer etnik gruplara karşı özel duygular beslemişlerdir.

Bu olumsuz tutum bile bazı durumlarda etnik nefrete yol açmaktadır. Eğer bu milli duygu insanlarda güçlenirse ve diğer milletlere ve kültürlerle karşı hoşgörüsüzlüğe yol açarsa, çok etnikli toplumun varlığını tehlikeye atacaktır. Milliyetçiliğin bu yelpazesine inanan Anthony Smith, etnik sınıfları etnik topluluklara, etnik toplulukları da M'lere dönüştürmeyi amaçlayan milliyetçilerin öğrencilerinden biridir. Etnik kusurları (milliyetçilik) bilir.¹⁶⁵

- Paragraf 7: Azınlık ve etnik köken kavramlarının birleştirilmesi ve etnik azınlığın tanımının sağlanması: Azınlık tanımına göre; Azınlık tanımına göre; "Etnik köken, din, dil, kültür ve zenginlik gibi faktörler nedeniyle genellikle toplumun diğer üyelerinden sayıca az olan bir siyasi toplum veya devlet-ülkeden oluşan grup Yeti, farklı alanlarda toplumun diğer üyelerinden farklıdır. Özellikle yönetime toplum etkin ve eşit fırsatlarla katılamıyor, ayrımcılığa uğruyor, aşağılanıyor ve baskı altına alınabiliyor.

Sayı olarak, genellikle topluluğun diğer üyelerinden daha azdı. Etnik köken, din, dil, kültür vb. faktörler nedeniyle Toplumun diğer üyelerinden farklı bir kimliğe sahiptirler; başta toplum yönetimi olmak üzere çeşitli alanlara etkin ve eşit fırsatlarla katılmazlar ve yönetmezler.

¹⁶² Atabaki, 1993: 70.

¹⁶³ Maksodi i, 2003: 21.

¹⁶⁴ Maksodi, 2003: 25.

¹⁶⁵ Smith, 1997: 189.

Aynı zamanda ayrımcılığa uğrayabilirler, aşağılanabilirler ve baskı görebilirler.¹⁶⁶ Ayrıca etnik grup tanımına bakıldığında belirli bir insan topluluğu ortak ata efsaneleri, ortak anılar, kültürel unsurlar, bağlantılar ile tarihî bir toprak veya vatana sahip olan ve fayda ve sorumluluk duygusu olan (Anthony Smith'in tanımı) olarak tanımlandığı görülür. Etnik bir azınlığın, bir etnik gruba ait bir insan nüfusu olduğu sonucuna varılır. Bir eyalet-ülkede, genellikle toplumun diğer üyelerinden daha azdır ve etnik göstergelere sahip olmaları nedeniyle başta toplum yönetimi olmak üzere farklı alanlarda etkin ve benzersiz imkânlarla toplumun diğer üyelerinden farklı bir kimliğe sahiptir. Otoriteleri yoktur ve ayrımcılığa uğrayabilirler, aşağılanabilirler ve baskı görebilirler.

1.11. Azınlık Nedir?

Azınlık, daha az sayıda olan etnik ve ırksal grupları ifade eder. İnsanlığın siyasi ve toplumsal tarihi, dünyanın farklı bölgelerindeki azınlıkların ayrımcılığa uğradığını ve bazı durumlarda azınlıkların ölüm cezasına çarptırıldığını göstermiştir. Sırbistan ve Kosova'daki siyasi ve sosyal kriz, dünyadaki Müslüman azınlıkların trajedi olarak adlandırılabilir. Katledilmelerinin öne çıkan bir örneğidir. Elbette dünyada ülkelerdeki dinî ve etnik azınlıkların hedef alınmasını temsil eden birçok başka gerçek de yaşanmıştır. Saddam Hüseyin döneminde Irak'ta Kürtler katledilmiştir, Saddam bile Irak'ta Kürtlere karşı kimyasal silah kullanmıştır. Mevcut bu gerçeklerden dolayı uluslararası hukuk da dünyadaki azınlıkların haklarının savunulmasında fiilen etkili olunabilmesi için azınlıkların haklarını savunacak mekanizmalar oluşturmaya çalışmıştır. Bu çözümlerden biri, azınlıklara yönelik kötü muameleyi fiilen suç olarak ele alan ve olayın faillerini insan hakları ihlalcisi olarak tanıyan yasa ve taslakların oluşturulmasıdır. Bu araştırmanın bundan sonraki bölümünde, uluslararası hukukta azınlık haklarına ilişkin olarak tartışılan kavramları ele almaya çalışıyoruz.

Azınlık terimiyle ilgili olarak Birleşmiş Milletler ve uzmanlaşmış kurumlar tarafından azınlığın doğru ve eksiksiz bir tanımını sağlamak için birçok çaba gösterilmesine rağmen tüm düşünürler ve uluslararası kurumlar tarafından üzerinde anlaşmaya varılan tek bir tanım yoktur. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin 27 Aralık 1949 tarihli notasında şöyle denilmektedir: Azınlık kavramının bilimsel açıdan doğru bir tanımını yapmak zor olsa da. Ama aslında, azınlık terimi bugün genellikle daha sınırlı bir anlamda kullanılmaktadır. Artık bu terimin daha çok ülkede yaşayan üst gruptan ayrılan belirli bir grup insan için kullanılması âdettendir. Ayrıca, Encyclopaedia Britannica, 2004'te azınlık hakkında aşağıdaki tanımlar dâhil olmak üzere çeşitli tanımlar yapmıştır:

¹⁶⁶ Dashti, 2014: 36.

İrk, kültür ve etnik köken açısından yönetici çoğunluk grubuyla birlikte yaşayan sınırlı bir grup. Britannica'da azınlığın başka bir tanımı şöyledir: Siyasi ve sosyal bilimlerde kullanılan azınlık terimi, toplumda çoğunluk grubuyla birlikte yaşamaya zorlanan daha küçük bir grup insandır. Bu azınlık grubu, genellikle sosyal meselelerle fazla ilgilenmez ve toplumun çoğunluğu ile aynı ayrıcalıklara sahip değildir. Ayrıca toplumun azınlık grubu, toplumun çoğunluk grubundan maddi olarak daha zayıftır.¹⁶⁷

Uluslararası hukuk ve azınlık hakları üzerine değerli kitabın yazarı Patrick Turnberry, azınlığı yönetime katılmayan ve ülke nüfusunun geri kalanından daha küçük bir grup olarak görmektedir. Aynı zamanda üyeleri de o ülkenin vatandaşlarıdır. Ülke ve farklı etnik, dinî veya ülkenin geri kalan nüfusu ile aynı dili paylaşan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini korumak için çıkar birliği ve dayanışma duygusuna sahip olanlardır.¹⁶⁸

Azınlıkların sosyal, ekonomik ve siyasi hak ve menfaatlerine genellikle ülkelerin temel kanunlarında yer verilir. Genellikle ırk ayrımcılığı politikası izleyen ülkelerde azınlıklar sorunu büyük bir iç sorun hâline gelmiş ve bazen uluslararası bir boyut kazanmıştır. Azınlığın ülke nüfusunun az olması şart değildir ve toplumdaki insanların çoğunluğundan farklı etnik, dinsel veya dilsel özelliklere sahiptirler ve çoğunluk azınlıktan az olabilir. Dayanışma duygusu ve kolektif irade bekalarının garantisidir ve amaçları halkın çoğunluğu ile gerçek ve yasal eşitliği sağlamaktır.¹⁶⁹

Bu alanda federal bir vaka tanımı yoktur. Hukuki literatürde yer alan en kapsamlı tanım şudur: "Azınlık, yönetime katılmayan ve ülke nüfusunun geri kalanından daha az sayıda olan ve halkı vatandaşlığa sahip olmakla birlikte etnik özelliklere sahip bir gruptur. Ülke nüfusunun geri kalanından farklı bir dil ve dine sahip, kültürlerini ve özel niteliklerini korumak için çıkar birliği ve dayanışma anlayışına sahip ve Amaçları, insanların çoğunluğu ile gerçek ve yasal eşitliği sağlamaktır.

Bu tanıma göre:

1. Azınlıkların sayısı çoğunluktan azdır.
2. Azınlıklar kendi özel niteliklerini ve kadim kültürlerini korumakla ilgilenirler.
3. Yönetişimde rolleri yoktur; Diğer bir deyişle, siyasal katılma hakkından yoksun bırakılmaktadırlar.¹⁷⁰

Çoğu zaman her toplumdaki azınlıklar, tek millet adı altında ülkeyi yöneten zalimlerle asla kaynaşmamış ve vatandaşlığın tüm haklarından yararlanamamış, daha ziyade ikinci sınıf

¹⁶⁷ Britannica 2019: 56.

¹⁶⁸ Bayat, 2007: 138.

¹⁶⁹ www.dailyafghanistan.com (erişim tarihi: 11.06.2023).

¹⁷⁰ www.8am.af. https://tinyurl.com/9672427 (erişim tarihi: 11.06.2023).

vatandaş olarak temel hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılmış mazlumlardır. Baskıcı yöneticiler, azınlıkları yabancı olarak görmüş ve onlara ayrımcı muamelede bulunmuştur. Uluslararası çabalar ve önlemler iki ayrı boyutta gerçekleştirilmiştir:

1. Haksız ayrımcılığın önlenmesi;
2. Çoğunlukla aynı muameleyi görmek isteyen, entelektüel ve kültürel kimliklerini korumaya çalışan azınlıkları desteklemek.

1.11.1. Etnisite

Bugün, o ülkenin tüm insanlarının ve vatandaşlarının aynı ırktan olduğu, aynı kültür ve etnisiteye ve aynı dile sahip olduğu hükümetler daha azdır. Çok uluslu¹⁷¹ ülkeler olan bu ülkelerde (İran, İsviçre, Hindistan gibi) dilsel, kültürel ve tarihî konularda ortak özelliklere sahip toplum ve grupların olduğu bilinmektedir. Ayrıca etnik grupların haklarına saygı gösterilmesi ve azınlık ile çoğunluk arasında ayırım yapılmaması konusu ulusların, hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların ilgi alanına girmiş ve buna dayalı olarak azınlıkların haklarına saygı gösterilmesi için düzenlemeler ve tedbirler alınmıştır. Bunun amacı, çeşitli etnik grupların güvenlik ve barış içinde yaşamalarını sağlamaktır. Günümüz dünyasında bazen farklı gruplar arasında şiddetli, düşmanca ve yıkıcı karşılaşmalara veya etnik temizlik, yabancılaştırma, belirli bir halkın kimliğinin ve tarihinin yok edilmesi vb. olaylara rastlanmaktadır. İnsan haklarının temel ilkelerinden biri, tüm insanların özgür doğmaları, onurlu ve eşit haklara sahip olmaları gerektiğidir.¹⁷²

İrk ve etnik kökene dayalı ayrımcılık ve kovuşturma bu ilkenin açık ihlalidir. Etnik gruplara yönelik ayrımcılığın farklı biçimleri olabilir. En acımasız ırkçılıktır. Soykırım, apartheid ve ulusların haklarını ihlal etmenin daha az belirgin biçimleri (asimilasyon, kültürel yıkım, kamusal ve resmî aşağılama, zorunlu göç vb.) ırkçı yöntemler olarak kabul edilir. Bu yöntemler, etnik grupları diğer sosyal gruplarla eşit medeni, siyasi, ekonomik ve sosyal haklara sahip olmaktan mahrum bırakmaktadır. Etnik ve ırksal ayrımcılık, azınlıkların ve bazen de çoğunlukların muzdarip olduğu günümüz dünyasının ana sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. İlk uluslararası insan hakları aktivistlerinin çabalarının çoğu, Güney Afrika'da 1994'te sona eren apartheid sorununa odaklanmıştır. Ancak etnik ve ırksal nefret ve ayrımcılığa karşı mücadele devam etmektedir. Özellikle 1990'larda, Balkanlar'da ve Afrika'nın Büyük Göller bölgesinde (Ruanda ve Burundi'de) dünyanın en kötü etnik çatışmalarından bazıları meydana geldiğinde etnik haklar konusu daha keskin bir şekilde yeniden gündeme gelmiştir.

¹⁷¹ Multi inational,

¹⁷² www.wikipedia.com (erişim tarihi: 11.06.2023).

Asya ve Orta Doğu'da ulusal kimlik arayan ve özgürlük arayan savaşçıların etkinliğindeki artış ve milliyetçi hareketlerin dramatik büyümesi bu konunun önemini artırmıştır.¹⁷³

1.11.2. Ulus ve Etnisite ile İlgili Teoriler

Martin Palmer, bir etnik grubun fiilen veya duygusal ve algısal olarak ortak bir ataya sahip olan daha büyük bir topluluk içindeki küçük bir insan topluluğu olduğuna inanır. Paylaşılan anılar ve paylaşılan tarihî-kültürel geçmiş, ayrıca diğer grupların kimliğini oluşturan gelenekler, din, dil, toprak ve ortak fiziksel görünüş özellikleri gibi bir veya daha fazla sembolik ögeye sahiptir ve grup-etnik ilişkilerinin farkındadır.¹⁷⁴

Etnik grup tanımında Weber şöyle der: Ortak atalar hakkında zihinsel inançları olan, nedeni fiziksel benzerlikler, geleneklerdeki benzerlikler olabilen insan gruplarıdır.¹⁷⁵ Ortak bir hafıza ve hatıralara sahip topluluklardır.

Fred Rick Barth'a göre biyolojik üremesinde özerkliğe ve ortak temel kültürel değerlere sahip, bariz bir birliktelik ile kültürel formlarda bir araya gelen, bir iletişim ve etkileşim alanı yaratan ve dışsal bir gerçekliğe, aidiyet duygusuna sahip bir popülasyondur.¹⁷⁶

1.11.3. Irk

İngilizce sözlük ırkı şu şekilde tanımlar: Ortak bir ataya sahip, ayırt edici fiziksel özelliklere (renk, cilt tipi, saç, boy gibi) sahip bir grup insan. Aynı sözlük etnisiteyi "ırk, din, dil ve diğer ortak özelliklere sahip insan grupları" olarak tanımlar. Uluslararası insan hakları hukukunda ırk terimi daha geniş bir anlama sahiptir ve genellikle din, etnik köken, sosyal grup, dil ve kültüre dayalı ayrımcılığa atıfta bulunur. Uluslararası insan haklarında ırk, bazen ortak bir biyolojik ve genetik ataya sahip olmayan grupları ifade etmek için kullanılır. Örneğin, Hindistan veya Japonya'daki¹⁷⁷ kast sistemleri.

Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (1965'te kabul edilen) 1. Maddesi, bir ırk tanımı sağlamaz ancak ırk ayrımcılığını şu şekilde tanımlar: ırk, renk, ulusal köken veya ulusal kökene dayalı herhangi bir ayrımcılık, dışlama, kısıtlama veya tercih. amacı veya sonucu, azınlıkların insan hak ve temel özgürlüklerinden, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal hayatın diğer tüm alanlarından yararlanma konusundaki eşit

¹⁷³ www.shafaqna.com (erişim tarihi: 11.06.2023).

¹⁷⁴ Blumer, 1986.

¹⁷⁵ Burton, 2020: 235.

¹⁷⁶ Burton, 2020: 236.

¹⁷⁷ Emadi, 1997.

haklarının ortadan kaldırılması veya sınırlandırılması olan etnik köken, yanlış bir şekilde ırk tanımına dâhil edilmiştir.¹⁷⁸

1.11.4. Haklar

Buradaki "hukuk" sözcüğü, insanların birbirleriyle olan sosyal ilişkilerini ve birlikte yaşadıkları toplumdaki davranışlarını düzenleyen bir dizi hukuk kuralı ve düzenlemesi anlamına gelir. Yasal kurallar genel ve zorunlu olup, uyulması devlet tarafından garanti edilmektedir. Hukuk, parçalanmış kurallar ve düzenlemelerden oluşan bir koleksiyon değil; iç içe geçmiş ve bağlantılı bir kurallar ve normlar sistemidir. Hukuk kuralları, toplumda insanlar arasındaki ilişkilere düzen verir ve özel bir hukuk düzeni kurar. Burada hukukun anlamı, yasal davranış kuralları kümesidir. Yasal normların ve düzenlemelerin uygulanması, bir ülkenin en yüksek siyasi otoritesi yani o ülkenin hükümeti tarafından bağlayıcı ilan edilir ve gerekirse devlet aygıtı tarafından zora başvurularak güvence altına alınır.¹⁷⁹

Bu, zorunlu olması ve zor kullanarak uygulanmasının güvence altına alınması, hukuk normlarına ve düzenlemelerine hukuki bir nitelik kazandırılması ve bu özelliği ile toplumsal ilişkileri düzenleyen diğer tüm kurallardan farklı ve üstün kılınması anlamına gelmektedir. Bu durum, uluslararası hukuk açısından da geçerlidir. Örf, âdet, gelenek vb. hukuk dışı norm ve düzenlemeler, hukuki nitelik taşımaz; bunların yapılmaması genellikle devletin zor kullanmasına yol açmaz.

1.11.5. Uluslararası Hukukta Azınlık

Hukuk kelimesine uluslararası kelimesini eklediğimizde basitçe ülkeler arasındaki hukuk veya devletler arasındaki geçerli kurallar dizisi anlamına gelen "uluslararası hukuk" kelimesinin birleşimi ortaya çıkar. Ancak günümüzde uluslararası hukuk; hükümetler, uluslararası devlet kuruluşları ve uluslararası hukuk otoriteleri arasındaki ilişkileri düzenleyen uluslararası hukuk kurallarından ve düzenlemelerinden biridir ve devletlerin iradelerinin anlaşmasına ve uyumluluğuna dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavramla birlikte “uluslararası hukuk” sözcüğü iki önemli noktayı öne çıkarmaktadır.

İlk olarak, uluslararası hukuk, standart ve ilkelerinin yalnızca uluslararası hukuk niteliğine sahip standart ve ilkeleri kapsadığını belirtir. Bu, uluslararası siyasi standartlar, uluslararası görgü standartları, uluslararası ahlak vb. gibi yasal olmayan standartların dâhil edilmediği anlamına gelir. Çünkü bu standartlar yasal nitelikte değildir. Bir diğer husus ise uluslararası hukukun standart ve ilkelerinin uluslararası alanda ülkelerin anlaşmalarına ve özgür

¹⁷⁸ Emadi1997.

¹⁷⁹ Ziyai, 2023: 87.

iradelerine dayalı olarak ortaya çıktığını ifade etmesi, ülkeler arasındaki ilişkileri düzenlemesi ve uluslararası nitelikte olmasıdır.¹⁸⁰

Uluslararası nitelikte olması, uluslararası hukuku ulusal yapıdan veya ulusal hukuk sisteminden ayırır. İç hukuk, uluslararası alanda ülkeler veya hükümetler arasındaki ilişkileri düzenlemez. Aksine, faaliyet alanı yalnızca belirli bir ülkenin topraklarıdır. İç hukuk, yalnızca bir ülke içindeki gerçek ve tüzel kişilerden oluşan iç hukuka tabi kişilerin arasındaki ilişkileri düzenler. Ancak uluslararası hukuk, bağımsız devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuktur. Uluslararası hukuk kuralları, devletlerin özgür iradelerinden kaynaklanmış olup, bu kurallar ya antlaşmalar şeklinde ifade edilmiş ya da gelenek olarak kabul edilmiştir. Bu hakların kuralları, devletler için zorunludur ve bu özelliği ile uluslararası hukuk düzeninin yaratıcılarıdır.¹⁸¹

1.11.6. Uluslararası Haklar

Genel uluslararası hukuk, ülkeler ve uluslararası toplum arasındaki hukuktur. Başka bir deyişle genel uluslararası hukuk, ülkeler ve uluslararası ilişkilerin diğer aktörleri arasındaki ilişkilerde geçerli olan hukuktur. Farklı fikir ve teoriler, uluslararası kamu hukukunun pek çok benzerliği olan az ya da çok farklı tanımlarını vermiştir. Bu makale, bu tartışmaya girmeden Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın görüşüne dayanan, bu konudaki hâkim teoriyi sunmaktadır. Daimi Uluslararası Adalet Divanı'nın Eylül 1927'de Lotus davasında verdiği ve hâlen atıf yapılan karardan hareketle uluslararası (genel) hukuk şu şekilde tanımlanmaktadır:

Uluslararası (genel) hukuk, bağımsız devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuktur. Uluslararası hukuk kuralları, devletlerin özgür iradelerinden kaynaklanmış olup bu kurallar ya antlaşmalar şeklinde ifade edilmiş ya da gelenek olarak kabul edilmiştir. Bu hakların kuralları hükümetler için zorunludur. Uluslararası hukuk, bağımsız toplumlar arasındaki ilişkileri düzenler.¹⁸²

Uluslararası hukukun bu tanımdaki anlamı genel uluslararası hukuktur. Başka bir deyişle uluslararası kamu hukuku, hükümetlerin ve uluslararası hukukun diğer üyelerinin ilişkilerinde uymayı taahhüt ettikleri bir dizi bağlayıcı yasal ilke ve normdur. Bu ilke ve kurallar, uluslararası ilişkilerin büyümesinin bir sonucudur ve karşılığında çeşitli alanlarda hükümetler ve uluslararası kuruluşlar arasındaki uluslararası ilişkileri düzenler. Bazı

¹⁸⁰ www.khawaran.com (erişim tarihi: 11.06.2023).

¹⁸¹ Moqtadar, 2018: 194.

¹⁸² Den Haag, 2005.

durumlarda da insanlarla ilgili hak ve görevleri de şart koşmaktadır. Uluslararası hukukun temel amacı, uluslararası barış ve güvenliğin ve ölkeler arasında iş birliğinin sağlanmasıdır.¹⁸³

1.11.6.1. Uluslararası Hukuk ve Azınlık Hakları

Etnik kökenler konusu, Orta Çağ'ın başından itibaren kademeli olarak ulusal, ırksal ve dinî gibi farklı yönler üstlendi. Ancak bu uzun tarihe rağmen etnisite konusu, bu yüzyılın başından itibaren uluslararası hukukun dikkatini çekmeye başladı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde farklı insan grupları ve insan hakları ile ilgili çeşitli kurallar derlenmiş ve onaylanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra etnik grupların haklarının uluslararası korunması için kamu ve özel sözleşmelerde yeni ilke ve kurallar onaylanmış, belirlenmiş ve birçok hükümet, topraklarında yaşayan etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara eşit muamele etmeyi taahhüt etmiştir.¹⁸⁴

Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla birlikte azınlıklar konusu uluslararası toplum düzeyinde gündeme gelmiştir. Hatta başlangıçta Milletler Cemiyeti Misakı'nda azınlıkların haklarını güvence altına almak için bir bölüm ayrılacağı sanılmaktaydı ancak bu plan, bazı hükümetlerin karşı çıkması nedeniyle reddedilmiştir. Model Topluluk Sözleşmesi'nde¹⁸⁵ bu plan onaylanmamasına rağmen etnisiteler konusu hiçbir zaman unutulmamış ve 10 Eylül 1919'daki Saint Germain Barış Antlaşması gibi Avusturya'nın müttefikleri ile 27 Kasım 1919'da Bulgaristan ile imzalanan anlaşmada etnik gruplara ve statülerine atıfta bulunulmuştur. Ancak bu antlaşmaların milliyetlerin ve azınlıkların taleplerini karşılamaması ve hükümetlerin memnun edememesi açısından uzun sürmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan ve Birleşmiş Milletler'in kuruluşundan sonra bile bu yeni kurulan kuruluştan azınlıklar ve etnik kökenler konusunda var olan beklentilere rağmen bu konuda yeni bir adım atılmamıştır.¹⁸⁶

1929'da Paris'te milliyetler konusunda büyük bir uluslararası konferans düzenlenmiş ve yabancılara nasıl davranılacağını belirlemek için girilen birçok çabaya rağmen olumlu bir sonuç alınamamıştır. Ancak 1993 yılında azınlıklar ve milliyetler için uygun hükümler içeren Viyana Sözleşmesi, Etnik ve Kültürel Azınlıkların Korunmasına İlişkin Sözleşme 1992'de onaylanmış ve hükümlerin de çeşitli etnik, ırksal ve dinî azınlıklar için kabul ettiği uygun standartlar belirlenmiştir.¹⁸⁷

Dünyadaki farklı ölkelerin nüfusları homojen değildir; aslında dünyanın farklı ölkelerinde farklı insanlar, farklı fikirlere ve farklı ırklara sahip olarak yaşarlar. Bir ölkede bütün

¹⁸³ Noordhoff, 1997.

¹⁸⁴ www.hawzeh.net (erişim tarihi: 11.06.2023).

¹⁸⁵ Treaty of Peace, 1919.

¹⁸⁶ Treaty of Peace, 1919.

¹⁸⁷ www.8am.af (erişim tarihi: 10.06.2023).

ırkların eşit nüfusa sahip olamamaları, bir ülkenin bütün insanlarının aynı inanca ve dine sahip olamamaları doğaldır. Dolayısıyla tüm ülkelerde bir azınlık ve çoğunluk tartışması yaşanmaktadır. Ne yazık ki insanlık tarihi, azınlıkların herhangi bir krizde birçok sorunla karşılaştıklarını ve bazı durumlarda haklarını kaybedildiğini ve istismara uğradığını göstermiştir. Dünyadaki azınlıklarla ilgili birçok kriz yaşadıktan sonra uluslararası toplum, dünyadaki azınlıkların haklarını savunabilecek yasalar çıkarmaya çalışmıştır. Azınlıkların uluslararası hukukta özel hakları vardır ancak uygulamada şimdiye kadar azınlıklar birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Şimdi bu bölümde, uluslararası hukukta azınlıkların konumunu netleştirmek için azınlıkların haklarını uluslararası hukuk perspektifinden tartışmaya çalışacağız. Bu bölümde Afganistan'daki dinî ve etnik azınlıklar hakkında bir fikir yürütmeye ve Afganistan'daki azınlıkların durumunu uluslararası hukuk perspektifinden tartışmaya çalışacağız.

1.11.6.2. Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları Nasıldır?

Ulusal toplumlarda azınlık gruplarının varlığı ve buna bağlı konular siyaset biliminde, uluslararası ilişkilerde ve uluslararası hukukta her zaman tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu arada, azınlıkların haklarının ihlali ve farklı toplumlarda çatışmaların çıkması, tüm tarihsel dönemlerde çoğunluk ve azınlık grupları arasındaki ilişkilerde sabit bir unsur olarak kabul edilebilir. Görünen o ki başlangıçta azınlık kavramı dinî azınlıklarla sınırlıydı. Avrupa kıtasında dinî azınlık gruplarına karşı hoşgörüsüzlüğün varlığı ve buna inananlar dışında "Katolikler" kurtulmuş sayılmadılar, taciz edildiler ve başkalarının din özgürlüğünü büyük ölçüde sınırlandırdılar. Bu da "Vestfalya" barış anlaşmalarında dinî azınlıkların korunmasına ilişkin hükümlerde Papa'nın yetkisinin sınırlandırılmasına yol açtı. Hürriyetinin sağlanması ibadetleri düzenlenmelidir. Bu dönemde İslam ülkelerinde dinî azınlıklar, İslam hukukunun hükümlerine göre kişisel ilişkiler alanında tam bir bağımsızlığa sahipti.¹⁸⁸

Gayrimüslimler; evlenme, boşanma, miras, vasiyet vb. konularda kendi dinî hükümlerine uymakta serbesttiler. İçki içme yasağı da dâhil olmak üzere bazı İslami cezai düzenlemelere uymak bile gayrimüslimler için zorunlu değildi. Aslında İslam hukuku, dinî azınlıkların haklarına ilişkin kapsamlı bir hukuk sistemine sahipti.¹⁸⁹

İlk kez 17. ve 18. yüzyıllarda, 1606'da Protestan Azınlığın Dini Özgürlüğünün Korunmasına İlişkin Viyana Antlaşması da dâhil olmak üzere, birkaç Avrupa ülkesi arasında dinî azınlıkların korunmasına yönelik hükümler içeren bazı anlaşmalar imzalandı. Fransa ile

¹⁸⁸ Bulmer, 1986: 54.

¹⁸⁹ Davoud, 2022: 119.

Kutsal Roma İmparatorluğu ve müttefikleri arasında imzalanan "Vestfalya" Barış Antlaşması, Katolik ve Protestan dinlerinin mensuplarına birbirlerinin topraklarında din özgürlüğü tanıyan Maddeler içermektedir.¹⁹⁰

19. yüzyıldan itibaren, din dışı azınlıklar da uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınmış ve korunmuştur. Avusturya, Fransa, İngiltere, Portekiz, Prusya, Rusya ve İsveç devlet başkanları tarafından 9 Haziran 1815'te imzalanan "Viyana Kongresi"nin sonuç belgesi, sadece dinî azınlıklardan değil, aynı zamanda azınlıklardan gelen ilk önemli uluslararası antlaşmadır. Etnik azınlıklardan diğerleri de desteklemiştir. 19. yüzyılın sonlarında önemli bir gelişme yaşanmış ve 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Kongresi'nin onaylarına dayanılarak Balkanlar'ın yeni bölge devletlerinin (Romanya ve Bulgaristan da dâhil olmak üzere) AB'ne uygun olarak tanınması; tüm din, etnik ve ırksal azınlıkların siyasal, medeni ve ekonomik haklardan yararlanmada eşitliği ilkesine tabi tutulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından özellikle Avrupa kıtasındaki azınlık grupları, Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde görülmemiş bir destek görmüştür.

Bu dönemde hükümetler, Avrupa kıtasında ve dünyanın diğer bazı bölgelerinde yaygın sınır ve toprak değişikliklerinin olumsuz etkilerini azaltmak için azınlıkları korumaya yönelik bir sistem oluşturmuşlardır ki bu, mevcut azınlıkları koruma sisteminin temel dayanağıdır ve uluslararası hukuku oluşturur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan barış antlaşmalarında azınlık hakları sisteminin kurulması, bu sistemin toplum barışının hizmetinde bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Azınlık koruma sistemi, bazı avantajlara ve ayrıcalıklara sahipti ancak bazı hükümetlerin siyasi istismarlarını engelleyemedi. Örneğin, iki savaş sırasında Alman hükümeti, azınlıkların gücünü diğer hükümetlere karşı bir baskı unsuru olarak kullanmıştır. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra söz konusu sistemin yaşama arzusu kalmamış ve bunun sonucunda Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde "genel insan hakları vurgusu" ifadesinin yerini "özel insan hakları sistemi" almıştır. Bu nedenle Soğuk Savaş denilen dönemde insan hakları sözleşmelerinden sadece bir tanesinde (Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesi) azınlık haklarına olumsuz bir şekilde yer verilmiştir.¹⁹¹

Soğuk Savaş döneminde komünist rejimler, demirden bir düzen kurarak Doğu Avrupa'daki etnik azınlıkların ayrılıkçı eğilimlerini dizginlemeyi başarmışlar ancak komünizmin yıkılması ve Doğu Bloku'nun çökmesiyle birlikte oluşum için bir talep seli oluşmuştur. Bağımsız bir devlet meydana gelmiş ve haritada yeni ülkeler belirmiştir. Dünya siyaseti ortaya çıkmıştır. Nitekim Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle etnik milliyetçilik, kimlik

¹⁹⁰ www.hawzeh.net (erişim tarihi: 10.06.2023).

¹⁹¹ www.rasekhon.com (erişim tarihi: 11.06.2023).

arayışı, adalet arayışı, siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal tüm alanlarda eşit haklar talep etme dalgası birçok ülkeye yayılmıştır. Azınlık grupları, hükümetlerin kayıtsızlığı ile karşı karşıya kaldıklarında taleplerini güvence altına almak için askerî araçları kullanmışlardır. 1996 yılında kapsamlı bir araştırma yapıldığını ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra 91'i iç savaşla ilgili olmak üzere 96 savaş ve çatışmanın meydana geldiğini belirtmek gerekir. Bu çatışmalar sonucunda yaklaşık 20 milyon insan öldürülmüştür ve kurbanların %70'inden fazlası etnik savaşlara bağlıdır. Aslında iki kutuplu sistemin ortadan kalkmasıyla birlikte vekâlet savaşları yerini dinsel veya etnik kökenli çatışmalara bırakmıştır.¹⁹²

Buna dayanarak pek çok düşünür, üçüncü bin yılın çoğunluk ve azınlık grupları arasındaki çatışmaya ve genel olarak kimlik savaşlarına adanacağını öngördü. Örneğin "Huntington", Soğuk Savaş sonrası dünyada artık komünizm ile demokrasi arasında ideolojik çatışmaların olmayacağına ve bu çatışmaların yerini farklı gruplar, dinler ve etnik kökenler arasındaki çatışmalara bırakacağına inanmaktaydı.¹⁹³

Alwintafler, dünyanın gelecekteki özelliklerinden birinin de etnik grupların yükselişi olacağını öngörmüştür.¹⁹⁴ İncelenen 180 eyaletten sadece 20'sinin etnik olarak homojen nüfusa sahip olması, bu tahminin gerçekleşme olasılığını güçlendirmektedir. Bahsedilen gerçek, ülkeler için sürekli bir alarm niteliğindedir. Çünkü azınlık gruplarının sorunlarının ihmal edilmesi bir yanardağ gibi patlayabilir ve çok büyük insani ve mali kayıplara neden olabilir. Öte yandan 122 etnik grubun komşu ülkelerde aynı ırktan akrabaları bulunmaktadır.¹⁹⁵ Dolayısıyla bir ülkedeki her türlü savaş ve etnik çatışma, komşularını da etkiler ve savaş ateşini diğer bölgelere de yayar. Azınlık grupları ile çoğunluk arasındaki ilişkilerden kaynaklanan sorunların sadece üçüncü dünya ülkelerine özgü olmadığı, azınlıklar konusunda zaman zaman Batı demokratik ülkelerinde de ortaya çıkan sorunlar olduğu belirtilmelidir. Bu durum, konunun uluslararası topluma üye tüm ülkeleri ilgilendirdiğini açıkça göstermektedir (Fransa'daki Bask azınlığın, İspanya'daki Bask ve Katalan azınlığın ve Kanada'nın Quebec şehrinde yaşayan Fransızca konuşan azınlığın ayrılıkçı talepleri örnek olarak gösterilebilir). Neyse ki bir süredir çeşitli uluslararası kuruluşlar ve hepsinden önemlisi Birleşmiş Milletler, savaş ve çatışma çıkmasını önlemek için birçok faaliyette bulunmuştur. Kofi Anan'a göre Birleşmiş Milletler, bir "gericilik kültürü"nden "önleme kültürü"ne geçmiştir.¹⁹⁶

¹⁹² Ranjbarian, 2004: 118.

¹⁹³ Huntington, 1996: 26-35.

¹⁹⁴ Alvin, 1992: 56.

¹⁹⁵ Prevention of Armed Conflicts, 2001.

¹⁹⁶ Prevention of Armed Conflicts, 2001.

Etnik şiddetin genellikle azınlık gruplarının etnik kimliklerini koruma ve geliştirme çabalarından kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenle "halkların fiziki ve kültürel güvenliğinin sağlanması etnik çatışmaların önlenmesinin şartıdır." Birleşmiş Milletler ayrıca azınlıkların kültürel ve dilsel haklarının sağlanması, çok etnikli toplumlarda etkileşim ve çatışmanın önlenmesi için bir araç olmuştur. Bu bağlamda "İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması Alt Komisyonu" etnik çatışmaların çıkmasını önlemenin yolları üzerine çalışmalar yürütmüştür. 1990'ların başında Balkan bölgesinde yaşanan kanlı çatışmalardan sonra eski Sovyetler Birliği'nin yeni bağımsızlığını kazanmış cumhuriyetlerindeki (Çeçenya, Abhazya, Dağıstan, Karabağ vb.) bazı azınlık gruplar, mevcut hükümetlerden ayrılmak isteyip bir bağımsız hükümet kurmak, ülkelerin azınlıkların haklarını sağlamak ve benzeri talepleri önlemek için "Birleşmiş Milletler Genel Kurulu"nda hazır bulunduğu "Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Beyannamesi Birleşmiş Milletler 1992"yi tamamlamak için "Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesi" kabul edilmiştir.¹⁹⁷

"Avrupa İşbirliği ve Güvenlik Konferansı"na üye devletler de 1992 zirvesinde üye devletlerde yaşayan azınlıklarla ilgili sorun ve meseleleri çözme görevini üstlenmiş olan "Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği" ofisini kurmuşlardır. Ayrıca 1992 ve 1995 yıllarında sırasıyla "Avrupa Yerel ve Azınlık Dilleri Şartı" ve "Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi" azınlık gruplarına daha fazla destek sağlamak amacıyla onaylanmıştır.¹⁹⁸

Azınlık gruplarına mensup kişilerin korunmasının temelde hükümetin ve çoğunluk grubunun çıkarına olduğu sonucuna varılsaydı, gerçeklerden pek de uzak olmayacaktı. Genel bir kural olarak, azınlıkların haklarının korunmasıyla ülkenin istikrar ve güvenliğinin daha iyi sağlandığı söylenebilir. Hükümet, azınlıkların haklarına saygı gösterme konusunda sadık olursa karşılığında azınlık gruplarının da hükümete sadakat göstermesini ve ülkenin toprak bütünlüğünün korunmasını umabilir. Çünkü ülkenin istikrarı ve genel refahı azınlıkların da yararına olacaktır. Ayrıca, tehditleri ve çatışmaları savuşturmadaki araçsal işlevine ek olarak azınlıkların haklarına saygı duymak, kendi içinde değerlidir; çünkü ataların kültürel, dilsel ve dinsel mirası insanlığın kimliğinin temellerinin inşasında önemli bir rol oynar ve doğal olarak her insan bir kimliğe sahip olmak ister.¹⁹⁹

Öte yandan, toplumun kültürel çeşitliliğinin korunması çoğulcu bir ordunun kurulmasına ve yaygınlaştırılmasına yol açmaktadır. Farklı grupların üyelerinin karşılıklı saygı içinde yaşadığı ve toplumdaki çeşitli gruplar arasındaki iletişim ve kültürel alışverişin arttığı

¹⁹⁷ Prevention of Armed Conflicts, 2001.

¹⁹⁸ www.dailyafghanistan.com (erişim tarihi: 21.05.2023).

¹⁹⁹ www.8am.af (erişim tarihi: 21.05.2023).

bir sistemi oluşturmaktadır. "Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesi"nin genel yorumuyla "İnsan Hakları Komitesi" bu gerçeği kabul etmekte ve şöyle söylemektedir: Bu hakların korunması, dinî ve kültürel değerlerin yaşatılması ve geliştirilmesini sağlamak için yapılmaktadır. Azınlıkların dilsel kimliği, nihayetinde tüm toplumun kültürel zenginleşmesine yol açan destektir.²⁰⁰ Bu nedenle azınlık hakları sistemi, belirgin farklılıklara rağmen ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı iki hedef sağlamayı amaçlamaktadır: Birincisi, devletlerin toprak bütünlüğünün ve böylece uluslararası barış ve güvenliğin korunması ışığında, azınlık gruplarına mensup kişiler ile farklı ülkelerde yaşayan çoğunluk arasındaki savaş ve çatışmayı önlemeye yönelik bir eylemdir. İkincisi; etnik, kültürel ve dilsel çeşitliliği doğal ve Tanrı vergisi bir olgu olarak korumaktır. Azınlık hakları sisteminin amacı, Birleşmiş Milletler İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Alt Komisyonuna bağlı Azınlık Çalışma Grubu Başkanı "Esbjorn Ide"den alıntı yapılarak iki kelimeyle özetlenebilir: "Çoğulluğun ortasında birlik." Azınlık gruplarına yönelik ayrımcılığın varlığı, azınlık gruplarına mensup insanların tarihsel ve temel sorunlarından biri olmasına ve hükümetlerin azınlıklarla ilişkilerinde ayrımcılığın yasaklanması ilkesine uymaya özen göstermesine rağmen, genel olarak insan hakları barınma ve istihdam, keyfi gözetim, siyasi katılım hakkı vb. çok gerekli olup söz konusu yükümlülüklerle uyulması azınlık gruplarının önemli taleplerinden biridir.²⁰¹ Ancak sadece ayrımcılığın yasaklanması ilkesine dayanmak, azınlıkların tüm ihtiyaç ve taleplerini karşılamamaktadır. Diğer bir deyişle azınlıklar, insan haklarının genel kurallarından yararlandıklarını iddia etmenin yanı sıra kendilerine özgü kültür ve kimliklerini de korumak isterler. Bu, korunması ve tanıtılması için azınlıkların özel haklara sahip olmasını gerektiren bir kimliktir.

1.11.7. Azınlıklar Konusunda Uluslararası Örgütlerin Tutumu

Çoğu ülkede etnik köken, din ve dil bakımından toplumun çoğunluğundan farklı olan ve ülkenin iç işlerine karışmak sayılmayacak şekilde bu grupları her zaman destekleyen azınlıklar vardır. Belki de azınlıklar meselesi tarihsel olarak eski zamanlara ve büyük imparatorlukların kurulmasına kadar uzanmaktadır.²⁰² Tabii bu mesele giderek dinî, millî ve ırksal boyutlar kazanmıştır. 17. yüzyıldan itibaren, modern uluslararası hukukun mihenk taşı olan ünlü Vestfalya Antlaşması'nın yanı sıra bazı ikili ve çok taraflı antlaşmalarda dinî azınlıklar desteklenmektedir. Amaç, azınlıkların dini özgürce kabul edebilmeleri ve açıkça uygulayabilmeleridir.²⁰³

²⁰⁰ www.hawzeh.net (erişim tarihi: 21.05.2023).

²⁰¹ Rahmani, 2016.

²⁰² Dhul-Ain, 1994: 439.

²⁰³ Zamani, 2007: 33.

Spesifik olarak 20. yüzyılın başı, uluslararası hukukta bu konunun ele alınmasının başlangıcıdır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra bazı ülkelerin sınırlarında büyük değişiklikler olmuş ve uluslararası arenaya yeni ülkeler girmiştir. Bu, ulusların ırk, din ve dil karışımına neden olmuş ve bu ülkelerde azınlıkların yerleşmesine yol açmıştır. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla birlikte Topluluk Şartı'nın bir bölümünün azınlıkların statüsünü ele alması önerilmiş ancak bazı hükümetler buna karşı çıkmıştır. Ama nihayet onlar için haklar ve ayrıcalıklar düşünülmüştür. Milletler Cemiyeti'ndeki azınlıkları koruma yöntemi, azınlıkların durumları hakkında Milletler Cemiyeti Konseyi'ne şikâyetle bulunabilecekleri bir düzenleyici tüzük içermektedir. Konsey ile yararlanıcı ülke arasında görüş ayrılığı olması hâlinde konu, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na götürülmekte ve Divan'ın kararı nihai ve bağlayıcı olmaktadır.²⁰⁴

Milletler Cemiyeti'nin dağılmasından sonra bugüne kadar azınlıkların korunmasına ilişkin başka hiçbir bağlayıcı uluslararası belge oluşturulmamıştır. Elbette bu, uluslararası hukukun ve Birleşmiş Milletler'in azınlıkları destekleme arzusu olmadığı anlamına gelmez ancak bu destek birçok insan hakları belgesinde dolaylı olarak yer almaktadır. Diğer bir deyişle bu belgeler, azınlıklar da dâhil olmak üzere tüm insanların haklarının hiçbir ayırım gözetilmeksizin korunmasını gözetmektedir.

1.11.7.1. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nde Azınlıkların Hakları

İlk uluslararası örgüt olan Milletler Cemiyeti, azınlıkların haklarını korumak için önlemler almış; diğer şeylerin yanı sıra Milletler Cemiyeti Misakı'nın ikinci taslağında şu şekilde şart koşulmuştur: Milletler Cemiyeti, tüm yeni ülkelerden, bağımsızlığın ve öz yönetimlerin tanınmasının bir başlangıcı olarak, kendilerini eşit davranmakla ve kendi yetki alanlarındaki tüm ulusal ve ırksal azınlıklar için gerçek ve hukuki güvenlik sağlamakla yükümlü görmelerini ister. Etnik çoğunluk ve ulusal halk kendi başına hareket eder.²⁰⁵

Sözleşme'nin üçüncü taslağına, bu Maddenin ardına modern hukukta din özgürlüğüne atıfta bulunan bir Madde eklenmiştir: "Dini zulüm ve hoşgörüsüzlük, savaşları ateşlemenin ana kaynakları olduğundan, antlaşmanın tarafları aynı fikirdedirler." Dinlerin özgürce yaşamasını engelleyen her türlü kanunu onaylamaktan kaçınmak veya bu işe müdahale etmektir.²⁰⁶

Milletler Cemiyeti'nin pek başarılı olamamasının nedeni düzgün ve düzenli çalışamamasıdır. Büyük güçlerin etkisi altında kalan Milletler Cemiyeti sistemi, azınlıkların "eşit egemenlik" gerçeğini inkâr etmiş ve onları uluslararası toplumun ikinci sınıf vatandaşları

²⁰⁴ Zamani, 2007: 34.

²⁰⁵ Walters, 1998: 138.

²⁰⁶ United Nations, 2001.

olarak görmüştür. Bu nedenle yeni ülkeler, Milletler Cemiyeti'ni iç istikrarları için bir tehdit olarak algılamış ve her zaman onu ortadan kaldırmak istemişlerdir. Uluslararası hukuk açısından bir değerlendirmede, Milletler Cemiyeti grubunun antlaşma ve beyannameleri yer almaktadır.²⁰⁷ Ancak yalnızca bireylere ve ırksal, dinsel ve dilsel azınlıklara yönelik haklar sağladı. Bu sistemin Avrupa'nın bir yansıması ve tarihsel deneyimi olması nedeniyle genel bir uygulaması yoktur. 20. yüzyılda Nazilerin Yahudilere yönelik işgali ve diğer soykırımlar konusu, toplumlarda azınlıkların haklarına riayet edilmesinin ciddi bir ihtiyaç olarak gündeme gelmesine neden olsa da ülkelerin etnik ve dinî açıdan homojen olmayan doğası ve bu hakların güvence altına alınamaması nedeniyle azınlıkların hakları, iktidardaki çoğunluğun elinden devam etmiştir. Onları destekleme ihtiyacı bunu gerekli kılmıştır. Böylelikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında azınlıkların hakları insan hakları başlığı altında ortaya konulmuştur.

1.11.7.2. Birleşmiş Milletler Şartı ve Ayrımcılık Yapmama İlkesi

1945'te Birleşmiş Milletler'i Milletler Cemiyeti ile değiştirdikten sonra azınlıkların desteklenmesinin bu örgütün çalışma programında yer alması beklenmiştir ancak Birleşmiş Milletler Şartı ayrımcılık yapmama ilkesini belirtmekle yetinmiştir. Şart'ın 1. Maddesinin 3. paragrafına ve 55. Maddesinin c paragrafına göre: "Bütün üye devletler, ırk, cinsiyet, dil veya dine dayalı ayırım gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygı göstermeyi taahhüt eder." Bu nedenle üye devletlerin ülkelerindeki azınlıklar, "ayırım gözetmeme" ilkesi ve insanların birbirleriyle eşitliği ışığında uluslararası hukuk tarafından korunmaktadır. Bununla birlikte, bazılarının görüşüne göre, azınlık haklarının Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer almaması, desteklerini bir ölçüde zayıflatmıştır.²⁰⁸

1.11.7.3. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Eşitlik İlkesi

Uluslararası insan hakları belgeleri arasında 1948 yılında onaylanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi yer almaktadır. Özel bir yeri vardır. Bu deklarasyon, Birleşmiş Milletler faaliyetinin ilk yıllarında, yani 1948'de Paris Konferansı'nda onaylandı. Bu beyanname, mahiyetinde bir kanun olmamakla birlikte birçok ülkenin temel kanunları ile sayısız sözleşmenin hükümlerinden ve içeriğinden ilham almış, bunun sonucunda "evrensel" kurallara düzeyine ulaşmıştır.

Bu beyannamenin 2. Maddesine göre: "İrk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi düşünce veya diğer görüşler başta olmak üzere milliyet, sosyal statü, servet, doğum veya diğer herhangi bir ayırım gözetilmeksizin her kişi, durumundan, bu beyannamede beyan edilen her türlü hak ve

²⁰⁷ United Nations, 2001.

²⁰⁸ Birleşmiş Milletler Şartı'nın maddelerinden

hürriyete sahiptir.” Bazı ülkeler azınlıkların haklarını bildirgede belirtmek için bu öneriyi sunmuş ancak Şili, ABD ve Avustralya gibi ülkelerin karşı çıkması nedeniyle bu öneri reddedilmiştir. Dolayısıyla bu bildirgede eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkesinin yer alması, azınlık haklarına yeterince önem verildiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilemez.²⁰⁹

1.11.7.4. Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi

Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki barbarlıklara tepki olarak soykırımı uluslararası hukuka dayalı bir suç hâline getiren uluslararası bir antlaşma yapılmıştır. Bu sözleşmede soykırım; ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubun tamamını veya bir kısmını yok etmeyi amaçlayan herhangi bir eylemdir. Bu sözleşme, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin 1948'deki çalışmasının sonucudur. 1951 yılında bu teşkilatın genel kurulu tarafından onaylanmıştır.²¹⁰

Bu sözleşmenin 2. Maddesine göre: "Etnik, millî veya dinî nedenlerle suç işlenmesi bu sözleşmede yer alır ve millî, etnik, ırki veya dinî bir grubun tamamını veya bir kısmını yok etmek amacıyla işlenen her türlü fiil suç sayılır.

1.11.7.5. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde Azınlıkların Hakları

Azınlıkların haklarının korunmasının belirtildiği en önemli uluslararası belgelerden biri Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'dir.

Bu uluslararası sözleşme şöyle der: "İrksal, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelerde, söz konusu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte belirli bir kültürü yaşama ve dinlerinde dindar olma ve amellerde bulunma hakkından yoksun bırakılamaz."²¹¹

BM raportörü tarafından açıklanan olumlu bir yorumda bu Maddeden iki sonuç çıkıyor: Birincisi, azınlıkların kendi kültürlerini, dinlerini ve dillerini korumak ve güçlendirmek için yaptıkları eylemlere ülkelerin karşı çıkmaması; bir diğer husus da ülkelerin çoğunluk ile azınlık arasında eşitliği tesis etmek için azınlıkların değerlerini korumalarına yardımcı olacak tedbirler alması gerektiğidir. Bu Maddede yer alan ilkeler, farklı görüşlere rağmen evrensel geçerliğe sahip olup uluslararası genel veya teamül hukukunun ilkeleri arasındadır.

²⁰⁹ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 2. Maddesi.

²¹⁰ bkz. Bledsoe ve Boczek, 1987: 68.

²¹¹ Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Şartı, Madde. 27.

1.11.7.6. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde Azınlık Hakları

Şart'tan sonra en önemli insan hakları belgesi olarak kabul edilen bu bildirgede azınlıkların hakları, özel olarak ele alınmamakla birlikte azınlık haklarına ilişkin bazı temel hak ve özgürlükler içinde belirtilmiştir. Düşünce, vicdan ve fikir özgürlüğü hakkına²¹² dâhildir.

Düşünce ve ifade özgürlüğü hakkı.²¹³

Barışçıl toplanma hakkı.²¹⁴

Eğitim hakkı.²¹⁵

Toplumsal kültürel yaşamına katılma hakkı.²¹⁶

Beyanname hazırlanırken azınlıklar ile ilgili bir Madde konulması istenmiş ancak bu teklife karşı çıkmıştır. Muhallifler, çoğunlukla ABD ve Latin Amerika gibi göçmen ülkelerdendir.

1.11.8. Uluslararası Hukuk Sisteminde Var Olma Hakkı

Uluslararası hukuk sisteminde 1948 yılında “Soykırım Suçunun Yasaklanması ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme”nin kabul edilmesinden bu yana, azınlık gruplarının var olma hakkı cezai olarak korunmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra da bu korumalar daha ciddi ve pratik bir şekilde devam etmiştir. "Uluslararası Adalet Divanı" Tüzüğü'nün 38. Maddesinin de belirttiği gibi yargılama kurallarının belirlenmesinde yargısal usul ikincil kaynaklardan biridir.²¹⁷

Soykırım suçunun maddi ve manevi unsurlarının yorumlanması ve sanıkların eylemlerine uygulanması, mahkemenin bazı durumlarda uluslararası ceza hukuku geliştirme alanında adımlar attığını göstermektedir. Özel mahkemelerin yargılama usulleri incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar elde edilebilir:

1. Azınlık gruplarının soykırım yasağı kuralıyla korunan yaşama ve var olma hakkı, mutlak bir haktır ve hiçbir faktör veya çare onu sınırlamaz. Dolayısıyla gereklilik, ulusal güvenliğin sağlanması ve insan haklarının diğer sınırlayıcı unsurları gibi gerekçeler soykırım yapmak için kullanılamaz.
2. Ulusal, etnik, ırksal ve dinî grupların var olma hakkının ihlali o kadar nefret dolu bir eylemdir ki yasal prosedür soykırım suçunu suç olarak tanımlarken uluslararası

²¹² İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 18. Maddesi.

²¹³ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 19 Maddesi.

²¹⁴ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 20. Maddesi.

²¹⁵ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 26. Maddesi.

²¹⁶ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 27. Maddesi.

²¹⁷ www.hawzeh.net (erişim tarihi: 11.06.2023).

belge ve düzenlemelerde soykırım açısından hiyerarşik bir sistem vardır. Suçların uluslararası önemi yoktur.²¹⁸

3. Uluslararası Ceza Mahkemesi "Ruanda" kararlarında insanlığa karşı suçların örneklerinden biri olarak soykırım suçundan bahsetmektedir. Ancak Uluslararası Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi kararları incelendiğinde soykırım suçunun farklı bir mahiyette olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü insanlığa karşı suçun faileri zorunlu olarak sivil kişilerdir ancak soykırım suçunun faili ulusal, etnik, ırksal veya dinî bir grubu yok etme kastına sahipse bu durumda asker öldürmüş dahi olsa yargılanacak ve söz konusu suç işlediği için cezalandırılacaktır. Ayrıca soykırım suçunun kolektif bir niteliği vardır ve bu fiilin suç sayılması grubun kendisinin korunmasına yönelikken insanlığa karşı suçun suç sayılması bireyin korunması doğrultusundadır.²¹⁹
4. Etnik temizlik, soykırım suçunun maddi unsurlarından "C" Maddesinin örneklerinden biri olarak ilan edilmiştir. Grup üyeleri fiziksel olarak çıkarılmadan yalnızca bir grubun ikamet edilen bir yerden zorla nakledilmesine atıfta bulunan bir eylemdir. Bu nedenle özel mahkemelerin, azınlık grupların yaşama hakkı ile ikametgâhın devam etmesi arasında bir bağlantı kurmak istediği görülmektedir.²²⁰
5. Grubu yok etme kastı olan soykırım suçunun manevi unsurunun akli ve subjektif niteliğine ilişkin olarak yukarıda belirtilen mahkemeler, Emirates ve delilleri kullanarak niyetin nasıl tespit edileceğini açıklığa kavuşturmuştur. Genel olarak bu deliller ve emirler, suçtan önce soykırım işlemek için önceki planlama ve organizasyona göre görülebilir ve keşfedilebilirdir. Özel mahkemeler, "Yugoslavya" ve "Ruanda" davalarında belirtilen delillerin çok benzer olduğuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla bu mahkemelerin yargılama usulleri sayesinde dünyanın diğer bölgelerinde soykırım işlenmesinin önlenmesi mümkündür. Açıktır ki hükümetlerin soykırımı önleme yükümlülüğü vardır. Bu taahhüt "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme" başlığı altında yer almaktadır.²²¹
6. Hukuk ilmi, grubun seçkinlerinin öldürülmesini soykırım örneği olarak kabul eder. Toplumun seçkinlerine yapılan vurgu, seçkinlerin hayatta kalması ile grubun hayatta kalması arasında yadsınamaz bir bağlantı olduğu gerçeğini göstermektedir. Bu

²¹⁸ www.hawzeh.net (erişim tarihi: 11.06.2023).

²¹⁹ www.8am.af (erişim tarihi: 11.06.2023).

²²⁰ www.hawzeh.net (erişim tarihi: 11.06.2023).

²²¹ www.dailyafghanistan.com2016 (erişim tarihi: 13.06.2023).

konuya etnik sosyolojide değinildiği ve özel mahkemelerin bu kavramı uluslararası hukuk literatürüne kazandırdığı belirtilmelidir.

7. Varsa etnik, dinsel, ırksal ve dilsel bir gruba mensup askerleri öldürmek bile söz konusu grubu yok etme kastı ile soykırım suçunun bir örneği olacaktır.
8. İnsan gruplarının biyoçeşitliliğini korumanın önemini ve yok edilmelerinin nefret dolu doğasını göz önünde bulundurarak etnik, ırksal, dinsel ve dilsel grupların yok edilmesine yönelik her türlü planlama ve tasarım nedeniyle komplocular, suçlu işlemede başarılı olamasalar dahi cezalandırılacaktır.²²²
9. Mevcut uluslararası hukukta cezai sorumluluk sadece kişilere aittir. Bu sorumluluk, sıradan insanlara ek olarak, yetkilileri ve hükümet başkanlarını da içerir ve hatta ikinci kategori için ceza miktarı diğerlerinden daha fazla olacaktır. Bununla birlikte bireylere cezai sorumluluk yüklemek, soykırım durumunda hükümetin uluslararası sorumluluğunu ortadan kaldırmaz veya engellemez.²²³
10. Mevcut uluslararası hukukta kültürel soykırım yapmak yasaktır ancak failer için bir cezaya yol açmaz. Fiziksel ve biyolojik soykırım gibi kültürel soykırımların işlenmesindeki amaç, etnik grupların yok edilmesi ve diğer durumlardır. Bununla birlikte uluslararası adli prosedürün soykırım türlerinin benzer doğasına yaptığı vurgu nedeniyle yakın gelecekte hükümetler tarafından kültürel soykırımı suç sayma olasılığı öngörülebilir.²²⁴

1.11.8.1. Kültürel Hak

Kültür, çok kullanılan ancak kesin bir anlamı olmayan bir kelimedir. Avrupa dillerinde bitki veya hayvan yetiştirmenin yanı sıra yetiştirme anlamına gelen bu terimin oluşum kökü Latince (Cultur) sözcüğüdür ve bazen aile çiftçiliği anlamında da kullanılmaktadır.²²⁵

Fars edebiyatında kültürün sözlük kökü büyüme, mükemmellik ve gelişme anlamına gelir. Arap dilinde "kültür" de aynı anlamdan türemiştir. Bir halkın ve ulusun tüm insani kurumlarının ve sanatsal, entelektüel ve sosyal üretimlerinin adlandırılmasında kullanılmıştır. Aslında kültür, genellikle öğrenilmiş davranış kalıpları olarak adlandırılır. Kültür kelimesinin tüm tanımları Taylor'ın (İngiliz antropolog) tanımından etkilenmiştir. Kültürü şöyle tanımlar: Geniş antropoloji kavramı içinde kültür, insanların toplumun üyeleri olarak edindikleri bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenekler ve diğer yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir

²²² www.hawzeh.net (erişim tarihi: 11.06.2023).

²²³ Shafaq, 2007: 32.

²²⁴ Azizi, 2008:133.

²²⁵ Azizi, 2008:133.

bütündür." American Heritage Dictionary ayrıca aşağıdaki kültür tanımını yapar: Tüm sosyal davranış kalıpları, sanat , inançlar, kurumlar ve diğer nesillere aktarılan diğer tüm insani manuel ve entelektüel üretimler.²²⁶

Hiç şüphe yok ki insan grubunun kendine ait bir sosyal yapısı vardır. Geleneklere ve o gruba özgü dinî ve dilsel özelliklere dayalı bir organizasyondur. Bu inşa, toplumsal bir miras olarak diğer kuşaklara aktarılır ve grup üyelerinin kimliği ile kopmaz bir bağ kurar. Bu sosyal yapının kalbinden grubun kendine özgü yaşam biçimi ortaya çıkar. Bu nedenle, bir sosyal grubun dili, dini, yaşam tarzı ve çevrelerindeki dünyaya karşı tutumu, kültürün unsurları olarak kabul edilir.

Bahsedilen unsurlar olmaksızın o sosyal grup için manevî bir hayat tasavvur edilemez. Diğer bir ifadeyle kültür; Toplumların kimliğini oluşturan, akılcı yaşamlarının tezahürü olan ve evrensel olan unsurdur. Her toplumda yaratılan özelliklerin ve sembollerin birleşiminden ortaya çıktığı için azınlık gruplarının kimliğinin korunması söz konusu olduğunda azınlık kültürünün unsurlarının da dikkate alınması kaçınılmazdır. Korumalı azınlık gruplarının kültürünü ve azınlık kimliğinin unsurlarını belirleme bileşenleri genellikle dil, din ve yaşam tarzı alanında tecelli etmektedir.²²⁷

İnsan hakları sözleşmesi vakalarında, insanların geleneklerini istedikleri gibi kutlama hakkına sahip olduklarına dikkat çekilmiştir. Ancak bu özgürlükler, başkalarının özgürlüklerine zarar vermemek şartına bağlıdır.

1.11.8.2. Dil Hakları

Dil alanındaki yaşam, insan yaşamının en temel yönüdür ve dil, kültürün en temel yapısıdır. Afrika İnsan Hakları Komisyonu, dil bilen bir azınlık grubunun Moritanya hükümetine yaptığı şikâyetinde, azınlık grubun kültürünün korunmasında dil kullanımının önemini şu sözlerle ifade etmektedir: "Dil, insanlığın temel bir parçasıdır.

Kültürün yapısındandır. Aslında dil, erdemi ifade etmenin bir aracıdır. Dil kullanımı, algıyı ve insanı zenginleştirir; toplumda aktif rol oynamasını ve görevlerini yerine getirmesini sağlar. Kişileri bu tür katılımlardan yasaklamak, kültürlerinden mahrum kalmalarına yol açar.²²⁸

Bazı hükümetler tarafından uygulanan ırkçı kültür politikaları sonucunda dünyanın her yerinde birçok dil ve lehçe kaybolmuştur. Dilbilimciler, bugün konuşulan dillerin %90'ından fazlasının 21. yüzyılın sonunda yok olacağını ve sayılarının 4 ile 6 bin arasında olduğunu tahmin etmektedir. Buna göre, "Afrika İnsan Hakları Komisyonu" hükümetleri bu kıtadaki dil

²²⁶ Kevin, 2008: 86.

²²⁷ Afganistan Bilimler Akademisi, 2015.

²²⁸ www.dailyafghanistan.com.kaderi (erişim tarihi: 14.06.2023).

çeşitliliğinin yok edilmesine karşı uyarmaktadır. 1996 yazında, "Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği", "Etnik İlişkiler Vakfı"ndan ulusal azınlıkların dil hakları konusunda ünlü uluslararası uzmanlarla istişare ederek bir tavsiye mektubu hazırlamasını istemiştir. Yarısi uluslararası hukuk, diğeri yarısi dil eğitimi uzmanı olan söz konusu uzmanlar; raporlarında şunu belirtmişlerdir: "Dil, insanların bireysel ve kolektif kimliğiyle sıkı bir bağa sahiptir ve toplumsal örgütlenmenin oluşturulmasında temel bir role ve işleve sahiptir."²²⁹

1.11.8.3 Dinî Haklar

Din ve inançlar, insanlığın manevi varlıklarının bir parçasıdır. İnsan haklarının üçüncü temeli özgürlüktür: kişinin kaderini belirleme özgürlüğü, eğitim özgürlüğü, meslek seçimi, konut seçimi, seyahat ve işe gidip gelme özgürlüğü, bunu düşünme ve ifade etme özgürlüğü. Bu nedenle, ülkelerin siyasi ve yasal sistemleri tüm vatandaşlarının insan onuruna, eşitliğine ve özgürlüğüne saygı duyduğunda insan hakları gerçekleştirilebilir.²³⁰

1.11.9. Kendi Kaderini Tayin Hakkı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde halkın kendi kaderini tayin hakkı ilkesi, esas olarak dekolonizasyonla bağlantılı olarak gelişmiştir. İlgili kararların ve belgelerin çoğu sömürge karşıtı temalar içermektedir, bu nedenle planın asıl amacı gibi görünmektedir. Bu belgelerde milletlerin kaderini belirleyen yabancı güçlerin milletler üzerindeki hâkimiyetini ele almak olmuştur.²³¹

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 21. Maddesinin 3. fıkrası şöyle der: Hükümetin temeli ve menşei, halkın iradesidir. Bu irade periyodik ve dürüstçe yapılan bir seçimle ifade edilmelidir. Seçimler açık, eşitlikçi ve gizli oyla veya özgürlüğü sağlayan benzeri bir yöntemle yapılmalıdır.²³²

1.11.10. Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Temelleri

Uluslararası hukukta etnisite konusuyla açıkça ilgili ilkeler vardır ve bunlara özel destek verilmektedir. Bu ilkeler; etnik, ırksal ve dinî azınlıklar da dâhil olmak üzere tüm insanların toplumun diğeri vatandaşları ile aynı temel haklara sahip olduğunu ve bu haklardan ayrımcılığa maruz kalmaksızın yararlanabilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bazı standart bireysel haklar, etnik ve dinî azınlıklar için özel bir öneme sahiptir. Bu haklar arasında sosyal ve kültürel özgürlükler, toplanma özgürlüğü, ifade özgürlüğü, ana dilinde eğitim ve öğretim hakkı,

²²⁹ Burton, 2020: 112.

²³⁰ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 3. Maddesi

²³¹ United Nation Treaty Series, 1967.

²³² Universal Declaration of Human Rights, Article 21.

örgütlenme özgürlüğü ve uluslararası standartlarda tanınan diğer ilkeler yer alır. Azınlık ve etnisite terimleri Birleşmiş Milletler Şartı ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer almamakla birlikte Birleşmiş Milletler Şartı'nın insan haklarına saygılı 1. Maddesinin 3. ve 4. Maddeleri ile 55. ve 65. Maddelerinin uygulanmasında geçmektedir. Irk, cinsiyet, dil veya din ayrımı gözetmeksizin tüm insanlar için temel özgürlükleri ilan etmiştir.²³³

Aşağıda kısaca belirtilen metinler ve belgeler onaylanmıştır. Etnik grupların uluslararası ve iç hukukta en açık haklarından biri olan ana dil ile ilgili hakların bu bölümün sonunda İngilizce metni ile birlikte inceleneceği belirtilmelidir.²³⁴

Toplu Cinayetin Yasaklanması ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme (1948'de kabul edilmiştir), bir milleti, etnik, ırki veya dinî grubu tamamen veya kısmen yok etmek amacıyla aşağıdaki fiillerden herhangi biri ve bu görevin bir parçası olarak soykırımı kınayan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk insan hakları sözleşmelerinden biridir. Standart bir bireysel hak olan yaşama hakkı geri gelir. Ayrıca, örneklerin söz edildiği grupların, onları silme veya vurma girişimlerine karşı soykırımı karşı korunmasını vurgulamaktadır.

1. Grup üyelerini öldürmek
2. Ciddi fiziksel veya zihinsel zarara neden olmak.
3. Grubu tamamen veya kısmen fiziksel olarak yok olmalarına yol açacak şartlara tabi tutmak.
4. Grup içinde üremeyi önlemek için şartlar koymak.
5. Çocukların bir gruptan diğerine zorla nakli ve soykırımı karşı korunma hakkı.

Bu haklar, hükümetleri ve diğer kurumları grupların yok olmasını engellemeye mecbur etmesi anlamında çoğunlukla olumsuzdur. Ancak bu haklar, bu amaçla yasal araçların ve diğer korumaların sağlanmasını da gerektirir.²³⁵

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948'de kabul edildi)'ne göre "herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil ve din ayrımı gözetmeksizin bu bildirgede yer alan tüm hak ve özgürlüklerden yararlanma hakkına sahiptir" (Madde 2) ve herkes, kanun önünde eşittir ve yararlanma hakkından herhangi bir ayrım gözetmeksizin yasal korumaya sahiptir.²³⁶

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (1965'te kabul edilmiştir) 1969'dan beri uygulanmaktadır. Irksal ve etnik azınlıkların haklarına ilişkin en kapsamlı antlaşmadır. Bu anlaşma, devletlerin ırk ayrımcılığını ve şiddeti ortadan kaldırmak ve ırksal anlayış ve dayanışmayı teşvik etmek için hangi önlemleri alması gerektiğini

²³³ Azizi, 2008: 127.

²³⁴ Azizi, 2008: 127.

²³⁵ Birleşmiş Milletler İran, 1990.

²³⁶ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 7. Maddesi.

ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Irk²³⁷ Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi bu sözleşmenin izlenmesinden sorumludur. 18 uzman üyeden oluşmaktadır. Hükümetler, bu anlaşmanın uygulanmasına yönelik ilerlemelerini periyodik olarak bu komiteye bildirmekle yükümlüdür. Bu raporu sunma zorunluluğunun, söz konusu hükümetin kendi yargı alanında ırk ayrımcılığının varlığına inanıp inanmamasıyla hiçbir ilgisi yoktur. Ayrıca, hükümetin önleyici eğitim tedbirleri alarak bu anlaşmayı desteklemesi gerekmektedir; bu ayrımcılığı ülkelerinde gerçek bir sorun olarak görmeseler bile bu komite aynı zamanda haklarını ihlal ettiğini iddia eden kişi ve gruplarla da yazışabilir.²³⁸

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966'da kabul edildi); devletleri içerdiği hakları ten rengi, cinsiyet, dil, din, siyasi görüş vb. sosyal veya ulusal zenginlik kaynağı, doğum yeri ve sosyal statü temelinde hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulamakla yükümlü kılar.²³⁹

Ayrıca bu antlaşma, hükümetleri yasalarında "ayrımcılığı, düşmanlığı ve şiddeti artıran ulusal, ırksal veya dinsel nefreti" yasaklamakla yükümlü kılar (Madde 20). Ayrıca bu sözleşmeye göre tüm insanlar, kanun önünde eşittir ve herhangi bir ayırım gözetmeksizin kanuni korumalardan yararlanma hakkına sahiptir.²⁴⁰

Bu hak, azınlıkların kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte kültürel ritüellere, dinî törenlere katılmalarına ve kendi dillerinde konuşmalarına mahsus olmalıdır (Madde 27). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni onayladıktan sonra Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, uluslararası insan hakları sözleşmelerini düzenlemeye başlamıştır. Onaylayan ülkeler için bağlayıcıdır. 1966'da yapılmıştır. "Siyasi Medeni Haklar Sözleşmesi" ve "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi" adlı iki sözleşme Genel Kurul tarafından onaylanmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve bu iki sözleşme "Evrensel İnsan Hakları Belgeleri" olarak anılmaktadır. Bu sözleşmelerin onaylanmasındaki amaç, küresel deklarasyonda yer alan ilke ve standartları etkili ve bağlayıcı uluslararası belgeler şeklinde dâhil etmektir. Mevcut tartışmada Medeni-Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'yi azınlıkların korunması için tek bağlayıcı norm olarak değerlendirmek mümkün olabilir çünkü söz konusu Sözleşme'nin 27. Maddesi şöyledir:

²³⁷ CERD.

²³⁸ Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme Davaları.

²³⁹ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme'nin 2. Maddesi.

²⁴⁰ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme'nin 26. Maddesi.

İrk, din veya dil azınlıklarının bulunduğu ülkelerde, söz konusu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarına mensup diğer insanlarla birlikte kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerini uygulama ve buna göre hareket etme hakkından yoksun bırakılamaz.²⁴¹

Bu Madde, azınlıklar için kişinin kendi kültürünü yaşama hakkını, kendi dinini takip etme ve ona göre hareket etme hakkını ve kendi dilini konuşma hakkını ele almaktadır. Azınlıklar, kendi kültürlerini yaşama hakkına sahip olarak kendi kıyafetlerini giyebilirler. Tören ve partilerde kendi kültürlerinin özel örf ve âdetlerini takip eder, kendilerine has edebiyat ve sanatlarını kullanırlar. Bir dine bağlı kalma ve ona göre hareket etme hakkı, azınlık üyelerinin dinî tören ve geleneklere serbestçe katılmasını, başka bir dinin öğretilerini öğretmeye zorlanmamayı, dinî kurumlar kurma ve faaliyetlerini sürdürme hakkını içerir. Söz hakkına ilişkin olarak azınlıklar, sosyal yaşamda ve dinî törenlerde özel bir dil kullanabilirler.

27. Madde azınlıkların korunmasına yönelik tek norm olarak görülse de Maddenin olumsuz bağlamı bu Maddede azınlıklara yönelik herhangi bir hak tanınmadığı izlenimini güçlendirmektedir. Çünkü bu Maddenin olumsuz ifadesinden “azınlık hoşgörüsü” çıkarımı yapılabilir ve azınlık desteği net değildir. Diğer bir deyişle 27. Madde "Azınlıkların belirli haklara sahip olacağını" söylemez ancak bu haktan mahrum bırakılmayacaklarını belirtir.²⁴²

Diğer bazı hukukçulara göre ise bu Maddede yer alan ilkeler, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda onaylanmasıyla birlikte, azınlıklar konusunda uluslararası hukukun genel ilkesi hâline gelmiştir. İnsan Hakları Komitesi de 23 numaralı genel yorumuyla 27. Maddenin yolunu negatif yükümlülükten pozitif yükümlülüğe çevirmiş ve ayrımcılık yapmama ilkesinin ötesine geçmiştir. Ancak azınlıklar için dine inanmak ve dinî ritüelleri yerine getirmek 27. Madde kapsamına girmektedir.²⁴³

1.11.11. Roma Uluslararası Ceza Mahkemesi Tüzüğü (1998)

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin bu Tüzüğü'nün 6. Maddesi, bu mahkemenin belirli ulusal ve etnik grupların soykırımı ile ilgili davaları inceleme yetkisini tanımaktadır²⁴⁴. Apartheid, 7. Maddede insanlığa karşı suç olarak tanımlanmaktadır.²⁴⁵

Elbette apartheid, belirli grupları herhangi bir şekilde hedef alan her türlü sistematik ayrımcılığı ifade eder. Belirtildiği gibi apartheid, Roma Ceza Mahkemesi'nin tüzüğünde

²⁴¹ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme'nin 27. Maddesi.

²⁴² Shafaq, 2007: 138.

²⁴³ Justice Weekly, 2011: 34.

²⁴⁴ Rome Statute of the International Criminal Court, 1998, Article 6.

²⁴⁵ Roma Ceza Mahkemesi Tüzüğü, 1998, Madde 7.

insanlığa karşı suç olarak kabul edilmektedir. Bu davalar, aynı zamanda ayrımcılığın ortadan kaldırılması için bir destek görevi görebilir²⁴⁶.

1.11.12. Ana Dilde Eğitim Hakkı ile İlgili Uluslararası Anlaşmalar ve Belgeler ile İç Hukuk

Dilbilimcilerin dillerin %40'nın yok olabileceği yönündeki uyarılarından yola çıkan Birleşmiş Milletler ve UNESCO, var olan dilleri korumak için bir plan hazırlamıştır ve bunlardan biri de 21 Şubat'ı Uluslararası Anadil Günü olarak adlandırmaktır. Bangladeş, Kasım 1999'da dilsel milliyetçiliğin devrimcileri üzerindeki egemenliği nedeniyle 21 Şubat'ı Dünya Anadil Günü olarak adlandırmak için UNESCO'ya resmî teklifini sunan ilk ülke olmuştur. Bangladeş hükümeti ve Dünya Ana Dilini Destekleyenler Derneği tarafından sunulan plan, UNESCO'nun 30. genel kurulunda üye ülke temsilcileri tarafından onaylanmıştır. Uluslararası toplum, ana dilinde eğitimin önemini ve gerekliliğini yerinde bulmuş ve bunu temel bir insan hakkı olarak kabul etmiştir ki uluslararası otoriteler tarafından hazırlanan birçok anlaşma ve bildirgede, bireylerin ana dilinde eğitim hakları ilan edilirken olumlu ve olumsuz bu hakkın tanınmasında hükümetlerin yükümlülükleri de vurgulanmıştır.²⁴⁷

Pozitif yükümlülükler, ihtiyaç duyulan korumalar için gerekli koşul ve kolaylıkları yaratarak insanların bu hakka erişimini kolaylaştırmak için bu anlaşma ve beyannamelere dayanarak hükümetlere yüklediği yükümlülüklerdir. Negatif yükümlülükler ise hükümetlerin onu ihlal etmesini yasaklayan yükümlülükler anlamına gelir.

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından onaylanmıştır²⁴⁸)'nin 27. Maddesi şöyle der: Irksal, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının üyeleriyle topluluk oluşturma hakkından mahrum bırakılmamalı ve ayrıca kültürden yararlanmalı ve dini ifade etme ve uygulama hakkına sahip olmalıdır.²⁴⁹

Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından onaylanmıştır²⁵⁰)'nin 30. Maddesi de dâhil olmak üzere çeşitli Maddeler, bu konuda şunları belirtmektedir: Yerli, dinsel veya dilsel azınlıkların veya yerli kökenli insanların bulunduğu ülkelerde bu tür azınlıklara mensup bir çocuk veya yerli bir çocuk, kültürünü yaşamaktan, dinini

²⁴⁶ Rome Statute of the International Criminal Court (1998). <https://tinyurl.com/5dkyzmf3> (erişim tarihi: 14.06.2023).

²⁴⁷ Malairi ve Hayez, 2001: 59.

²⁴⁸ International Covenant on Civil and Political Rights, <https://tinyurl.com/3aes47nn> (erişim tarihi: 10.05.2023).

²⁴⁹ Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Madde 27.

²⁵⁰ UNICEF, Convention on the Rights of the Child, 1989. <https://www.unicef.org/child-rights-convention> (erişim tarihi: 10.05.2023).

yaşamaktan, yaşatmaktan, dilini kendi grubunun diğer üyeleriyle birlikte kullanmaktan mahrum edilmemelidir.

1989'da onaylanan Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin ayrımcılık yasağını düzenleyen 2. Maddesine ek olarak, 30. Maddesinde azınlıklara mensup çocuklarla ilgili olarak şu hüküm yer almaktadır: "Etnik, dinsel, dilsel azınlıkların veya yerli halkların bulunduğu ülkelerde, bu tür azınlıklara mensup bir çocuk, veya yerli bir çocuk Kültürünü yaşama, dinini yaşama ve uygulama veya grubun diğer üyeleriyle birlikte dilini kullanma hakkından mahrum bırakılmamalıdır."²⁵¹

Etnik, Ulusal, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup İnsanların Haklarına İlişkin Bildirge'nin (1992²⁵²) 4. Maddesinin 3. ve 4. paragrafları da dâhil olmak üzere çeşitli Maddeleri şu şekildedir: Mümkünse, ilgili uluslar, azınlıklara mensup kişilerin ana dillerini öğrenmeleri veya ana dillerini kanun ve yönetmeliklere uygun şekilde öğrenmeleri için gerekli önlemleri almalıdır. Mümkünse ilgili milletler ana dilde eğitim alanında gerekli önlemleri alacak ve bu azınlıkların sınırları içinde var olan tarihî bilgilerin, geleneklerin, dilin ve kültürün edinilmesini teşvik edeceklerdir.²⁵³

Son yıllarda etnik, ırksal ve dinsel gerilimlerin artması nedeniyle Birleşmiş Milletler, azınlıkların haklarına özel bir önem vermiştir. 18 Aralık 1992'de "Ulusal, Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları" adlı bildirge onaylandı. "Genel Uzlaş" yöntemiyle Genel Kurul tarafından onaylanması, azınlıkların haklarının ve kimlik haklarının tanınmasında en önemli adım olarak kabul edilmektedir. Bu bildirge aslında Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesinden etkilenmiştir ve azınlıklar için koruma sisteminin geliştirilmesiyle ilgilidir. Bu duyurunun girişinde ve 4. Maddenin 1. paragrafında "eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkesi"nden bahsedilmektedir. Bu bildirmede azınlıklar için belirlenen haklardan bazıları şunlardır:

"İrksal, etnik ve dinî azınlıklara mensup kişiler, kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerini tanıma ve uygulama ve kendi dillerini özel veya kamusal alanda özgürce ve müdahale veya herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmaksızın konuşma hakkına sahiptir."²⁵⁴

1992 Deklarasyonu, azınlıkların "kimlik hakkının" tanınması ve korunması, hükümetlerin görevlerinden biri olarak önemlidir. "Hükümetler, topraklarındaki ulusal veya

²⁵¹ Çocuk Hakları Sözleşmesi, Madde 2.

²⁵² UN.Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. <https://tinyurl.com/bdhr3thm> (erişim tarihi: 10.05.2023).

²⁵³ Ulusal, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi, 1992, ikinci ve üçüncü paragraflar.

²⁵⁴ Ulusal, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi İkinci Maddenin 1. Fıkrası.

etnik, kültürel, dinsel ve dilsel azınlıkların varlığını ve kimliğini desteklemeli ve azınlık kimliğinin gelişebileceği koşulları yaratmalıdır.²⁵⁵

1. Azınlıkların ulusal ve bölgesel kararlara katılma hakkı.²⁵⁶
2. Kendi derneklerini kurma ve yönetme hakkı.²⁵⁷
3. İletişim kurma ve sürdürme hakkı.²⁵⁸
4. Her koşulda bu bildirge, azınlıkların haklarına ilişkin ilk küresel ve kapsamlı belgedir ve iç yasaların onaylanması ve uygulanması üzerindeki etkisi yadsınamaz.

Dil Hakları Evrensel Beyannamesi (1996'da kabul edildi), azınlık dillerinin korunmasına ilişkin tüm detayların ve hükümetlerin bu konudaki görevlerinin kaydedildiği 2 kapsamlı Madde hâlinde hazırlanmış ve derlenmiştir. Bu tüzük, UNESCO tarafından hazırlanmış ve onaylanmıştır. Bu tüzüğün 3. Maddesine göre, "Bu okulların tüm öğrencileri örgün eğitime ana dillerinde başlamalıdır." Ana dilini öğretecek öğretmen yeterince eğitilmeli ve hazırlanmalıdır çünkü ana dilde eğitim toplumsal eşitlik için bir araç olarak kabul edilir.²⁵⁹

Azınlık grupları, özellikle etnik gruplar sıklıkla şiddete maruz kalmaktadır. Şiddet, bir toplumdaki azınlık gruba karşı yalnızca fiziksel çatışmanın varlığı değildir; eşit olmayan her türlü sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel politikalar, resmî ve alenen hakaret ve aşağılama, azınlığın kimliğini değiştirmeye yönelik eylemler anlamına gelir. Etnik, ırksal, kültürel ve dinî ritüellerin ve görevlerin yerine getirilmesinin engellenmesini, annenin zararına zorunlu göç ve eğitime izin verilmemesi yoluyla grubun yaşam alanlarının demografik yapısının bozulmasının engellemeyi ve devletlerin bu tür eylemleri durdurmasını, bunlara karşı gerekli önlemleri almasını gerektirir.

Ne yazık ki uluslararası sistemin bir asrı aşkın bir süredir dünyadaki her türlü etnik-dinî ayrımcılığı ortadan kaldırma ve yok etme çabalarının ardından bu çalkantılı dünyanın her köşesinde her gün çoğunluk arasında ayrımcılığa, saldırılara ve uyumsuzluğa tanık olunmaktadır. Hükümetler, azınlığın temel ve meşru hak ve özgürlüklerden yararlanmasına izin vermeyen otoriter bir güçtür. Bir gün dünya toplumunun köken, ırk, dil, din, milliyet, cinsiyet ve vatandaşlık ayrımı gözetmeksizin tüm insanların eksiksiz bir şekilde adaletin ve bilinçli insan vicdanının koruması altına gireceği bir gelişme ve mükemmellik derecesine ulaşacağı umulmaktadır. Barış ve huzuru birlikte yaşayalım ve her türlü ayrımcılıktan ve eşitsizlikten arınmış bir dünyaya tanık olalım.²⁶⁰

²⁵⁵ Ulusal, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi 1. Maddenin 1. Fıkrası.

²⁵⁶ Ulusal, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi 2. Maddenin 3. fıkrası

²⁵⁷ Ulusal, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi 2. Maddenin 4. fıkrası

²⁵⁸ Ulusal, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi 2. Maddenin 5. fıkrası

²⁵⁹ Dil Hakları Bildirgesi'nin 3. Maddesi.

²⁶⁰ www.hawzeh.net (erişim tarihi: 11.06.2023).

1.11.12.1. Sözleşme'de Azınlıkların Haklarına İlişkin İlkeler

Misak'ın bu Maddesinde üç esasa dikkat çekilmektedir:

A: İçeriden bilgi alma kültüründen yararlanma: Kesin tanımı ve açıklaması için çağdaş yasal belgeler kullanılabilir. Bir başka uluslararası kültürel haklar sözleşmesinde de ayrıntılı olarak ifade edilmiş olup bu sözleşme aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:

Eğitim hakkının üye ülkeler tarafından tanınması ve insan onuru ve kişiliğinin gelişimi yönünde itilmesi;

İnsan haklarına ve temel özgürlüklere saygı;

Uluslar ile ırk, etnik ve dinsel gruplar arasında iş birliği ve dostluk oluşturmak ve bunu artırmak;

Herkesin ülkenin kültürel yaşamına katılma ve bilimsel ilerlemenin nimetlerinden yararlanma ve kullanma hakkı;

Bilim ve kültürün gelişmesini ve yayılmasını hızlandırmak ülkelerin görevidir.

B: İnanç ve dini yaşama özgürlüğü: Anılan Maddede yer alan din özgürlüğüne yapılan atıf, din ve inanç özgürlüğünün düzenlendiği "Her Türlü Dinsel Ayrımcılığın ve İncanın Ortadan Kaldırılması Bildirgesi'ndeki hükümlere göre yorumlanmalı ve açıklanmalıdır. Bu bildirge aşağıdakileri içerir:

Dinî ibadet ve toplanma ve bu amaçla mekânlar oluşturma.

Uygun hayır kurumlarının ve kamu yararına kurumların kurulması ve sürdürülmesi.

Dinî törenler için gerekli makale ve yazıların yayınlanması ve kullanılması.

Dinî törenlerle ilgili yayınlar yazmak ve dağıtmak.²⁶¹

Bu amaca uygun yerlerde din ve inançların öğretilmesi.

Uygun din ve inanç önderlerinin yetiştirilmesi, belirlenmesi, seçilmesi ve atanması.

Kişi ve kurumlardan mali yardım vb. almak.

Din ve incanın gerektirdiği bayram hürriyetine saygı göstermek.

Grupların halkları ile ulusal ve uluslararası düzeyde din ve inanç yazışmalarını yürütmek (Her Türlü Din ve İnanç Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge'nin 6. Maddesi).

C: Ana dilin kullanılması: Azınlıkların haklarından biri de ana dilini kullanmaktır. Bu ilkenin nasıl uygulanacağı tartışılmazken dil, ırk ve din gibi ayrımcılık için uygun bir zemin olabilir. Dolayısıyla söz konusu Maddede bu alandaki ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını

²⁶¹ www.8am.af (erişim tarihi: 14.06.2023).

garanti altına almanın yanı sıra azınlıkların dilsel kimliklerinin korunmasına da vurgu yapılmaktadır.²⁶²

Genel bir tanımda üç tür dil vardır:

1. Bir ülkenin kültürel, sosyal ve siyasal kimliğini ifade eden ulusal dil.
2. Yasama, yürütme ve yargı gibi devlet işlerinde kullanılan resmî dil.
3. Belirli bir bölgede yaşayan farklı ana dillere sahip insanlar arasındaki iletişim aracı olan yöresel dil.

Nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan çok etnisiteli ve diğer dil gruplarından oluşan ülkelerde bir dili resmî ve ulusal dil olarak seçmek bölücü bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, bu tür ülkelerde birkaç dili resmî dil olarak belirlemek, yeterli maliyetin ve etkinliğin olmaması nedeniyle pratik olarak imkânsızdır.

Bu sorunu çözecek genel bir yöntem ve kanun yoktur. Her ülke öyle bir şekilde çözmelidir ki ülkenin resmî dilinin yanı sıra ana dilleri de korunup güçlendirilmelidir.

Anlaşmada, adli konularda ve devlet işlerinde azınlıklar söz konusu olduğunda resmî bir çeviri sistemi düzenlenmesi önerilmektedir.²⁶³

Özetle şunu söyleyebiliriz: Uluslararası belgelerde azınlık kavramı yeterince açıklanmasa da azınlık hakları dolaylı olarak bireyci bir çerçevede, ağırlıklı olarak insan hakları başlığı altında desteklenmekte ve yürütme garantisine yer verilmemektedir. Bu eksik yaklaşım, elbette insan haklarının her alanında vardır ama aynı zamanda bu uluslararası çaba ve eylemler takdire şayandır. Günümüzde hemen hemen tüm ülkelerin Birleşmiş Milletler üyesi olduğu ve uluslararası düzeyde görev ve yükümlülükler kabul ettiği göz önünde bulundurulduğunda hükümetlerin azınlık haklarını düzenleyen yasa ve ilkelere dikkat etmesi, bir yandan da ulusal hakların teminatı niteliğindedir. Birlik, güç ve yurt içi egemenlik ise uluslararası otoriteye yol açacaktır. Azınlıkların (etnik, ırksal ve dinî gruplar) korunması ilkesi, uluslararası hukukta uzun süredir tartışılmaktadır. 16. ve 17. yüzyıllarda "devlet" adı verilen siyasi birimlerin ve bu sistemin bir yansıması olan uluslararası hukukun ortaya çıkması, azınlık haklarına dikkat edilmesini gerekli kılmıştır. Bu konu hâlâ uluslararası öneme sahiptir, azınlıkların haklarını korumak ve hükümetler arasında ayrımcı davranışları önlemek için birçok uluslararası anlaşma ve belge imzalanmıştır.

²⁶² www.hawzeh.net (erişim tarihi: 11.06.2023).

²⁶³ www.8am.af (erişim tarihi: 14.06.2023).

1.11.13. Uluslararası Sistemin Azınlıkları Destekleme Konusundaki Sınırlamaları

Uluslararası hukuk, eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkeleri ışığında öncelikle azınlıkları destekler. Ancak şu anda uluslararası hukukta azınlıklar için kapsamlı bir bağlayıcı belge bulunmamaktadır. Medeni ve Siyasi Haklar Şartı'nın 27. Maddesi ve 1992 Bildirgesi, azınlıkların haklarını da yukarıda belirtilen ilkeler ışığında ele alırlar. Bu nedenle azınlıkların haklarının tespit edilmesi ve güvence altına alınması için daha uzun bir yol vardır. Bu şekilde, bazıları belirtilen sınırlamalar da söz konusudur.

1.11.13.1. Devletlerin Egemenliği

Devletler, kendi hükümetlerinin topraklarındaki azınlıklara başkalarının müdahalesinden her zaman endişe duyarlar ve bunu iç işlerine müdahale olarak görürler. Bu endişenin uzun bir geçmişi vardır ve bu hâlâ mevcuttur. 1992 Beyannamesi'nin 4. Maddesi, 8. Maddesi şu sözlere yer verir: "Bu bildirgenin hiçbir hükmü, devletlerin egemenlik eşitliği, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı da dâhil olmak üzere Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı herhangi bir faaliyete izin verecek şekilde yorumlanmamalıdır."²⁶⁴

Bu kaygıyı göz ardı etmemiştir. Güçlü "egemenlik" unsuruna rağmen hükümetler, azınlıkların haklarını tanımak ve garanti altına almak için ellerini açmıştır. Bu nedenle azınlık haklarının miktarının belirlenmesinde, bunların yaşadıkları ülkenin hükümeti ile etkileşimi göz ardı edilemez. Bu nedenle öncelikle hükümetlerin, azınlıkların ulusal egemenlik için bir tehdit oluşturduğu ve kriz yarattığı endişesi ortadan kaldırılmalıdır.

1.11.13.2. Siyasi ve Yasal Sistemlerdeki Farklılıklar

Her toplumun kendine özgü bir siyasi, yasal ve sosyal sistemi vardır. Bu sistemin temeli, kendi iç kanunları çerçevesinde yaşamını sürdüren aynı toplumun tarihî, kültürel ve dinî bağlarıdır. Buna dayanarak yabancı kültürlerin ortaya çıkmasına karşı direniş, herhangi bir toplumda bir şekilde doğal görünmektedir. Bu nedenle örf ve âdetlerin toplumu yöneten yasal, genel ve ahlaki düzene aykırı olduğu düşüncesi azınlıkların haklarını sınırlayabilir.²⁶⁵

1.11.13.3. Kapsamlı Bir Tanımın Olmaması

Azınlık ve dinî azınlık hakkında kapsamlı ve eksiksiz bir tanım yoktur. Azınlık tanımında şöyle denilmektedir: Azınlık, sayısal olarak nüfusun daha küçük bir bölümünü oluşturan ve ülke yönetimine katılmayan bir ülke vatandaşları grubudur. Toplumdaki insanların çoğunluğundan farklı etnik, dinsel veya dilsel özelliklere sahip olmaları ve içlerinde kolektif

²⁶⁴ www.shafqna.com (erişim tarihi: 11.06.2023).

²⁶⁵ www.aftab.ir (erişim tarihi: 11.06.2023).

hayatta kalma iradesinden kaynaklanan bir dayanışma duygusu vardır ve amaçları toplumun çoğunluğu ile gerçek ve yasal eşitliği sağlamaktır. Başka bir tanım şöyle der: "Dinî azınlıklar, dinleri bir ülkenin resmî dini olarak tanınmayan veya insanların çoğunluğu ona katılmamış olan gruplardır."²⁶⁶

Kapsamlı bir tanımın olmaması elbette azınlıkları desteklemenin önünde bir engel olarak görülmemektedir. 1992 Beyannamesi, azınlığın tanımını yapmadan onlar için hakları belirtmiştir. Ancak kapsamlı ve eksiksiz bir tanımla hükümetlerin azınlık haklarını göz ardı etmesini haklı çıkarmanın hiçbir yolu olmayacaktır.

1.11.14. Uluslararası Hukukta Azınlık Haklarının Açıklanması

Genel bir bakışla uluslararası hukukta azınlık haklarının korunmasında belirtilen hâllerin, azınlık haklarının korunmasında etkili olabileceği söylenebilir ancak uygulamada uluslararası toplumun bu konuda daha kararlı davrandığı görülmektedir. Dünyadaki etnik, dinsel ve dilsel azınlıklar için adaletin sağlanmasına ilişkin hedefleri başarısız olmuştur. Dünya siyasi tarihi, uluslararası hukukun azınlık hakları konusunda açık olan ilke ve unsurlarının çoğu durumda ihlal edildiğini ve azınlıklara yönelik haksızlıkları önleyecek bir yürütme yetkisinin bulunmadığını göstermektedir. Avrupa'nın göbeğinde Sırbistan ve Kosova krizi, dünyanın henüz dünyadaki tüm azınlıkların haklarını gözetleyebilecek ve azınlıkların haklarını savunabilecek bir sistemle ortaya çıkamadığını açıkça göstermiştir. Ayrıca Tamil Kaplanları'nın Sri Lanka hükümetine karşı savaşları gibi diğer bazı ülkelerde meydana gelen krizler, Myanmar'daki kriz ve dünyada krizde olan diğer bazı azınlıklar ve uluslararası hukuk bu durumu çözememiştir. Uluslararası hukuk da soruna temel bir çözüm bulamadı. Bazen uluslararası hukukun ilke ve bileşenlerinin de güç söylemine konu olduğu, güç ve kuvvetin söz konusu olmadığı konularda daha etkili olduğu yani güç konusunun söz konusu olduğu durumlarda etkisiz kaldığı görülmektedir. Bazı ülkelerde insan haklarından yoksun çok sayıda azınlık olduğunu görülebilir. Arap ülkelerindeki Şii nüfusu da buna şahittir. Arap ülkelerinin Batılı güçleri takip etmesi nedeniyle Batılılar, kendi çıkarları için Arap ülkelerindeki dinî azınlıklarla ilişkilerinde hiçbir zaman dürüst olmamışlardır.

- Yorum Teorisi No. 23: Azınlıkların Hakları (Medeni ve Siyasi Sözleşme'nin 27. Maddesi)

1) Bu sözleşmenin 27. Maddesi; etnik, dinsel veya dilsel azınlıklara sahip ülkelerde bu azınlıklara mensup kişilerin kendi gruplarındaki diğer insanlarla birlikte kendi kültürlerini ve dinî inançlarını uygulayarak veya dillerini kullanırlar. Komite, söz konusu Maddenin, azınlık

²⁶⁶Andishmand, 2016: 88.

gruplarına mensup kişilere tanınan ve bu tür kişilerin hâlihazırda sahip oldukları diğer tüm haklara ek olarak ve bunlardan farklı bir hak tesis ettiğini ve tanıdığını teyit eder. Örneğin, diğer herkesin bu sözleşmeden yararlanma hakkı vardır.

2) İhtiyari Protokole istinaden bu kurula gönderilen bazı mesajlarda 27. Maddede saklı tutulan hak, bu Sözleşme'nin 1. Maddesinde beyan edilen kişilerin kendi kaderini tayin hakkı ile karıştırılmıştır. Ayrıca bu sözleşmenin 40. Maddesine göre üye devletler tarafından gönderilen raporlarda bu sözleşmenin 27. Maddesine göre üye devletlere yüklenen yükümlülükler, bazen de 2.1 Maddesine göre görevleri ile bu haklara sahip olmalarını sağlamak ve bu Sözleşme ile hiçbir ayırım gözetilmeksizin güvence altına alınan kanun önünde eşitlik ve 26. Maddeye göre kanunun eşit korunması yanlış anlaşılmıştır.

3.1) Bu Sözleşme, kendi kaderini tayin hakkı ile 27. Maddeye göre saklı tutulan haklar arasında ayırım yapmaktadır. Birinci Maddenin açıklamasında belirtildiği gibi bu, insanlara ait bir haktır ve bu ahdın ayrı bir bölümü (I. Kısım) ona ayrılmıştır. Özerklik, İhtiyari Protokole dayalı olarak tesis edilebilecek bir hak değildir. Ancak diğer taraftan 27. Madde, kişilere tanınan haklarla ilgili olup kişilere tanınan diğer kişilik haklarına ilişkin Maddeler gibi bu sözleşmenin üçüncü bölümünde yer almakta ve protokole göre isteğe bağlı yetkiye sahiptir.²⁶⁷

3.2) 27. Madde ile ilgili haklardan yararlanılması, bir üye devletin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü etkilemez. Aynı zamanda, söz konusu Madde ile korunan bireylerin haklarının her bir yönü, örneğin belirli bir kültürden yararlanma, bir bölge ve kaynaklarının kullanımı ile yakından ilgili olan belirli bir yaşam biçimini içerebilir.²⁶⁸ Bu durum özellikle azınlıkta olan yerli toplulukların üyeleri için geçerli olabilir.

4) Bu sözleşme ayrıca 27. Madde kapsamında korunan haklar ile 2, 1 ve 26 Maddelerde yer alan garantiler arasında ayırım yapmaktadır. Madde 2.1'de belirtilen bu sözleşmenin haklarından herhangi bir ayırım gözetmeksizin yararlanma hakkı, ister bir ülkenin sınırları içinde yaşasın, ister o ülkenin yargı yetkisi altında olsun, bu kişiler hangi ülkeye mensup olursa olsun, tüm insanların statüsünü içerir. Bir azınlık grubuna ait olsun ya da olmasın. Ayrıca, bireylerin kanun önünde eşitliği, kanunun bireyler için eşit şekilde korunması ve hükümetler tarafından tanınan ve uygulanan hak ve yükümlülükler bakımından ayrımcılık yapılmaması için formüle edilmiş özel bir hak vardır. 26. Maddeye dayalı olarak bu [Madde], bu Sözleşme kapsamında korunup korunmadığına, taraf devletin bu hakkı kendi topraklarında yaşayan

²⁶⁷ Bkz. Genel Kurul Resmi Kayıtları, Otuz Dokuzuncu Oturum, Ek 40 (A/39/40), Ek 6, Yorumlayıcı Teori No. 12 (21) (mad. 1), ayrıca CCPR/C/21/Rev belgesinde .1 Yayımlanmıştır; Kırk Beşinci Oturum, Ek No. 40 (A/45/40), Cilt 2, Ek 9, Bölüm A, Mesaj No. 167/1984 (Bernard Ominayak, Lubicon Lake Bend Şefi / Kanada) Lubicon Lake Band v. Kanada], 26 Mart 1990'da kabul edilen yorumlar.

²⁶⁸ Bkz. Kırk Üçüncü Oturum, Ek No. 40 (A/43/40), Ek 7, Bölüm (J), Mesaj No. 197/1985 (Kitok / İsveç). İsveç], 27 Temmuz 1988'de kabul edilen yorumlar.

kişilere yasaya göre tanıyıp tanımadığına veya yargı yetkisi dâhilindeki kişilere verip vermediğine bakılmaksızın tüm hakların uygulanmasını düzenler. Bu kişilerin 27. Maddede belirtilen azınlıklara mensup olup olmadıklarına²⁶⁹ bakılmaksızın ayırım yapmazlar, argümanları yanlıştır çünkü [savları] sadece azınlık olmadıkları gerçeğine dayanmaktadır.

5.1) 27. Maddede geçen kelimeler, korunacak kişilerin aynı kültür veya din veya dile sahip bir topluluğa mensup kişiler olduğunu belirtir. Bu terimler ayrıca, korunacak kişilerin mutlaka bu sözleşmeye üye devletin vatandaşı olmak zorunda olmadıklarını da ima eder. Bu bağlamda, Madde 2.1'den doğan yükümlülükler de dâhil edilmiştir. Çünkü bu Maddeye göre üye devlet, bu sözleşmede korunan tüm hakların kendi topraklarında ve aynı zamanda kendi yargı alanında ikamet eden herkese açık olmasını sağlamalıdır. Örneğin bu, 25. Madde ile ilgili siyasi haklar gibi, vatandaşların dâhil edilmesi için açıkça tesis edilen haklar için söz konusudur. Bu nedenle üye devlet, 27. Maddedeki hakların sadece kendi vatandaşlarının devletini kapsadığını düşünemez.

5.2) 27. Madde, üye devlette "var olan" azınlık gruplarına mensup kişilere haklar verir. Bu Maddeye göre ele alınan hakların mahiyeti ve kapsamı dikkate alındığında “vardır” ibaresinin ima ettiği istikrar ve süreklilik derecesinin bir önemi yoktur. Bu haklar, basitçe bu tür azınlıklara mensup insanların kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte kendi kültürlerini yaşama, dinlerini uygulama ve kendi dillerini konuşma hakkından mahrum bırakılmaması gerektiği anlamına gelir. Vatandaş olmak zorunda olmadıkları gibi, kalıcı olarak ikamet etmeleri de gerekmez. Bu nedenle göçmen işçiler ve hatta bu tür azınlıkları oluşturan bir üye ülkeden gelen ziyaretçiler, haklarından mahrum bırakılmama hakkına sahiptir. O üye ülkenin topraklarında yaşayan diğer herkes gibi onlar da örgütlenme, toplanma ve ifade özgürlüğü gibi genel haklara sahiptir. Bir üye devlette etnik, dinsel veya dilsel bir azınlığın olup olmadığı, o üye devletin kararına bağlı olmayıp, objektif kriterler uygulanarak ölçülmelidir.

5.3) Dilsel bir azınlığa mensup kişilerin kendi aralarında hem özel hem de kamusal olarak kendi dillerini kullanma hakkı, bu sözleşmede korunan dille ilgili diğer haklardan farklıdır. Bu hak, özellikle 19. Madde kapsamında korunan genel ifade özgürlüğü hakkından ayırt edilmelidir. İfade özgürlüğü hakkı, bir azınlığa mensup olsun ya da olmasın, herkesin kullanımına açıktır. Ayrıca 27. Maddede saklı tutulan hak, bu sözleşmenin 14.3(f) Maddesine göre mahkemede kullanılan dili anlayamayan veya konuşamayan bir sanığa tanınan özel haktan

²⁶⁹ Kırk ikinci toplantı, Ek No. 40 (A/42/40), Ek 8, Bölüm D, Başvuru No. 182/1984 (F.H. Zwaan Durie / Hollanda) [F.H. Zwaan-de Vries v. Hollanda], 9 Nisan 1987'de alınan yorumlar; Age., Bölüm C, İletişim No. 180/1984 (L.G. Denning / Hollanda) [L.G. Dunning v. Hollanda], 9 Nisan 1987'de kabul edilen yorumlar.

ayırt edilmelidir. Madde 14.3 (f), hiçbir koşulda yargılama sırasında kişinin seçtiği dili kullanma veya konuşma hakkını vermez.²⁷⁰

6.1) 27. Madde olumsuz sözlerle ifade edilse buna rağmen söz konusu Madde bir hakkın varlığını kabul etmekte ve bu hakkın reddedilmemesini gerektirmektedir. Sonuç olarak üye devlet, bu hakkın varlığının ve kullanımının reddedilmekten veya ihlal edilmekten korunmasını sağlamayı taahhüt eder. Bu nedenle bu hakkın, sadece üye ülkenin yasama, yargı veya yürütme erklerinin yetkileri aracılığıyla yapılabilecek eylemlerine karşı değil, aynı zamanda o ülke içindeki diğer kişilerin eylemlerine karşı da korunması için bu yönde olumlu önlemler alınması gerekmektedir.

6.2) 27. Madde kapsamında korunan haklar, bireysel haklar olmakla birlikte azınlık grubun kendi kültürünü, dilini veya dinini koruma yeteneğine bağlıdır. Bu nedenle üye devletler tarafından bir azınlığın kimliğinin ve üyelerinin haklarının korunması için önlemler alınmalıdır, böylece onların kendi kültürlerini ve dillerini kullanıp geliştirebilmeleri ve kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte dinlerini yaşayabilmeleri sağlanmalıdır. Bu bağlamda bu tür olumlu önlemlerin, farklı azınlıklar arasındaki davranışlara ve bu azınlıklara mensup kişiler ile diğer kişiler arasındaki davranışlara ilişkin bu sözleşmenin 2, 1 ve 26. Maddelerindeki hükümlere uygun olması gerektiği unutulmamalıdır. Ancak bu eylemlerin amacı, 27. Maddede güvence altına alınan hakları engelleyen veya zedeleyen koşulları düzeltmek olduğu sürece, makul kriterlere dayanması ve objektif olması kaydıyla bu sözleşmeye göre hukuk ihlali teşkil edebilir.

7) 27. Madde ile korunan kültürel hakların kullanılmasıyla ilgili olarak Komite; kültürün, özellikle yerli halklar söz konusu olduğunda, bölgesel kaynakları kullanan belirli yaşam biçimleri de dâhil olmak üzere çeşitli biçimlerde ortaya çıktığını kabul eder. Bu hak, balıkçılık veya avcılık veya korunan alanlarda yaşama gibi geleneksel faaliyetleri içerebilir.²⁷¹ Bu tür hakların kullanılması, pozitif koruyucu yasal önlemlerin yanı sıra azınlık topluluklarının üyelerinin hayatlarını etkileyen kararlara etkin katılımını sağlamaya yönelik çabaları gerektirebilir.

8) Bu Komite, bu Sözleşme'nin 27. Maddesi ile korunan hakların hiçbirinin bu Sözleşme'nin diğer hükümleriyle çelişecek şekilde uygulanamayacağı görüşündedir.

9) Bu Komite, 27. Maddenin korunmasının, üye devletlere belirli yükümlülükler yükleyen haklarla ilgili olduğu sonucuna varır. Bu hakların korunması, söz konusu azınlıkların

²⁷⁰ Bkz. Kırk Beşinci Oturum, Ek No. 40 (A/45/40), Cilt 2, Ek 10, Bölüm E, Mesaj No. 220/1987 (T.K. / Fransa) [T.K. v. France], 8 Kasım 1989 tarihli karar; Bölüm B, Başvuru No. 222/1987 (M.K./Fransa) [M.K. v. Fransa], 8 Kasım 1989 tarihli karar.

²⁷¹ Bkz. İletişim No. 167/1984 (Bernard Ominayak, Lubicon Lake Band Şefi / Kanada). Kanada], 26 Mart 1990 tarihinde kabul edilen görüşler ve 1985/197 sayılı İletişim (Kitok / İsveç) [Kitok / İsveç] İsveç], 27 Temmuz 1988'de kabul edilen yorumlar.

kültürel, dinî ve sosyal kimliklerinin devamını ve sürekli gelişimini sağlamak, böylece bir bütün olarak toplumun dokusunu güçlendirmektir. Bu itibarla bu kurul, bu hakların belirtildiği gibi korunması ve bu sözleşmeye göre halkın her bir üyesine tanınan diğer kişisel haklarla karıştırılmaması gerektiği görüşündedir. Sonuç olarak bu sözleşmeye üye devletler, bu hakların uygulanmasının tam olarak korunmasını sağlamakla ve bu yönde aldıkları önlemleri raporlarında belirtmekle yükümlüdürler.

1.12. Milliyetçilik (Etnografya)ve Birlik İlişkisi

Etnisite, grup içi ilişkilerin oluşmasından siyasi, kültürel veya toplumsal bir sistemdeki birlik ve uyumun bozulmasına kadar çeşitli sonuç ve etkilere sahiptir. Milliyetçilik, aşağılanma duygularına ve hakların resmî olarak tanınmamasına yol açabilir.²⁷²

Bir ülkenin karar organlarının hak ve taleplerini dikkate almaması durumunda aslında kendi topraklarında ve hükümetinde temel bir kriz yaratmak için gerekli koşulları yaratılmış; milletin bütünlüğünü bozan ve millet ile etnik gruplar arasında bir kopuş ve ayrışma yaratan bir kriz ortaya çıkmış olur. Bunun bir örneği, Sovyetler Birliği hükümeti döneminde farklı etnik gruplara yönelik bir dizi eylem ve kayıtsızlığın farklı kriz dönemleri yarattığı ve çalışmaların farklı bir etnik grubun başka bir etnik grup içinde olduğu bir noktaya ulaştığı açıkça gözlemlenebilir. Sovyet bölgesinin onlara karşı hiçbir aidiyeti, duygusu ve sorumluluğu yoktur.²⁷³

Bu nedenle, ilk aşamada milliyetçilik, bir millet veya kabile arasında içsel bir uyumun bir türünü ifade ederken; ancak toplumun geniş alanlarında, bir toplumun farklı milliyetlerin parçalanması nedeniyle daha büyük bir bütünlüğün ve birliğin yok olmasına yol açabilir. Doğal olarak, bu durumda, milliyet öncelikleri diğerlerine hakim olduğunda ve bir tür milliyet ayrımcılığı varsa, daha fazla şiddet görülür.

1.13. Milliyetçilik ve Güvenlik

Etnik ve kültürel çeşitlilik, o toplumda farklı kimliklerin ve farklı kimlik sınırlarının varlığı anlamına gelir ve bu farklılıklar çatışma, gerilim ve savaşa dönüşmedikçe toplumun güvenliğine yönelik bir tehdit olmayacaktır. Farklı yetenek geliştirme süreleri, bir toplumdaki kültürel ve etnik farklılıkların varlığı, iki ucu keskin bir kılıç gibidir ki buna kusurlu bir yaklaşım, potansiyel olarak toplumda her türlü gerilimi, çatışmayı ve hatta uzun vadeli

²⁷² Recognition

²⁷³ Kazemi ve Nazami, 2011: 114-115.

gerilimleri yaratma nedeni olabilir. Çünkü bireylerin ve toplumun güvenliğini ve hatta bir ülkenin ulusal güvenliğini tehlikeye atmaktadır.²⁷⁴

Ülkelerin ve hükümetlerin etnik gruplar arasındaki ulusal dayanışmayı güçlendirmedeki zayıflığında endişe ve karmaşıklık vardır. Siyasi sistem için birçok sorunu beraberinde getirmiş ve ülkelerde yeni güvenlik tehditlerini artırmıştır. Bu sorun, politikaları ve siyasi sistemin yanıt verebilirliğini zayıflatmıştır. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler kıyaslandığında açıkça görülebilen bir konudur.²⁷⁵

Günümüzde birçok hükümet, geçmişin yanlış ve parçalanmaya yol açan politikalarıyla zarar gören azınlıklara destek olmak amacıyla çeşitli ekonomik ve sosyal politikalar uygulayarak ulusal birlik ve uyumu sağlamaya çalışmıştır. Sistemi, azınlıkları telafi etmek ve kademeli olarak siyasi sisteme yaklaştırmak ve ulusal birlik ve uyumu artırmak, ülkede güvenliği artıran ve birçok tehdidi ortadan kaldıran bir konu.²⁷⁶

1.14. Milliyetçilik ve Eğitim

Aile, çocuğu kendi değerlerine dayalı bir modelle toplumsal kabule hazırlayan ilk eğitim ortamıdır. Aile örüntüsü; bireyi düşünce, davranış ve toplum içinde yaşama eğilimleri açısından yönlendirir. Aile kültürü de büyük ölçüde etnik kültürden kaynaklanır. Buradan hareketle aile kültürü veya etnik kültür millî kültüre gerektiği gibi uygulanmazsa etnik kültür ile millî kültür arasında ayrışmanın sebepleri olacaktır.²⁷⁷

Ancak insan, irrasyonel ön yargılardan kurtulup akıl ve mantıkla bilimi öğrenmek için hareket ederse olası tüm gerilimlerden kaçınabilir. Ancak bölgeden uzakta olan bir kişinin etnik köken ve milliyeti ne olursa olsun bu kültürlerden birine ağırlık vermesi ve birini diğerine tercih etmesi hem kendisi hem de makro boyutta toplum için kritik bir durum yaratabilir.

Bu konu çok önemli. Çünkü bu düşünceler, bireyi ve toplumu hedef ve ideallerinden uzaklaştıracaktır²⁷⁸. Farklı eğitim ortamları, bireylerin duygusal bağımlılıklarında bir sıçrama yaratabilir. Zamanla bu ortamlara giren insanlar, çeşitli bilimsel, kültürel ve sosyal organizasyonlara katılarak etnik ve yerel duyguların ötesinde başkalarına karşı pek çok olumlu duygusal duygu buldukça, giderek daha büyük bir "biz"in parçası olmak istediklerini görmüşlerdir.

²⁷⁴Ahmedipour vd., 2010: 37 38.

²⁷⁵Bafaghi vd., 2013: 136, 137.

²⁷⁶Joybari vd., 2012: 135.

²⁷⁷Askarian, 2006: 134.

²⁷⁸Ekbernejad vd., 2014: 355.

Bu usulle insanlar, kolektif (ulusal) çıkarları kişisel (etnik) çıkarlara tercih edecek ve gelecekte ulusal birlik ve uyum için gerekli zamanlar sağlanacaktır.²⁷⁹

²⁷⁹ Kadirzadeh vd., 2012: 170-171.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'NIN ETNİK GRUPLARI VE DEMOGRAFİK DURUMU

Afganistan toplumu, farklı dillere ve dinlere sahip farklı halklardan ve kabilelerden oluşur. Aşiretlerin her biri, bazen birbirleriyle rekabet eden (Abdalyanlar ve Gholzayanlar gibi) çeşitli kollara bölünmüştür.²⁸⁰ Öyle ki Afganistan toprağı ve ülkesi “Milletler Müzesi”, “Milletler Hazinesi” ve “Etnik Mozaik” gibi başlıklarla anılmıştır. Etnik çeşitlilik ve heterojenlik açısından bu topraklar, Asya'da (Hindistan, Çin ve Malezya'dan sonra) dördüncü ülke olarak kabul edilir ve dünyada otuz yedinci sırada yer alır²⁸¹ ve bir açıklamaya göre, Afganistan'da yaklaşık elli yedi etnik grup, kırk beş dil ve birkaç farklı dil ailesine ait lehçe yaşamaktadır.²⁸² Tanınmış bir Afganolog olan Eriwal, Afganistan'daki etnik grupları şöyle adlandırmıştır: "Arap,Aymak, Beluç, Brahui,Catlar,Ashkashmi, Farsivan, Firuzkohi, Gaurbatigharbat, Gujjar, Hazara, Hindu, Celali, Cemşidi, Qarqi, Junagi, Melki ." Maori, Miş Direği, Moğol, Tacik, Monjani, Nuristani, Ursuri, Parchi, Peşeyi, Peştun, Karlug, Pikraj, Kazak, Kıpçak, Kızılbaş, Rushani, Sangliche, Sih, Tatar, Taimani, Timuri, Tirehi, Türkmen, Özbek "Vakhi, Yehudi ve Vazuri."²⁸³ Afganistan'ın anayasasında ve millî marşında, ülkede yaşayan toplam etnik grup sayısından, on dört etnik grubun adı millet olarak adlandırılmıştır. Afganistan'dan gelen etnik gruplardan oluşan ulus olarak tanımlanmaktadır.

Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Peshayi, Nuristani, Aymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Gujjar, Brahui ve diğer halklar.²⁸⁴ Bütün bu anlatılanların bir araya gelmesinden, Afganistan denen bir coğrafyada en az on dört, en fazla 57 bağımsız etnik grubun yaşadığı ve otuzdan fazla farklı dil konuşulduğu sonucu çıkarılabilir. Afganistan'daki etnik gruplar arasında Peştun, Tacik, Hazara, Türkmen ve Özbek olmak üzere beş ana etnik grup, Afganistan'ın en büyük nüfusunu oluşturmaktadır.²⁸⁵ Afgan nüfusunun etnik bileşimi şu şekildedir: Peştun, (%42) Tacik, (%27) Hazara, (%8) Özbek, (%9) Türkmen (%3) Aymak(%4) Beluç(%2) ve diğer etnik gruplar (%5).²⁸⁶ (Bkz..Harita.3)

Word Atlas'ın 2009 yılında yayınlanan ABD Dışişleri Bakanlığı raporuna dayanarak yayınladığı istatistiklere göre, Afganistan etnik gruplar tablosu²⁸⁷:

²⁸⁰ Aliabadi, 2016: 161.

²⁸¹ Uruzgani, 2011: 36.

²⁸² Rahimi, 2008: 100.

²⁸³ Sajjadi, 2001: 77.

²⁸⁴ Afganistan Anayasası, 2003: 4.

²⁸⁵ Papli Yazdi, 1993: 30.

²⁸⁶ Bagheri, 2017: 149VE 260.

²⁸⁷ <https://www.worldatlas.com/articles/ethnic-groups-of-afghanistan.html>(erişim tarihi: 10.05.2023).

Tablo 2.1. Afganistan'daki Etnik Gruplar²⁸⁸

Sıra	Etnik Grup	Afganistan Nüfusunun Payı
1	Peştun	42%
2	Tacik	27%
3	Ozbek	9%
4	Hazara	8%
5	Aymak	4%
6	Turkmen	3%
7	Beluç	2%
8	Diğer	5%

Yukarıda bu etnik grupların her birinin kısa bir tanıtımı bulunmaktadır.

İlk etapta bir ülkenin nüfusu ile ilgili çalışma kaynaklarından biri de beş-on yıl sonra birçok ülkede yapılan o ülkenin resmî nüfus sayımıdır. Ne yazık ki Afganistan'da doğru, bilimsel ve güvenilir bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Afganistan'ın nüfusu hakkında hükümet, Birleşmiş Milletler, yerli ve yabancı bilim ve araştırma kuruluşları tarafından sağlanan tüm istatistikler ve rakamlar tahminidir ve bilimsel değildir. Sistemli ve bilimsel olarak başlatılan ve savaşın getirdiği sorunlar nedeniyle tamamlanamayan tek nüfus sayımı, 1987 yılında Nur Muhammed Türki döneminde yapılan nüfus sayımıdır. Nüfus sayımı projesi tamamlanamadığı için bu bilimsel sayım da tahmini bir sayım olarak kaldı. Tabi ki bu sayımlarda birçok sorunla karşılaşmıştır. En büyük sorunlardan biri, sayımın üç haftalık bir sürede yapılmasıydı. Nüfus sayımları genellikle bir periyodu takip ederken, nüfusun yer değiştirmesini, tekrarını ya da sayım yapılamamasını önlemek için günlük olarak yapılır. Ayrıca söz konusu nüfus sayımında her zaman olduğu gibi etnik grupların ve dinlerin nüfusu gibi tartışmalı nüfus konuları açıklanmamıştır.²⁸⁹ Çünkü bunların açıklanması rejim için ağır sonuçlar doğurabilirdi. Şimdi akla şu soru gelmektedir: Afganistan'da tarih boyunca neden doğru ve güvenilir bir genel ve bilimsel nüfus sayımı yapılmadı? İşlerin ajanları nüfusun istatistiki bilgilerine ihtiyaç duymadılar mı? Yoksa güvenlik açısından bu temel işi yapmak için böyle bir alan oluşturulmadı

²⁸⁸ <https://www.worldatlas.com/articles/ethnic-groups-of-afghanistan.html> (erişim tarihi: 10.05.2023).

²⁸⁹ Papli Yezdi, 1993: 200.

mı? Afganistan hükümetlerinin nüfus sayımı için yeterli mali veya insan kaynağı yok muydu? Yoksa kamuoyu, yönetenlerin çıkarlarını mı tehlikeye atmaktadır? Cevap olarak tüm bu faktörlerin az ya da çok işin içinde olduğu ve her birinin belirli bir zamanda belirleyici olduğu söylenmelidir.

Örneğin Kral Muhammed Zahir, uzun saltanatı sırasında yeterli güvenlik olmasına ve çok fazla mali sorun olmamasına rağmen nüfus sayımı planını uygulayamadı ama onun zamanında hükümet haksız yere bir kişinin, bir ailenin elinde yönetilmeye çalışılmıştır. İktidarına bir tür meşruiyet yaratmak için mutlak çoğunlukmuş gibi davranmış, bu nedenle ülkenin etnik ve dinî gruplarının gerçek nüfusunu ortaya çıkarmak istememiştir.

O günkü olay ve akımları yakından gören Afganistan'ın ünlü tarihçisi Mir Mohammad Sediq, hükümetin nüfus sayımı projesini uygulamadaki ihmali hakkında şu yorumu yapmıştır: “Nüfus, dilleri konuşanlar, etnik gruplar ve hükümetin resmî iddialarından farklı olarak ülkenin farklı bölgelerinde yaşayanlardır. Ayrıca şunları açıklamıştır: "Nüfus sayımının yapılmaması, zamanın yöneticilerinin etnik çıkarlarının korunmasına yardımcı oldu. Bu tür muğlaklıklar içinde belirli gruplara askerlik ve idari hizmet, maliye ve benzeri alanlardaki imtiyazlarını koruma fırsatı verilmiş ve bunun sonucunda diğer bölge ve aşiretlerin halkları uğruna daha ağır bir yükü yüklenmeye zorlanmıştır.”²⁹⁰

Muhammed Davud Han döneminde birçok siyasi sıkıntı nedeniyle böyle bir planın uygulanmasını iş öncelikleri arasına koyamamıştır. Muhammed Davud Cumhuriyeti'nin 1978'de Marksistler tarafından devrilmesi ve iktidara gelmesinden sonra hükümet, etnik tekellerden uzaklaştırılıp eşitsiz de olsa, hükümet pozisyonlarına farklı etnik gruplar yerleştirilse de genel bir nüfus sayımı yapma imkânı kalmamıştır. Ancak yeni oluşan Taraki hükümeti aceleyle genel bir nüfus sayımı gerçekleştirmiştir. Ancak halk ayaklanmaları herhangi bir iş yapmalarına izin vermemiş ve bu plan sonunda yarı bitmiş ve eksik bir nüfus sayımına yol açmıştır. Bu nedenle Afganistan'ın nüfusu hakkında bilimsel istatistik rakamlara sahip değiliz. Afganistan İslam Devleti, genel nüfus sayımı için hazırlıklara başladığını duyurmuş ancak uygulama zamanı ve yöntemi henüz açıklanmamıştır. Önce Afganistan'ın bazı tahmini nüfus rakamları ve ardından bu ülkedeki Şiiilerin istatistikleri aktarılacaktır. Burada çok farklı istatistik ve rakamların çeşitli kaynaklar tarafından sunulduğunu unutmamak gerekir. Ama ilmi bir derece olmadığı için hepsini zikretmeye gerek yok, mesela şu birkaç şeyden bahsetmişlerdir:

1. Marksist hükümetin 1979 yılında yaptığı nüfus sayımında ülke nüfusu 15.500.000 kişi olarak açıklanmıştır.²⁹¹

²⁹⁰ Sediq, 1988: 342.

²⁹¹ Bloch, 2021.

2. Bilinmeyen bir Amerikan kaynağından Dolatabadi Bey, 1900 yılında Afganistan'da nüfus 12.134.072 kişi, ülke dışına göç edenlerin sayısı 4.770.832 kişi, ülke içindeki göçebelerin sayısı ise 764.904 kişi şeklinde açıklama yapmıştır.²⁹²
3. Encyclopaedia Britannica, 2000'da nüfusu 25.889.000 olarak bildirmiştir, bunun 23.000.000'u İran ve Pakistan'da yaşayan göçmenlerdir.²⁹³
4. Küresel internete çeşitli ülkelerin nüfus bilgilerini koyan bir başka yabancı kaynak, Afganistan'ın MS 2002 yılındaki nüfusunu 27.755.775 kişi olarak bildirmiştir.²⁹⁴

Ülke nüfusunun ne kadarını Şii nüfus oluşturuyor? Şii nüfusunu tahmin etmek için bazı bakış açılarına değinilecektir:

1. Mollafiz Mohammad Kateb'in (1927) yılı araştırmalarına göre ülkenin toplam nüfusu 7,5 ila 6 milyondur. Hazara nüfusu ülke toplam nüfusunun %41,6 ila %43,85'ini oluşturur. Dolayısıyla Kateb'in tahminine göre Afganistan'ın Şii nüfusu %43'ten fazladır.²⁹⁵
2. Daulatabadi, Afganistan nüfusunun %30-35'ini on iki imamli Şii olarak kabul etmektedir.²⁹⁶
3. Afganistan İslam Partisi lideri Hikmetyar %10, Afganistan İttihad İslam Partisi lideri Abdul Rasool Seyyaf %8 gibi cihatçı liderler ise Afganistan'daki Şii nüfusunu çok önemsiz ve küçük kabul ederler. Afganistan İslam Partisi'nin (Yunus Halis görüşü) lideri Yunus Halis, Afganistan'ın toplam nüfusunun %6'sını Şii nüfus olarak ilan etmiştir.²⁹⁷

Bahsedilen rakamların hiçbirinin fazla bilimsel bir değere sahip olmadığı ve hepsinin ya tahmine ya da siyasi amaçlara dayandığı, amacının doğruyu söylemek değil, gerçeği gizlemek olduğu, tüm çabalarının Şii nüfusu hem küçük hem de yabancı kaynaklar gibi göstermek olduğu anlaşılmaktadır. Bilgilerini genellikle Sünnilerin elindeki Afgan hükümetlerinden almışlardır. Çünkü bu ülkenin diğer işleri gibi bilgi alanı da Afganların ve bazen çoğunluğu Sünni olan Taciklerin elinde olduğundan bu bilgilerin çok fazla kıymeti yoktur.

Ancak Şiilerin ülke geneline yayılması ve ülke topraklarının büyük bir bölümünde bulunmaları dikkate alındığında Afganistan nüfusuna (27.755.775) göre Şiilerin toplam

²⁹² Daulatabadi, 2008: 162.

²⁹³ Encyclopaedia Britannica, 2004.

²⁹⁴ Encyclopaedia Britannica, 2004.

²⁹⁵ Kateb, 1991: 135-140.

²⁹⁶ Daulatabadi, 2008: 310.

²⁹⁷ Farhang, 2001: 154-155.

Afganistan nüfusunun yaklaşık %15 ila %20'ni oluşturduğu görülmektedir. Şiiler, 2000'li yıllarda yaklaşık 5.326.732 kişi dolaylarındadır.

2001 yılında Taliban'ın devrilmesinin ardından, yeni hükümetin göreve başlamasıyla birlikte, Afganistan'da ülkenin etnik gruplarının tüm dillerini ulusal dil olarak anmadan tanıyan Madde uyarınca yeni bir anayasa onaylanmıştır. 2004 anayasasının 4. maddesi "Afganistan milleti Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler, Beluçler, Peşeyiler, Nuristaniler, Aymaklar, Araplar, Kırgızlar, Kızılbaşlar, Gujarlar ve Brahuilerden oluşur." Anayasanın 16. Maddesi Peştuca ve Dari'yi devletin resmî dilleri olarak ilan etmekte ancak halkın çoğunluğunun Özbekçe, Türkmenge, Peşeyi, Nuristani, Beluci veya Pamiri dillerinden birini konuştuğu bölgelerde bu dillerin her biri Peştuca ve Dari'ye ek olarak üçüncü resmî dil olarak kabul edilmekte ve kullanımı kanunla düzenlenmektedir.(Bkz.tablo.2)

CIA THE WORLD FACTBOOK'un yayınladığı 2020 istatistiklerine göre Afganistan'da en çok konuşulan diller tablosu:²⁹⁸

Tablo 1.2. Afganistan'da Çok konuşulan Diller²⁹⁹

No	Dil	Yüzde
1	Farsça	77%
2	Peştuca	48%
3	Ozbekçe	11%
4	İngilizce	6%
5	Turkmence	3%
6	Urduca	3%
7	Peşeyice	1%
8	Nuristanice	1%
9	Arapça	1%
10	Beluçice	1%
11	Diğer	1%

Not: Yüzdelerin toplamı %100'den fazladır çünkü birçok kişi birden fazla dil konuşmaktadır

²⁹⁸ <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#economy> (erişim tarihi: 10.05.2023).

²⁹⁹ <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#economy> (erişim tarihi: 10.05.2023).

Ayrıca 43. Maddeye göre hükümet, ana dillerin konuşulduğu alanlarda öğretimini sağlamakla yükümlüdür³⁰⁰.

2.1. Afganistan'daki Etnik Grupları

Afganistan'daki tüm etnik gruplar arasından beş etnik grup, Afganistan'ın siyasi ve sosyal tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle bu beş etnik grup, Afganistan'ın siyasi ve sosyal ilişkilerinde daha çok tartışılmaktadır. Bahsedilen Etnik Grupları şunlardır:

1. Peştun
2. Tacik
3. Hazara
4. Özbek³⁰¹
5. Türkmen³⁰²

2.1.1. Hazaralar

Bu aşiret, Afganistan'ın Bamyan, Daikundi, Verdak, Gazne ve Uruzgan gibi merkez vilayetlerinde ve Gur, Belh, Cüzcan, Parvan, Baglan, Samangan ve Kabil gibi vilayetlerinde çoğunluktadır. Herat , Farah, Tahar, Bedahşan'da da mevcuttur.

Hazaralar, Afganistan'ın "Hazaracat" olarak bilinen merkezinde yoğunlaşmış olup Bamyan vilayeti dışında çoğunluğu Hazaralardır. Diğer etnik gruplar da Bamyan çevresindeki illerde azınlık veya çoğunluk oranlarıyla yaşamaktadır. Hazaraların dili Farsçadır.

Dinsel olarak Hazaralar Şii'dir, az bir kısmı İsmaili'dir ve geri kalanı on iki imamli 'dir. Afganistan'da Hazaralar, Şii ile eşanlımlı kabul edilse de Hazaraların tamamı Şii değildir ancak Baghlan eyaletinin doğusunda ve Kabil çevresinde yaşayan bazı Hazaralar Sünni'dir.³⁰³

2.1.2. Peştunlar

Geçmişte bu halk Afgan halkı olarak anılırdı ve bugün hâlâ eski adıyla aynı adla anılmaktadır. Farklı klan ve kabilelerden oluşmaktadır. Peştunlar, farklı tarihlerde adı geçen en eski kabileler arasında yer alan Gholzai veya Gholjai olmak üzere iki gruba ayrılır ve diğer kabileler arasında Zadran, Mangal, Gholzi, Durrani, Hotak, Ander, Kakar, Ahmadzai, Sarbani, Popel, Suri yer alır. Peştun halkının önemli grupları arasında Gedon, Lodi, Ahmadzai, Statankzai, Mohammadzai, Yusufzai, Benouchi, Khoruti, Swati, Sohak, Shinwar, Abdali,

³⁰⁰ Afganistan Anayasası'nın 43. Maddesi.

³⁰¹ Daulatabadi, 2008: 133.

³⁰² www.wikiwand.com (erişim tarihi: 10.05.2023).

³⁰³ Daulatabadi, 2008: 133.

Barakzai vb. ülke ve tüm büyük şehirlerdedirler. Ancak bu kabilenin en yüksek nüfus yoğunluğu Afganistan'ın güneyindedir.

2.1.3. Tacikler

Peştunlardan sonra Afganistan'daki en büyük etnik grup, bu ülkedeki en büyük Dari veya Farsça konuşan grup olan Taciklerdir.

Afganistan'da Dari (Farsça) konuşan Tacikler, İran'ın Farsça konuşanlarına en yakın etnik gruptur. Taciklerin çoğu Afganistan'ın kuzeydoğu ve batı bölgelerinde yaşar ve çoğu büyük şehirde büyük bir varlığa sahiptir. Taciklerin dinî olarak çoğunluğu Sünnî'dir.³⁰⁴

2.1.4. Özbekler

Peştunlar ve Tacikler dışında Özbekler, Afganistan'da hem Özbek hem de Dari dillerini konuşan en büyük etnik gruptur. Özbekler Afganistan'daki en büyük Türk etnik grubudur.

Türk boyları daha çok Afganistan'ın kuzey bölgelerinde yaşarlar, çoğunlukla Özbekler olarak bilinirler. Bekler ise Türklerin bir koludur. Bu halkın ezici çoğunluğunun dili Özbek ve Türkmen lehçeleri ile Türkçedir ve bu insanların çoğunluğu Sünnî'dir. Şehir Türkleri Farsça konuşur. Dört büyük aşiretin yanında Arap, Aymak, Kırgız, Kazak, Beluc, Kızılbaş, Nuristani, Sih, Brahui, Moğol, Hindu gibi aşiretler de vardır.³⁰⁵

2.1.5. Türkmenler

Afgan Türkmenleri, çoğunlukla Afganistan'ın kuzeyinde, kuzeybatısında ve tam olarak beş il ve 20 ilçesinde yaşayan Türk kökenli bir gruptur. Türkmenler, Müslümandır ve Sünnî Hanefî dinini takip ederler. Bu millet, sayısız imparatorluktan geçmesine rağmen 20. yüzyılın başlarına kadar ağırlıklı olarak Orta Asya'da göçebelerdir. Daha sonra zamanla köy ve kasabalara yerleşmişlerdir. Afganistan'da yaşayanlar hâlâ orijinal kültürlerini ve dillerini korumaktadırlar. Afganistan'ın bugünkü Türkmenleri, Syr Derya Nehri'nin aşağı kesimlerindeki uçsuz bucaksız çöllerde ve Harezm Gölü arasında aileler ve aşiretler hâlinde yaşamaktadırlar. Bu milliyetin bir zamanlar Meru adında bir ülkesi vardı ve bugünkü Türkmenistan'dan daha büyüktü. Türkmenlerin çoğunluğu uzun süredir Kabil, Maimene, Sheberghan, Sarpol, Kunduz, Mezâr-ı Şerîf, Samangan, Herat, Badghis, Takhar ve Baghlan bölgelerinde yaşamakta olup Afgan Türkmenleri sınırlı sayıdadır. Çoğunluğu, Türkmen özgürlük savaşçısı olarak

³⁰⁴ Daulatabadi, 2008: 133.

³⁰⁵ Daulatabadi, 2008: 34.

Bolşevikler zamanında Afganistan'ın kuzey vilayetleri ve Herat'a göç ederek yerleşmiştir. Türkmenler büyüklerine Khanbai veya Bashi derler.³⁰⁶

2.1.6. Diğer Azınlık Gruplar

2.1.6.1. Aymaklar

Imagh, Afganistan'da çoğunlukla Afganistan'ın batı ve kuzeybatısında yaşayan, göçebe ve yarı göçebe olan, Dari konuşan insanlardır.³⁰⁷

2.1.6.2. Beluçler

Beluçler, Afganistan'da çoğunlukla Afganistan'ın Nimroz eyaletinde yaşayan ve İran ve Pakistan'daki Belucilerle aynı ırktan olan bir azınlıktır.³⁰⁸

2.1.6.3. Nuristaniler

Nuristaniler, eski çağlarda Afganistan'a Hindistan'dan geldikleri söylenen Hint-Avrupa ırkından olup Afganistan'ın Nuristan vilayetinde yaşarlar ve Nuristani dilini konuşurlar.

2.1.6.4. Peşeyiler

Peşeyiler, Afganistan'ın Hindukuş Sıradağlarının güney bölgelerinde yaşayan eski kabilelerinden biridir.

2.1.6.5. Kızıl Başlar

Afganistan'da yaşayan bir diğer aşiret ise varlıkları Nadir Şah Afşar dönemine kadar uzanan Kızılbaşlardır. Türk, Kürt, Lor ve Türkmen aşiretlerinin birleşiminden oluşan, Afganistan'da yaşayan aşiretlerin bu kısmı, 18. yüzyılda Kandahar'ın fethinden sonra bu bölgeye yerleşmiştir. Türkçe ve diğer dilleri konuşan Kızılbaşlar, Afganistan'da bulundukları için zamanla Dari dilini de öğrenmişlerdir. Afganistan Kızılbaşlarının bir kısmı Türkçe konuşmakta ve ana dillerini korumaktadırlar. Timur Şah döneminde Kızılbaşların bir kısmı sarayda uşak ve danışman olarak bulunmuştur.³⁰⁹

³⁰⁶ www.wikiwand.com (erişim tarihi: 11.06.2023).

³⁰⁷ farsi.alarabiya.net/afghanistan (erişim tarihi: 11.06.2023).

³⁰⁸ Bayani, 2017.

³⁰⁹ Ehsan, 2022.

2.1.6.6. Kırgızlar

18. yüzyılın ortalarında Pamir Altay Sıradağlarında yaşayan Türk-Moğol boylarıdır. Ayrıca MS 1357 yılına kadar Afganistan'daki Pamir Dağları ve Dalan Vakhan'da 2000'e yakın Kırgız yaşamıştır. Afganistan'da yaşayan etnik grupların bu kısmı, Qapjaqi Türkçesi konuşmaktadır ve bu insanların yarısından fazlası Kabil'de meydana gelen komünist darbeden sonra Pakistan'a gitmiştir.

2.1.6.7. Moğollar

Afganistan'da bulunan bir diğer kabile ise Moğollardır ve bunların çoğu Ghor ve Herat bölgesinde yaşamaktadır. Geçmiş nesiller Moğol dilini konuşmaya devam etmişler ve bu dili muhafaza etmişlerdir. Bu insanlar, Herat ve Gur'da Dari, Farsça konuşurlar. Güney Afganistan'daki Moğollar da birbirleriyle Peştuca konuşurlar.³¹⁰

2.1.6.8. Hindular ve Sihler

Afganistan'ın kent merkezlerinde var olan bir diğer etnik grubu da Hindular ve Sihlerdir. Afgan etnik gruplarının yüzdesinin bu kısmı, ana dilleri Hintçe Pencapça olmasına rağmen Dari ve Peştuca konuşabilmektedir. Afgan nüfusunda Sih veya Hindu dinini takip eden yaklaşık 30.000 Hindu ve Sih vardır. Geçmişte Hindular, Afganistan şehirlerinde para bozdurma, ticaret ve kuyumculukla uğraşmaktadır ve bir kısmı da Afganistan'ın kuzeyinde ve Daman bölgesinde çiçekçilik ve bahçıvanlık yapmaktadır.³¹¹

2.1.6.9. Pamirler

Pamirler Afganistan'ın Bedaşşan eyaletinde yaşamaktadırlar. Pamir nüfusu ve sakinleri iki kısma ayrılmaktadır: Batı Pamir halkı kesinlikle Tacik ve İsmaili kökenlidir ve dilleri Doğu Dari'dir ve Doğu Pamir halkı çoğunlukla Kırgız ve Türki olup Sünni'dir.³¹²

2.1.6.10. Brahuiler

Brahui ırkı Afganistan'da sayıları 300 bini bulan Mağrip İran Kürtlerindendir.

2.2. Kimlik Grupları, Etnik ve Soy Çatışmaları Üzerinde Etkili olan faktörler

Etnik çekişme, bir ülke içinde iki grup veya birkaç grup arasında ortaya çıkan gerilimdir ve grupların, konumlarını veya taleplerini bu şekilde belirlemesidir. Bu çatışmaların kökleri

³¹⁰ Afganistan Etnik ve Kabileler Bakanlığı, 2019.

³¹¹ Afganistan Etnik ve Kabileler Bakanlığı, 2019.

³¹² Uluslararası grup Mohammad Moradi'nin raporuna göre 25 Temmuz 2018 tarihli raporda Afganistan'daki "Sihlerin ve Hinduların" varlığının tarihine bir bakış.

ekonomik, politik veya sosyal faktörlerden kaynaklanabilir. Ancak çoğu zaman etnik çatışmalar, geride ölümler, yaralıları, göç ve yoksulluk bırakan bir savaşa yol açar. Bu nedenle etnik savaşlar, Birleşmiş Milletler'in her zaman temel çözümler üretmesi talep edilen en önemli sorunlardan biridir.

Bu arada Afganistan da uzun süredir etnik ve ırksal gerilim ve çatışmalarla karşı karşıya olan ülkelerden biridir ve bu sorunlar bugüne kadar devam etmiştir. Çünkü zayıf hükümet ve komşu ülkelerin müdahalesi bu etnik ayrışmayı sürekli olarak sürdürmüştür. Öte yandan bazı siyasi liderler, etnik tartışmaları gündeme getirerek siyasi statü ve şöhret kazanmaya çalışmaktadır. Afganistan'ın stratejik konumunun, etnik çatışmaların her zaman devam edeceği anlamına geldiğini kabul etmek gerekir. Çünkü bu ülke; Peştun, Tacik, Özbek, Hazara, Türkmen, Peşa, Beluci ve diğer alt kimliklerden oluşmaktadır ve nüfusunun çoğunluğu Peştun veya Tacik'tir. Dolayısıyla Afganistan'ın parçalanması bu ülkeyi meydana getirmiştir. Rekabet alanı komşu ve güçlü hükümetler arasındaki uluslararası sistemdir. Afganistan'daki etnik çatışmaların köklerinin iç ve dış faktörler açısından araştırılması gerektiğine inanıyorum.³¹³

2.2.1. Dış Faktörler

Pakistan, en çok Afganistan'ın iç işlerine karışmakla suçlanan ülkedir. Çünkü bazıları Pakistan'ın Afganistan'daki çıkarlarının bu ülkenin parçalanmasından yana olduğunu düşünmektedir. Zira 1947'de Pakistan ve Hindistan birbirinden ayrıldığında bu ayrılış din temelinde yapılmış ve bu durum Pakistan'ı demokratik ve birleşik bir Afganistan'ın önüne geçmek zorunda bırakmıştır. Çünkü Taliban olmayan bir Afganistan asla Pakistan'ın gerçek bir dostu olmayacaktır. Dolayısıyla Afganistan, bu iki ülke arasında bir rekabet alanı hâline gelmiştir. Aynı zamanda Pakistan'ın çıkarları Afganistan ile üç temel konu ekseninde bağlantılıdır:

1. Afgan sularının koşulsuz kullanımı: Çünkü Pakistan'ın tarım ekonomisi büyük ölçüde Afganistan ırmaklarına bağlıdır.
2. Afganistan ve Hindistan arasındaki ilişkilerin derecesini düşürmek: Pakistan, bölgesel rekabette Hindistan'ın nüfuzu karşısında kendisini savunmasız görmektedir.
3. Askerî güçleri gelişmiş silahlara ve modern teçhizata sahip güçlü bir Afganistan'ın önlenmesi.

Bu üçüncü değişken, Pakistan'ın mevcut politikasının çoğunu oluşturmaktadır. Bu nedenle Afganistan'ın Talibanlaşmasını desteklemekte ve IŞİD gibi isyancı gruplar yaratarak

³¹³ Niazi, 2016.

istihbarat taleplerini yerine getirmektedir. Pakistan'ın bu eyleminin Afganistan'da aşırılığın ve köktendinciliğin artmasına neden olduğu ve Afganistan'ın güneyindeki çoğu köyde okulların kapalı kaldığı söylenmelidir.³¹⁴

2.2.1.1. İran

Afganistan'ın batı komşusu İran, bölgedeki Amerikan askerî varlığından çok endişeli çünkü Afganistan'a bakışı iki taraflı. İran hükümeti, Amerikan askerî varlığını kabul etmemekte ve Afganistan'da Amerika'ya meydan okumaya çalışmaktadır. Öte yandan Sünni İslam'da köktendinciliğin büyümesi de İran'ın güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Dolayısıyla İran'ın Afganistan politikasının göstergeleri aşağıdaki faktörlerden etkilenmektedir:

1. Amerika için bir meydan okuma yaratmak ve İslam Cumhuriyeti'nin amansız düşmanı olarak görülen Amerika'nın küresel konumunu vurmak.
2. Taliban'ı ABD'nin Afganistan'daki askerî alanını daraltmak için bir araç olarak kullanmak.
3. Afgan hükümetinin ülkenin batı denizlerinden daha fazla puan alması yönündeki yüksek baskısı.
4. Aynı zamanda geleneksel köktendinci İslam'ın etkisine karşı siyasi Şii etkisinin gelişmesi.

Batı ve İran siyasetindeki heterojenliğin, temel bir istikrar ihtiyacı olan Afganistan'ı savunmasız hâle getirdiğini söylemek gerekir. Çünkü İran'ın siyaseti, hükümet odaklı değildir ve çoğunlukla siyasi ve hükümet dışı gruplarla temas hâlinindedir.

2.2.1.2. Suudi Arabistan

Soğuk Savaş yıllarından bu yana Suudi Arabistan, Afganistan'ın siyasi oyunlarının çoğuna müdahil olmuştur. Bazı aşırı dinci grupların kaynakları Suudi Arabistan'dan geldiği için bu hükümetin bölgesel oyunlarda İran'la ciddi sorunları vardır. Bu anlamda İran'la rekabet ve köktendinci Sünni grupların desteği Afganistan'ın siyasi mutabakatının bölünmesine neden olacaktır. Suudi Arabistan'ın Afganistan'a bakışı genellikle şu son davalarla ilgilidir:

1. İran'daki devrimci Şiiilerin etkisini azaltmak için Vahhabi İslam'ın yayılması.
2. Bir dizi aşırılık yanlısı İslami grupla Soğuk Savaş'tan bu yana devam eden duygusal ve siyasi bağ.
3. Afganistan'ın siyasi ortamının demokratikleşmesine ilgi eksikliği.

³¹⁴ Niazi, 2016.

Bu nedenle Suudi Arabistan'ın dış politika yaklaşımı, Afganistan'ın iki dinli toplumunu göz ardı etmekte ve bölgesel rakibi nedeniyle Afganistan'ın siyasi sisteminin istikrarını dikkate almamaktadır.

2.2.1.3. Pakistan

Pakistan, Afganistan içinde devam eden çatışmanın önemli oyunculardan biri olarak konumlanmış olup, bölgedeki stratejisine uygun jeopolitik hedefler peşinde koşmaktadır. Kendisini gelişen değişikliklerin önemli bir faydalanıcısı olarak gören Pakistan, durumu şekillendirmede önemli çaba harcamıştır³¹⁵. Tarihî çatışmalar, özellikle Durand Hattı ile ilgili olanlar, Afganistan ve Pakistan arasındaki ilişkileri sürekli olarak germiştir. 1979 darbesi, iç isyanlar ve Kızıl Ordu'nun işgali olayları, İslam hükümetinin gelişmesi için bir platform sağlamış ve Afganistan'da istikrarsızlığın devam etmesine yol açmıştır³¹⁶. Pakistan'ın iyi niyetlerine dair ciddi şüpheler bulunmaktadır, özellikle Peştun halkına verilen önemli ve mantıksız destek göz önüne alındığında. Klasik bir bakış açısından, Afgan hükümdarlar genellikle başarısızlıklarını Pakistan hükümetinin müdahalelerine bağlamışlar ve ciddi yanlış anlamalara ve tepkilere neden olmuşlardır. Bir Pakistanlı iş bilimcisinin bakış açısından, Pakistan'ın hiçbir zaman Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmediği ve ülkenin ekonomik ve siyasi sorunlarını sömürmediği iddia edilmektedir. Bunun yerine, Hindistan ve Sovyetler Birliği'nin etkisi altındaki Afgan yetkililerin, Pakistan ile ilişkileri genişletmeyi engelledikleri belirtilmektedir.³¹⁷ Bu iddialara karşı, son dört on yılda yapılan çalışmalar, Pakistan'ın Afganistan sorunlarının arkasındaki önemli rolünü ortaya koymaktadır. Araştırmacılar ve sosyal bilim uzmanları, Pakistan hükümetinin politikalarının Müslüman halkın arzularından farklı olduğunu vurgulayarak, Afgan ulusunun cihadını desteklemede dürüstlük ve samimiyet eksikliği olduğunu belirtmektedirler. Bu tür politikalardan duyulan memnuniyetsizlik, Pakistan hükümet yetkililerinin genellikle bazı cihatçı grupların aleyhine kendi ulusal çıkarlarını önceliklendirmesinden kaynaklanmaktadır³¹⁸. Soğuk Savaş rejiminin çökmesi ve Sovyetler Birliği'nin güçlerinin çekilmesinden sonra, Pakistan Afganistan'ın siyasi geleceğinde önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Peşaver zirvesi, Pakistan'ın çıkarları doğrultusunda Afganistan'ın yeni siyasi yapısında yer alan partileri destekleyerek gücü

³¹⁵ Ramazani, 2021.

³¹⁶ Rahimi, 2017: 218.

³¹⁷ Afghan, 2006: 129.

³¹⁸ Rezaei, 2011: 173.

pekiştirmeyi amaçlamıştır.³¹⁹ Bu analizler, iki komşunun siyasi davranışları arasındaki benzerlikler ve farklılıkları vurgulamaktadır.

2.2.2. İç Faktörler

İçsel faktörler açısından bakıldığında gruplar arasında gerilim oluşmasında, saldırıların ve diğer sorunların düzenlenmesinde siyaset, ekonomi ve toplumun büyük rol oynadığını ve bu nedenle bu faktörlerin dengesi bozulduğunda ciddi krizlerin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Afganistan, geçmişte ve günümüzde etnik ve ırksal savaşlarla birçok sorunla karşı karşıya olan ülkelerden biridir ve bu sorunları aşağıdaki gibi kategorize etmek mümkündür:

2.2.2.1. Siyaset

Afganistan'da etnik gruplar arasındaki sadakat ve dayanışma duygusu istikrarlı değildir. Bu ülkenin siyasetindeki etnik ve dilsel ayrımlar sürekli olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla komşu ülkelerin Afganların siyasi meselelerine müdahalesi çok basit ve kolaydır.

Afganistan birçok etnik köken ve azınlığın yaşadığı bir ülke olmasına rağmen nüfusun yüzde 40'ına sahip olduğu söylenen Peştunlar her zaman mutlak güce sahip olmuştur. Bu nedenle Tacikler, birinci güç rekabetinde Peştunlarla her zaman bağdaşmaz. Ancak Peştunlar, Pakistan ile istikrarsız olan güney sınırlarını kullanmaktadır hatta bu konuların seçimlere karıştığı yönünde inanışlar vardır. Seçim sürecindeki dolandırıcılık ve yolsuzluklar, genellikle seçim sürecinde güvensiz illerin çoğundan yararlanan etnik rekabetlerden kaynaklanmaktadır. Buna göre dolandırıcılık politikası alanında düşük okuryazarlık, etnik köken, hukukun üstünlüğünün olmaması; demokratik ve milliyetçi siyaset sürecini savunmasız hâle getiren tehlikeli faktörler olarak kabul edilmektedir.

2.2.3. Ekonomik Faktörler

Afganistan, Somali'den sonra dünyanın en fakir ülkelerinden biridir ve istatistiklere göre halkının yüzde 70'i kırsal kesimde yaşamaktadır. Yoksulluk ve yoksunluk, Afganistan halkını her zaman rahatsız etmiştir ve bu eğilim, yoksulluk uzmanlarına göre aşağıdaki faktörlerle bağlantılı olarak şimdiye kadar devam etmektedir:

1. Okuryazarlık: UNESCO, her yıl ülkelerin okuryazarlığına ilişkin bir rapor yayınlamaktadır. Bu raporda Afganistan, dünyadaki okuma yazma bilmeyen ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre Afganistan'daki insanların %61'inden fazlası okuma yazma bilmemektedir ve bu

³¹⁹ Rahimi,2017: 249.

oranın büyük kısmı kadınlardan oluşmaktadır. Düşük okuryazarlık seviyesinin, Afganistan'ın yoksulluğu ve az gelişmişliği üzerinde güçlü bir etkisi olduğu düşünülmektedir.

2. Kuraklık ve doğal afetler: Sel, bitki hastalıkları, çekirge istilası ve kuraklık gibi doğal afetler; bu tür olaylarla başa çıkmak için fazla hazırlığı olmayan Afganistan gibi bir ülke için yoksulluğu yaygınlaştırabilir. Gıda kaynaklarının azlığı ve insanların gıda kıtlığı diğer sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır.
3. İş alanlarının olmaması: İşsizliğin siyasi çatışmaların ana faktörlerinden biri olduğu söylenmektedir çünkü işsizler, savaşlar ve siyasi gerilimler için iyi askerlerdir. İstatistiklere göre Afganistan'da yaklaşık 4 milyon okuma yazma bilmeyen insan vardır. Gençlerin işsiz olması, terör örgütlerinin genç kuşaktan asker toplamasına fırsat vermektedir.
4. Makul olmayan nüfus artışı: Ailelerde nüfus kontrolünün olmaması, Afganistan'daki yoksulluğun bir başka faktörü olarak bilinmektedir. Eğitim, sağlık, beslenme ve diğer ihtiyaçları karşılanmayan ailelerde çocuk sayısının fazla olması, toplumun ve ailenin ekonomik sorunlarının büyümesinde önemli rol oynamaktadır.
5. Devlet idaresinde uygun bir planın olmaması: Hükümet, sosyal işlerin çoğunda planlama eksikliği ve verimsizlikle karşı karşıyadır; bu, oluşan sorunlarda kademeli olarak etkilidir.

2.2.4. Sosyal ve Etnik Faktörler

Afganistan, çok eskiden beri siyasi ve sosyal çatışmalar içinde olan bir ülkedir. Afganistan'ın sosyal durumu sosyolojik prensiplere göre ne zaman incelense Afganistan'ın henüz bir topluma ulaşmamış olduğu, toplumun çoğunluğunun çok etnisiteli olduğu görülür. Hangi etnik grupların çoğu konuda siyasi ve kültürel anlaşmaları yoktur. Dolayısıyla bu sosyal ve etnik mesafelerin her zaman şiddet ve çatışmaya neden olduğu söylenir. Son 40 yıllık tarihe bakacak olursak Peştun ile Tacik, Hazara ile Peştun, Özbek ile Tacik gibi etnik gruplar arasındaki gerilimin, her birinin diğerine verdiği değerden ve sosyal farklılıklardan kaynaklandığını görürüz.³²⁰

Araştırmalar, Afganistan'daki çatışmaların iç ve dış kökleri olduğunu ancak yabancı hükümetlerin başarısının daha çok Afganistan'ın siyasi toplumunun parçalanmasından kaynaklandığını gösterir. Siyasi uzlaşmanın demokratik ve millî bir hükümet için önemli ve hayati olduğu, siyasi atmosferin karşılıklı hoşgörüye dayanmadığı sürece istikrarlı ve milliyetçi

³²⁰ Niazi, 2016.

bir siyasi sistem oluşturmanın mümkün olmayacağı belirtilmiş; Afganistan coğrafyasındaki iç meselelerin çözümünün yurttaş duygusunu geliştirmekten, okuryazarlık ve yoksulluğu azaltmaktan geçtiği ifade edilmiştir.

2.3. Afganistan'ın Dinî Yapısı

Afganistan; dinsel, etnik ve dilsel yapısı açısından araştırılabilir önemli bir ülkedir. Bu gerçeklere dikkat edilmesi milli birliğin güçlenmesinde bir etkindir, görmezden gelinmesi ise endişe ve tehlikelere yol açacaktır.

A. Dinî yapı: Dinsel olarak bakıldığında Afgan halkının büyük çoğunluğu %99 Müslüman olmakla birlikte aynı mezhepten değildirler. Genel bir tasnifte Afganistan Müslümanları, Sünni ve Şii mezhep müntesipleri olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır ve her biri kendi alt dallarına ayrılabilir. Bu nedenle, ülkedeki başlıca mezhepler şunlardır:

1. Hanefî mezhebi: Afganistan Müslümanlarının çoğu bu mezheplere mensuptur. Araştırmacılar, sayılarını ülke nüfusunun yaklaşık %65 ila %75'i gibi bir istatistikle açıklamışlardır. Ülkenin tek resmî mezhebi olan Hanefî mezhebinin mensupları Peştun, Tacik, Özbek, Türkmen, Hazara, Peşayi, Nuristani, Beluc ve diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.³²¹
2. Caferi Şii mezhebi: Bu dinin takipçileri çeşitli Hazara, Kızılbaş, Tacik ve Peştun etnik gruplarından karışıktır. Ancak Caferi Şii dininin takipçilerinin çoğunluğu Hazaralardır, öyle ki Şii ve Hazara iki başlığı eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Şiiler, ülke nüfusunun yaklaşık %25 ila %30'unu oluşturmaktadır.³²²

B. Etnik ve dilsel yapı: Afganistan çok etnikli bir ülkedir ve etnik homojenlik açısından dünyadaki 37. ülke olarak kabul edilmektedir.

Ülkenin en önemli etnik grupları Peştun, Hazara, Özbek, Tacik, Türkmen, Kızılbaş, İmaq, Nuristani, Baloch'tur; ağırlıklı olarak Dari (%45), Peştuca (%40) ve Türkçe (%15-20) konuşurlar.³²³

Afganistan'ın yönetim sistemi, bir yandan din odaklı olup Hanefî dinini ülkenin tek resmî dini olarak adlandırmış; diğer yandan da her zaman belirli bir ırkı, Peştun ırkını desteklemiştir. Böyle bir sistemde diğer etnisite, ırk ve dinlerin devre dışı kalması, bir kısmının aynı ırktan, bir kısmının da aynı dinden olmadığı için tüm temel hak ve özgürlüklerinden yararlanamaması doğaldır. Bu nedenle Afganistan nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan çeşitli etnik azınlıklar, Peştunların ülke üzerindeki hâkimiyetinden rahatsızdır. Afgan bir

³²¹ Daulatabadi, 2008: 137.

³²² Sajjadi, 2008: 123.

³²³ Hoveidi, 1983: 662.

araştırmacı bu bağlamda şunları yazmıştır: "Peştunların Afgan milliyetini tesis etme çabaları ve Peştunların etnik azınlıklar üzerindeki siyasi hakimiyetleri, bugün bile Afgan kelimesinin sadece Peştunlar için kullanılmasına neden olmuştur." Gücün ve hükümetin sahipleri onlardır ve diğer klanlar genellikle onlardan nefret etmektedir. Çünkü diğerleri onları gaspçı olarak görmektedir.³²⁴

Bu arada iktidardaki etnik grupla din ve ırk bakımından uyuşmayan etnik gruplar da çifte mahrumiyet altındadır. Afganistan Şiiilerinde şöyle bir durum söz konusudur: Bir yandan dinî açıdan diğer yandan da etnik ve dilsel kökenleri nedeniyle yöneticiler tarafından baskılara maruz kalmışlar ve birçok mahrumiyete katlanmışlardır. Sosyal bölünme grafiğine göre Afganistan'da etnik köken ve din arasındaki ayrım, diğer etnik gruplar söz konusu olduğunda kesişirken konu Şiiler (Şiiler ve Kızılbaş'ın ana nüfusu olan binlerce kişi) olduğunda üst üste binmektedir. Sünnilerin genel kültüründe belirli bir kabilenin (Hazara) adı için Şii unvanını kullandıkları ölçüde grup içi çatışma şiddetlenmektedir.³²⁵

CIA, THE WORLD FACTBOOK 2009 raporuna göre Afganistan'da mezhepler tablosu:³²⁶

Tablo 2.3. Afganistan'ın dini yapısı³²⁷

Sıra	Mezhep	Yüzde
1	Sunni	84-89%
2	Şii	10-15%
3	Diğer	0.3%

2.3.1. Afganistan Anayasasında Dinin Yeri

Birçok İslam ülkesinin temel kanunları, giriş bölümünde İslam'ın rolüne atıfta bulunan ifadeler içerir. Demokratik bir anayasanın, ülkenin izleyeceği tüm ilkeleri içermesi beklenir. Afganistan'ın 186. Anayasası da bu kanunlardan biridir. Afganistan Anayasası'nın giriş bölümünde Afgan halkının Allah'a olan inancı ve kutsal dini İslam'a olan inancı vurgulanmıştır. Anayasada yer alan bazı ilkeler, İslam'ın insanların hayatlarının her alanına hâkim olduğunu açıkça göstermektedir. Bu nedenle bu bölümde İslam dininin Afganistan'ın yeni anayasasındaki rolünü tartışacağız.

³²⁴ Hoveidi, 1983: 662.

³²⁵ CNRS, 1988: 28.

³²⁶ <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#economy> (erişim tarihi: 10.05.2023).

³²⁷ <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#economy> (erişim tarihi: 10.05.2023).

2.3.2. Afganistan'ın Yeni Anayasasının İlkelerinde Dinin Rolü

Dinin rolü, Afgan anayasasının kısa girişinden açıkça anlaşılmaktadır çünkü Afgan anayasasının ilk ilkesi, Afganistan'ın bir İslam cumhuriyeti olduğunu belirtmektedir.³²⁸ Afganistan anayasasının ikinci ilkesi, özetle, İslam'ın Afganistan'ın resmî dini olduğunu ancak diğer dinlerin mensuplarının kabul edilen yasalar çerçevesinde inançlarını ve dinî törenlerini yapmakta özgür olduklarını belirtmektedir. Afganistan'daki farklı İslami azınlıklar ve onların hukuk okulları arasında hiçbir ayırım yapılmadığını belirtmekte fayda vardır. Bunun nedeni, dinî azınlıkların hiçbirinin diğer dinlere göre ayrıcalıklara sahip olmaması olabilir ve elbette bu ilkenin uluslararası insan haklarına uygun olarak tasarlanmış olması da muhtemeldir. Hükümetin her düzeyde eğitimi teşvik etme taahhüdü ile 7. ilke, din eğitiminin geliştirilmesi ve camilerin, dinî merkezlerin ve okulların koşullarının iyileştirilmesi özel olarak vurgulanmıştır. Bu konu, hükümetin İslam'ın ilkelerine dayalı tek bir eğitim programı uygulamaya ve Afganistan'daki çeşitli İslami düşünce okullarına dayalı dinî konuların akışını geliştirmeye kararlı olduğu 45. ilkede vurgulanmıştır. Devlet bu eylemleriyle birlikte 54. ilkeye göre İslam'ın esaslarına aykırı olan örf ve âdetleri kaldırmakla yükümlüdür. Anayasanın 35. Maddesi, yasal düzenlemelere göre ve parti program ve tüzüklerinin kutsal din olan İslam'ın ilkelerine aykırı olmamak kaydıyla Afgan vatandaşlarına siyasi parti kurma hakkını tanımaktadır. 19. ilkeye göre, Afganistan'ın ulusal amblemi bir sunaktır; yani üzerinde şu ibarenin yazılı olduğu bir ibadet yeridir: Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun Elçisidir ve Allah büyüktür. İlke 2'de Peştuca dilinde söylenecek olan millî marşta "Tanrı büyüktür" ifadesinin geçmesi gerektiğini belirtir. Anayasanın değiştirilme imkânının öngörüldüğü anayasanın onuncu bölümünde, yani anayasanın 149. Maddesinde, İslam şariatının ve İslam rejiminin temellerindeki inanç esaslarının sabit olduğu tespit edilmiştir. Bu ilkeler, anayasa yazarlarının ilgisini göstermektedir. Devletin İslami doğasını teyit etmek ve İslami hakların hâkimiyetini garanti etmek için bunlar anayasanın tüm metinlerinde yer almaktadır.³²⁹

Din ve anayasa ilişkisi açısından bakıldığında, 3. ilke muhtemelen en önemli ilkedir: "Afganistan'da hiçbir yasa kutsal din İslam'ın inanç ve hükümlerine aykırı olamaz." Bu ilke biraz belirsiz görünmektedir çünkü bu ilkenin kavramı şariat, içtihat ve hatta İslam hukuku doktrinine atıfta bulunabilir.³³⁰ Bunun içtihatla ilgili olabileceği düşünülmekte ve anayasada veya diğer kanunlarda konunun yargısına ilişkin hüküm bulunmadığı takdirde hâkimin

³²⁸ Afganistan Anayasasının birinci ilkesi: Afganistan bağımsız, birleşik ve bölünmez bir İslam Cumhuriyeti devletidir.

³²⁹ Alame, 2004: 110.

³³⁰ Thier, 2006: 107.

kararının hukuk çerçevesine uygun olması gerektiğini öngören 10. ilke ile güçlendirilmektedir.³³¹ Afganistan nüfusunun yüzde 84'ünün Hanefi mezhebine mensup olması anlaşılır bir durumdur. Nüfusun yaklaşık yüzde 15'ini oluşturan Şii cemaati de anayasada unutulmamıştır. 131. ilke şunları öngörür:

Mahkemeler, konunun kişisel statü ve Şii içtihadı mensuplarıyla ilgili olduğu durumlarda ve diğer durumlarda, anayasada veya diğer kanunlarda özel bir hüküm yoksa ve iki tane varsa Şii içtihat hükümlerine saygı göstermelidir. Şii fikhının tarafları, mahkemeler bu davalara bakmalıdır. Şii fikhının temeli oy verecektir. İlke 130 ve 131'in düzenlemeleri olası boşlukları doldurmaktadır. Bu ilkeler, her iki şeriatı da anayasanın tamamlayıcısı olarak kabul eder³³², İki büyük Mezhep grupla ilgili bu özel yaklaşım, elbette diğer dinî grupların anayasadaki yeri ve hakları konusunda soru işaretleri uyandırmaktadır.

2.3.3. Din ile Afganistan Anayasasında Güvence Altına Alınan Haklar Arasındaki İlişki

Bir önceki bölümde işaret edildiği gibi Afganistan'ın 2003 yeni anayasası, 130 ve 131. Maddelerde Hanefi fikhına ve bazı durumlarda Şii fikhına tamamlayıcı bir rol yüklemiştir³³³. Anayasa hükümlerinin dine uygunluğu veya çelişkisi farklı bakış açılarından incelenebilir. Bu dönemde en önemli ve zorlu alanlar, normların ve hükümet yapılarının inşası, aile hukuku, ceza hukuku ve insan hakları gibi alanlardır. Bu alanların İslam hukuku ile insan hakları arasında incelenmesi ve karşılaştırılması çok önemlidir. Taliban dönemindeki büyük insan hakları ihlallerini ve Afganistan'ın yeni anayasasını hazırlayanların insan haklarına özel ilgilerini göz önünde bulundurarak bu alanı kısa bir çalışmanın konusu yapıyoruz. Bu, anayasanın önsözüne ve insan hakları bildirgesinin 7 ilkesine ve bu haklara saygı gösterme taahhüdüne atıfta bulunularak kanıtlanmıştır. Bu tarz ve bağlamda anayasada bu tür atıflar nadirdir ve İslami anayasalarda kesinlikle bireylere özeldir.³³⁴

Bireysel hakların ve insan haklarının güvencesi Afganistan anayasasının ilkelerinde açıkça görülmektedir ve insan haklarının bu anayasayı hazırlayanların en önemli kaygılarından biri olduğu açıktır.³³⁵

Anayasa'nın 85. Maddesine göre etkin bir şekilde denetlemek amacıyla Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu kurulmuş olup aşağı yukarı bir denetim görevlisi işlevi görmektedir. Böyle bir sistem diğer İslam ülkelerinde görülmez veya nadiren görülür çünkü önceki rejimin zulmü nedeniyle insan haklarına saygı gösterilmesi ve hükümet tarafından

³³¹ Afganistan'da İslam'a www.aalsorg adresinden ulaşılabilir.

³³² Afgan Şiilerinin kişisel statü kanunu. <https://tinyurl.com/zud29mnv>

³³³ Afganistan Anayasasının 130 ve 131. maddeleri.

³³⁴ Thier, 2006: 557.

³³⁵ Danesh, 2012: 215-216.

güvence altına alınması gerektiği vurgulanmıştır. Anayasanın önsözünde şöyle denilmektedir: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne saygı duyarak baskıdan, zorbalıktan, ayrımcılıktan ve şiddetten arınmış, hukuka ve sosyal adalete dayalı, onur ve insan haklarını koruyan, özgürlükleri ve temel hakları güvence altına alan bir sivil toplum yaratmak amacıyla bu temel yasayı Onaylanmıştır³³⁶.

Anayasayı hazırlayanlar açısından insan hakları o kadar önemli olmuştur ki girişte sadece yukarıdaki sözler yetmemiş ve daha önce bahsedilen durumlara ek olarak 6 devlet de insan haklarının korunmasını taahhüt etmiştir. Başka bir yerde, hükümetin uluslararası insan haklarına ve Afganistan'ın taraf olduğu uluslararası sözleşmelere saygı duyduğu belirtilmiştir.³³⁷ Ancak bu konuda önemli olan nokta, anayasanın insan haklarına saygı ile ilgili hükmü ve onaylanan kanunların İslami kurallara uygun olması gerektiğini öngören anayasanın üçüncü ilkesinin varlığı göz önüne alındığında, bunların aynı anda tam olarak uygulanabilir olup olmadığıdır. Yani aralarında bir çatışma var mı yok mu? Anayasa metninde bu soruya açık bir cevap verilmediği gibi temelde bu soruya da açık bir cevap verilememektedir. Onaylanan tüm kanunların şeriat ile uyumlu olması gerektiğine dair açık bir referans; Mısır, İran ve Suudi Arabistan gibi diğer temel İslam kanunlarında görülebilir. Ancak bu yasaların hiçbirisi açıkça İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne atıfta bulunmamaktadır. Bu nedenle, Afganistan vakası bir bireyle sınırlıdır. Afganistan İslam Cumhuriyeti, kendisini açıkça insan hakları belgelerinin destekçisi olarak görmekte; öte yandan tüm yasalarının şeriata uygun olduğunu düşünmektedir. Mesele şu ki Afganistan anayasasını hazırlayanların bakış açısına göre, 3. Maddenin gereklilikleri ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve diğer insan hakları belgelerinde yer alan insan hakları taahhütleri arasında herhangi bir tutarsızlık yoktur. Evrensel Bildirge Temel Yasası'nın koşulsuz olarak uygulanabilir bir yasa olarak tanınmasının, yasa tasarısını hazırlayanların bu haklara yönelik olumlu tutumunu gösterdiğini belirtmek gerekir. Şeriata daha yüksek bir yer vermek ve ülkenin bütün kanunlarını şeriata göre yapmak İran, Mısır ve Arabistan gibi ülkelerin temel kanunlarında da yer almışsa da bu ülkelerde bu hakların teminatı riayete tabidir.

Ancak Afganistan anayasasında şeriattan bahsedildiği gibi Evrensel Bildirge'den de bahsedilmektedir ve Evrensel Beyanname ile şeriatın tek bir belgede yer alması ilk bakışta çelişkili görünmektedir. Bazı görüşlere göre Afgan anayasasında şeriat hukukunun yürürlükteki diğer hukuk normlarına üstünlüğü, küresel bir beyannamede ifade edilen hakların uygulanmasına ve anayasanın bu beyannameye atıfta bulunmasına engel teşkil edebilir.³³⁸

³³⁶ Afganistan Anayasası'nın giriş bölümünde. <https://tinyurl.com/yukv7y23> (erişim tarihi: 10.05.2023).

³³⁷ Danesh, 2012: 215-216.

³³⁸ A-shahniaz, 2005: 12.

Örneğin Afganistan Anayasası'nın 22. ilkesi şöyledir: "Afganistan vatandaşları arasında her türlü ayrımcılık ve ayrıcalık yasaktır. Afganistan vatandaşları (hem erkekler hem de kadınlar) kanun önünde eşit haklara ve görevlere sahiptir. Bu kombinasyon, İran anayasasının 20. ilkesiyle³³⁹ karşılaştırılabilir. Prensip olarak herkesin bu bildirgede yer alan tüm hak ve özgürlükleri herhangi bir ayırım gözetmeksizin hak ettiğine dair 2 küresel bildiri bulunmaktadır. Bu nedenle, gördüğümüz gibi Afganistan anayasasında temel hak ve hürriyetlerin İslami ölçülere göre şartı gözetilmemiştir. Buradaki asıl nokta, kadın erkek eşitliği, İslami cezalar ve nasıl çözülebileceği gibi alanlarda insan hakları ve şeriatın gözetilmesindeki farklılıkların yarattığı zorluklardır.

2.3.4. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin Bir Arada Yaşama Zorluklarına ve Şeriat Yasalarına Uyum Örnekleri

Evrensel Bildirge'nin 2. ilkesine göre her insan; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi düşünce vb. hiçbir ayırım gözetmeksizin bu bildirgede belirtilen tüm hak ve özgürlüklerden yararlanabilir. Tüm insanların kanun önünde eşitliği ilkesi, tüm insanların kanun önünde eşit olduğunu ve ayrımcılığa uğramaksızın yasal koruma almasını şart koşan küresel bildirgenin 7 ilkesinde yer almaktadır. Soru, bu düzenlemelerin İslami hukuk hükümleriyle ne ölçüde uyumlu olduğudur. İslam'da kadın ile erkek ve Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ayırım, insan hakları uzmanları tarafından genellikle şeriat ile dünya arasındaki olası uyumsuzluk zamanları olarak sunulmuştur. Bazıları, İslam'ın kadın ve erkek eşitliğini resmen tanıdığına inanmakta ancak destekçilerinin rolünün mutlak eşitliğini desteklememektedir. Konularını eşit ama eş değer değil ilkesine atıfta bulunarak açıklarlar. Diğerleri, anayasalarında İslami haklara yüksek yer veren İslam ülkelerinin davranışlarına işaret etmekte ve çatışma olmadığı sonucuna varmaktadır. Şeriatla kadın ve erkek arasındaki fark aile hakları, ekonomik konular (miras, nafaka taahhüdü) ve dava hakları (mahkemede tanıklığın değeri) konularında kabul edilebilirdir.

Bahsedilen farklılıklardan dolayı İslam ülkeleri, insan hakları alanında İslami beyannamelerini yayımlamaya çalışmışlardır. Bu çabalar, İslam'da İnsan Hakları Kahire Bildirgesi'nin onaylanmasında kendini açıkça göstermektedir.

Kahire Deklarasyonu, kadınların insanlık onuru bakımından erkeklerle eşit olduğunu ve benzer hak ve görevlere sahip olduğunu beyan eder. Kadınların kendi vatandaşlık kimlikleri, mali bağımsızlıkları, kendi adlarını ve ünlerini kullanma hakları vardır. Eleştirmenler, insan onurunda eşitliği haklarda eşitliğe sokan bu kombinasyonun kaçamak olduğunu düşünmektedir.

³³⁹ Daulatabadi, 2006: 82.

Ancak İslam hukukundaki cinsiyet rollerindeki farklılığın, uluslararası insan hakları eşiğinde ayrımcılığa eş değer olabileceğini kabul etmektedirler. Gerçek şu ki Kahire Deklarasyonu, öncelikle kadın-erkek eşitliğini resmen tanımakta; ardından İslam hukukuna göre kadının bazı özel haklarını ve ardından farklılıkları ele almaktadır.³⁴⁰

Afganistan Anayasası'nın 22. Maddesinde tüm Afgan vatandaşlarının yasal eşitliğine koşulsuz atıfta bulunulması, Dünya Bildirgesi'nin benzer bileşimi ile uzlaşma konusunda herhangi bir şüpheye yer bırakmamaktadır. Aynı zamanda kadınların küresel bildirgede yer alan tüm haklarını, bu tür eylemleri şeriata uygunluk değerlendirmesine tabi olacak şekilde nasıl kullanabilecekleri bilinmemektedir. Şeriat ile uluslararası insan hakları arasında bariz bir çatışmanın olduğu bir başka alan da suç ve ceza tartışmasıdır. Evrensel Beyanname'nin 5. ilkesi, hiç kimseye işkence yapılamayacağını; hiç kimsenin vahşi, insanlık dışı ve aşağılayıcı cezalara tabi tutulamayacağını beyan eder ve bazılarına göre herhangi bir fiziksel ceza kabul edilemez. Zina yapanın kanunu (taşlama) veya örneğin göze göz kuralına göre kırbaçlama gibi bazı İslami cezalar fizikseldir ve bu kategoriye yerleştirilir. Bu cezalar veya bir kısmı; İran, Pakistan, Suudi Arabistan ve İran gibi birçok İslam ülkesinde uygulanmaktadır.³⁴¹

İslami cezalar genellikle birkaç gruba ayrılır: Birinci grup sınırlar, yani Kutsal Şeriat'ta özel cezaları belirlenmiş cezalardır; diğer grup ise hükümete veya hâkime teslim edilen cezalar olan tazeer'dir. Bütün bunlar, fiziksel olabilse de grupla ilgili asıl mesele sınırdır. Yani belirli cezaların ilahi haklarda geldiği sınırdır ve bu nedenle değiştirilemez veya yok sayılamazlar.

Bu husus, anayasalarında konu ile ilgili hükümlerin şeriata uygun olması şartı bulunan İslam ülkeleri için geçerlidir.

İslam ülkelerinin çoğu bu cezaların uygulanmasını İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile belirlemiştir ancak Afganistan'ın yeni anayasası bu sorunları çözmemiş ve herhangi bir geçici çözüm sunmamıştır.

Afganistan'ın yeni anayasasının 29. Maddesi, yalnızca genel olarak işkenceyi açıkça ve koşulsuz olarak yasaklamakla kalmaz; aynı zamanda insan onuruna karşı her türlü cezayı da özel olarak yasaklar. Bu husus, Kur'an ve Sünnet'in kanunlarıyla apaçık bir çelişki olarak değerlendirilebilir. Ancak bu hükümlerin katı bir şekilde uygulanmasını reddeden ve bunların Allah'ın kitabının hükümleri olmasına rağmen zamana bağlı olduğunu ve ilim örnekleri ve Cihad'dan güzel örnekler olarak kabul edilmesi gerektiğini savunan İslam müfessirleri de vardır. Ayrıca cezaların neredeyse değişmez olmakla birlikte, ilahî emirlere aykırı düşmeden yargı

³⁴⁰ Said, 2004: 871.

³⁴¹ Said, 2004: 880.

kurallarının uygulanması ve katı delil koşullarının tesis edilmesiyle gerektiği gibi önlenebileceğine işaret edilmektedir.³⁴²

Şeriat hukukuna uyma şartı bulunan temel kanunları olan diğer iki İslam ülkesi, yani İran İslam Cumhuriyeti ve Suudi Arabistan, genellikle hudud cezaları uygulamaktadır. İran Anayasası'nın 38. Maddesi, itiraf veya bilgi elde etmek için her türlü işkencenin yasak olduğunu belirtmektedir. Bu tabir, elbette işkence olarak sınıflandırılan İslam dışı ve insanlık dışı cezaların yerini kapatmakta ve insanlık dışı cezaların uygulanmasının sınırlandırılmadığını beyan etmektedir. Mısır, onaylanan yasaların şeriata uyması konusunda net bir şartı olan ancak genellikle cezaları uygulamayan başka bir İslam ülkesidir. Şeriat ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ndeki taahhütleri açısından Afganistan'ın İslami cezalarla nasıl mücadele ettiğini görmek gerekir.

Şeriat ile dünya beyannamesi arasındaki tutarsızlık zamanlarından bir diğeri de ırk, milliyet veya din kısıtlamaları olmaksızın her yaştan kadın ve erkeğin evlenme ve aile kurma hakkına sahip olduğunu şart koşan Beyanname'nin 16. ilkesidir. Kahire Deklarasyonu bu ifadeyi değiştirmiş ve ailenin toplumun temeli olduğunu ve evliliğin de bu temelin temeli olduğunu belirtmiştir.

Kadın ve erkeğin evlenme hakkı vardır ve hiçbir ırk, renk ve milliyet onların bu haktan yararlanmalarına engel olamaz. Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenmesi İslam hukukunda yasak olduğu için beyannamenin bu bölümünde dine yapılan atıf görülmemektedir. Afganistan anayasası bu konuda sessizdir. Kanun koyucunun bu dönemde İslam ülkelerinin eski inançlarını ve hassasiyetlerini ihlal etmeden küresel beyannameye nasıl saygı gösterebileceğini hayal etmek zordur. Bu yasaya, genel olarak İslam ülkelerinde hatta Tunus ve Türkiye gibi laik yasalara sahip olanlarda bile saygı duyulur.³⁴³

Sonuç olarak belirtmekte fayda var ki herkesin dinini değiştirme özgürlüğü 18 evrensel beyannamede yer almaktadır. İslam âlimlerinin din özgürlüğü ile din değiştirme meselesine ilişkin görüşleri farklıdır. Geleneksel İslam teorisi zinayı yasaklar ve (erkekler için) ölüm cezasını öngörür. Buna rağmen İslam âlimlerinin çoğunluğu Arnad'ın Mazzat teorisini reddetmekte ve bu görüşe karşı dinde zorlama olmaması gerektiğini beyan etmektedir. İslam hukukuna göre din değiştirmenin yasak olmadığını; bunun kamu güvenliğini, ahlakı ve başkalarının özgürlüğünü ve hatta İslami hükümetin varlığını tehdit edecek şekilde uygulamada tezahür ettiğini iddia etmektedirler.

³⁴² Said, 2004: 879.

³⁴³ Saboory, 2006: 16.

Afganistan anayasası, diğer İslam ülkelerinin anayasaları gibi bu konuda sessiz kalmaktadır ve Evrensel Bildirge'nin kaderi, din değiştirme özgürlüğünü mahkemelerin nasıl yorumlayacağına bağlıdır. Eşi görülmemiş insan hakları güvenceleri içeren mevcut anayasanın şeriatla çelişip çelişmeyeceği, anayasa metninde net bir cevabı olmayan tüm bu konuların Ulusal Meclis kararında nasıl ele alınacağına ve Meclis sürecinde karar verilecektir. Şayet bu meclis ve yargıtay, İslam hukukunun doğru yorumunu uygulamak ve İslam'ın üstünlüğünü anlatmak istiyorsa bu tür bir yorumlamayı mevcut metnin gereksinimlerinin çoğuyla bağdaştırmak zor olacaktır. Zira mevcut anayasa metninde yazarlarının niyetinin bu olmadığını gösteren birçok işaret ve nokta vardır.³⁴⁴

2.3.5. Afganistan Anayasasında Kanunların İslam'a Uygunluk Yöntemleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi Afganistan anayasasında şeriat hukukuna uyulmasına ilişkin en önemli ilke üçüncü ilkedir: Afganistan'da Kutsal İslam şeriatının inanç ve düzenlemelerine aykırı hiçbir yasa çıkarılamaz. Afganistan Anayasası'nın 3 ilkesinin uygulanmasının tam olarak değerlendirilmesi, her şeyden önce Anayasa'da uygulanmasını izlemek için öngörülen mekanizma türlerinin değerlendirilmesine bağlıdır. Afganistan Anayasasında şeriata uygunluğun izlenmesine yönelik olarak kısaca değineceğimiz ve bu sistemin gelecekteki zorluklarını inceleyeceğimiz 3 strateji öngörülmektedir:

Cumhurbaşkanının şeriatı korumadaki rolü, şeriatın teminat altına alınmasının yöntemlerinden biridir. 63. İlke,³⁴⁵ başkanın bu konumuyla ilgili en önemli ilkedir.

Tabii cumhurbaşkanı bir yasayı şeriata uygun görmezse veto³⁴⁶ etme hakkını da kullanabilir ve yasanın 2/3'ü meclis tarafından veto edildikten sonra cumhurbaşkanı yine de meclise iade edebilir. Cumhuriyetin kanunlarını uygulamalı ve şeriatı garanti altına almak için başka yöntemlere başvurulmalıdır.

Afganistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı makamının, kutsal İslam dininin hükümlerine saygı duyacağına ve bunları güvence altına alacağına, Afganistan Anayasasına ve diğer kanunlarına saygı duyacağına ve bunların uygulanmasını gözeteyeğine Ulusal Meclis önünde yemin etmesi gerekmektedir.

³⁴⁴ Ghorayan, 2001: 43.

³⁴⁵ 63. Madde şöyledir: Cumhurbaşkanı göreve başlamadan önce, kanunla düzenlenen özel usule göre, Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, Yüce Allah'ın adıyla ant içerim, kutsal din olan İslam'a, Anayasa'ya itaat edeceğime ve destekleyeceğime, diğer kanunlara saygı duyacağıma ve onları koruyacağıma yemin ederim. Afganistan'ın ulusal egemenliğine ve toprak bütünlüğüne, Afganistan halkının hak ve çıkarlarının korunmasına, Yüce Rabbimin yardımıyla ve milletimizin desteğiyle, çabalarımı Afganistan halkının mutluluğu ve ilerlemesi için kullanacağım. Afganistan.

³⁴⁶ Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası, 64. Madde ve 63. Maddenin 1. Fıkrası.

Cumhurbaşkanının geniş yetkileri dikkate alındığında anayasanın bekçisi olduğu ve uygulanmasını denetlemekle yükümlü olduğu sonucuna varılabilir.³⁴⁷ Ama İslam'ın garantisi, cumhurbaşkanının nihai taahhüdü her şeyden hatta anayasaya riayetden daha fazladır ve bu da dinin Afganistan anayasasındaki yerini göstermektedir.

Ayrıca bu konu, cumhurbaşkanının İslami ilkelerin önceliklerine ilişkin anlayışına dayalı olarak İslam'ın uygulanmasında kilit bir role sahip olacağını göstermektedir.

Elbette Cumhurbaşkanı'nın yetki ve görevlerinin ayrıntılı bir listesinin yer aldığı 64. Maddede İslam'a ve onun güvencelerine dair hiçbir şey yok.

15. ilke,³⁴⁸ bu sorunun ayrı bir kanunla, yani anayasanın uygulanmasını denetleyecek bağımsız bir komisyonla çözülmesini sağlamıştır.

Öte yandan bu komisyonun üyeleri tabii ki meclisin onayı ile cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. Bu komisyonun yetkilerinin ne olduğu tam olarak göremek için uygulanmasını beklemek zorundayız. Ancak görevlerinden birinin onaylanan yasaların şariat ile koordinasyonunu kontrol etmek olmasını bekleyebiliriz. Ama bu komisyonun asıl önemli noktası, burada yasa koyucunun amacının ne olduğudur.

Söz konusu kurum ile cumhurbaşkanının görevleri birbirine paralel mi ve temel kanun bundan haberdar mı?³⁴⁹

Bu durumla birlikte anayasa ve şariatın uygulanmasını denetledikten sonra Cumhurbaşkanı ile söz konusu komisyon arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkması muhtemeldir ki bu büyük bir zorluk olacaktır. Bu durumda ne yapılmalı, olağan yasa pratikte her türlü çelişkiyi ortadan kaldırmadıkça anayasada bu sorunu çözmenin bir yolu yoktur.³⁵⁰ Başkan ve söz konusu komisyona ek olarak Afganistan Anayasasının 121. ilkesinde³⁵¹ şariatı güvence altına almanın başka bir yolu daha vardır. Bu ilkeye göre yargıtay, hükümetin veya mahkemelerin talebi üzerine kanunların, yönetmeliklerin, uluslararası anlaşmaların ve uluslararası sözleşmelerin şariata uygunluğunu ve kanunlara göre yorumlanmasını inceleyebilir. Bu düzenleme, Afganistan Yüksek Mahkemesi'ni İslami kanun ve düzenlemelere uygunluğunu inceleme yetkisine sahip bir anayasa mahkemesi hâline getirmektedir.

³⁴⁷ Afganistan İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 94. Maddesi: Kanun, Cumhurbaşkanı'nın görev süresi dolan Ulusal Konsey'in her iki meclisinin de onayıdır.

Bu anayasada aksi belirtilmedikçe, cumhurbaşkanının Ulusal Konsey kararına katılmaması durumunda,

Gönderildiği tarihten itibaren 15 gün içinde Wolsi Jirga'ya gerekçeli olarak iade edilebilir, bu süre geçtikten sonra veya Wolsi Jirga tüm üyelerin üçte iki oyu ile tekrar onaylarsa geçerli olur.

³⁴⁸ Afganistan Anayasası'nın 157. Maddesi

³⁴⁹ Afganistan Anayasası'nın 157. Maddesi

³⁵⁰ İlyasi, 2015.

³⁵¹ İlke 121: Kanunların, teknik kararnamelerin, ülkeler arası anlaşmaların ve uluslararası sözleşmelerin anayasaya uygunluğunun incelenmesi ve bunların hükümet veya mahkemelerin talebi üzerine kanun hükümlerine göre yorumlanması mahkemenin yetkisindedir.

Bir anayasa mahkemesi, gelişmekte olan ülkelerde yasal konularda hakem olarak önemli bir rol oynar ve bireysel hakların önemli bir garantörü olarak kabul edilir. Şu anda var olan endişe, bağımsız anayasa mahkemesinin en önde gelen yargıçların çoğunu cezbetmiş olması ve bunun, özellikle ülke bir düzen kurmaya çalışırken yargı sisteminin geri kalanında ender yeteneklere sahip bir kıtlığa yol açacak olmasıdır. Bunun yanı sıra bağımsız komisyonun ikili denetimi ve İslam'a uygunluğun yargısal denetimi güçlüklerle karşılaşacaktır.³⁵²

2.3.6. Afganistan'da Etnik ve Mezhepsel Hatalar ile Siyasi ve Sosyal Açmaz Krizi

Afganistan, yoksulluk ve yoksunluk coğrafyasını paylaşan üçüncü dünya ülkelerinin üzerinde sınırsız bir bölgedir. Bu ülkedeki hükümet yapısı, siyaset sözlüğüne sığmayan tanımsız bir yapıdır. Afganistan'daki etnik grupların durumunu ve etnik grupların siyasi kurumlar ve siyasi aktivistlerle bağlantısını anlamak için bu ülkedeki etnik köken krizi modernleşmenin önündeki en önemli zorluktur. Afganistan'da etnosentrizm veya kabile milliyetçiliği, azınlıkların ayrılması ile Afganistan'ın nüfus kompozisyonu net olmadığı için bu durumdaki iddialar kabul edilemez. Öte yandan Afganistan'da çoğunluk olduklarını iddia eden ve ısrarla siyasi gücün ve siyasi otoritenin birinci sırasını kendilerine ayırmaya çalışan Peştunlar, kendilerini iktidarın tartışmasız sahibi olarak görmektedirler. Bu yazıda ele alınan farklı sınıfların tüm damarlarında bu tür ayrıcalıklar devam ederken aşiret eğilimlerinde siyasi iktidarın hegemonyasına bağlılık, meşruiyeti din ve mezhep dünyasında da meşruiyeti olan bir tabuya dönüşmüştür. Böyle bir krizden çıkmanın tek yolu, asgari demokrasilere değinerek kapsayıcı ve duyarlı siyasi kurumlara zemin sağlayabilen demokrasiyi deneyimlemektir.

Afganistan; sosyal, ekonomik ve kültürel kurumları modernleştirmesi gereken, gelenekten modernliğe geçiş sürecinde olan bir ülkedir. Siyasi kurumlarında büyük değişiklikler yapması gerekmektedir. Darun Ajemoğlu ve James Robinson, üçüncü dünyanın modernleşmeye doğru hareket noktasını, kapsamlı siyasi kurumların yaratılması ve genişletilmesinde ele alırken kapsamlı kurumların yaratılması, gelişmenin evrimsel döngüsüne yol açar. "Evrimsel döngünün mantığı, hukukun üstünlüğünün gereği olarak, gücün kullanılmasına kısıtlamalar getirilmesi ve toplumda siyasal gücün çoklu dağılımı temelinde kapsamlı kurumların oluşturulmasından kaynaklanmaktadır."³⁵³ Etnik krizin etkisinin yanı sıra, birbirinin büyümesini ve gelişmesini etkileyen siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel gibi birleşik başka krizler de vardır:

³⁵² Qorbatı, 2018: 366.

³⁵³ Acemoğlu ve Robinson, 2016: 414.

1. Siyasi kriz, Afganistan'daki ciddi krizlerden biridir ve iki kökü vardır: Birincisi, toplumsal bölünmeler, savaşlar ve gücün belirli bir sektör tekelinde merkezîleşmesi ile ilgili iç faktörler; ikincisi ise bölge ülkelerinin ve dünyanın bu ülke içindeki işlere müdahalesini ifade eden dış faktördür. Afganistan'daki siyasi kriz, güvenlik krizi, sosyal kriz, kültürel kriz ve ekonomik krizle birleşmektedir.
2. Bol doğal kaynakları ve önemli madenlerine rağmen dünyanın en fakir ülkelerinden biri olarak kabul edilmekte ve bu açıdan Afganistan ekonomik krizin derinliğini yaşamaktadır. Ekonomik kriz, siyasi krizin gölgesinde şiddetlenmektedir.
3. Bir tanıma göre sosyal kriz; siyasi, ekonomik ve kültürel krizlerin bir kombinasyonudur. Ancak özellikle sosyal uçurumlar, etnik, dilsel ve dinî ayrılıklar, yaygın yoksulluk düzeyi, etnik azınlıkların grup üstünlüğü, coğrafya faktörü, etnik bağlam, nüfus dağılımı, kentsel ve kırsal farklılıklar sosyal krizin sebepleri olarak gösterilebilir.
4. Çevre krizi, yaşanabilir çevrenin tahribatı nedeniyle iç göç ve su kaynaklarının kaybı gibi belirtileri toplumu açıkça etkileyen Afganistan'ın görece gizli ve bilinmeyen krizlerinden biridir.
5. Kültürel krizi etkileyen faktörler; kültürel yoksulluk, düşük bilgi düzeyi, geleneksel dinî düşüncenin baskınlığı, aşırı köktendinci eğilimler, ülke dışından ithal edilen kültürlerin etkisi olarak sıralanabilir.

Kriz: Kriz, aniden ortaya çıkan ve bazen artan, birey, grup veya toplum için tehlikeli ve istikrarsız bir duruma yol açan bir olaydır. Kriz, onu çözmek için temel ve olağanüstü önlemler gerektiren bir durum yaratır. Krizler, tür ve yoğunluk bakımından farklıdır. Kriz, geleneksel fikirlerin ve yaygın tepkilerin kırılmasına neden olan ve yeni zararlar, tehditler, tehlikeler ve ihtiyaçlar yaratan büyük ve özel bir baskıdır.

Krizler, örgütlerin yaşam döngüsü ile ilgili değişimler karşısında iz bırakan dönemlerdir. Kriz, esas olarak eksiklik ve yokluk niteliğinde plansız, programsız, öngörülemeyen ve neredeyse kontrol edilemez niteliktedir.³⁵⁴ Krizin Çin'deki karşılığı, onu oluşturan bileşenlerin daha iyi bir resmini gösterir. Çince'de "kriz" kelimesi, "tehlike" ve "fırsat" oluşturan aynı harflerden oluşur. Bir engeli, yaralanmayı, kaybı veya tehdidi ifade ettiği için kriz; aynı zamanda büyüme veya gerileme fırsatını da gösterir.

Etnisite: Etnisite veya etnik grup, üyeleri aynı veya ortak atalara ve akrabalık özelliklerine sahip olan bir grup insandır. Ayrıca etnik grupların genellikle atalarına kadar uzanan veya başka faktörlere dayalı olarak ortaya çıkmış olabilecek kültürel, dilsel, davranışsal

³⁵⁴ Hosseini, 2006: 9.

ve dinî ortaklıkları vardır. Bu nedenle, bir etnik grup kültürel bir topluluk olabilir. Köle ve feodal toplumlardaki etnisite; kan bağı olan, ortak bir toprağı, dili ve kültürü paylaşan başka bir topluluk türüdür ancak bu topluluk hâlâ yeterince istikrarlı değildir.

Anthony Giddens'a göre "etnisite, belirli bir insan grubunu ayıran kültürel uygulama görüşlerine ve kalıplarına atıfta bulunur."³⁵⁵ Buna göre etnisite, diğer etnik gruplardan farklı olmayı temsil eder ve çok etnisiteye sahip toplumlarda görülme farkı etnosentrizmin ve etnik toplum görüşünün temel unsurlarından biridir. Buna göre dil, tarih, soy, din, giyim, makyaj ve diğer ayırt edici özellikler gibi sosyal olgular, kişisel özellikleri ve etnik farklılıkları içerir.

Etnik azınlıklar: Bir azınlık veya azınlık grubu, toplumsal gücü elinde tutan, bir toplumun çoğunluğundan farklı olan bir grup insanı ifade eder. Böyle bir durumda çoğunluk, çoğunluk konumlarını kanun şeklinde tanımlamış olabilir. Bir toplumda azınlık oluşturan farklılıklar; insanların etnik kökeni, ırkı, dinî, sosyal sınıfı, cinsiyeti, zenginliği, sağlığı veya cinsel yönelimi gibi insani özelliklerinde bulunabilir. Azınlık üyeleri, genellikle başkaları tarafından ayrımcılığa uğramaktadır ve dezavantajlı durumdadır. Azınlık grubu üyeleri genellikle güç, zenginlik ve saygı gibi sosyal avantajlardan daha küçük bir paya sahiptir. Azınlık grubu sosyolojik bir kavramdır ve farklılıkların sonucudur. Sosyal bilimlerde "azınlık" terimi bazen üst ve alt gruplar arasındaki sosyal güç ilişkilerini tanımlamak için kullanılır ve bir nüfus içindeki "demografik farklılığı" belirtir. Sosyal aktivistler; öğrenci hakları, tüketicinin korunması, kadın hakları, çocuk hakları ve hayvan hakları dâhil olmak üzere çok çeşitli konularda azınlık hakları dilini kullanabilirler.

Kabile: Kabile; soy, kültür ve ortak duygulara dayalı olarak birkaç aileden, klandan ve gruptan oluşan sosyal bir birimdir. Max Weber, kabilenin bu kavramını ve özelliklerini açıklarken şöyle der: Kabile, belirli bir bölgede yaşayan veya akraba kanının intikamını almayı taahhüt eden, birlik ve uyum bulan ve üyeleri birbirleriyle görelî veya nedensel olarak ilişkili olan bir gruptur.³⁵⁶ Dolayısıyla etnisite tanımlarının genel ve kısmi bağlamda hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, başta Doğu olmak üzere birçok toplumda etnik gruplar, daha geniş bir etnik kimliğe sahip bir etnik gruba dâhil olan farklı kabilelerden oluşmaktadır.

Sosyal bölünmeler: Sosyal bölünmeler toplumdaki çatışmalar ve farklılıklardır veya sosyal bölünmeler aslında toplum düzeyinde ortaya çıkan ve toplumun parçalanmasına neden olan çatlaklardır. Bu nedenle Afgan toplumunda birçok sosyal bölünme vardır ve sosyal boşlukların sayısı arttıkça farklılık ve çatışma potansiyeli de artar. Toplumsal boşluklar doğru yönetilirse toplumun dinamizmi kullanılabilir, aksi takdirde boşlukların sayısı derinleşerek

³⁵⁵ Giddens, 2009: 280.

³⁵⁶ Arefi, 2002: 271.

toplumda büyük bir krize neden olabilir. Bu anlamda sosyal gruplar, boşluklarla aynı hizaya gelir.

2.3.7. Araştırma Geçmişi

Etnikçilik tartışması geçmişten beri var olmuştur ancak etnisitenin büyümesinin etkenleri ve motivasyonları ile bunun siyasetin, siyasi gücün, ekonominin, sosyal ve kültürel kurumların yapısı üzerindeki etkisini ne yazık ki ele alan akademik çalışma biçiminde olmuştur. Politik nedenlere çok fazla önem verilmemiş ve sadece yan faktörler ve değişkenler olarak ele alınmıştır. Basir Ahmad Daulatabadi'nin³⁵⁷ yazdığı "Afghan Identity Card" kitabı gibi bazı kitaplarda tartışılmıştır. Dr. Seyyed Qayyum Sajjadi³⁵⁸ tarafından yazılan "Afganistan Siyaset Sosyolojisi"; Dr. Sahib Nazar Moradi'nin³⁵⁹ yazdığı "Afganistan, Bunalımın Coğrafyası"; Dr. Mujibur Rahman Rahimi'nin³⁶⁰ yazdığı "Afganistan'daki Siyasi Sistemin Yapısına Yönelik Eleştiriler"; Dr. Mohammad Akram Arefi³⁶¹ tarafından yazılan "Engelleri ve Zorlukları İnceleyerek Afganistan'da Siyasi Gelişme"; Yasin Rasouli tarafından yazılan "Afganistan'da Geleneğin Laikliğe Yanıtı."³⁶² Ali Jan Rahmani Yazdari'nin³⁶³ yazdığı "Afganistan'ın Geri Kalmışlığının Nedenleri ve Çıkış Yolları"; Mohammad Sadegh Dehghan³⁶⁴ tarafından yazılan "Afganistan ve Kalkınma Hakkı"; Shafiullah Karvareh Khavari³⁶⁵ tarafından yazılan "Neden Geride Kaldık?"; Didar Ali Mashriqi'nin³⁶⁶ yazdığı "Afganistan'da Ulusal Kimlik Krizi" ve benim ulaşamadığım diğer bazı makaleler ve kaynaklar, Afganistan siyasetinde etnik grupların rolüne özel bir ilgi göstermektedir.

2.3.8. Etnisitenin Teorik Çerçevesi

Genel olarak, tarih boyunca iki tür etnisite ile karşı karşıyayız. İlk etnisite türü, genellikle klan ve kabile kelimesini çağrıştıran aile çıkarlarına dayanır. İnsan topluluklarının göçünün başlamasıyla birlikte ise aslında toplumların (ülkelerin) evrimine damgasını vuran ikinci tür etnik gruplar ortaya çıkmış ve ortak özelliklere sahip etnik gruplar birlikte ulusu oluşturmuştur. Askerî istila, göç, ticaret ve dinler eski kavimlerde evrime neden olmuştur. Aynı

³⁵⁷ Daulatabadi, 1992.

³⁵⁸ Sajjadi, 2001.

³⁵⁹ Moradi, 2011.

³⁶⁰ Rahimi, 2018.

³⁶¹ Arefi, 2002.

³⁶² Rasouli, 2007.

³⁶³ Yazdari, 2009.

³⁶⁴ Dehghan, 2007.

³⁶⁵ Khavari, 2012.

³⁶⁶ Mashriqi, 2010.

zamanda aynı ülkede yaşayan etnik gruplar arasında etnik ve kuşaksal farklılıklar hâlen varlığını sürdürmekte ve bu farklılıklar etnik doğumlarla devam etmektedir.

Her üye her zaman tarih boyunca zengin ve değerli bir kültürel geçmişe sahip olduklarını iddia eder ancak bazı tarihçiler ve demograflar bu kültürel sorunların çoğunun son yıllarda doğduğuna ve ulusun kültürel geçmişinde yeri olmadığına inanır. Siyasi açıdan bir etnik grubun ve bir ülkenin ayırt edici özelliği, etnik grupta egemenliğin ve birliğin olmamasıdır. Etnisite ve ırk birbiriyle ilişkili iki kavram olsa da etnisite kavramı, daha çok sosyal gruplarla ilgilidir ve ortak kabile çıkarları, ortak milliyet, ortak genler, din, dil veya kültür ile karakterize edilirken ırk, biyolojik sınıflandırma kavramıyla ilgilidir. Irk ise biyolojik sınıflandırma kavramı olan "homosapiens" ile ilgilenmekte ve genotip ve fenotip özelliklerine göre belirlenmektedir.

Çok ırklı ve çok etnisiteli ülkelerde hükmedilen ırklar, doğal haklar ve insan eşitliği teorisine başvurarak siyasi çatışmalara neden olmuştur. Bir ırkın veya milletin hükümet sistemi üzerindeki hâkimiyeti, etnik memnuniyetsizlik ve kızgınlığın kaynağı olmuştur. Siyasi sosyoloji açısından etnik ve ulusal azınlıklar ve bunların hükümet gücüyle ilişkileri konusu önemli bir konudur. Ulusal azınlıklar başlığı, bir ülke içinde yaşayan belirli etnik ve kültürel gruplar için kullanılır. Hükümeti başka bir etnik grubun egemenliği altındadır. Ülkeler içinde ulusal ve etnik azınlıklar sorununun ortaya çıkması, hem azınlıkların etnik dayanışma duygusunu hem de yönetici halkın milliyetçi duygularını güçlendiren modern milliyetçiliğin ortaya çıkışının bir sonucu olmuştur.³⁶⁷

Ön yargı, grup üyelerinin başka bir grup hakkındaki görüş veya tutumlarını ifade eder. Ayrımcılık, onlara yönelik gerçek davranışı ifade eder.³⁶⁸ Genel düzeyde etnik çatışmalarla ilgili sosyolojik kavramlar etnosentrizm, grup dışlama ve kaynak tahsisi kavramlarıdır. Yabancılarla yönelik şüphede etnosentrizm, diğer kültürlerin kendi kültürüne göre değerlendirilmesi, grup hapsedilmesi, evlenmeme, ilgisizlik, sosyal ve ekonomik kısıtlamalar gibi sınırların korunması ve çizilmesi anlamına gelmektedir. Etnik azınlıklar aşağıdaki özelliklere sahiptir:

1. Bu grupların üyeleri başkaları tarafından ayrımcılığa uğramıştır. Olumsuz bir durumdadırlar. Ayrımcılık, bir grup insanın yararlandığı hak ve fırsatların başka bir gruba verilmemesidir.
2. Azınlık gruplarının üyeleri, grup dayanışmasına yani birbirlerine ait olma duygusuna sahiptir. Ön yargı ve ayrımcılığa maruz kalmak, genellikle sadakat

³⁶⁷ Beşiriye, 2000: 279.

³⁶⁸ Giddens, 2009: 281.

duygularını ve ortak çıkarları artırır. Azınlık gruplarının üyeleri genellikle kendilerini çoğunluktan etnik olarak ayrı düşünme eğilimindedirler.

3. Azınlık grupları genellikle fiziksel ve sosyal olarak daha büyük topluluktan bir dereceye kadar izole edilmiştir ve genellikle ülkenin belirli mahallelerinde, şehirlerinde veya bölgelerinde yoğunlaşmıştır.³⁶⁹

Robert Merton, çoğunluk gruplarının üyeleri arasında azınlıklara karşı tutum ve davranışları açısından dört olası tip belirlemiştir: Birinci tip, azınlıklara karşı ön yargılı olmayan ve kişisel olarak azınlık olmaları mümkün olsa bile ayrımcılıktan kaçınan kararlı liberallerdir. İkinci tip, kendilerinin bağınaz olmadığını düşünen ancak risk yüksekse rüzgara boyun eğen kararsız liberallerdir. Üçüncü tür azınlıklara karşı bağınaz görüşlere sahip olan ancak yasal baskı veya mali çıkarlar nedeniyle eşitlikçi davranan korkak yobazlardır. Dördüncü tip, hem diğer etnik gruplara karşı güçlü kararlılıkları olan hem de onlara karşı ayrımcılık yapan aktif bağınazlardır.³⁷⁰

Teorik model: Çoğu ülkede ırk tartışmasının sönmekte olduğu düşünülürse Afganistan'daki etnik ve soy yapısı, milliyetçi bir teori olarak bundan etiketlenemeyecek şekildedir. Etnik aktivistlerin ve onların elitlerinin Afganistan'daki performansı göz önünde bulundurulduğunda milliyetçiliğin tanımına dair yeni bir teorinin yeniden inşasına dikkat edilmelidir. Kültür, ırk üstünlüğü ve kan bağları Aba ve Cidde'ye kadar uzanmaktadır ama Afgan milliyetçiliğini ayıran şey başka bir şeydir ve kökleri iki yüz yıl öncesine dayanan o kudretin kutsallığı, etnisiteyle karışık etnisiteden başka bir şey değildir. Afganistan'ın siyasi kurumlarında iktidar ve etnik üstünlük çılgınlığında her şekilde iktidara gelmek ve ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmak caizdir ve sistemin üst kademelerini dinî kutsallıklardan uzaklaştırma politikası da öndedir.

Dünyadaki etnik soykırımlar, etnosentrik çalışmaların önemini artırmıştır. Öte yandan küreselleşme sürecinin yoğunlaşması Soğuk Savaş sonrası etnik çalışmaları da etkilemiştir. Bazıları küreselleşme tehdidini kültürel çeşitliliğe yönelik bir tehdit olarak değerlendirip, küreselleşmenin kimlikleri ve kültürleri birleştirme projesi olduğuna inanırken diğerleri küreselleşmenin getirdiği fırsatları giderek daha belirgin etnik grupların ortaya çıkması için el verilişli görmüş ve bunu bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle teorik modelimiz, bu araştırmada kullanılan Afganistan için özel olarak ele alınmıştır. Din, dil, etnik ve modern alt kültürler gibi diğer ülkelere bağımlılık gibi geleneksel araçları kullanarak etnisitenin siyasi

³⁶⁹ Giddens, 2009: 279.

³⁷⁰ Giddens, 2009: 285.

üstünlüğünün etnik Peştunizm'i desteklediğine dair teorik modelimize ek olarak başka teoriler de kullanılmıştır.

2.4. Etnik Köken ve Nüfus Bileşimi

Afgan milliyetçiliği aslında bu toprakların Afganistan adı altında şekillenmesine ve Peştunların etnik eğilimlerine kadar uzanmaktadır ve çoğu Afgan âlim bu toprakların gerçeğine aldırış etmeden onu körüklemiştir. Afgan milliyetçiliği aslında Peştunizm veya Peştun milliyetçiliğinden başka bir şey değildir. Afganistan'da Peştun olmayan hiç kimsenin Afgan (Oghan) olarak bilinmemesi ilginçtir çünkü Afgan veya Oghan kelimesiyle kastedilen şey Peştun anlamıdır. "Bu çeşitlilik, çok-etnisite ve çoğulculuk, Afganistan'da ulus inşası ve bir ulus-inancın, (milliyetçiliğin) Hindistan gibi çok-etnisiteli toplumlar gibi dengeli ve temsili bir ulusal uyum ve ulusal uyum sağlamak için yaygınlaştırılması sürecinde kristalize olmadı."³⁷¹

Afgan milliyetçiliği, Peştunlar için bir tür gurur, kibir ve özgüven getirmiş ve hayali bir üstünlüğü somutlaştırmışken, diğer etnik gruplar için bir baskı ve tahakküm ideolojisi olarak yorumlanmıştır. Seyed Askar Mousavi'nin Afgan milliyetçiliğinden bir tabu olarak bahsetmeside bu türdendir (Ahmad Firoz Rasuli, Başarısızlığın Kökleri ve Başarısızlığın Afganistan'da Ulus İnşası ve Devlet İnşasının Kökleri, İkinci Cilt). Dolayısıyla böyle bir milliyetçilik, diğer etnik grupların kendilerini Afganistan denen bir ülkeye ait görmemelerine neden olan ulusal kimlikte bir krize neden olmuştur. Etnik bir devlette etnik gruplar ile devlet arasındaki ilişki, yoksunluk yaratan bir sistem içinde tanımlanır. Çünkü etnik zorbalık, bu toprakların tarihsel ve toplumsal yapısından kaynaklanan bir olgudur (Ahmad Firoz Rasuli, Başarısızlığın Kökleri ve Başarısızlığın Afganistan'da Ulus İnşası ve Devlet İnşasının Kökleri, İkinci Cilt). Afganistan gibi bir ülkede çokluk ve çeşitlilik, "birileri kendi haklarına razı olmayıp, başkalarının haklarına tecavüz edecek"³⁷² bir noktaya gelince gelişmek için bir sebep kalmaz. Anwar al-Haq Ahadi,³⁷³ Peştunların ağabey olduklarını ve ikinciliği hiçbir şekilde kabul etmediklerini açıkça yazmışlardır. Peştunlar nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu için Afgan hükümeti Peştunlar tarafından kurulmaktadır, Afganistan dünyadaki tek Peştun hükümetidir ve azınlıklar da Peştun kimliğini kabul etmek zorundadır.

İkinci Saqavi kitabının yazarı Samsur Afghan da Afganistan'daki kriz ve huzursuzluğun ana sebebinin bu ülkede liderlik olan ağabey hakkının tanınmaması olduğunu belirtmektedir. Bu kitaba göre ilk kez Afganistan tarihinde Bacha Saqao olarak bilinen Habibullah Khan Kalkani bu ülkeyi savunmasız hâle getirmiş ve ikinci kez Rabbani-Mesud Saqao olarak hareket

³⁷¹ Rahimi, 2016: 104.

³⁷² Mansur, 2013: 102.

³⁷³ Afganistan Ulusal Partisi lideri Enver Haq Ahadi.

etmiştir. Kabil'deki yönetimin bu iki döneminden II. Saqavi'yi çağırır.³⁷⁴ Siyasi "ağabey" tabiri faşizmle ilişkilendirilerek Fars dilinin terk edilmesi, tarihin tahrif edilmesi ve sahte medeniyet kaynakları yaratılması, etnik üstünlük iddiasının alaycı bir programı olarak değerlendirilmektedir. Dil uçurumunu siyasi hegemonyaya yol açmaya çalışan bir etnik krize dönüştürmüştür.

Etnik çeşitlilik ve heterojenlik ulus inşasının başarısızlığına neden olduğu gibi bu ülke de herkesin kendini sadık gördüğü ortak bir ulusal kimlik olmadan yaratılmamıştır. Siyasal yapının etkileşimleri tek bir ulusun döngüsünde gerçekleştiği için bu temelde ülkenin siyasal sistemi toplumsal sistemle ilgili olmaktan çok kabile ve aşiretler şeklinde nüfus alt sistemleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu durum, etnik grupların ve vatandaşların siyasi katılımını engellemiş ve sonuçta iktidarda olmayan etnik grupların iktidar yapısına karşı her zaman sapkın bir tutum içinde olmaları ve yönetenlere bir tür şüpheyile bakmaları, sürekli bir çatışma kültürünün oluşmasına neden olmuştur ve onlar ile siyasi gücü elinde bulunduranlar arasındaki çatışma yaşanmıştır.³⁷⁵

Afgan hükümeti temellerini etnik köken üzerine kurmuştur. Uzun vadede bu, etnik bölünmeleri derinleştirmiş ve etnik krizi güçlendirmiştir. Etnosentrik özelliklere yapılan vurgu ve kültür politikalarının kararlaştırılması, uzun vadede bu tür karşılaşmaları kontrol edemeyecek olan bu gerilimlerin inişli çıkışlı olmasına neden olmuştur.

Peştunvali, bir kabile toplumundaki üyeler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir dizi kural ve gelenektir. Bu yasaların ilkeleri; insan onurunu, nefret ve misafirperverliği ifade eder ve küçük sorunları şunlardır: onur ve haysiyet, vaatlere ve anlaşmalara saygı, cesaret, intikam, klan üyelerinin eşitliği, bireysel bağımsızlık, yaşlılara ve liderlere itaat, sadakat, savaş ve çatışma sırasında yağma, misafirperverlik.³⁷⁶ Afganistan'ın nüfusu hiçbir zaman bilinmemiş ve tespit edilememiştir. Şu anda doğru bir nüfus sayımı gerektirmektedir. Bu nedenle her yazar ve tarihçi, en düşük rakamı 15 milyon ve en yüksek rakamı 31 milyon insanı içeren yaklaşık istatistiklere sahiptir.(Afganistan tarihinde 1967 15271687 kişi; Afganistan son beş yüzyılda 1988 15000000 kişi; 1971 istatistikleri Kabil: 17863000 kişi; tahmini istatistikler 1982 Kabil: 15631807 kişi; American Institute in 1990 16904904 kişi Bilgi gazetesi 2/9/1978 17.000.000 kişi; Bilgi gazetesi 2/10/1978, 19.000.000 kişi; Afganistan, muzaffer devrim 1979: Afganistan toprakları, hükümetleri ve halkı 1981, 21.370.000 kişi; Afganistan,.³⁷⁷

³⁷⁴ Mansur, 2013: 102-103.

³⁷⁵ Navid, 2021: 289-286.

³⁷⁶ Arefi, 2002: 153.

³⁷⁷ Daulatabadi, 1992: 33-34.

Aşiretler arasındaki ilişkiler; siyasi şartlar, ortak bir tehdidin ortaya çıkması, aşiret reislerinin özel bağları, aşiretleri arasındaki hukuki ve hayali meseleler vb. gibi birçok değişkene tabidir. Son yüzyılda aşiret ilişkileri, aşiretler arası ilişkilerde âdeta hâkim mantık hâline gelen rekabet ve savaş şeklinde karakterize edilmiştir. Daha üst kademelerde Peştunlar, Tacikler, Özbekler ve Hazaralar gibi Afgan etnik gruplar arasındaki rekabet ve çatışmalar devam etmekte olup aşiret düzeyinde Şenvariler arasında doğu bölgelerinde Ghalzai ve Durrani Afridiler vb.gibi aşiretleri içermektedir.

Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu yayınladığı istatistiklere göre 2023 yılında Afganistan'ın tahmini nüfusu Verileri:³⁷⁸

Tablo 2.4. İllere ve cinsiyete göre 2023 yılında Afganistan'ın toplam tahmini nüfusu (kişi)³⁷⁹

Sıra		İl	2023-2024			
			Kadın	Erkek	Her İki cinsiyet	Yüzde
		Toplam Nufus	17,139,445	17,832,072	34,971,517	
		Göçebe	707,717	792,283	1,500,000	4.29%
		Toplam	16,431,728	17,039,789	33,471,517	95.71%
1		Kabil	2,833,316	2,932,865	5,766,181	16.49%
2		Kapisa	254,627	259,663	514,290	1.47%
3		Pervan	385,116	393,208	778,324	2.23%
4		Maidan Vardak	340,352	355,077	695,429	1.99%
5		Logar	224,841	232,857	457,698	1.31%
6		Nangarhar	883,473	921,614	1,805,087	5.16%
7		Lagman	253,384	266,458	519,842	1.49%
8		Pencşer	87,401	91,558	178,959	0.51%
9		Baglan	524,948	547,999	1,072,947	3.07%
10		Bamyan	257,539	264,666	522,205	1.49%
11		Gazni	702,727	733,634	1,436,361	4.11%
12		Paktika	399,586	417,239	816,825	2.34%
13		Paktia	315,403	329,666	645,069	1.84%
14		Host	327,198	343,438	670,636	1.92%
15		Kunar	256,891	269,379	526,270	1.50%
16		Nuristan	84,464	88,059	172,523	0.49%
17		Badahşan	545,078	565,929	1,111,007	3.18%
18		Tahar	566,787	566,787	1,154,278	3.30%
19		Kunduz	596,065	612,324	1,208,389	3.46%
20		Samangan	265,535	277,185	542,720	1.55%
21		Balh	750,489	775,201	1,525,690	4.36%
22		Sar-e-Pul	319,994	335,054	655,048	1.87%
23		Gor	393,812	411,465	805,277	2.30%
24		Daykundi	264,777	279,184	543,961	1.56%
25		Uruzgan	224,420	235,173	459,593	1.31%

³⁷⁸ <https://tinyurl.com/y55sfav9> (erişim tarihi: 10.05.2023).

³⁷⁹ <https://tinyurl.com/y55sfav9> (erişim tarihi: 10.05.2023).

26		Zabul	198,751	206,299	405,050	1.16%
27		Kandahar	734,924	763,742	1,498,666	4.29%
28		Cevizcan	313,939	322,902	636,841	1.82%
29		Faryab	574,538	596,546	1,171,084	3.35%
30		Helmand	751,043	774,145	1,525,188	4.36%
31		Badgis	283,125	296,025	579,150	1.66%
32		Herat	1,132,610	1,150,536	2,283,146	6.53%
33		Farah	289,552	304,289	593,841	1.70%
34		Nimroz	95,023	98,919	193,942	0.55%

2.4.1. Etnisite ve Siyasi Sistemin Yapısı

Bu ülkenin ırksal dokusunda ve sosyo-ekonomik yapısında ortaya çıkandan sorundan daha zor bir sorun hiçbir yerde görülemez. Dilsel, ırksal, kültürel ve dinsel farklılıklar; çoğunlukla yarı feodal ve aşiret sosyal yapılarıyla ilişkilendirilmiştir. Homojen ve birleşik bir kültürün gelişmesini engelleyen, dar görüşlülüğü sürdüren, toplumsal birlik ve ulusal bütünlükten yılgınlığa neden olan siyasi istikrarsızlık ve ilkel iletişim sistemi tarihidir.³⁸⁰

Afganistan'daki etnik köken sorunu, Afganistan'ın çağdaş tarihini tüm sonuçlarıyla ciddi bir sorunla karşı karşıya bırakan en önemli değişkenlerden biridir. Örneğin ulusal kimlik ve birliği oluşturmak, bu ülkedeki etnisitelerin çokluğu ve bu gerçeğin çözülüp sindirilememesi, aşırı etnik-kabile eğilimleri ve ön yargılar için elverişli koşullar yaratmıştır. Afganistan'ın toplumsal yapısına parmak bastığımız her yerde etnosentrizm ve kabilecilik çılgılığı yükselmektedir. Dünyada kan ve renk meselesinin rengini kaybettiği, bireysel ve kolektif yeteneklerin dikkat çektiği bir ortamda Afganistan halkı hâlâ kendisini ve başkalarını etnik-ırksal renkle özdeşleştirmekte ve kültürel-sosyal sınırlarını buna göre belirlemektedir. Genel olarak her aşiretin bir jirgası yani idari-siyasi bir derneği olmuştur ve hükümetin aşiretlerin jirgaları ile her zaman organik bir ilişkisi olmuştur ve aslında jirganın devamı sayılmıştır.³⁸¹

2.4.2. Kitleler Arasında Etnik Köken

Ulusal duygu ve duygular, bir toplumun ortak mülkiyet, inanç ve mitlere bağlılığının sonucudur. Bu nedenle ulusal aidiyet ve mülkiyet miktarı ne kadar fazlaysa ulusal duygu ve duyguların seferberliği ve yoğunluğu o kadar şanlı ve kalıcı olacak; ulusal bütünlüğün unsurlarını kanıtlayacak ve yaratacaktır. Ancak Afganistan'daki bu temel unsurların varlığı, ortaya çıkma şansı yakalayamamıştır. Etnik ve aşiret sınırları, Afgan kitleleri arasında tanımlanmış ve nettir. Afganistan'da sosyalleşme süreci öyledir ki bu ülkenin insanları ulusal olmaktan çok etnik olarak düşünür ve hareket eder.

³⁸⁰ Grigoryan, 2007: 53.

³⁸¹ Beşiriye, 2000: 288.

Ne yazık ki Afganistan'daki etnik yapı ve aşiret yapısı, bu ülkenin insanlarını aşiretlere öyle bir bağımlı hâle getirmiştir ki birçok Afgan vatandaşı ancak aşiretlerinin koruması altında yaşamayı mümkün görmektedir.

Afganistan'ı birden fazla aşiret ve kültüre sahip ülkeler arasında en iyi örnek olarak sunan Afganistan'da 200'den fazla klanın ve aşiretin varlığı, etnik toplulukların kendilerini soy, din veya dil kalıplarıyla tanımlamasına neden olmuştur ya da dinsel tanımlamalar, soybilimsel ve etnik tanımlamaların bir sonraki basamağıdır ve birkaç akımın bir araya gelmesiyle bu konu “boşluklar” teorisi çerçevesinde incelenmelidir. Ancak kesin olan şu ki ideolojik ve dilbilimsel akımlar arasında Afganistan'daki kitlelerin yeri vardır ve bunlar, ulusal kimlik ve birliğin tamamlanmamış yapılarının unsurları arasındadır. Ancak daha güçlü bir arka plana ve desteğe sahip olan, Afgan kitlelerinin aşırı etnosentrizmidir. Brent Glatzer'in dediği gibi etnik kimlik, kadim temaları nedeniyle diğer sosyal eğilimlerden daha çok etnik bir duygudur ve bu da çatışmalar meydana geldiğinde belirli bir saldırganlığa yol açar.³⁸²

Nasıl ki toplumsal bilinç eksikliği bir toplumda ulusal birlik sürecini geciktirebilir ve bölünmelerin harekete geçmesi için zemin ve platformlar sağlayabilirse aynı şekilde etnik grupların bilinçlendirilmesi için platformların olağanüstü bir şekilde sağlanması da tehlikeli olmaktadır. Komünist devrim ve 1987'de Cihad'ın başlamasından sonra Afganistan ile ilgili olarak tanık olduklarımız buna örnektir.

Bu dönemden itibaren merkezî hükümetin zayıflaması ve dış sınırların kitlelere açılmasıyla birlikte aşiretlerin bilinç ve bilgi düzeyi artmış, halkın acı ve talihsizliklerini telafi etmek için toplu hâlde toplumsal ve siyasi sahneler girmiştir. Geçmiş ve bu konu halkla aralarında birçok sürtüşmeye neden olmuştur. Geçmişî hâlâ düşünen Peştun'u her zaman yönetmiştir.

Kabile kültürünün özelliklerinden biri, diğer kabilelere karşı güçlü olumsuz ön yargılar ve onlara karşı uygunsuz davranışlardır.³⁸³ Bu, etnik gruplar arasında daha yaygındır.

2.4.3. Orta Düzeylerde Etnosentrizm

2.4.3.1. Akademisyenler ve Etno-Odaklı Kültürcüler

Etnik ve ideolojik sorunlarını çözmüş olan gelişmiş ülkeler, bu başarıyı bu ülkelerdeki entelektüel elitler etnik ve ideolojik ayrımları makul ve sistematik bir şekilde bir an önce ortadan kaldırmaktan başka çare olmadığını anlayınca elde ettiler. Bu süreçte din âlimleri, düşünürler ve aydınlar, kültürlü insanlar, gazete ve medya beyleri olumlu bir rol oynamış;

³⁸² Shafaii, 2010.

³⁸³ Yazdari, 2009: 235.

bugüne kadar İsviçre gibi çok etnikli bir ülkede yıkıcı etnik eğilimlerin ve ardından gelenlerin etkisine rastlamaktayız.

Ancak Afganistan'da entelektüel seçkinler tarafından ulusal kimliğin oluşumuna yönelik hareketin hızı ters yönde ilerlemiştir. Dinî liderlerin, üniversite mezunlarının, aydın ve kültürcülerin geçmişteki performansları insanlarda bir hayal kırıklığı duygusu uyandırmaktadır. Kitlelerin cehaletini açıklamak için etnosentrizm olgusunu göz önünde bulundurursak eğitilmiş ve seçkinler arasında bu olgunun varlığını nasıl haklı gösterebiliriz? Ne yazık ki geçmişte bakıldığında entelektüel seçkinlerin gerek kişisel düşünceleri nedeniyle gerekse iktidar sahiplerinin hizmetinde olmaları nedeniyle ulusal birlik ve kimliğe karşı olumsuz ve yıkıcı eylemlerde bulundukları pek çok örnek görülmektedir. Şimdi kısaca bu kişileri üç kategoride inceleyeceğiz.³⁸⁴

2.4.3.2. Etnik Dinî Liderler

Dinî öğretiler ve doktrinler, taraflı olmaları ve ruhani, çevresel ve kabilesel özelliklerle karışmaları nedeniyle inanan insan gruplarında derin bir aidiyet ve ön yargı yaratır. Bu nedenle dinî toplumlardaki homojenlik ve toplumsal bütünlük derecesi çok derin, sürekli ve kırılmazdır. Bu nedenle din birliği ve müşterekliği, millî kimlik ve birliğin önemli temellerinden biri olarak kabul edilebilir. Etnik toplumsal yapıyla ilgili olarak Afgan toplumunda belki de hiçbir unsur din kadar etkili ve belirleyici sayılamaz. Afganistan halkını kapsayan iki büyük mezhep, Şii ve Sünni ve bu iki dinî grupta bağlantılı çok sayıda mezhep, çeşitli takipçileri arasında bir tür bağlayıcı kültürel-dinsel sınırlar oluşturmuştur.³⁸⁵

Unutmamak gerekir ki etnosentrizmden bahsediyoruz ve bu alanda mezhepçilikten bahsetmek mümkün değildir. Bu fırsatta dinî liderlerin performansı, etnik eğilimleri ve konumları nedeniyle tartışılmakta; böylece kesişen ayrımlar yoğun bölünmeler hâline gelmektedir. Afganistan'da her iki tarafta da din merceğinden açık etnik çatışmalar vardır. Bir yanda Peştunlar, Tacikler ve Özbeklerin karışımıyla Sünni Hanefî dini çoğunluk yer alırken diğer yanda Hazara Şii azınlık grubu yer almaktadır. Bu nedenle dinî liderlerin Hazara Şiiilerine yönelik aşırı eğilimleri etnik köken ile dini birbirine karıştırarak yoğun bir bölünme yaratmaktadır. Afganistan'da dinî liderlerin Hazara Şiiileri aleyhine etnisite ve din unsurunu gözeterek ve şariat temellerini keserek fetvalar verdiği birkaç tarihî olay dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

³⁸⁴ Shafaii, 2010.

³⁸⁵ Shafaii, 2010.

2.4.3.3. Etnoist Aydınlar ve Eğitimli İnsanlar

Afganistan'da kendi halkı hakkında kötü konuşan eğitimli insan yok denecek kadar azdır. Bu kabilelerin hepsi, Tanrı'nın yeryüzündeki melekleridir ancak birbirleriyle sürekli çatışma hâlinindedir. Asıl sorun, eğitimli insanların ne yazık ki halkın temelsiz değerlerinin yüksek sesle konuşmacısı hâline gelmesidir.³⁸⁶ Düşünürler, aydınlar ve eğitimli kişiler, bir ülkede ulusal kimliğin varlığının veya yokluğunun simgesi olan toplumun entelektüel liderleri olarak kabul edilir. Afganistan'da birçok durumda dinî liderler nasıl milliyetçiliğin tuzağına düşmüşse, aydınlar ve eğitimli insanlar da kendilerini milliyetçilik kozasından gerektiği gibi çıkaramamışlardır. Bu nedenle Afganistan'ın üst kesimlerindeki etnik köken, büyük ölçüde eğitimli seçkinlerin entelektüel yayılımlarının bir ürünüdür. Sık sık ülkeyi ön yargısız terk eden ancak bir ırksal ve etnik eğilimler dalgasıyla Afganistan'a dönenlerdir.

Afgan düşünürlerin ve eğitimli insanların etnik eğilimleri, Afgan toplumunun mevcut atmosferini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1978'de iç savaşların başlamasını birçok düşünür ve üniversite profesörü takip ederken Afganistan'ı terk etmişlerdir. Ancak 2001'de Taliban'ın düşmesiyle birçoğu Afganistan'a dönmüştür. Bu insanlardan asgari beklenti, gelişmiş ülkelerde yıllarca yaşamının düşünce tarzlarını değiştirmiş olmasıydı. Ama pratikte başka bir şey gözlemlenmektedir. Üniversitelerin ve bilim merkezlerinin nispeten aktif olduğu Afganistan'ın mevcut atmosferinde, bilimsel ve entelektüel seçkinlerin düşüncesinde etnik köken, dil ve din hakkında konuşmak yoğun bir yer tutmaktadır. Etnosentrizmin üst kademelere, yani devlet adamlarına da yayılması etnokratik düşünceden kaynaklanmaktadır.³⁸⁷

2.4.4. Kültürel Seçkinler ve Etnosentrizm

Afganistan'da etnik çeşitlilik ve farklı kültürler sergilenmektedir. Ayrılmış kültürel gruplar, birlikteliklerinin ruhu ve yaşam düzeyleri açısından o kadar karmaşıktır ki bazen yakınlardaki diğer kültürlerle etkileşime girme fırsatını ve iznini reddederler. Ancak kültürel seçkinler olarak tanıdıklarımızın etnosentrizm ve etnik bölünmeler sürecindeki konumu nedir? Kültürel seçkinlerin anlamı açıktır. Toplumun kültür alanında eli olanlar, öğretmenler, gazete ve medya üstatları, sanatçılar ve kültür geçişinin orta kademelerinde yer alan herkesdir.

Dinî liderler ve entelektüel-bilimsel seçkinler arasındaki etnosentrizm düzeyini yüksek bulduğumuz için bu hipotez kültürel seçkinlerle ilgili olarak da doğrudur. Geçmiş anlatan herkes, öğretmenleri tarafından öğrenciler arasında yapılan aşırı ayrımcılıktan bahsetmektedir. Afganistan'da bir yanda ilköğretim seviyesinin düşük olması, diğer yanda Peştun olmayan

³⁸⁶ Mashriqi, 2010: 80.

³⁸⁷ Shafaii, 2010.

bölgelere gönderilen iktidardaki Peştun etnik grubuna mensup öğretmenlerin ön yargıları, etnik azınlık öğrencilerinin daha fazla mağdur olmasına neden olmuştur. Tarih, yeni okulların Şii bölgelerinde diğer bölgelere göre çok daha sonra yayıldığına tanıklık etmiştir ancak o zaman bile Hazaraların çocukları, çoğu Peştun olan öğretmenlerinin kör ön yargıları nedeniyle yıllarca eğitimden almalarına rağmen okuma yazma bilmeden mezun olmuşlardır.³⁸⁸

Marksist devrimin gerçekleşmesi ve Mücahidlerin ortaya çıkmasıyla siyasi ve müteakip kültürel atmosfer tamamen değişmiş ve etnik grupların, partilerin oluşumu nedeniyle Afganistan içinde ve dışında etnik kültürçüler yetiştirilmiş ve bu da Afganistan'ın varlığıyla sonuçlanmıştır. Kültürlü insanlar arasındaki aşırı ilişkiler apaçık ortadadır. Şu anki atmosfer Afganistan'dır. Etnosentrizmin artık kendi kültürel alanlarında ve özel alanlarda net bir şekilde tezahür ettiği bir ülkede medya, basın ve hatta sanatsal faaliyetler, etnik aidiyetler tarafından tamamen ayrıştırılmış bir şekilde yürütülmektedir. 2015'te Hazara etnik azınlığına kabaca hakaret edilen "Uçurtma Avcısı" da dâhil olmak üzere birçok filmin yapımı ve dağıtımı, günümüz Afgan sanat sahnesinde etnosentrizmin varlığının iyi bir örneğidir.

Etnik seçkinler, kültürel unsurları kullanarak grup için ülkedeki diğer insanların kimliklerinden ayrı bir etnik kimlik yaratır ancak aynı zamanda siyasi güç rekabetinde etnik gruplar arasında bir boşluk oluşturur.³⁸⁹

2.4.5. Etnik Gruplar ve Siyasi Partiler

2001 yılında Afganistan'da Bonn Anlaşması'nın imzalanmasının ardından ve yeni bir hükümetin kurulmasıyla birlikte, birçok parti kendini Afganistan Adalet Bakanlığı'na kaydettirmiştir ve bunların sayısı 110'a ulaşmıştır. Afganistan'da siyasi partiler düzenli parti yapılarına sahip değildir ve çoğu oluşan parti geçici bir yapıya sahiptir ve büyük partilerden başka, Afganistan'ın siyasi yaşamında çok fazla rol oynamazlar. 2009 yılında Afganistan'da yeni bir siyasi partiler yasası yürürlüğe girdi. Bu yasaya göre her siyasi parti, en az 10.000 üyeye ve 20 vilayette bir ofise sahip olmalıdır. Adalet Bakanlığı web sitesinde yer alan istatistiklere göre şu ana kadar 72 parti kayıtlı ve faaliyet iznine sahiptir.³⁹⁰

Tablo 2.5. Afganistan Siyasi Partilerin Listesi³⁹¹

No	Parti ismi	Parti lideri	İdeoloji
01	Afgan Kalkınma Partisi	Islamuddin Maarij	İslami hükümet ve milliyetçi

³⁸⁸ Shafaii, 2010.

³⁸⁹ Sajjadi, 2001: 50.

³⁹⁰ Afganistan Adalet Bakanlığı web sitesi <https://tinyurl.com/3tehk58n> (erişim tarihi: 15.10.2023).

³⁹¹ Afganistan Adalet Bakanlığı web sitesi <https://tinyurl.com/3tehk58n> (erişim tarihi: 15.10.2023).

02	Afganistan Milliyetçi Hareket Partisi	Seyyid Ahmed Şakib Montazeri	-
03	Afganistan Ulusal Aydınlatma Partisi	Muhammed Saboor Formali	-
04	Afganistan Birleşik Ulusal Partisi	Noorulhak Uloumi	-
05	Afganistan Ulusal Dayanışma Hareketi	Seyyid İshak Gilani	-
06	Afganistan Ulusal Birlik Partisi	Seyyid Mansur Naderi	-
07	Afganistan İslami Birliği Partisi	Muhammed Kerim Halili	-
08	Afganistan Cumhuriyetçi Partisi	Habibullah Sancar	-
09	Vatan Ulusal Parti	Şirullah Jabarhel	-
10	Afganistan Ulusal İnsaf İslam Partisi	Ahmed Şah Zadran	-
11	Afganistan Davet İslami Örgütü	Abdul Rab Resul Sayyaf	-
12	Mahaz Milli İslami Partisi	Pir Seyyid Ahmed Gilani	-
13	Afganistan Ulus Tevhid Partisi	Fazal Ahmed Rashtia	-
14	Afganistan Ulusal Birlik Hareket Partisi	Abdul Hakim Nurzai	-
15	Afganistan Vahdat Milli Partisi	Abdul Rahim Salarzi	-
16	Afganistan Sosyal Demokrat Partisi (Afgan Millet)	Stana Gül Şerzad	-
17	Afganistan Solu Gorzang Partisi	Şahnavaz Tani	-
18	Afganistan Ulusal Birlik Partisi	Necibullah Sadık Mudbar	-
19	Hizb Sallah Milli İslami Afganistan	Şah Mahmut Popal	-
20	Afganistan Nahzat Bidarı Milli Falah Partisi	Muhammed Yasin Habib	-
21	Afganistan İslami Otoritesi Partisi	Ahmed Şah Ahmedzai	-
22	Afganistan Hizbullahı	Hacı Ahmed	-
23	Afganistan Dayanışma Partisi	Muhammed Davud Razmak	-
24	Afganistan Halkının Birliği İslami Partisi	Muhammed Muhakek	-
25	Afganistan Halkının Resalet Partisi	Nur Aka Roşan	-
26	Afganistan Ulusal İslam Hareketi (Cünbiş-i Milli İslami)	Abdul Rashid Dostum - Seyyed Nurullah Sedat	-
27	Afgan Ulusal Kongre Partisi	Abdul Latif Pedram	<u>Federalizm - Liberalizm - Laiklik</u>
28	Afganistan İslam Partisi	Abdul Hadi Arghandiwal	-
29	Afgan Halk İslam Devrimci Hareket Partisi	Abdul Hakim Monib	-
30	Afganistan Hareket İnkilab İslami Partisi	Maulvi Kalamuddin	-
31	Hakikat Partisi	Şah Veli Kerim	-
32	Afganistan İslami Hareket Partisi	Seyyid Muhammed Ali Cavet	-

33	Afganistan Ulusal Kurtuluş Cephesi	Sibghatullah Müjadadi	-
34	Afganistan İslami Birleşik Partisi	Vahidullah Sabawon	-
35	Afganistan Ulusal İstikrar Partisi	Ahmed Hotak	-
36	Ulusal Moderasyon Partisi	Muhammed Jameel	-
37	Hak ve Adalet Partisi	Serdar Muhammed Roşan	-
38	Afganistan Adalet ve Kalkınma Partisi	Muhammed Cevad	-
39	Afgan Halk İslami Hareket Partisi	Seyyid Halilullah Anvari	-
40	Cemiyet-i İslâmî Afganistan Partisi	Selahuddin Rabbani	-
41	Afgan Ulusal Otorite Partisi	Seyyid Ali Ekber	-
42	Afganistan Ulusal Hareket Partisi	Vahidullah Naseri	-
43	Afganistan İslami Nuzhat Partisi	Muhammed Muhtar Mufleh	-
44	Afganistan Millet Partisi	Cafer Mahdavi	-
45	Asr Ma Partisi	Abdurrahman Rahmani	-
46	Afganistan Halkın Özgürlük Partisi	Muhammed Zarif Naseri	-
47	Afganistan Birleşik Millet Partisi	Abdurrahim Ayubi	-
48	Halkın Sesi Partisi	Şir Vali Vardak	-
49	Afgan Halk Elit Partisi	Abdülhamid Cevad	-
50	Gençlik Ulusal Uzlaş Partisi	Mir Haydar Afganazade	-
51	Afgan Ulusal Ayaklanma Partisi	Zamriali Ahadi	-
52	Afganistan Vahed Partisi	Muhammed Ömer Ayar	-
53	Afganistan Milli Refah Partisi	Muhammed Hasan Caferi	-
54	Afganistan İslami Heraset Partisi	Muhammed Ekberi	-
55	Afganistan Adalet Partisi	Abdul Raşit Eyyubi	-
56	<u>Afganistan</u> Vahdat Muslimin Tehrik Partisi	<u>Bakan Muhammed Wahdat</u>	-
57	Afganistan İslam Milleti Hareket Partisi	<u>Seyyid Muhammed Hadi Hadi</u>	-
58	Afganistan Refah ve Tahavul Partisi	Muhammed Aşraf Ahmedzai	-
59	Afganistan Ulusal Kalkınma Partisi	Muhammed Davut Ravuş	-
60	Afganistan Halk Hareketi Partisi	Sıddıkullah Fahim	-
61	Afganistan Yeni Kuruluş Partisi	Ahmedullah Alizi	-
62	Bidari Millet Afganistan Partisi	Abdul Maksood Hasanazadeh	-
63	Afganistan Azad İslami Hareketi	Seyyid Muhammed Ali Cavet	-
64	Afganistan Kalkınma Partisi	Mehdi Hassani	-
65	Afganistan Ilımlılık Partisi	Seyyid Hasan Safai	-

66	Afganistan Saadet İslam Devrimci Hareketi Partisi	Muhammed Osman Salekzada	-
67	Afganistan Ulusal Ortaklık Partisi	Necibullah Kabuli	
68	Afganistan Birleşik İslami Hareket Partisi	Ebul Huseyin Yaser	
69	Afganistan Hemayat Nezam İslami Partisi	Aminullah Amin	
70	Afgan Halkına Hizmet Partisi	Seyyid Mahdum Rahin	
71	Afgan Halkın Eşitlik Partisi	Davud Ali Najafi	
72	Afganistan Saadat Halkının Dayanışma Partisi	Khawaja Muhammed Siddiqui	
73	Afganistan İslam Adalet Partisi	Abdülkahir Şeriatî	

Afgan toplumunun orta seviyelerinde yer alan partiler ve etnik grupların tartışmaya açık çok yeri vardır. Afganistan'daki siyasi parti ve grupların uzun bir tarihi olamaz. Çünkü 40 yıl öncesine kadar Afganistan'da etnik olup olmadıklarını konuşacak siyasi parti ve gruplar yoktu. Geçmiş hükümetlere karşı, özellikle milenyum kuşağında gerçekleştirilen birkaç direnişe parti ve siyasi renk verilemez ancak vakfın kendi isyanları düzeyinde planlanabilir. Afganistan'ın son otuz kırk yılındaki siyasi gelişmelerle birlikte etnik gruplar tarafından kurulan, etnik olarak düşünülen ve etnik olarak hareket eden partiler ve gruplar tartışması çok geniştir.³⁹²

Afganistan'daki ilk toplumsal deneyimlerden siyasi partilerin, örgütlerin ve toplumsal kurumların kurulduğu yarım asırlık dönemdeki son siyasi ve askerî olaylara kadar ülkedeki sağ ve sol partilerin gelecekteki oluşumu ve büyümesinin çok önemli olduğu görülmektedir. Öncelikle bu, ilgili etnik grupların varlığına ve katılımına dayalıdır ve bu partilerdeki liderlere yapılmıştır.³⁹³ Etnik partilerin ilk izleri 1947 yılına tarihlenebilir. Afganistan'ın 7. Parlamento seçimlerine üç reformist parti katılmıştır. Farsça konuşan temsilciler arasında özel eğilimlere sahip ve iktidarda olmayan etnik gruplara mensup "Vatan" ve "Nadai Khalq" partileri ve bu ikisinin aksine "Vish Zalmian" adında Peştunizm eğilimleri olan üçüncü bir parti ortaya çıkmıştır.

Davut Han Cumhuriyeti'nin (1973) başlamasından kısa bir süre önce başta Rusya olmak üzere Batı ülkelerine giden birçok eğitimli Afgan Afganistan'a dönmüştür. Bu kişiler, güçlü bir Marksist eğilimle "Afganistan Halkın Demokratik Partisi"ni kurmuşlardır. Bu parti, 1945'te "Halkın Demokratik Partisi" ve "Perçim" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu bölünmede her iki gruptaki insanların etnik ve dilsel eğilimleri ciddi bir etki göstermektedir. Her iki hizbin merkez üyelerinin isim listesi, parti üyelerinin etnik, dilsel ve siyasi yönelimlerini gösterir. Halkiler,

³⁹² Shafaii, 2010.

³⁹³ Moradi, 2011: 299.

Perçimilerden daha çok milliyetçi emellere ve duygulara sahiptiler. Halkiler Afganistan'ın Peştunlarına daha yakındır. Etnosentrizm kokan adı ve sloganıyla Afgan Mellat partisi Mohammad Farhad tarafından kurulmuştur. Üyelerinin çoğunluğu Peştunlardan oluşmaktadır ve çoğu zaman Marksist ideallere sahiplerdir. Irkçı eğilimlere, etnik ve dilsel ön yargılara sahip olmakla suçlanmışlardır ve bir sınır şeridi oluşturmuşlardır. Çünkü Peştunistan'ı destekleyen bu partinin ana sloganı, Peştunistan bölgelerindeki halk ve sınır aşiretleri için çok çekiciydi ve aralarında diğer etnik gruplar görünmüyordu. Daha sonra bu parti, ırkçı fikirleri ve etnik ve dilsel ön yargıları nedeniyle önemini ve etkisini yitirmiştir. Viş Zalmian Partisi, aynı dönemde Afgan Millet Partisi'nin amaçlarına tamamen karşı kurulmuş bir başka etnik partidir. Aslında Tahir Bedahşi liderliğindeki bu parti, Peştun olmayan etnik gruplara mensuptur ve ulusal baskı" adı altında Peştunların iki yüzyıldır başkaları tarafından ezildiğini iddia etmektedir. Ulusal baskının tavrı, siyasi güçten yoksun bırakılan (Özbek, Hazara, Tacik vb.) milliyetlerden gençleri siyasi bir örgütte birleştirmek ve medeni ve siyasi haklarını elde etmek için çabalamaktı.³⁹⁴

2.4.6. Milliyetçi Cihatçı Partiler

Aslında Afganistan'daki etnik partilerin zirvesi, cihatçı partilerle bağlantılı olarak incelenmelidir. Noor Mohammad Taraki ve Afgan ordusunun Marksist darbesi ve Afganistan'da yeni kurulan Dawood Khani Cumhuriyetçi rejiminin devrilmesinin ardından Tudeh ve orta sınıflardan partiler ortaya çıkmıştır ve liderlerinin Qaumi Partisi olduğu söylenebilir. O günlerde cihat partileri olarak adlandırılan çok sayıdaki parti, aynı etnik gruptan bazı kişiler tarafından kurulan ve savaş güçlerini esas olarak kendi aşiretlerinden seçen, ulusal ve ayrıca Afganistan ekinden gelen silahlı gruplardır.³⁹⁵

Afganistan'daki siyasi ve cihatçı partiler, Afganistan'ın geleneksel sosyal yapısının modelinden etkilenmekte; toplumun etnik ağları ve akrabalık ilişkileri içinde hapsolmakta ve partilerin siyasi elitlerinin siyasi bilgisi birer siyasi parti olarak şekillenmektedir. Etnik gelenek; davranış ve tutumlara dayalı siyasi yönelimlerinin ve yöntemlerinin sonucudur. Son olarak etnik köken, siyasi rekabette ve merkezî hükümete katılımı belirleyici bir rol bulmuştur. Taraflar, Afganistan'ın mevcut koşullarında cihat sırasında gördüğümüzden çok farklı bir durumda değillerdir. Tek fark, tarafların militanlığının bir ölçüde azaltılmış olmasıdır. Şu anda Afganistan'da yüze yakın yasal parti vardır ve mutlak bir kesinlikle söylenebilir ki bazı partiler, kayıt ve anayasa düzeyinin ötesine geçmeyi ve kitleler arasından üye kazanmayı başardysa

³⁹⁴ Shafaii, 2010.

³⁹⁵ Shafaii, 2010.

yalnızca bunu başarabilirler. Kendi ırkının gençleri ve eğitilmişleri arasından seçim sürecinde kitlelerin oyununa kök salanlardır.³⁹⁶

2.4.7. Üst Seviyelerde Etnosentrizm

Üst düzey, bir toplum piramidinin tepesinde bulunanlar demektir. İsteklerini yerine getirme ve iradesini toplumun çoğunluğuna dayatma yeteneğine sahip olan o birkaç kişidir. Genel anlamda, bir ülkenin tüm yetkilerini, kurumlarını ve yürütme, yasama ve yargı organlarını içeren yöneticiler ve devlet adamları üst düzeyde yer almaktadır. Karar verme ve uygulama gücü toplumun bu tabakasının elinde olduğundan sonuçlarının sorumluluğu çok önemli ve hassastır. Genelde bir ülkenin ve toplumun iyisiyle kötüsüyle bu kişilerin performansına geri döner. Nazifullah Şahrani'nin dediği gibi siyasi etnosentrizm, Peştun liderlerinin düşüncesinde büyük ölçüde bağlantılıdır.³⁹⁷

Arapların bu bağlamda bir atasözü vardır: "Kardeşime karşı ben, amcamın çocuğuna karşı kardeşimle ben, başkalarına ve dünya insanlarına karşı ben, kardeşim ve amcamın çocuğu." Antropolojide, kabile toplumlarında böyle bir yapı hakkında bir teori de vardır. Bu atasözünün anlamı, ırksal ve etnik bir rekabet hisseden herkesin, çatışma hâlindeyken bir tarafa daha yakın olanların, birbirleriyle bir grup veya koalisyon oluşturmasıdır. Bu anlamda Peştun halkının iç meselelerinde ve Afganistan'daki iktidar meselesinde Durrani ve Gholjai aşiretleri arasındaki tarihî ihtilaflar dikkate alındığında ancak ihtilaflarının üçüncü ayağı Peştun olmayanlara karşıdır. Yani Gholjai ve Derani arasında etnik bir çatışma ve savaş var ama üçüncü sütunda gücü kaybetmemeye ve kendilerine saklamaya çalışmaktadırlar. İktidarın Burhaneddin Rabbani'nin elinde olduğu dönemde olduğu gibi Peştunlar, özellikle eğitilmiş ve entelektüel Peştunlar kuşağı mutlu değildi ve hep şikâyetçiydi. Bu alanda makaleleri ve yazıları bulunmaktadır. Bu bağlamda İngilizler de rol oynayarak Amerikalılara Afganistan'da sadece Peştunların hüküm sürebileceğini ve sadece bu halkın iktidar olma hakkının olduğunu emretmiştir. Mevcut durumda, Afganistan'da sadece bir ulusun yönetme hakkına sahip olduğu hipotezi hâkimdir ancak bu yanlış bir hipotezdir.³⁹⁸

"Afganistan'da hükümet hâlâ farklı etnik grupların taraftarları arasındaki ilişkilere boyun eğmektedir. Afgan (Peştun) aşiretleri, özellikle Durrani ve Ghalzailer (her ikisi de önemli kabul edilir ve büyük Peştun aşiretleri) merkezî gücü kuklaları olarak görürler."³⁹⁹

³⁹⁶ Shafaii, 2010.

³⁹⁷ Şahrani, Nazifullah, 2018. <https://tinyurl.com/cdbb47s6> (erişim tarihi: 10.05.2023).

³⁹⁸ Şahrani, 2011.

³⁹⁹ Sajjadi, 2001: 75.

Afganistan'da hükümetin işleyişi, "ulusal birlik" ve "meşru otorite"yi hiçbir zaman istememiş ve bulamamış; geleneksel verimsiz sistemin tekrarı ve devamı olmuştur. Temel olarak Afganistan'daki hükümetler, aynı işlevlere ve ortak özelliklere sahiptir; bunlardan biri "merkezî halkın istikrarı ve gelişimi", diğeri ise diğeri etnik grupların ve azınlıkların "zayıflaması, boyun eğdirilmesi ve marjinalleştirilmesi"dir. "Siyasi iktidar ve yönetim alanında tekel ve etnik ve siyasi totaliterlik uygulayan Peştun yöneticilerinin tek taraflı ve zalim yönetimi, diğeri etnik grupların hatta onların elitlerinin Afgan hükümetinin yapısına katılımını engellemiştir. Tekel düşüncesini ve idealini teşvik etmek ve pekiştirmek, yönetim sahnesinde ve ülkenin yöneticileri arasında yavaş yavaş siyasi-etnik faşizme dönüşmüştür.⁴⁰⁰

2.4.8. Etnik Krizin Karşılaşması ve Devam Etmesi

Bu yirmi yıl boyunca demokrasiyi ve demokratik sistemi güçlendirmek yerine ulusal kabullenme, eşitlik ve kardeşlik kültürü doğrultusunda hareket edelim. Tam tersine, bazı durumlarda yine cumhuriyetçi sistem biçiminde, birkaç on yıl önceki fikirle etnik ve kendilerini yeni Afganistan'ın mirasçıları ve sahipleri olarak gören belli bir kesimin otoritesine dayalı yeni bir yöntemle eri kalanlara ise göçmen, bazen saldırgan gözüyle bakılıyor, hatta bazıları onları çoğunluğu oluşturan efendilerinin emirlerine uymak zorunda olan köleler olarak görüyor ve harekete geçiriyorlar. Birkaç on yıl önce, etnik ve yeni yöntem, kendilerini yeni Afganistan'ın mirasçıları ve sahipleri olarak gören ve geri kalanına göçmen ve bazen saldırgan olarak bakan belirli bir kişinin otoritesine dayanmaktadır. Hatta bazıları, onları çoğunluğu oluşturan efendilerinin emirlerine uymak zorunda olan köleler olarak görmektedir.

Açık olan şu ki son beş yılda ve Eşref Ghani liderliğinde bu aşiret düşüncesi ciddi şekilde güçlenmiştir. İlk bakışta bu akım ve düşünce tarzı, kendisi de bu düşünce akımının öncüsü olan başkanın kişisel performansına kadar uzanmaktadır. Anayasaya aykırı olarak Ahmed Şah Mesud'a ulusal kahraman unvanını vermeyi reddettiği ve beş yılda bir bile olsa Peştun olmayan şahsiyetlerin yanı sıra yıldönümü anma törenlerine de katılmadı. Aynı zamanda Amanullah Han, Mohmand gibi Peştun şahsiyetlerine olan ilgisini de dile getirdi.

Kelimenin en geniş anlamıyla kendine özgü bir etnik görüşü ifade etmekte ve bu entelektüel eğilimi güçlendirmektedir. Aynı zamanda cumhurbaşkanının çevresindeki beyin yıkayıcılar, sultanzailer, tanvörler gibi kişiler önceki bakışlarıyla özel toplumsal grupları ve etnik grupları aşağılamayı, tasfiye etmeyi ve dışlamayı amaçladıklarında fiilen fikir beyan etmekte ve etnik üstünlük peşinde koşmaktadırlar. Medyada onun yakın seçim danışmanı veya

⁴⁰⁰ Shafaii, 2010.

üst düzey çalışanı olarak yer alması ve kendilerine yönelik herhangi bir eleştiri getirilmemesi, bu feci düşüncenin derinliğini göstermektedir.⁴⁰¹

Afganistan'da etnik köken meselesi toplumsal hayatın farklı boyutlarında ve farklı yapılanmalarında rahatlıkla gözlemlenebiliyor. Etniklik, seçimlerden başlayarak Afghan Star kültür programına kadar Afgan demokrasi sisteminden net bir şekilde hissediliyor.⁴⁰² O hâlde, hiçbir Afgan'ın diğer Afgan'dan üstün veya aşağı olmadığı sloganıyla ülkenin birinci şahsının demagojik söz ve edebiyatına hâlâ hangi ümitte, kıstaslarla, mantıkla ve ümitte inanmıştır? Oysa önemli olan performanslarıdır ki bu da günümüzde bu kaygıların bir göstergesidir. yakın zamanda yayınlanan Vardak Maidan sivil dairelerinin listesi gibi belirli kişi ve grupların varlığından Kankur kotalarından önemli sivil ve askerî dairelerin tasfiyesine kadar bu etnik aşiretin ön yargısının ve trajedisinin yüksekliğini göstermektedir. Afganistan'ın çoğulcu toplumunu çileden çıkarmaya ve etnik bölünmeye götüren bakış açısı, daha çok iter ve çeker.

Başkanın şahsi görüşü, çoğunluğu elde edip azınlıkları oluşturmaya dayalı bir etnik görüş olmasaydı ve bir Hazara'nın veya bir Özbek'in savunma veya maliye bakanı olabileceği geleneğini ve aynı zamanda başka bir etnik azınlıktan değerli bir kişinin olabileceği geleneğini bozsaydı milletvekili olacaktı ve cumhurbaşkanı. Önceki görüşü onu makamlardan uzaklaştırmıştır ve etrafındaki beyin yıkayıcılar, sultanlar gibi insanlarla ciddi ve yasal bir şekilde uğraşmıştır. Tanveer gibilere yer kalmamıştır. Dogmatik ve faşist düşünce aynı akılda hasta kalır ve sahibini yok eder.⁴⁰³

Şimdi bu yaklaşım ve başkanın çevresindekilerin sahip olduğu ve ifade ettiği düşünce ve onun beş yıllık performansı ile en azından yıllardır var olan çirkin etnik gelenek ve tekelden geçiş için önemli bir umut vardır. Kısa vadede ortadan kaldırılması beklenemez ve bu yaklaşımla eşitlik kültürünün kurumsallaşması için daha fazla zaman harcanmalıdır. Memlekette kardeşlik ancak şuurla yapılabilir ve akraba kabulü mümkün değildir.

Bir ülkede devlet inşası süreci ne kadar başarılı olursa olsun, olumsuz etnik ve etnosentrizm eğilimleri azalır. Etnik sürtüşmeler ve etnik çatışmalar önlenir ve bunun tersi de geçerlidir. Yani bu sürecin zorluklara ve krizlere maruz kaldığı toplumlarda etnik meselenin siyasallaşma olasılığı vardır, bu nedenle istikrarsızlık ve güvensizlik hatta çıkar için araziye ve arazinin bir kısmına el konulması riski vardır. En önemli etnik kampanyalardan biri, bir etnik grubun bir ülkenin siyasi yapısından ayrılmak istediği ayrılıkçılıktır. Özerklik mücadelesi Irak, Türkiye ve İran Kürtlerinde görülebilir. Ayrıca Pakistan'ın Belucistan'ındaki Beluclar ve muhtemelen İran'ın Belucları da bir bağımsızlık ve özerklik duygusuna sahiptir.

⁴⁰¹ Sedat, 2021.

⁴⁰² Mashriqi, 2010: 83.

⁴⁰³ Sedat, 2021.

Bin Tahadab toplantısında siyasi sistemin temeli etnisite temeli üzerine atılmıştır. Üst düzey hükümet yetkilileri, her bir etnik grubun demografik yarıçapları veya idari siyasi sistemdeki grafiğiyle orantılı olarak varlığını her zaman vurgulamışlardır. Bakanlıkların ve diğer önemli dairelerin etnik liderlere bölünmesi, etnik bölünmelere neden olan ve ulus inşasını zayıflatan ve siyasi gelişmenin önündeki engellerden biri olarak görülen etnik kimlik krizinin tırmanmasına yol açmaktadır. Serbest rekabet ortamını yok eden toplumsal blokaj, atıfçılık ve tikelcilik, diğer etnik grupların mağduriyeti ve ihmali, sivil yönetimlerin ve toplumun siyasallaşması gerilemeye sebep olmaktadır.

Afganistan'da etnisiteyi daha az politize etmenin olası bir çözümü var ve bu, Afganistan'da bir yönetim biçimi önermek ve bunu, bölgeyi yönetme hakkının yerel halkın kendisine ait olduğunu anayasaya dâhil etmektir. Bence, bazılarının federal hükümet ve Afganistan'ı yedi bölgeye ayırdığı söylenmesine rağmen ırk ve etnik köken konusu gündeme bile getirilmemelidir. Etnisite, dil ve dinin politize edilmesinden kaçınmak ve bunun yerine orada kim yaşarsa yaşasın, insanların yaşadığı yöreleri temel almak daha iyidir. Örneğin artık çok mantıksız bir idari birimler sistemimiz var. Önce doğru bir nüfus sayımı yapmak gerekir, ardından idari birimler nüfusa göre bölünür. Bu konu zor olduğu için bu ilçeler idari birimler olarak yönetişimin temeli olmalıdır ki her köy, her ilçe ve her il kendi kendini yönetme hakkına sahip olsun. Siyasi makamların, yani ilçe ve il memurlarının etnik kökene bakılmaksızın yerel halk tarafından seçilmesi esasına dayanmaktadır. Bundan sonra meslek güçleri olan ilçe ve taşra görevlileri yerel yönetim tarafından istihdam edilmelidir.⁴⁰⁴ Etnisite sorununu çözmek için üç model önerilmiştir:

Holizm ve tikelcilik: Bu model daha çok etnik çeşitliliği eritmeye dayanır. Afganistan'da başlangıçta bu konuya dikkat edilmiş, ardından etnik grupların karışımına dayanan kanunlar, talimatlar ve yürütme kararnameleleri çıkarılmıştır. Bu çözümün hâlâ eleştirmenleri vardır.

İslam ve hukuk: İslami hükümetin kurulmasını ve sosyal ve politik çatışmaları çözmeyi vurgulamaktır. İslami kimlik, etnik kimliğe karşı güçlendirilmelidir. Ancak bu çözümün sorunları, otuz yılda aşağıdaki biçimlerde deneyimlenen İslami hükümetin, Mücahidlerin İslami hükümetinin, Taliban İslam Emirliği'nin ve mevcut İslam Cumhuriyeti'nin farklı algılanmasıdır. Ülkedeki çıkmazı kırmayı başarmıştır.

Güven inşası, kurumsal çoğulculuk: Bu bağlamda, bir üniversite profesörü olan Daoud Rawesh, Afgan etnik grupları arasında güven inşa etmekten ve bir üniversite profesörü olan Vahid Binish, güveni yerelleştirmekten ve aşağıdan yukarıya yaymaktan yani bir toplumdan siyasete güven inşa etme ortamı, güveni yerelleştirme çözümlerinden dengeli ekonomik

⁴⁰⁴ Shahrani, 1986.

kalkınma, kültür inşası ve eğitimi içerir. Aynı şekilde etnik hoşgörü, etnosentrizmin yerini alır ve çoğulculuğa neden olur.

2.4.9. Etnisite ve Politik Yeniden Yapılanma ve Etnik Birlik

Afganistan'daki mevcut savaşı göz önünde bulundurduğumuzda, “etnik köken” denilince akla farklı görüşler ve fikirler gelmektedir. Bir yanda Afganistan'daki çatışmayı etnik olarak tanımlayan Ahmed Rashid⁴⁰⁵ gibi birçok gazeteci ve Raik⁴⁰⁶ gibi araştırmacı ve Colin Powell ve Yushka Fisher gibi politikacılar vardır. Öte yandan çoğu Afgan siyasetçi, geçmişleri ve etnik bağları nedeniyle bu önemli konuyu her zaman inkâr etmektedir. Bu arka plana karşı bu makalede etnisite kavramını ve onun Afganistan'ın gelecekteki sisteminin yapısı açısından önemini tartışmak niyetindeyim.

Afgan ihtilafında etnisitenin baskın bir eğilim olduğu hipotezi ile Kasım 2001'de Petersburg- Bonn konferansında ortaya çıkan barış ve hükümet sürecinin etnik bir yaklaşıma dayandığı söylenebilir. Bu nedenle her siyasi aktörün etnik mensubiyetini göz ardı etmek imkânsız görünmektedir. Bu yaklaşımın tam tersine, siyasi kurumların yeniden inşasında siyasi alanda etnisiteyi körüklemekten kaçınmak için çaba gösterilmesini şiddetle tavsiye ediyorum. Gelecekteki Afganistan hükümetinde etnosentrizm ve etnik kota uygulamaları, sürdürülebilir barışa katkıda bulunmak yerine Afganistan'ın kırılgan ve kritik durumunu daha da kötüleştirecektir. Bu bölümdeki temel argümanım, etnik grupların Afganistan'da etkili ve faydalı bir birlik ve dayanışma kaynakları olarak değerlendirilemeyeceğidir. Etnikleşmenin Afganistan'daki savaşlar sırasında gerçekleştiğini unutmamalıyız ancak kitlelerin ulus inşası her zaman başarısız olmuştur. Etnisiteyi bir “çözüm” olarak öne çıkarmamak, Afganistan'ın siyasi yeniden yapılanmasında etnisitenin suistimal edilmesini engellemek için hâlâ çok geç değildir.

2.4.10. Etnisite Mitolojisi

Etnik zihniyetle uzlaşma sürecine girilmesi, bir etnik grubun temel özelliğinin ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Dünyanın akademik kurumlarında etnisite ve etnik grupların tanımı konusunda hararetli, bilimsel tartışmalar yaşanırken çoğu araştırmacı, etnik grupların zaten Afganistan'da var olduğu konusunda hemfikirdir. Etnik grubun, belirli sınırlarla oluşturulmuş ve yüzlerce yıldır çatışmalarda rol oynayan güçlü bir kültürel birim olduğunu söylerler.⁴⁰⁷ Bu görüşün aksine, bu makaledeki argümanım, Afganistan'daki etnik grupların 20.

⁴⁰⁵ Rashid, 2000.

⁴⁰⁶ Rieck 1997.

⁴⁰⁷ Shahrani 1986: 26-29.

yüzyılda oluştuğunu hatta "yaratıldığını" ve hâlâ Afganistan'daki ana kimlik kaynağı olmadığını.

2.4.11. Etnik Grupların Belirsiz Doğası

İngiliz subay, araştırmacı ve askerlerin literatürü ve raporları incelendiğinde "etnik grup" teriminin 19. yüzyılda tamamen bilinmeyen bir kavram olduğu ve birçok yazarın bu terimi farklı kaynakları ve spektrumları tanımlamak için kullandığı görülmektedir. Bu örneklerden biri Henry Bell'in "Afghanistan's Races", Irklar ve milletler terimlerinin de eşanlamlı olarak kullanıldığı ülkenin ana sakinleri hakkında kısa bir rapordur. Bu rapora göre Afganistan halkı; Patanlar [Peştunlar], Yousafzai, Afridi, Khatak, Datika, Gholjai, Tacik ve Hazara olmak üzere sekiz ana gruba ayrılmaktadır ve şu anda bu grupların büyük çoğunluğu Peştun'dur.

20. yüzyılın ortalarından sonra yabancı araştırmacılar ve hükümet, Afganistan halkını kültürel, dilsel ve dinsel farklılıklara göre sistematik bir şekilde kategorize etmeye başlamıştır. İlk kez, Dalat⁴⁰⁸ adlı bir Fransız antropolog, Afgan halkını çeşitli etnik gruplara ayırmak için *groupe ethnique* terimini kullanmıştır. 50'li yılların ortalarında Wilber (1962/1956), Afgan halkının etnik sınıflandırmasını Anglofon literatürüne sokmuştur. Kimlik veya melez kimlik karmaşasını ortadan kaldırmak için antropoloji alanındaki uzmanlar; Nuristani, Peshai, Imaq, Tacik, kırsal Tacik veya Farsivan gibi tüm bu etnik gruplar için kültürel gelenek ve göreneklerin tanınabileceği yeni etnik gruplar yaratmıştır. Belki de bu tür "sözde" etnik kategorilerin iyi bir örneği, Tacik halkının yaratılmasıdır. Peştun ve Hazara gibi sosyal grupların hiçbirine ait olmayan biri için sadece olumsuz anlamda sosyal etkileşimlerde kullanılan Tacik kelimesi soydan olmayan bir düşüncedir. Tacikler etnik grubu, şehir ve köylerde yaşayan ve soy geçmişi olmayan ya da soy ve ortak tarih açısından haklarında hiçbir bilgi olmayan Sünni mezhebe mensup Farsça konuşanlardan oluşmaktadır. Bu nedenle, ortak bir arka planın olmaması, Taciklerin siyasi bir bilince ulaşmaları için büyük zorluklar olduğunu ve gerçek bir Tacik etnik grubu yaratmak için çifte zorluklar olduğunu kanıtlamıştır. Tüm bu alanların aksine Afganistan'daki etnik grupların ispatı hâlâ aşağıdaki sorunlarla karşı karşıyadır:

1. Bu etnik gruplar içinde sınıflandırılan bazı kişiler, bu tür etnik etiketlere aşina olmamakla birlikte ortak kimlikleri hakkında en ufak bir bilgiye sahip değildir. Örneğin bu toprakların ünlü liderlerinden biri olan İsmail Han, bazen Tacik bazen de Peştun veya Fars olarak kabul edilir. Anlatıcı, belirli bir etnik gruba atanmayı sürekli olarak reddetmektedir.

⁴⁰⁸ Dollot, 1937: 47.

2. Antropologların etnik köken için belirledikleri kriterler, Afganistan'daki davranışlar ve toplumsal gerçeklerle örtüşmemektedir. Örneğin, tüm Peştunların Peştuca konuştuğuna ve Sünni Müslümanlar olduğuna inananlar ciddi şekilde yanılmaktadır. Zira Peştunlar arasında Kandahar ve Kabil vilayetlerinde yaşayan ve genellikle Peştuca konuşmayan Şii Müslümanlar da bulunmaktadır. Örneğin Afganistan'ın eski kralı Muhammed Zahir bu gruba güzel bir örnektir.
3. Etnik farklılıklar nedeniyle bazı Afganlar kültürel olarak baskın bir konuma getirildiklerinde, başka bir etnik kökene ait olduklarını iddia ettiklerinde bu sorunlar daha da belirgin hâle gelmektedir. Örneğin, Afganistan'ın eski Cumhurbaşkanı Babrak Karmel, Peştun kökenli olduğunu vurgularken birçok Afgan onu Tacik kökenli veya Keşmirli bir göçmen olarak görüyordu.

Bahsedilenlere göre Afganistan'da kaç tane etnik grup olduğunu ve nüfuslarının ne kadar küçük veya büyük olduğunu hesaplamak mümkün değildir. Araştırmacıların bu konuyu farklı yaklaşımlarla ele aldıklarını ve bunun da farklı etnik kategorilerle sonuçlandığını unutmamak gerekir. Almanlar tarafından yapılan bir araştırma, yaklaşık 54 etnik grubun olduğunu göstermiştir.⁴⁰⁹ Sovyetler Birliği ile ilgili araştırmalar⁴¹⁰ bu ülkede 200 etnik grubun yaşadığını iddia etmektedir. Dolayısıyla bu konu, Birleşmiş Milletler tarafından da desteklendiği için etnisite her konuda bir kriter veya çözüm olarak ele alındığında akut sorunlar ortaya çıkmaktadır.

2.4.12. Etnisitenin Araçsal Kullanımı

Afganistan'daki etnik grupların neden siyasi denklemlere dâhil edildiği sorusu ortaya çıkıyor. Bu soruyu cevaplamak için tarihsel bir bakış açısına sahip olmamız gerekir. Afganistan adlı bir ülke, 19. yüzyılın sonunda İngiliz Hindistan'ı ve Rusya'nın rakip sömürge güçleri tarafından kurulmuştur. Peştunların yönetici ailesi İngiliz Hint hükümeti tarafından taçlandırılmıştır ve bu jest onların Peştun unsurlarının ulus-devletini desteklediklerini göstermektedir. Bu nedenle Farsça "Afgan" kelimesi "Peştun" kelimesiyle eş anlamlıdır ve Peştuca her zaman Afganistan'ın resmî dili olmuştur. Afganistan tarihi bir Peştun'un bakış açısıyla yazılmıştır. Yönetici ailenin politikasına göre mevcut etnik modeller, kamu dairelerindeki işlere erişmek ve bunları düzenlemek için görevlendirilmiştir. Örneğin Peştunlar, tüm ayrıcalıklara sahiptir ve orduya hâkim olmuştur. Tacikler, ekonomik sektörde ve eğitim kurumlarında istihdam edilirken Hazaralar, genellikle marjinalleştirilmiştir. İnsanların farklı

⁴⁰⁹ Orywal, 1986.

⁴¹⁰ Masson ve Romodin, 1965.

davranışları da etnik stereotipleri oluşturmuştur. Örneğin Peştunlar, militan olarak kabul edilmiş ve Tacikler, "hayırsever" insanlar olarak adlandırılmıştır. Özbekler "acımasız", Hazaralar ise "okuma yazma bilmeyen" ve "fakir" insanlar olarak bilinmiştir. Ulus-devlet yönetimi etnik hiyerarşilere göre oluşturulmuş olsa da şaşırtıcı miktarda etnik çatışma meydana gelmiştir. Ciddi çatışmaların olmamasının ana nedenlerinden biri, başkentteki siyasi meselelerin Afganistan'ın kırsal kesimindeki insanları ilgilendirmemesi nedeniyle kırsal ve kentsel insanlar arasındaki keskin farktır. Bu nedenle etnik köken, Afgan halkı için belirsiz bir kavram olarak kalmış ve kolektif eylemler için bir çerçeve olarak hoş karşılanmamıştır. Sıradan insanlar, hükümetin dayattığı etnik üstünlüğün üstesinden gelmek için siyasi iradelerini ifade etmemişlerdir. Ayrıca Afgan halkı, ulus-devlet paradigmasını ofislerde çalışma hakkı gibi kendi kontrollerinde bulunan kaynaklara erişim için bir anahtar olarak değil, halkın sosyal yaşamına zorla müdahale eden düşmanca bir faktör olarak algılamışlardır.⁴¹¹

1979'dan sonra savaşların başlamasıyla birlikte etnisite, amaçlarına ulaşmak için siyasi-askerî bir araç hâline gelmiştir. Hatta bu savaşlar, İslam'ın komünizme karşı mücadelesi adı altında gerçekleşmiş olsa da Soğuk Savaş paradigmalarına göre savaşan taraflar toplumdaki konumlarını ve statülerini güçlendirmek için etnik yapılarını giderek güçlendirmişlerdir.⁴¹² Komünist yöneticiler, etnik grupları milliyetler yerine yükseltme politikasını kullanarak kendilerine yaklaştıracaklarını ummuşlardır⁴¹³ ve en önemlisi, Abdul Rashid Dostum'un liderliğinde etnik gruplara dayanan milisler yaratmışlardır. Aynı zamanda Pakistan ve İran da çatışmaları artırmak için etnik potansiyeli kullanmıştır. Hizb Vahdat, Şii Hazaralar arasında güçlü bir konuma ve desteğe sahip olan İran tarafından dinî ilişkilere dayalı olarak kurulmuştur. 1980'li yıllarda en eski direniş hareketlerinden biri olan Cemaat-i İslami, Tacik halkının askerî-siyasi adresi hâline gelmiş ve Pakistan, radikal İslam ve Peştun etnik tutumlarını izleyen Taliban grubunu desteklemiştir.

On yıl boyunca askerî ve siyasi eylemlere hâkim olan dört savaşan grubun tamamı (Cemaat Partisi, Vahdat Partisi, Taliban Grubu ve Ulusal Hareket Partisi) de dört büyük etnik grup tarafından desteklenmekteydi. Aynı siyasi partiler, "etnisiteyi" siyasi varlıklarını meşrulaştırma amacıyla kullandılar çünkü İslami, komünist ve kraliyet ideolojisi dâhil diğer tüm ideolojiler toplumsal bağlamlarını kaybetmiş ve kitleleri harekete geçirmek ve siyasi taleplere ulaşmak için bir araç olarak kullanılmamışlardı. Savaşan grupların liderleri, destekçilerini geçmişteki ve günümüzdeki etnik, sosyal ve ekonomik yoksunluklar hakkında bilgilendirdi. En azından iddiaları, "iç etnik grubun" hayatta kalmasının "diğer etnik grupların"

⁴¹¹ Schetter 2002.

⁴¹² Roy, 1986.

⁴¹³ Pstrusinska, 1990.

saldırgan davranışları tarafından tehdit edildiği idi. Militan gruplar, etnik duyguları ve kolektif kaygıyı kullanarak insanlarda kin ve kıskançlık uyandırmaya çalışmaktaydı. Bu savaşan taraflar, her zaman kendi etnik grupları adına devletin ve toplumun ekonomik ve siyasi kaynaklarını talep ederken siyasi taleplerini etnik grubun büyüklüğüne ve yönettikleri topraklara göre gerekçelendirmeye çalışmışlardı. Bu çabalarda çoğu zaman gerçek hislerini kaybetmişlerdi. Savaşan taraflar, askerî eylemlerinde 1992-1994 yılları arasında Kabil'de, 1996-2001 yılları arasında kuzey ovalarında, 1998-2001 yılları arasında Hazarajat'ta ve 1997'de tekrar tekrar etnik temizliğe ve korkunç katliamlara neden olan etnik kökeni kullanmışlardır Afganistan'ın kuzeyinde özellikle Mezâr-ı Şerîf şehrinde.

2.4.13. Etnik Reklamcılığın Kapsamı

Çatışmaların etnikleştirilmesi önemli bir bakış açısına göre sınırlandırılmış ve etnik köken kartı hiçbir zaman açıkça oynanmamıştır. Ancak etnik köken gizlenerek fiilen etnik çatışmalar yaşanmıştır. Bu durumda, siyasi hiziplerin etnosentrizmle uğraştığına ve hiçbir siyasi partinin anayasasında veya kimliğinde belirli bir etnik grupla bağlantılı olmadığına dair daha az kanıt ve belge bulabiliriz. Ahmed Şah Mesud, Burhanuddin Rabbani ve Molla Ömer gibi siyasi liderlerin yayınlanan konuşmaları İslami retoriklerle doludur ve hepsi savaşın etnik boyutlarını ciddi şekilde inkâr etmektedir. Bu politikacılar, kendi partilerini çok etnikli partiler olarak tanımlamaktan asla yorulmazlar. Bu nedenle, asıl nedenin Afganların etnisiteyi ana sorun olarak kullanmaktan kasıtlı olarak kaçınmaları olduğu belirtilmelidir. Halkı harekete geçirmek için potansiyel bir kaynak olarak etnisitenin çok sınırlı olduğu ve düşman partilerin kitlelerin etnik duygularını gizli ve stratejik bir şekilde kullandıkları belirtilmelidir.⁴¹⁴ Aşağıda belirtilen nedenler etnisitenin genelleştirilmesinin önünde ciddi engellerdir:

1. İslam'da büyük dinî değerlerden biri, tüm Müslümanların tek bir cemaatin (ümme) mensubu olmaları ve İslam ümmetinin soy esasına göre birbirinden ayrılmasının İslam ümmeti kavramına aykırı olmasıdır. Bu nedenle, halka açık sloganlar etnisiteyi teşvik etmekten kaçınır ve birçok Afgan, etnisite etrafındaki eğilimin İslami olmadığını düşünür. 1970'ler ve 1980'lerden beri Mücahid hareketlerinde faaliyet geçmişi olan partiler arasında, kamuoyunda her türlü etnik gerilimi şiddetle reddetmişlerdir.
2. 1980'lerde çok sayıda Afgan, komünist rejime karşı direniş nedeniyle başka ülkelere sığınmıştır. Bu durum onların ülkeleri hakkında bilgi ve birikimlerinin artmasına neden olmuştur. Afgan halkının büyük bir kısmı Afganistan'da ulus devletin

⁴¹⁴ Publication Series on Promoting Democracy under Conditions of State Fragility ISSUE 1: AFGHANISTAN

kurulmasını ve devamlılığının sağlanmasını desteklerken Afganistan'ın parçalanması ise belirsiz bir geleceğe işaret etmektedir. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak Afganistan'a müdahil olan taraflar, Afganistan'ın toprak bütünlüğünü sorgulamaktan her zaman kaçınılmaktadırlar. Bu, etnikleştirme çağrılarının stratejik olarak çok sınırlı olduğu anlamına gelir. Afgan halkı arasında etnik meseleleri gündeme getirmenin Afganistan'daki ulus-devleti zayıflatmak için ciddi bir tehdit olduğu ve belirli bir etnik grup için hak iddia etme hakkına sahip olan herkesin yakında bir hain olarak kabul edileceği konusunda güçlü bir fikir birliği olduğu söylenmelidir.

3. Üçüncüsü: Hazaralar dışında Afganistan'daki güç çatışmasına karışan grupların etnik kimlikleri komşu ülkelerde de tanımlanmıştır. Belki Cemaat-i İslami Partisi ve Ulusal İslami Hareket "etnisite" vurgusu yaparsa Tacikistan ve Özbekistan'dan ayrılmaları konusunda bir muğlaklık oluşma tehlikesini hissederler. Ayrıca bu partiler komşu ülkelerle birleşme eğiliminde değildir. Çünkü bu, siyasi özgürlüklerin ve ekonomik ve sosyal kaynaklara erişimlerinin kısıtlanmasına yol açabilmektedir. Ancak Taliban, farklı bir durumla karşı karşıyaydı ve Pakistan'ın Taliban üzerindeki etkisi nedeniyle bu hareket Peştunizm iddiasını açıkça ortaya koyamamaktaydı.
4. Bu partiler, merkezî gücü ele geçirmeye çalıştıkları sürece çok etnikli bir Afganistan'ı yönetme kapasitelerini de göstermelidirler.

Son on yıllarda etkili olan tüm partilerin belirli siyasi taleplere ulaşmak için etnisiteyi bir araç olarak kullandıklarını kanıtlamaya çalıştım. Ancak Afganistan'daki belirli siyasi ve kültürel koşullar, etnik kökenin siyasi talepleri ve askerî seferberliği gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılmasını sınırlamaktadır.⁴¹⁵

2.4.14. Aristokrasinin Hâkimiyeti ve Sivil Toplum Eksikliği

Etnik kökene ilişkin hoşgörü ve ihmal göz önüne alındığında şu soru ortaya çıkıyor: Afgan toplumunda ortak çerçeveler, kimlik ve uygulamalar nelerdir? Genel olarak, Afgan toplumunun yapısının daha küçük sosyal ölçeklere dayanan karmaşık yapılara dayandığı ve bu ilişkinin sosyal yükümlülüklerin gerekliliği ile tanımlandığı belirtilebilir. Bu, etnik grupların ulusal çıkarlardan ziyade aile ve akrabalık ağları içinde olduğu anlamına gelir. Bu nedenle, Afganistan'daki toplumların sosyal yapılarının çok sıra dışı olduğunu ve sosyal bağlamların bir yerden bir yere değiştiğini not etmeliyiz. Örneğin en önemli sosyal otoriteler, köylerde ve

⁴¹⁵ Wak Foundation for Afghanistan (1999).

vadilerde yaşayan insanlar veya tarikatlar gibi belirli dinî inançlara göre yaşayan farklı kabilelere mensup aşiret ve boylarıdır. Toplumsal bağlamların en temel kaynaklarıdır. Bu kaynaklar, modern söylemde lordluk veya himaye olarak adlandırılan siyasi tanımlayıcıları da doğru bir şekilde tanımlar.

Afganistan'ın siyasi yeniden yapılanmasının en önemli sorunlarından biri, bu ülkede aristokrasinin veya hamiliğin hâkimiyeti nedeniyle sivil toplumdan ve siyasi partilerden yoksun olmasıdır. Sivil toplum ve siyasi partiler, Afganistan halkını en çok endişelendiren meseleleri otantik yollarla ele alabilir. Görünüşe göre Afganistan'daki mevcut sosyal faaliyetler kısa vadelidir ve bunların sürdürülebilir bir yönü yoktur. Sürekli savaş koşulları ve artan güvensizlik, "hayatta kalma ağları" adı altında örgütlü lordluk/hamilik biçimlerinden biri olarak tanımlanabilecek küçük topluluklara katılma ihtiyacını vurgulamaktadır. Savaş ağaları, çatışan hizipler ve yıkıcı çatışmalar Afgan halkını dinî, etnik ve soy gruplarına böldüğünde bu tür hayatta kalma ağları oluşturmanın gerekliliği güçlü bir şekilde hissedilmiştir. Siyasetten ekonomiye, eğitimden kültür dernek ve kuruluşlarına, hatta sözde sivil toplum kuruluşlarına, ulusal ve uluslararası kuruluşlara, menfaat sağlayan kuruluşlara kadar her alanda güvensizlikler gün geçtikçe yayılarak hegemonyasını güçlendirmiştir. Bu nedenle tüm bakanlıklar, sivil toplum kuruluşları veya siyasi kuruluşlar genellikle yalnızca baskın bir efendiler grubu tarafından işgal edilir ve kontrol edilir.⁴¹⁶ Buna iyi bir örnek, Afganistan hükümetinin Tacik halkının kontrolü altında olmayıp Panjshiri lordlarından oluşan bir ağ tarafından işgal edilmiş olmasıdır. Pençşiri olmayanların da sistem bünyesine dâhil olduğu bir gerçektir ancak daha yakından bakıldığında bu yetkililerin birçoğunun aile akrabalığı veya diğer yöntemlerle baskın Panjshiri ağıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Örneğin Ocak 2003'e kadar İçişleri Bakanı olan Taj Mohammad Wardak, Panjshiri liderlerinden Yunus Kouni ile eski Enformasyon Bakanı Seyed Makhdoom Rahin'in yeğeniyle evli olan Peştun asıllı bir kişidir. Arap olan Wardak'ın Panjshiri'den de bir eşi vardır.

2.5. Afganistan'da Demokratikleşme

2.5.1. Demokratikleşme Süreci

Afganistan'ı yapılandırmacı teori, aktivist perspektif, küreselleşme teorisi ve son olarak karmaşık toplumlarda demokratikleşme teorisinin teorik çerçevesinde bahsedilen dört farklı modele dayanan teorik perspektiflere göre ele aldığımızda ne yazık ki hiçbirinin etkili olmadığını görürüz. Öyle ki Martin Lipset'in yapısal reform ve özellikle ekonomik kalkınma

⁴¹⁶ Azerbajani-Moghaddam vd. 2002

vurgusuyla ortaya koyduğu yapısalcı teoride Afganistan sistem içinde yapısal reform alanlarını, özellikle ekonomik kalkınma alanını bulamamıştır. özellikle bu teorik modelden büyüme ve refah ve ekonomik zeminini sağlamaktır.. Dunquart Rostow'a göre, yeni demokratikleşme dalgasının bir sonucu olarak ortaya çıkan aktivizm teorisine göre, siyasi aktörler sosyal ilişkileri ve etnik kökenleri nedeniyle yerlerini alamamışlardır ve pratikte aktivizm çözümü etkisiz hâle gelmiştir. Modernleşme teorisi, demokrasinin sadece mevcut durumu ele alabilir ve demokrasileri başlangıç aşamasında açıklayamaz.⁴¹⁷

Aynı şekilde, küreselleşme teorisi, Samuel Huntington'ın devlet-ulusların merkezî rolünden ve demokratik yapıların genişlemesinden sonra hayatta kalmalarından bahsettiği görüşüdür. Demokratikleşmeyi küresel etkileşimlerin doğasında ve mekanizmasında kök salmış küresel bir dalga olarak vurgulayan Emmanuel Wallershtan'dır. Fukuyama, küreselleşmeyi ulusal toplumların liberal demokrasiye doğru hareketi olarak görmektedir.

Afganistan'daki bu demokratikleşme süreci, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'nde meydana gelen terör saldırılarının ardından dünyanın demokratik dünyayı savunmak için terörle mücadele arayışına girmesine ve bu da Afganistan'da liberal demokrasi modeline sahip yeni bir hükümetin kurulmasına yol açmıştır. Bununla birlikte demokrasinin kurulması ve devamı, yukarıdaki üç teorik modeli de işe yaramaz hâle getiren katı sosyal engellerle karşı karşıya kalmıştır. Sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik durum ve faaliyete göre orta sınıfların oluşumu ve halkın katılım kültürü ile uyum oluşmamış ve bu ülkenin geleneksel siyasi liderlerinin çabalarına rağmen bir çıkmazla karşılaşmıştır. Modernite projesi kapsamında demokratikleşme tartışması da modernleşme ile ilgili olarak tamamen yabancı bir durum ve atmosfer, geleneksel dinî normlarla çatışmış ve çıkmaza girmiştir. Durumu anlamak için demokrasinin arka planına ve demokrasinin kuruluş sürecine kısaca göz atılmıştır.

2.6. Afganistan'da Demokrasinin Geçmişi

20. yüzyılın başlarına kadar Afganistan'ın yönetimi, her zaman kralların ve emirlerin arzu ve isteklerine göre şekillenmiştir. Hatta Amir Abdul Rahman Khan'ın zamanına yani 1880 yılına kadar kelimenin tam anlamıyla hükümet yoktur ve Rusya ve İngiltere'nin baskıları nedeniyle Afganistan gerilimlerden, sosyal çıkmazlardan ve siyasi gelişmelerden doğmuştur. Aynı zamanda demokrasinin yapısal temellerinin olduğu iddia edilemez. Sözde demokrasi süreci ilk kez demokrasi olarak bilinen dönemde (1963-1973) şekillenmiştir ki hiçbir söylem mevcut durumun koşullarını bulamamıştır.

⁴¹⁷ Bashiriyeh, 2008: 17.

Bu dönemde demokratikleşme, çoğunlukla resmî bir şekilde ve tepeden tırnağa dünya durumunun etkisiyle sadece saray içinde gerçekleşmiştir ve Batı'dan ithal bir şey olarak görülmüştür. Afganistan'da egemen gelenekler ve demokrasi için sağlam bir temel olmadığı için, siyasi partiler ve akımlar demokratik eğilimler yerine etnik, geleneksel dinî söyleme ve otoriter yapılara yönelmişlerdir.⁴¹⁸

2.7. Afganistan'da Demokrasi Kurma Süreci

11 Eylül 2001'de, New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kuleleri yerle bir edilmiş ve beş binden fazla insan hayatını kaybetmiştir. Amerika, müttefiklerinin desteği, uluslararası meclisler ve 1368 ve 1373 sayılı Güvenlik Konseyi Kararları ile 7 Ekim 2001 günü Taliban'a karşı saldırılarına başlamıştır. 13 Kasım'da 2001 başkent Kabil, 7 Aralık'ta 2001 Taliban'ın merkezi Kandahar düşmüştür.

Taliban'ın devrilmesinden sonra en önemli konu Afganistan'daki iktidar boşluğunu doldurmaktır. Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden sonra yaşanan acı deneyimden kaçınmak için ABD ve uluslararası toplum, Afganistan'da geniş temellere sahip meşru bir hükümet kurmaya çalışmıştır. Almanya'nın başkenti Bonn'da Taliban dışında Afganistan'ın tüm siyasi ve askerî akımlarının katıldığı bir toplantı yapılmış ve Bonn Anlaşması'na dayalı olarak demokratik bir hükümetin kurulması için takvim başlamıştır.⁴¹⁹

Demokratikleşme sürecinin karşı karşıya olduğu tehlikeler ve zorluklar, geçmişte kuruluşunun başlangıcında olduğu gibi şimdi de aynıdır. Öyle ki Taliban'ın diyalogunun boşluğunda oluşan Ben-Fadi toplantısının ardından yeni hükümetin göreve başlamasından bu yana uluslararası toplumun desteğiyle demokrasinin kurulması için zemin hazırlanmıştır.

BM raporuna göre, seçimlere katılanların yaklaşık yüzde 70'ini oluşturan yaklaşık 8,1 milyon kişi katılmıştır. Seçmenlerin yüzde 40'ı kadındır. İran ve Pakistan'da yaşayan yaklaşık 300.000 ila 400.000 göçmen de oy kullanmıştır. Hamid Karzai oyların yüzde 55,4'ünü alarak kazanmıştır.⁴²⁰ Sonraki seçimlerin istatistikleri, demokrasi umudunun zirvesinden düşmüştür. Öyle ki 2009'da altı milyondan az kişi oy kullanmış ve 2014'te bu sayı biraz artmıştır, yani 6.592.000 seçmen olmuştur. Afganistan'daki demokratikleşme sürecine halkın güven duymamasının bir sonucu olarak, 2019'un son seçimlerine halkın katılım oranının altıncı seçimlerde oy kullanma hakkı bulunan 9,6 milyon kişiden yaklaşık 2.592.000 kişi olduğu düşünülmektedir.

⁴¹⁸ Waazit, 2013.

⁴¹⁹ Musamim, 2020.

⁴²⁰ Musamim 2020.

Lipset; ekonomik zenginliğin ve eğitimin gelişmesine, yüksek düzeyde kâr yaratılmasına, kentleşmenin genişlemesine, kitle iletişim araçlarının güçlenmesine ve demokrasinin gerçekleşmesini sağlayacak siyasi çatışmaların yumuşamasına yol açacağına inanmaktadır. Dolayısıyla güvenlik, ekonomik ve sosyal durumun istikrarlı bir şekilde ilerlememesi Afganistan'da demokratikleşmenin başarısızlığına işaret etmektedir. Lipset'in inandığı gibi çevre ve rantıye, hükümetin iç kaynaklarına (yabancı ülkelerin ekonomik yardımına bağlı) ekonomik bağımlılığın olmaması, bu çözümün zorluklarından biri olarak kabul edilir.

Afganistan'da demokratikleşmenin önündeki engeller şunlardır:

Kabile sistemi, aşiret yapısı, tüm Afgan aşiretleri arasında baskın ve yaygın bir yapıdır. Kabile sistemi, ailenin temeli ve patrimonial ilkeye dayanmaktadır. Aile, kabilenin merkezî çekirdeğini, geniş ailenin başında bir erkeğin olduğu ve altında çok sayıda ailenin hiyerarşisini oluşturmaktadır. Geniş aile üyelerini de içine alan kişilerin ve bu hiyerarşinin, geleneksel toplum modeline ve herkesin kendini ailenin onur ve haysiyetini korumakla yükümlü gördüğü aile asabiyetine bağımlılık ilkesine dayanmaktadır.

Ailenin değer sistemi, küçüğün yaşlıya itaati ve saygısı, şeriflerin aile üyelerinin çıkarlarını ve onurunu savunma taahhüdü ve herkesin ortak ekonomi için ortak çabası ilkelerine dayanmaktadır. Yakın aileler, Malik başkanlığındaki bir klan oluşturur ve birkaç klan, lideri Khan olarak adlandırılan bir klan oluşturur.

Khan'ın ailesine Khan Khel denir; mülkler genellikle asil, zengin ve nüfuzlu aileler arasından seçilir ve Khan, mülkler veya hükümet tarafından seçilir.⁴²¹ Böylesi bir kültürler arası değer yapısı, istisnasız çoğu kırsal kesimde yaşayan Afganistan'ın hemen hemen tüm farklı kabile ve aşiretlerini kapsamaktadır. "Peştunvali, bir kabile toplumundaki üyeler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir dizi yasa ve gelenektir".⁴²² Peştun aşiretlerinin âdetlerinde aşiretlerin (Pur Oghani) talepleri katı bir şekilde uygulanır ve hiç kimsenin buna karşı çıkma gücü yoktur.

Demokrasiye geçiş için gerekli bir koşul olarak sınıf gücü, devlet gücü ve uluslararası güç yapısındaki temel değişiklikleri vurgulayan yapısal teoriye göre, Afganistan'daki azınlıkların çok-etnik yapısı demokrasiye giden yolu tıkamıştır. Yaygın feodalizm yerine devletin etkisi altındaki küçük toprak sahibi sınıfların varlığı, demokrasiye katılımın ve ilerlemenin yolunu tıkamıştır. Bir insan, bir etnik gruba ait olmakla aynı yoksunluğu yaşar.

Kabilenin sosyal sisteminde bireysel taleplerin seviyesi, ailelerin tavanını ve kabilenin çoğunluğunun sınırını aşmaz; kabile sisteminin desteği iki şeye dayanır: Jirga ve etnik sosyal

⁴²¹ Arefi, 2002: 151.

⁴²² Arefi, 2002: 152.

düzenlemeler. Peştunvali'ye göre aşiretlerin birbirleriyle olan sosyal ilişkileri, siyasi şartlar veya bir tehdit görünümü gibi özel şartlara tabidir ve bunun iki türe yol açtığı tespit edilmiştir: rekabet ve savaş. Siyasi ayrıcalıklar ve iktidara erişim üzerine iki iş birliği, ortak bir düşmanın varlığına veya başka bir etnik gruba ait etnik aidiyet duygusuna dayalıdır.

Afganistan'daki aşiret sistemi, ulusal kimlik yerine etnik kimliğin sınırlı sınırları olan küçük kimliklere hapsedilen ve aşiret yapılarında halkın kararları yerine sadece hanların görev yaptığı geçmişin geleneksel yapısının devamı olarak bilinmektedir. Siyasi, sosyal, kültürel kararlar veren, hukuki ve hatta ekonomik kararlar alan ağalar ve mal sahipleridir. Bu nedenle, Klaus Ufe'nin karmaşık toplumların ana özelliği olarak adlandırdığı şekliyle Afgan toplumunun esnek olmaması, kabile yapısının ötesinde siyasi katılımı reddetmiştir. Demokratik eylemlerin alanı daralmış, demokratikleşme zemini elinden alınmış, böylece yeni hükümetin kuruluşundan bu yana yirmi yıl geçmesine rağmen Afganistan'da demokrasiyi destekleyen modern yapıları ne yazık ki uygun ortamı oluşturamamıştır. Bu yirmi yıl boyunca halkın üç cumhurbaşkanlığı seçimine katılımının istatistiklerine ve rakamlarına bakıldığında düşüş eğilimi olduğu görülmüştür. Öyle ki 2004'te seçmenlerin yüzde 70'inin yüzde 8,1'i katılmış, 2009'de 6 milyon 2013'te 6,6 milyon oy kullanılmış ve son olarak 2018'de 9 milyonu uygun seçmen olmak üzere 2,6 milyondan az oy sandıklara atılmıştır.

2.7.1. Gelenekler

Afganistan, gelenekçiliğin zirvesinde olan bir ülkedir. Afganistan'daki gelenekler, genellikle dinî değerlere ve inançlara dayanan kutsal değerlerdir ve çoğu durumda kabilecilik, kadercilik, ataerkillik ve kabile yargılarına itaat gibi din dışı geleneklerin geleneksel bir yükü olmuştur.

Bu nedenle az gelişmiş toplumlara özgü gelenek, görenek, alışkanlıklar vb. Afganistan'da belirgin bir şekilde sergilenmektedir. Afganistan, kültürel olarak çok karışıktır. Peştun etnik kuşağı, aile içi ve kabile dışı ilişkileri yöneten iyi tanımlanmış gelenek ve göreneklerle çok geleneksel bir kabile kültürüne sahiptir.⁴²³ Gelenekler, Afganların sosyal ahlak ve yaşam tarzlarında kök salmış ve binlerce yılda oluşmuştur.⁴²⁴ Afganistan tarihî kaynaklarında âdet olmuştur.

Yapısal teoriye dayanarak Afganistan'daki baskın geleneklerin ve bunun demokratikleşme sürecine etkilerinin tartışılmasını takip edebiliriz. Bu nedenle Afganistan'ın aşiret bağlamı ve gelenekçiliğin egemenliği ve dinin katmanlı yorumları, demokratik sürecin

⁴²³ Marsden, 2008: 27.

⁴²⁴ Rasouli, 2006: 113.

ciddi muhalifleridir. Din adamları (maulvis ve Sufi aileleri) ile iktidar arasındaki bağlantı, geçmişte insanları siyasi meselelerle uğraşmaktan alıkoymuştur.

Dinin siyasallaşması dinin köktenci yorumlarına neden olmuştur. Afgan halkının demokrasi anlayışı ve demokratikleşme süreci çok sıgıdır. Bu ülkede demokrasi, Batı'nın kendi ülkelerine ithal ettiği bir ürün olarak görülmektedir. Afganistanlı din âlimlerinin demokrasi ve modernite konusunda ciddi bir hassasiyeti vardır, sözleri Afganistan kanunlarını aşmakta ve vacip sayılmaktadır.

Çoğunlukla dinî inançlar ile kabile geleneklerinin birleşimine dayanan geleneğin konumu, Peter Marsden'in yazdığı gibi güçlü bir konuma sahiptir: "Afganistan'daki insanların inancı, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, bir kombinasyondur. hurafeler, ruhlara inanç, azizlere tapınma, tasavvuf ve din konuları düzenlenmiştir. Bu nedenle İslam, İslam hakkındaki belirli inançlar ve Peştunvali gibi kabile gelenekleri ile karıştırılmıştır."⁴²⁵ Çarlık Rusyası ve İngiltere'nin İran'ın batısından olduğu kadar kuzeyden ve güneyden gelen baskıları, Afganistan'ın geleneksel toplumundaki Şii dinini daha İslami ve özellikle daha Sünni kılmıştır. Bu ülkenin farklı etnik grupları arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak bu ülkenin tüm farklı etnik gruplarında var olan bu tür geleneksel değerler, tarihsel gelişmelerin her aşamasında ana etki faktörlerinden biri olarak rol oynamıştır.

Afganistan'daki dinî kavramların ve işlevlerin çokluğu, bu farklı kavram ve mezheplerin çoğunun siyasi hareketler hâline gelmesine neden olmuştur ve Taliban, geleneksel köklerden ziyade geleneksel köklere dönüş" olan dini-siyasi köktencilik akımının türünün seçkin bir örneği, modern yöntemlerin bir modelidir.⁴²⁶

Din âlimlerinin Afganistan'da derin bir etkisi olmuştur. Din bilginleri arasında herhangi bir tutarlılık ve hiyerarşi bulunmamasına ve çoğunlukla din adamlarının konumlarının resmî olmayan tanımlara dayanmasına ve Molla, Mevlevi ve Müftü isimlerine ayrılmasına rağmen Mollalık makamının en alt mertebesi olan makam, ardından Mevlevilik ve en üst mertebesi Müftülüktür. Mollaların çoğu resmî olmayan yerel okullardadır ve bazıları Deoband ve Hayber Pakhtunkhwa'daki dinî okulların öğrencileridir.

1950'lerin ortalarında Afganistan'da din adamlarının idaresinde on beş bin cami vardı. Gelenekçi din adamları, yeniliklere karşı toplumun dinî ve geleneksel kimliğini savunmuşlardır.⁴²⁷ Bu grubun Afganistan'daki renkli varlığı, onlar için dinî ve siyasi otorite oluşturmuş; ulemanın siyasi sistemle olan bağı 1961 yılına kadar ulemaya fayda sağlamış ve bu grubu oldukça etkili kılmıştır. Cihatçı partilerin çoğunluğunun kökleri din adamlarına ve din

⁴²⁵ Marsden, 2008: 118.

⁴²⁶ Rasouli, 2006: 125.

⁴²⁷ Arefi, 2015: 129.

bilginlerine kadar uzanmaktadır. Bu nedenle önce cihatçı partilerde İslamcılığın zirveye ulaştığını, ardından Taliban hareketinin oluşumunu ve Afganistan'daki hâkimiyetini hatırlayabiliriz.

Hafız Mansur şöyle yazar: "Afganistan'daki yanlış dini okumaların etkisi, bu ülkenin modernleşmeyi başaramamasına neden oldu." Onun bakış açısına göre, "Afganistan'ın modernleşmesi ve gelişmesi için her şeyden önce dinî fikirlerin yeniden inşası ve modernizasyonu yapılmalıdır. Çünkü bu inançlar değişmedikçe insanların yaşamları değişmeyecek ve gelişme olmayacaktır."⁴²⁸ Afganistan'da Taliban, laiklerin yarattığı yolsuzluk ve yıkımla dolu yıkıntılar üzerinde Allah'ın kendilerine ilahi bir hükümet kurma emrini verdiğini iddia etse de böyle bir dileğin gerçekleşmesi çok şüphelidir.⁴²⁹

Ayrımcılık ve adaletsizlik, demokrasinin ana aktörleri olarak siyasi elitlerin rolü teorisine dayandırılmış; ne yazık ki demokratikleşme yolunun kapanmasına dikkat çekilmiştir. Afganistan'daki ayrımcılığın içsel değişkeninin, 18 Haziran 1747'de Ahmad Shah Abdali tarafından Peştun kabilelerine mensup savaşçıların bir araya gelerek bir tür etnik birlik oluşturduğu Abdalian hükümetinin kurulması zamanına kadar uzandığı söylenebilir. Bu kabilelerin birleşmesine ve bir hükümetin kurulmasına öncülük etmek ve bu ülkede yaşayan diğer etnik gruplara ve diğer dillere karşı ayrımcılık da bu dönemden itibaren başlamıştır.

Amir Abdul Rahman Khan tarafından 1880'den bugünkü Afganistan'ın yaratılması sırasında zirveye ulaşmış ve hatta bazı insanların orijinal anavatanları olarak kabul edilmeyen topraklara yerleştirilmesi, diğer etnik ve dilsel grupların bastırılmasına yol açmıştır. Aynı zamanda diğer etnik, dilsel ve dini grupların ve azınlıkların bastırılmasını da içeriyordu. Bu sürecin dışsal faktörü, 19. ve 20. yüzyıllarda belirli bir etnik ve dilsel gruptan sömürge ülkelerin diğer gruplarına, özellikle İngiliz ve Ruslara karşı bir dizi doğrudan müdahalesine ve eskilere karşı savaşların yoğunlaşmasına kadar uzanmaktadır. Pakistan ve Arapların doğrudan desteğiyle Afganistan'da Sovyetler Birliği, Afganistan'daki savaşlar sırasında bu tür etnik desteğin olabildiğince yoğun olduğu ve daha yoğun ve dinî olarak farklı etnik ve dilsel cephelerin desteğinde bile eşitsizliğe neden olduğu tespit edilmiştir. İran da dâhil olmak üzere bahsedilen ülkeler tarafından daha az ölçüde gerçekleşmiştir. Taliban'ın yükselişi sırasında Pakistan'ın bu gruba yalnızca etnik, dilsel ve dinî üstünlüğü nedeniyle verdiği sarsılmaz destekle ayrımcılığın ve bunun sonucunda toplumsal eşitsizliğin doruğa çıkmasına zemin hazırlamıştır.

⁴²⁸ Mansour, 2013: 91.

⁴²⁹ Rasouli, 2006: 11.

Afganistan Araştırma ve İnceleme Birimi'nin (AREU) araştırmasına göre bir grup uzman, bu ülkedeki demokratikleşmenin sonucunu şu şekilde sunmuştur: "Demokrasi, herkesin temel haklarının olduğu halkın hükümeti demektir ve onun tarafından korunur. "Demokrasi güvenlik, eşitlik, yeterli gıda ve sanitasyon ve kadın haklarını içerir." Bu sorunlar nedeniyle Afganistan'da demokrasi yoktur, var olan sadece demokrasi sloganlarıdır.⁴³⁰

Afgan toplum yapısının etnosentrik ya da "etnosentrik siyaset"⁴³¹ olması nedeniyle diğer etnik gruplara karşı ayrımcılığa ve üstünlük duygusuna neden olmaktadır. Afganistan dediğimiz gibi çok etnikli bir ülkedir. Toplumsal eşitsizlik onu en kötü biçimde yaratır. Politikacıların sosyal kökeni kabiledir ve tutarlı bir kültürel ve entelektüel bağımlılık vardır. Buna göre gücün zirvesindeki etnik seçkinler, toplum yapısında tepeden tırnağa örgütlü ayrımcılığın ve adaletsizliğin büyümesine neden olmuştur. Devlet dairelerinde özellikle bakanlıklar düzeyinde ayrımcılık şiddetle devam etmektedir. Yükseköğretim kurumlarına girişte ve güvenlik kurumlarında ayrımcılık sistematik olarak yapılmaktadır.

2.7.2. Yoksulluk ve Az Gelişmişlik

Afganistan'ın yoksulluğu ve az gelişmişliği, Afganistan'ın İngiltere ve Rusya'nın yanında bir ülke olarak bağımsızlığından komünist devrime kadar devam eden uzun köklere sahiptir. Toplumun istikrarının bozulmasına neden olan savaşların ortaya çıkması ve otuz yıl gibi uzun bir süre içinde bu ülkenin tüm ekonomik temellerini kaybetmesi ve Afgan vatandaşlarının diğer ülkelere, Afganistan'a büyük göç dalgası nedeniyle gelişmekte olan bir ülkeden kalkınma düşünürlerinin analizlerine göre az gelişmiş ve yoksulluğun arttığı bir ülkeye dönüşmüştür. Ayrıca Afganistan'ın geleneksel toplum yapısında modernleşmenin ve siyasi gelişmenin önündeki en büyük engellerden biri olarak görülen geleneksel kabile kültürünün varlığı da görülmektedir.⁴³² Afganistan'ın iç savaşlardan önceki yoksulluğunun ve geri kalmışlığının başlıca etkenleri, coğrafi ve çevresel etkenler gibi görece sabit olan ve değişen siyasi etkenler olmak üzere iki ana etken olarak değerlendirilebilir. İlk BM İnsani Gelişme Raporu'na⁴³³ göre, en düşük yaşam beklentisine sahip on ülke Afganistan, Etiyopya, Somali ve Çad'dır.⁴³⁴

Afganistan'daki tarihsel güç mücadeleleri, bugünün sahadaki çatışmalarına zemin hazırlamıştır. Son yıllarda kuraklıklar, zenginlerin su ihtiyaçlarını fakirler pahasına karşılamasıyla eşitsizliği artırmıştır. Ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin ve göçmenlerin evlerine dönüşünün devam etmesiyle birlikte ülkenin toprak ve su kaynakları azami ölçüde

⁴³⁰ Afganistan Araştırma Birimi, 2018.

⁴³¹ Sajjadi, 2001: 41.

⁴³² Sajjadi, 2001: 235.

⁴³³ BM İnsani Gelişim Raporu, 1990.

⁴³⁴ Motheghi, 2009: 326.

kullanılmış ancak ihtiyaçların tamamını karşılayamaz hâle gelmiş ve doğal olarak insanları öldüren koşullar yaratılmıştır. Büyülü haşhaş bitkisi onu hazır ve umutlu hâle getirmiştir.

Ekonomik büyümeyi, kentleşmenin yaygınlaşmasını, eğitimin gelişimini, iletişimi ve bu göstergelerin demokrasinin yaygınlaşması ile ilişkisini vurgulayan modernleşme teorisine dayanmaktadır. Ancak Afganistan'daki gerçeklere bakıldığında Afgan vatandaşlarının yoksulluğu ve kıtlığı kontrol edilemez düzeydedir. İstatistiklere göre Afganistan'ın kişi başına düşen geliri 2019'da 2202 dolara ulaşırken 2017'de yoksulluk sınırı yüzde 54 olmuştur. %98 ithalat ve kişi başına düşen gelirin çok düşük olması nedeniyle 2010 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nda 182 ülke arasında 181. sırada yer almıştır. Yakın zamanda yayınlanan istatistiklere göre, Afgan halkının yüzde 93'ünün günde 2 dolardan az parası vardır. Korona virüsünün dünyada özellikle Afganistan'da yayılması nedeniyle elde edilen istatistiklere göre tehlikesi öngörülemez ve sonuçları geniştir. Bu raporda önemli olan, gelirdeki azalma ve artış nedeniyle bu raporda uyarıda bulunulmasıdır. Gıda ve diğer hayati ev eşyalarının fiyatlarında, yoksulluk içinde yaşayan Afganların oranı 2017'de yüzde 55'ten 2020'de yüzde 61-72'ye çıkabilmiştir.⁴³⁵

2.7.3. Coğrafi Faktör

Burada coğrafi bir faktör olarak önemli olan, bunun Afganistan'daki yoksulluğun ve az gelişmişliğin yayılmasını nasıl etkilediğine bakmaktan daha fazlasıdır.

1. Kara ile çevrili olması: Afganistan'ın fakir bir ülke olduğuna şüphe yoktur, bu nedenle ülkenin yoksulluğu coğrafi çevre ile açık bir uyum sergilemektedir. Çünkü 19. yüzyılda Afganistan adlı bir ülkenin oluşumu, Afganistan'ın stratejik hedeflerine dayanmaktadır. Çarlık Rusyası ve İngiltere'nin iki sömürge ülkesi olduğu için Afganistan coğrafyası bu ülkenin gelişmişlik açısından en büyük zorluğu sayılmaktadır. "Tarihsel olarak ülkemiz için belirli sınırları olan bir yer arıyor olsak da eski Afganistan'ın çoğu bölgesi karalarla çevriliydi ve denize ulaşmak her zaman hem yerel hem de iç yöneticilerin ve gelenlerin hedefi olmuştur."⁴³⁶
2. Tarımsal az gelişmişlik ve ekonomik sermaye eksikliği: Afganistan topraklarının yaklaşık %80'i dağlık, çöl ve yarı çöldür. Ülke topraklarının yaklaşık yüzde 15'i tarıma uygundur ve neredeyse yarısı ekilidir. Ancak Afganistan bir tarım ülkesidir ve nüfusun beşte dördü tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Mevcut arazinin üçte ikisi mevsimlik olarak ekilmektedir. Afganistan'ın çoğu yerinde iyi

⁴³⁵ İnsani Gelişme Raporu, 2020.

⁴³⁶ Khavari, 2012: 113

toprak var ama yeterli su yoktur. 1963 yılına ait resmî istatistiklere göre bu ülkede tarım arazisinin 14 milyon hektar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bunun sadece 7807.000 hektarı kullanılmaktadır, 5031.000 hektarı sulanan ve 2490.000 hektarı, yağmurlara bağlı olduğu anlamına geliyor. Verimliliği yağışa bağlıdır ve yağışın az olduğu yıllarda ürün vermez.⁴³⁷

Başlıca tarım ürünleri ve üretim miktarları: Buğday, pirinç, arpa, mısır (sorghum), baklagiller, pamuk çekirdeği, ay çekirdeği, susam, şeker pancarı, meyve, sebze ve şeker kamışı Afganistan'daki başlıca tarım ürünleri olarak sayılabilir. Üretim miktarları şu şekildedir: Buğday 1.500.000 ton ila 1.700.000 ton, mısır 200 bin ton, tahıl 2100 bin ton, pirinç 300 bin tondur. Ekili tarım arazileri 30 bin kilometrekareden fazladır. Meralar, yaklaşık 30 bin kilometredir. Orman, yaklaşık 17 bin kilometre ve diğer araziler, yaklaşık 30 bin kilometrekaredir.⁴³⁸

2.8. Afganistan'da Bir Demokrasi için öneri

2.8.1. Karamsar Demokrasi Görüşü

Afganistan'da yerelcilikten otoriterliğe kadar uzanan karamsar bir demokrasi görüşü hâkimdir. Bu konuda iki hususa dikkat ederler, demokrasinin gerçekleşmesinin önündeki belirli sosyal ve ekonomik koşullar nedeniyle karşılaşılan zorluklar ve engeller ve ardından modernleşme sürecinin başlangıcında var olan olumsuz sonuçlar demokrasinin daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Durum ve çatışmalar düzeyine yayılmıştır. Ekonomik, sosyal, güvenlik, sağlık ve eğitim koşulları ülkede demokratikleşmenin önündeki başlıca engellerdendir. Bugün Afganistan'da demokrasinin gerçekleşmesi, hükümetin doğası ve karakteri ile ilgilidir. Doğal olarak geniş bir tabana sahip olmayan ve toplumun ezici çoğunluğunun çıkarlarını temsil etmeyen bir hükümet, Afganistan İslam Cumhuriyeti hükümetinin yapısı doğası gereği derin iç çelişkilere tabidir.

Güvenlik ve ekonomik büyüme olmadan insani gelişme olmaz. Afganistan'ın temel sorunları arasında yolsuzluk, askerî saldırı ve yetersiz güvenlik durumu yer almaktadır. Uluslararası toplum da demokrasinin tesisi ve uygunsuz güvenlik koşullarının yaratılması konusunda hemfikir değildir. Uluslararası toplumun taahhüt düzeyi, demokrasinin kurulmasını değil; yalnızca çatışma koşullarını güçlendirir.⁴³⁹ Afganistan'daki demokrasiden gördüğümüz, hasta kitlesel bir demokrasidir. Çözüm, gücü yerel düzeyde kontrol etmek ve bölmektir. Birçok

⁴³⁷ Yazdari, 2009: 76.

⁴³⁸ Yazdari, 2009: 53.

⁴³⁹ Shafiei ve Iqbal, 2009: 208.

siyasi teori, yerel kontrolün önemini ifade etmiştir. Robert Putnam'ın demokrasilerde kamuoyunun boş yerini kınayan örneği, gücün mümkün olduğu kadar ademimerkeziyetçi hâle getirilmesiyle bunun daha küçük ve yerel bir düzeyde uygulanması gerektiğini öne sürmektedir. Gordon Tulk, birçok hizmetin yerel düzeyde sağlanabileceğini, daha küçük düzeylerde hükümetin baskın düzeyleri hâline gelebileceğini söyler. John Dewey de şöyle yazmaktadır: "Demokrasi, bireylerle yüz yüze temasla toplumun yerel düzeylerinde başlar." Afganistan'da demokrasiye ulaşmak için kentsel ve kırsal alanlarda güç oluşturulmalıdır.⁴⁴⁰

Diğerleri, Afganistan'da önce siyasi istikrarı sağlamak, ardından ekonomik büyüme, kentsel yaşamın gelişimi, eğitim altyapısının temelleri ve modernitenin diğer bileşenleri adına zemin hazırlamak için var olması gereken otoriter bir rejime inanmaktadır. Suudi Arabistan, Türkiye, Mısır gibi ülkelerin sonunda demokrasiye götürmesiyle siyasi otoritenin gölgesinde siyasi istikrar oluşturulabilir ve modernleşmenin başarısızlığı önlenir. Afganistan'daki daha radikal modeli uygulayan, geçmişte Nadir Han olan Abdul Rahman Han Emirliği ve 20. yüzyılın sonlarında ülke içindeki etnik grupları bastırarak en azından küresel güvenliği getiren Taliban Emirliği'dir.

2.8.2. İyimser Görünüm

Afganistan'daki demokrasiye ilişkin iyimser görüş, liberalizm ve asgari değerler perspektifindedir. Afganistan'ın acılarının şifası, çoğulcu tutumların ve ulusal çıkarlarla uyumlu çözümlerin kurumsallaşmasındadır. Özgürlük, siyasi gelişme, katılım, eşitlik, çoğulculuk ve vatandaşlık hakları gibi demokratik değer ve ilkelerin tümü bağlayıcıdır ve belki de Afgan toplumundaki çeşitliliğin ve çoğulculuğun yönetimi için gereklidir.⁴⁴¹ Aksi takdirde, gücün yoğunlaşmasıyla otoriterlik olmaya devam eder ve gücün artık bir ulusu temsil eden birkaç kişinin elinde toplanması diğer ulusların büyük bir memnuniyetsizliğine neden olur.

Etnik gruplar arasında hoşgörü sahasının açılması otomatik olarak bireysel özgürlüğe zemin hazırlar ve bu aynı zamanda gücün ademimerkeziyetçiliği ile de bağlantılıdır. Kamusal ve özel alan ayrımı da demokrasinin göstergelerinden biridir. Liberalizm, her zaman hayatın kamusal ve özel alanları arasında bir sınır çizer. Özel alanı kutsal, saygın ve siyasi gücün müdahalesinden korunan bir alan olarak görür. Kamusal ve özel alanların ayrılması, etnik grupların ve azınlıkların özel alanda etnik ve kültürel kimliklerini korumaya çalışabilmeleri ve kamusal alanda hareket edebilmeleri ve kamuya dayalı toplu ve siyasi kararlar alabilmeleri açısından Afganistan toplumu için önemlidir.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Shafiei ve Iqbal, 20209: 212.

⁴⁴¹ Asia Foundation, 2007.

⁴⁴² Shafiei ve Iqbal, 2009: 215.

Demokrasinin gerçekleşmesinin diğer önemli konularından biri de insan haklarının korunmasıdır. "İnsan hakları ile demokrasi arasındaki ilişki ne bir eşitlik ilişkisi, ne bir zıtlık ilişkisi, ne de genel ve özel bir ilişkidir. Bunların oranı mutlak genel ve özel orandır, yani insan hakları dairesi daha geniş, demokrasi dairesi ise daha küçük bir dairedir.⁴⁴³ İnsan haklarına dayalı demokrasi, Afganistan'ın özel sosyal ve siyasi durumunu yönetmek için ana modellerden ve çözümlerden biridir. Bu bağlamda, geçici hükümet döneminde kurulan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu, artık Afganistan genelinde temsil edilen güçlü bir kurum hâline gelmiştir.⁴⁴⁴

Hükümet modernleşmesinin ilk kıvılcımlarının ortaya çıkmasından bu yana yaklaşık bir asır geçmiş olan Afganistan'da, ne yazık ki, demokratik sürece dayalı siyasi kararlarda ve siyasi katılımında fail olarak halkın rolü ve konumu hâlâ yabancıdır. Bu araştırmada belirtildiği gibi Afganistan, karmaşık bir toplum yapısına sahiptir. Bu sürece göre temel değişkenlerin etkisi altında bağımlı bir değişken olarak demokrasiye doğru hareket eden toplumsal engeller, demokratikleşme sürecini engelleyen en önemli değişkenlerden biri olarak hareket edilmiştir. Bu araştırmada demokratikleşmenin engellenmesinin bağımsız değişkenleri olarak önce tespit edilen daha sonra incelenen değişkenlere dikkat çekilmiştir.

Toplumların demokrasiye geçişleri sonucunda yaşanan ortak kuramsal modellere göre dört kuramsal modelden en önemli üçü modernizm söylemine dayalıdır ve birinci dünya ülkelerinde ve bazı ülkelerde deneyimlenmiştir. İkinci ve üçüncü dünya ülkeleri ve ayrıca bu araştırmada postmodernist bir model olan dördüncü modele, hedef kitlesi çoğunlukla Afgan akademisyenlerdir. Dört modele öyle dikkat çekilmiştir ki üç teorik modelden ilki Afganistan'ın toplumsal bağlamına yabancı ve demokratikleşmenin oluşumu ve devamı için temelleri olmayan modeller olarak değerlendirilmiştir. Dünyanın birçok ülkesinde demokrasiye giden platformlar olarak ekonomik, sosyal ve politik yapıların rolüne odaklanan yapısalcı model nazari, anti-modernizmin krizleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Siyasi aktörlerin rolünü vurgulayan aktivist teorik model, kültürel geri kalmışlık ve kabile sosyal sisteminin temelleri üzerine kurulu geleneksel dokunun gücü nedeniyle başarılı olamamıştır.

Taliban'ın devrilmesinden sonra küreselleşme fikrinin baskın bir teori olmasıyla dünya toplumu, otuz yıllık savaşıardan tek çıkış yolunu demokratikleşmeyi desteklemek olarak görmüş ve demokratik bir hükümet kurmaya başlamıştır. Bu teorik model, yeni bir sistemin oluşumunun başlaması ve iç savaşların sona ermesi için elverişli görünse de yine de

⁴⁴³ Patman, 2019.

⁴⁴⁴ Iraj, 2007: 1; Shafiei ve Iqbal, 2009: 216.

Afganistan'ın egemen toplumsal yapısının siyasi rolünün öne çıkması nedeniyle, demokratikleşme tartışması öncekinden daha kanlı hâle gelmiştir. Geçmişte yaşanan ve giderek kısa bir hayale dönüşen demokratikleşme atmosferi, 2021 yılının başında yeniden umutsuzluğa dönmüştür. Ancak Afganistan gibi karmaşık ve esnek olmayan toplumlardaki çoğulcu teorilerin son modeli, demokrasiye geçiş alanının, insanların katılımının pratiği için küçük alanlarla sınırlı olmasıdır. Siyasi meşruiyet ve halkın iktidar ve siyaset yapısındaki rolü, bu modelde bulunmuştur.

Ağırlıklı olarak bir yandan demokrasiye götüren koşullar üzerinde durularak kabilesel toplumsal yapı ve bu yapıdaki güç dağılımı gibi toplumsal engellerin açıklanması, çoğu zaman aşırılık yanlısı din görüşüyle birleştirilen demokrasiyi engelleyen geleneksel faktörlerin araştırılmasıdır. Özellikle daha fazla etnik ve dinî yükü olanlara, organize ayrımcılık ve adaletsizliğe yönelik otoriter politikalar uygulamaktır. Kötü ekonomik yaşam durumu ve insanların boğazını sıkı yoksulluğun yayılmasıdır. Kabileciliğin, geleneksel geleneklerin, ayrımcılığın ve adaletsizliğin yaygınlaşmasını ve nihayetinde halkın yoksulluğunu şişmanlatan son unsur ise coğrafyanın sosyal olmayan faktörüdür. Demokrasiye geçiş için ise her şeyi kapsayan bir yönetime ulaşmanın tek yolu demokrasiyi gerçekleştirmektir.

Afganistan'ın uygun platformda demokrasinin gerçekleşmesi için iki yaklaşım üzerinde durulmaktadır. Karamsar yaklaşım ve iyimser yaklaşım ya da en azından Afganistan'ın en önemlisi siyasi istikrar, güvenlik ve ekonomik büyümeye ihtiyacı olduğu ve bunun da genel olarak kısa vadede demokrasi umut edilmemelidir. Amerika'nın Taliban'a yönelik politikası dünyanın sonuna doğru bir eğilim gösterdiğinden halkı kayırmak yerine, bu topraklarda merkezî bir güce dayalı genel güvenliği yeniden sağlamak için otoriter ve anti-demokratik bir hükümet oluşturmakla başarılmalıdır.

İkinci yaklaşım, minimal yaklaşım olarak da adlandırılan demokrasiye iyimser, liberal yaklaşımdır. Bu yaklaşımda birinci tip yaklaşımdan farklı olarak insanların acılarını iyileştirmeye ve çoğulcu bir tutuma önem verilmekte ve bu yaklaşım çoğunlukla karmaşık toplumlarda aynı demokrasi teorisine dayanmaktadır. Öyle ki böyle bir yaklaşımın en iyi modeli, federalizm ve gücün ademimerkeziyetçiliği modelidir.

Bu araştırmanın kuşkusuz ciddi kusurları ve boşlukları vardır ancak en azından uzun vadede bu hayati konuların ele alınmasına alan açabileceği ümit edilmektedir. Çünkü Afgan akademik camiasının temel sorunu, ne yazık ki bilimsel konuların ele alınmamasıdır. Böyle bir boşluk ciddi anlamda bir feragat değildir.

Bu araştırma, Afganistan'da cumhuriyetçi sistemin yıkılmasından önceki ve hükümetin başarısızlığından sonraki olaylara dayanmaktadır ve tüm umutlar ve beklentiler değişmiştir.⁴⁴⁵

2.9. Afganistan'da Demokratikleşmenin Önündeki Sosyal Engeller

Şimdiye kadar toplumsal engellerin etkisinde kalmış olan Afganistan'da demokrasiye doğru bir değişim vardır. Afganistan'da demokrasinin gerçekleştirilmesine yönelik yapısalcılık, aktivizm ve küreselleşmenin teorik modelleri, uygun siyasi ve sosyal platformun oluşturulmaması ve kolaylaştırılmaması nedeniyle çıkmaza girmiştir. Bu çalışmada kütüphane ve nitel veri toplama yöntemleri, bazı durumlarda nicel veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Afganistan'da otoriterlik ve demokrasiye geçiş karmaşasına tarafsızlık üzerinden son verecek bir çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bu temelde, Afganistan'ın karmaşık toplumunun katılığına yol açan demokrasiyi engelleyen bir dizi faktör olarak kabile, gelenek, eşitsizlik, ayrımcılık, yoksulluk ve az gelişmişlik gibi engeller, coğrafi faktör tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Afgan halkının acılarını dindirebilecek asgari demokrasi düzeyine ulaşmak gerektiği görülmüştür.

Tarih boyunca Afganistan, en azından biçimsel olarak, birkaç demokrasi dönemi yaşamıştır. Ancak Taliban'ın etkisinden sonra yeni bir demokratikleşme süreci yaşıyor. Kuşkusuz herhangi bir ülke gibi Afganistan'da da demokrasinin, kendisi için en iyi hükümet modeli olarak kabul edilebileceğini söylemek gerekir. Demokratik ortamda etnik grupların iktidardaki payı ve rolü ancak çok etnisiteli toplumlarda belirlenir. Afgan toplumunun karmaşıklığı nedeniyle demokratikleşme ciddi zorluklar ve engellerle karşı karşıya kalmıştır, bu engellerden biri Afganistan'ın sosyal yapısıdır. Biz bu çalışmada Afganistan'da demokrasinin engellenmesine yol açan bağımsız değişkenleri belirlemeye ve yapısından kaynaklanan sosyal engeller ve zorlukları açıklamaya çalışıyoruz. Varsayımımız, Afganistan'ın sosyal engelleri anlayarak ve bu engelleri aşmak için çözüm bularak demokrasiye ulaşılabilirliğidir. Ancak demokratikleşmenin önündeki toplumsal engelleri tartışmadan önce bu girişte demokrasi, demokratikleşme dalgaları gibi temel kavramları ve ayrıca bu araştırmanın bağımlı değişkenleri olarak demokrasinin kurumsallaşmasının özel koşullarını açıklayacağız.⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ Zadran, 2023.

⁴⁴⁶ Qadri, 2011.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD MÜDAHALE DÖNEMİNDE AFGANİSTAN'DA ULUS İNŞASI TARTIŞMALARI

11 Eylül'den sonra Amerika, askerî varlığın yanı sıra ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal faaliyetlerde bulunmak ve Taliban'a ve aşırılık yanlısı gruplara karşı savaşmak için küresel mutabakat elde ederek kendisine eşsiz bir fırsat yaratmıştır. Amerika'nın bu yaklaşımındaki temel amacı, Afganistan halkının kimliğini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmektir.

Amerika ve müttefiklerinin askerî kuvvetlerinin savunmasızlığı ve yok etmede başarı eksikliği ve zaman geçtikçe Taliban'ın ve aşırılık yanlısı grupların tasfiyesi, Amerika'nın askerî yenilgilerini küçümseyerek hedeflerine ulaşması için gerekli koşulları sağlamak amacıyla devlet inşası ve ulus inşası motivasyonunu artırmıştır.

Bu tezde, Afganistan'da devlet-millîleşme ve ulus inşası açısından Amerikan politikasının boyutlarının neler olduğu ve neden başarısızlıkla sonuçlandığı sorusuna cevap aranmaya çalışılmaktadır. Amerika'nın başarısızlığını açıklamadaki ana hipotez, Afgan halkının özellikleri ve kültürü hakkında doğru bilgi eksikliği ve Amerikan kurumlarının etkisizliğidir.

Büyük güçler hedeflerine ulaşmak için bir dizi güç aracını kullanırlar. Böylece aktörleri, kaynakları ve süreçleri kontrol edebilirler. Amerika da yirmi birinci yüzyılın başından ve 11 Eylül 2001 olaylarından sonra iki kutuplu sistemin geriye kalan tek süper gücü olarak bu fırsatı değerlendirerek tarihte eşi benzeri olmayan diğer aktörlerin ve ülkelerin desteğini alarak Afganistan'a saldırmış ve jeostratejik bölgelere girmiştir. Yavaş yavaş, Amerika'nın aşırılıkla mücadele ve küresel desteğin eşlik ettiği Taliban'ı devirme hedeflerinde ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğu ortaya çıkmıştır. İlk başta, başlangıçtaki askerî başarılar ve Taliban'ın hızla devrilmesi, Amerika'nın istediği sistemin kurulmasına yol açacak gibi görünse de yavaş yavaş Afgan sahnesinin gerçekleri Amerika'ya kendini dayatmış ve bu ülke adım adım işgal edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika, pek çok durumda gücün yumuşak boyutlarını kullanarak sert güç kullanımının sorunları ve sınırlamaları çerçevesinde kendisini zorlaştırmamaya çalıştı. Bu çerçevede Amerika, (2. Dünya Savaşı sonrası Japonya ve Kore gibi) başarılarla ve (son yıllarda Vietnam ve Orta Doğu gibi) başarısızlıklarla karşı karşıya kalmıştır. 21. yüzyılın başında Amerika, 20. yüzyıldaki zafer ve yenilgi deneyimlerini, derslerini ve

Afganistan sahnesindeki güç faktörlerinin birleşimini kullanarak hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır.⁴⁴⁷

Aynı zamanda ABD, 2001'de Afganistan'a askerî bir saldırı başlatmıştır. Siyasi kurumların ve ekonomik ve sosyal altyapıların oluşturulmasına giriş sağlamıştır. 2001'de Hamaish Bonn Konferansı'nda bir takım güvenlik, siyasi ve ekonomik kararlar alınmıştır. Bundan sonra Amerika'nın Taliban'la mücadelesiyle eş zamanlı olarak seçimlerin düzenlenmesi ve hükümet kurulması, iletişim ve teknolojinin geliştirilmesi, eğitim seviyesinin değiştirilmesi, Batı kültürünün yaygınlaştırılması gibi birçok faaliyet ve program uygulanmıştır. Amerika'nın Afganistan'daki çeşitli ve sürekli faaliyetlerinin sadece terör gruplarını ve El Kaide'yi yok etme başlığı altında açıklanamayacağı açıktır. Amerika'nın Taliban'ı devirmesinin ardından yeni bir hükümet kurma çabası, bu ülkenin Afganistan'daki yeni politikasının ilk türlerinden biridir.

Afgan ulusunda yeni bir kimlik oluşumuna dayanan kanıtlar da vardır. Asıl soru, Amerika'nın Afganistan'da (ve Irak'ta) demokratikleşme sloganıyla ulusallaştırma politikalarının neden tam bir başarı getirmediği ve bazı durumlarda Amerika üzerinde olumsuz etkiler yarattığıdır.⁴⁴⁸ Devlet-millileştirme teorisini belirttikten sonra bu teori, Afganistan'da çoklu göstergeler bazında incelenip teorilere uyarlanmış ve son olarak da Amerika'nın faaliyetlerinin sonucu belirtilmiştir. Bu nedenle birinci bölümde devlet-ulusallaştırma teorisi açıklanmıştır. Amerika'nın Afganistan'da askerî araçları kullanmaya (bu ülkeye askerî saldırı) dayalı stratejisinin başlamasına ve askerî operasyonlara daha fazla önem vermesine rağmen özellikle 2005'ten itibaren silahlı mücadelelerin etkisiz kalmasıyla birlikte Amerika'nın siyasi, kültürel ve ekonomik araçları kullanımı giderek artmış ve bu politika da başarısız olmuştur. Amerika'nın başarısızlığını açıklamadaki ana hipotez, Afgan halkının özellikleri ve kültürü hakkında doğru bilgi eksikliği ve Amerikan kurumlarının verimsizliğidir. Bu makalede ayrıca Amerika'nın Afganistan'da uygulamaya çalıştığı teorilerden devlet-millileştirme unsurları çıkarılmaya ve deneyim düzeyi ile pratikte ölçülmeye çalışılmaktadır.⁴⁴⁹

3.1. Askerî Müdahale ve Yeni Devlet İnşası

3.1.1. Askerî Müdahale

Amerika'nın siyasi liderleri, Amerikan ulusunun küresel barış ve güvenliği bir şekilde etkileyen bölgesel çatışmaları çözmek için askerî güç unsurlarını kullanmaya hazır olduklarını vurguladılar. ABD'nin uluslararası rolünü oynama gereğini vurgulayan ABD dış politika aygıtı,

⁴⁴⁷ Mahmoud Bahush Fardaghi (2016),

⁴⁴⁸ Hill, 2010: 174-157.

⁴⁴⁹ Behrad, Seyed Amin (2022)

bunu küresel bir misyon olarak değerlendirmiştir.⁴⁵⁰ Bu nedenle Amerika'nın Afganistan'a girişi üç bölümden oluşan bir askerî saldırı ile başlamıştır: faaliyet alanını genişletmek için Kuzey Ittifaki kara kuvvetlerinin kullanılması, muhaliflerini harekete geçirerek Taliban'ı bozmak (Örneğin, Taliban'a karşı çıkan komutanlardan General Abdul Hak ve Karzai'yi Afganistan'a sokmak).⁴⁵¹

Askeri müdahale, savaşıma amacına ek olarak, uzun süredir çok sayıda Amerikan askerinin Afganistan halkı arasında bulunmasına neden olmuş; bu da hem bu ülkenin asker gönderme konusundaki sınırlı kabiliyetini hem de kendi yollarını tanıtmak kabiliyetini göstermektedir. Amerika'nın Afganistan'daki varlığı askerî operasyonlarla sınırlı değildir ve siyasi alanlardaki nüfuzu Amerika'nın stratejisinin bir parçasıdır.

3.1.2. Devlet İnşası

Amerika, özellikle Bosna örneğinde edindiği toplumu kontrol etme konusundaki önceki tecrübesini göz önünde bulundurarak Afganistan toplumuna hâkim olmanın ve onu etkilemenin bir yolunu bulmaya çalışmıştır ancak bu yola hükümetin oluşumundan itibaren başlamıştır. Ulusu etkileyebilecek bir yürütme hükümetinin oluşturulması daha kolay ve daha erişilebilirdir çünkü yeni hükümetin politikaları toplumda uygulanacaktır. Bu nedenle Amerika, diğer ülkelerde yukarıdan aşağıya modeli takip eder, yani önce kurulu kurumları olan bir hükümet oluşturulur ve asayişin sağlanması ve sonra millîleşme için çaba sarf edilir.⁴⁵²

Amerika aynı yaklaşımı Afganistan'da da benimsemiş; Amerika, diğer hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların yardımıyla Batı söylemini Amerika'nın çıkarlarına odaklayarak istikrara kavuşturmak için bir hükümet kurmaya çalışmıştır.

Bir ülkede hükümet kurma politikası, onun farklı kısımlarını içerir. Hükümet; yasama, yürütme, yargı ve idare erklerini içerir ve bunların oluşturulması ve reformu, hükümetin güçlendirilmesi için nedenler sağlar. Ayrıca, inşaat işlerinden ve altyapının kurulmasından da hükümet sorumludur. Özellikle savaş, iç ve uluslararası çatışmaların ortaya çıkması nedeniyle başarısız veya çökmüş olan ülkelerde kurumsal yapılanmanın ortaya çıkması, devlet inşası sürecindeki ilk temel adımlardan biridir. Bir ülkedeki siyasi kurumların yetersiz kalması ve kişi ve grupların mevcut meşru yollardan talepleriyle yetinmemesi durumunda muhtemelen hukuk dışı yollara yönelecek ve bunun sonucunda istikrarsızlık şiddetlenecektir.⁴⁵³

⁴⁵⁰ Deshyar, 2009: 297-305.

⁴⁵¹ Shafiei 2004.

⁴⁵² Talentino, 2004: 2.

⁴⁵³ Qavam ve Zargar, 2010: 327-326.

Afganistan'da 2001'deki BM konferansı, yeni bir Afgan hükümetinin kurulması için üç aşamalı bir süreç öngörmektedir. Bu süreç, "Afganistan Geçici Yönetimi" adı verilen altı aylık geçici bir yapının oluşturulmasıyla başlamış ve "geçiş hükümeti" aşamasından geçtikten sonra yeni temel kanuna göre yeni hükümet yapılarının oluşturulduğu son aşamaya kadar devam etmiştir.⁴⁵⁴

3.1.3. Altyapıların Kurulması ve Güçlendirilmesi

Bina yapıları sağlamak, istikrarlı bir hükümetin görevinin bir parçası olarak kabul edilir. Ayrıca iletişimin genişlemesi, alt kültürlerin daha büyük kültüre veya aynı ulusal kültüre göre yakınlaşmasına ve değişmesine yol açar ve ortak bir zihniyete ulaşmanın temelini oluşturur.⁴⁵⁵ Afganistan'da devlet inşası sürecinin devamında bu ülkenin yeniden inşası yönünde gerçekleştirilen faaliyetlere dikkat çekilecektir.

Taliban'ın devrilmesiyle birlikte ülkenin gelişmemiş yolları, okulları, hastaneleri, enerji santralleri, sulama tesisleri ve uzun mesafeli iletişim gibi altyapısı ciddi şekilde hasar görmüştür. Afganistan'ın yeni hükümeti de sermayeden ve gerekli olanaklardan yoksundur ve dış yardıma bağılıdır. Bu nedenle başta Amerika olmak üzere diğer ülkeler Afganistan'a yardım için programlar derlemişlerdir. Kasım 2001'de Bonn Zirvesi'nde ülkenin yeniden istikrara kavuşturulması ve yeniden inşasına erişim kılavuzu hazırlanmıştır. Ayrıca 31 Aralık 2001. Güvenlik Konseyi'nin 2001'deki kararı, savaştan sonra Afganistan'a uluslararası yardımı onaylamıştır.⁴⁵⁶

2002'nin başlarında Tokyo Konferansı'nda Amerika, Avrupa ve Asya ülkelerinin çoğunun katılımıyla Afganistan kurulmuş ve yardımın miktarı 5 milyar dolar olarak kabul edilmiştir.⁴⁵⁷

Son olarak 31 Ocak ve 1 Şubat'taki Londra Konferansı, Afganistan'ın yeniden inşası için 2010 yılına 5.10 milyar tahsis etmiştir. Bütün bu konferanslarda Amerika'nın katkısı çok yüksek olmuştur. Amerika'nın Londra Konferansı'na katkısı 1,1 milyar dolardır.⁴⁵⁸ Bu, elbette yardımın tamamının alındığı anlamına gelmez ancak Amerika'nın ağır meblağlar üstlenmesi bu ülkeleri kendilerini savaşa hazırlamalarına neden olmuştur. Diğer ülkeler ve kuruluşların yardımına rağmen eylemleri Amerika'nın izinde yürümek veya Amerikan şarkıları söylemek olarak yorumlanmaktadır.⁴⁵⁹ Ancak başta Birleşmiş Milletler olmak üzere diğer grupların varlığı,

⁴⁵⁴Bozormehri, 2010: 142.

⁴⁵⁵ Qavam ve Zargar, 2010: 298.

⁴⁵⁶ Tamana, 2020: 164.

⁴⁵⁷ Donini vd., 2004: 41.

⁴⁵⁸ Tamana, 2020: 164.

⁴⁵⁹ Donini vd., 2004: 136.

Afganlarda dünyanın onlara yardım etmek için seferber olduğu hissini oluşturmaktadır. Afganistan'ın yeniden yapılanma ihtiyacı, donör ülkelerin taahhütlerinden çok daha fazladır. Ülkeler taahhütlerinin tamamını yerine getirmemiş, ayrıca harcanan meblağların tamamı yeniden yapılanma için harcanmamış ancak maliyetlerin büyük bir kısmı çeşitli idari tesisler ve çalışanlara barınma sağlanması ve onlara yüksek maaş ödenmesi için harcanmıştır.⁴⁶⁰

3.1.4. Silahlı Kuvvetler ve Askerî Yapı

Askerî kurum, hem iç hem de dış boyutta işlev gören bir güvenlik ve istikrar kurumudur. Dış boyutta bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün korunmasına ve ulusal sınırların savunulmasına yol açarken iç boyutta, polis veya düzenli güç, iç güvenlik ve birliği garanti eder.⁴⁶¹

Amerika, Afgan Ulusal Ordusu'nun oluşumunda merkezî bir rol oynamaktadır. Ulusal ordunun kompozisyonu cihatçılar, komünistler ve askerî beceriler açısından yetenekli Afgan güçleri gibi deneyimli güçlerden oluşmalıdır. Komünist güçlerin Amerikan söylemiyle tarihsel ve temel bir çatışması vardır ve cihatçı güçlere güvenmek de şüphelidir.⁴⁶²

Ayrıca Afganistan'ın etnik yapısı ve ulusal ordunun daha fazla Peştun olması korkusu da başka bir sorun. Bu nedenle etkin bir ulusal ordunun oluşumu engellerle karşılaşmaktadır.

Birçok NATO askerinin ölümü ve saldırılarda başarısız olmasıyla birlikte bir yandan Afganistan'daki Amerikan kuvvetlerinin artması gündeme gelirken, diğer yandan ABD Kongresi Askerlik Hizmetleri Komitesi Başkanı Carl Levin gibi kişiler Afganistan'daki güvenlik güçlerinin eğitime daha fazla ağırlık verilmesini önermişlerdir. Amerika'nın 2001'den beri askerî stratejisi, Amerikalıların çoğunluğu ile Afgan ve Amerikan güçlerinin birleşiminden yararlanılarak güvenliğin sağlanması esasına dayandırılmış ancak bu plan olumlu sonuç vermemiştir. Obama, yeni Afganistan-Pakistan (AF-Pak) politikasını askerî alanda Amerikan ve Afgan kuvvetlerinin sayısı artacak, ancak Afgan kuvvetleri en önemli olacak ve Amerikan kuvvetleri kademeli olarak ayarlanacak şekilde tasarlamıştır.⁴⁶³

"Önce Afganlar" stratejisine göre Afganlara öncelik verilmesi, Amerikalı veya üçüncü ülke çalışanlarının Afganlarla değiştirilmesi, yerli Afgan ürün ve hizmetlerinin satın alınması gibi diğer sektörlerde de uygulanmaya başlanmıştır. Afganların gurur ve memnuniyetine vesile olurken Amerika'nın yarattığı yapıda çalışacaklardır.

⁴⁶⁰ Shafiei, 2004.

⁴⁶¹ Qavam ve Zargar, 2010: 329.

⁴⁶² Shafiei, 2004.

⁴⁶³ Shafiei ve Aghdas, 2009: 148.

Afganistan Ulusal Anlaşması ayrıca 2010 yılına kadar 62.000 personelle yasal, uzman ve verimli bir Afgan ulusal ve sınır polisi oluşturmuştur. Ayrıca Amerika, Afgan Ulusal Polisi'ne askerî üniforma, silah, araç ve iletişim ekipmanı gibi teçhizat sağlamıştır.⁴⁶⁴

3.1.5. Cihatçı grupların zayıflaması

Cihatçılığın iki işlevi vardır: Bir yandan merkezî hükümeti güçlendirip çevredeki grupları zayıflatarak istikrara kavuştururken, diğer yandan Afgan halkının geleneksel söylemindeki ana kavramlardan birini marjinalize etmektedir. Cihatçılık, etnik güç dengesi ve savaş ağalığı Amerika'nın Afganistan'daki politikaları arasındadır. Cihatçılık, cihatçı güçlerin gücünü ortadan kaldırmak veya azaltmak anlamına gelir. Amerika bu yönde üç önemli adım atmıştır: Birincisi, onlara karşı olumsuz propaganda yapmıştır. Örneğin, 2003'te New York'taki bir insan hakları örgütü Rabbani, Siyaf ve Younes Qoguni'yi yaygın insan hakları ihlalleriyle suçlamıştır. İkincisi, cihatçıların kontrolündeki yapı ve kurumlarda paralel kurumlar oluşturarak onların işleyişini sınırlandırmıştır. Örneğin, Millî Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı, danışma komisyonu tarafından yönlendirilen bakanlıklar arasındaydı; kararların asıl kaynağı da bu komisyonlardı; bu sırayla bu iki önemli merkezin denetimi sağlandı ve cihatçıların elinden alındı. Üçüncüsü, bazı cihatçı güçleri savaş ağası ilan ederek onlara karşı psikolojik bir savaş başlatmış ve onları sınırlamak için harekete geçmişlerdir.⁴⁶⁵ Amerika ilk başta Taliban'ı bastırmak için bazı ılımlı cihatçı grupları iktidar bünyesine katmış ve ardından gücü liberaller ve Batılılar lehine yeniden dağıtmıştır. Bu nedenle Devlet Bakanlığını Yunus Kouni'den alıp Mohammadali Celali'ye vermiştir.⁴⁶⁶ Komutanlarla iş birliği yapılması veya görevden alınması konusunda Savunma Bakanlığı ile ABD Dışişleri Bakanlığı arasında görüş ayrılığı vardı. Savunma Bakanlığı onları tutmayı kabul ederken Dışişleri Bakanlığı komutanları görevden almak istemiştir. Dışişleri Bakanlığının hakim görüşü ve bunları ortadan kaldırmak için uzun süredir devam eden çabayla, komutanlarla iş birliğine gidilen durumlar da vardır. Örneğin Mezâr-ı Şerîf civarında Özbeklerin etkisi altındaki bölgeleri kontrol eden Abdul Rashid Dostum, Amerika tarafından desteklenmektedir.⁴⁶⁷

3.1.6. Silahsızlanma

İstikrarlı bir askerî kuruma sahip olmak için paralel grupları ortadan kaldırmak gerekir. Mevcut tahminlere göre Afgan toplumunda kültürel tutum, silah kullanımı ve etnik farklılıklar

⁴⁶⁴ Fair vd., 2009: 10.

⁴⁶⁵ Baluji, 2001: 62.

⁴⁶⁶ Baluji, 2001: 69.

⁴⁶⁷ Atal, 2003: 4.

nedeniyle yaklaşık 300.000 silahlı kuvvet bulunmaktadır ve çeşitli kişilerin elinde yaklaşık beş milyon hafif silah olduğu söylenmektedir. Bu nedenle onları silahsızlandırmak gerekir. Toplantının onaylarına dayanarak Afganistan'ın geçici hükümetinin işlevlerinden biri de resmî olmayan güçleri silahsızlandırmaya odaklanmaktır. Resmî olmayan kuvvetler, hükümetin kontrolü dışında ve yerel komutanların gözetimi altında faaliyet gösteren kuvvetlerdir. Bu çerçevede Afganistan'ın askerî komutanları arasında Kabil'de imzalanan ve "Kabil Anlaşması" olarak bilinen, buna göre askerî komutanların komutaları altında millî ordunun kurulmasına paralel olarak silahsızlanma konusunda anlaşma sağlanmıştır.⁴⁶⁸

Ayrıca Birleşmiş Milletler, merkezî hükümet ve yerel komutanların iş birliği ile silahsızlanma için dört komisyon oluşturulmuştur. Ayrıca Tokyo toplantısında silahsızlanma için 50 milyon dolar tahsis edilmiş, bunun 35 milyon doları Japonya'ya, 10. milyon doları Amerika'ya 3.5 milyon doları İngiltere'ye ve 2.2 milyon doları da Kanada'ya verilmiştir.⁴⁶⁹ Amerikalılar ve Karzai, liderleri yeni bir üsse atayarak ve silah teslimi karşılığında seçim sahnesine girerek yasal siyasi aktörlere dönüşmeye ikna etmeye çalışmışlardır.⁴⁷⁰ 1000'den fazla askerî komutanın dağılmasına ve büyük miktarda silah toplanmasına rağmen hâlen 2000 yasa dışı silahlı grup bulunmaktadır.⁴⁷¹

3.1.7. Yardım Kuruluşunun Rolü

1961'de Amerikan Yardım Örgütü (USAID), Kennedy tarafından kurulmuştur.⁴⁷² Bu örgüt, son yarım yüzyılda Amerika'nın millileştirme politikalarında belirleyici rol oynamıştır. İlk yıllarda bu örgütün sloganı, 1980'lerde Amerika'nın ülkeleri komünizme düşmemesi ve Batı yörüngesinde tutması⁴⁷³ için çeşitli sebeplerle müdahale etmesinin gerekçesi olarak modernizm idi. Örgüt, stratejisini siyaset bilimi teorilerine dayalı olarak inovasyondan stratejiye değiştirmiştir. Bu değişikliğin amacı, diğer araçların yanı sıra Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Asya ülkelerinde demokrasi sloganıyla Batılılaşma dalgalarına dayalı Amerikan stratejisini gerçekleştirmektir.⁴⁷⁴ USAID, bu stratejide başarılı olmak için bağımsız kurumların oluşturulmasını ve sivil toplum kurumlarının güçlendirilmesini toplumun kültürünü ve kimliğini değiştirme yönünde kullanmıştır.⁴⁷⁵ USAID'in Afganistan'daki politikası, bu stratejinin tercümesidir; yani bütçe araçlarının ve ekonomik yardımın sivil kurumların

⁴⁶⁸ Shafiei, 2004.

⁴⁶⁹ Shafiei, 2004.

⁴⁷⁰ Khalilzad, 2005: 53-62.

⁴⁷¹ Ayub vd., 2009: 12.

⁴⁷² Kennedy, 1961; Leonard, 2004: 1634.

⁴⁷³ Rostow, 1960.

⁴⁷⁴ Robinson, 1996:15-16.

⁴⁷⁵ Hill, 2010: 160.

oluşturulması ve halkın kimliğinin değiştirilmesi yönünde kullanılmasıdır. Bu kuruluş tarafından 2010 yılına kadar yayınlanan istatistiklere dayanmaktadır. Kalkınma programlarına 4 milyar dolardan fazla para harcanmıştır.

Etkili medya, partiler ve sivil toplum ve halk örgütlerinin denetimi Batı odaklı olmuştur. Uygulanan değerlendirmeler, Amerika'nın Afganistan'daki genel stratejisinin, özellikle USAID'in politika ve eylemlerinin başarıya ve hedeflerine ulaşmadığını göstermektedir. İlk aşama olan devlet oluşumundaki bu politikaların etkisi sınırlı kalmış, toplumsal ve kimliksel etkileri daha az olmuştur.⁴⁷⁶ Bu başarısızlığın temel nedenlerinden biri, yerli değerlere sahip İslam toplumlarında Hristiyan toplumlarının gerçekçiliği çerçevesinde politikaların uygulanmasıdır.⁴⁷⁷ Ayrıca Amerika ve örgütün ilk baştaki kalıplaşmış yapısına ulaşamaması sonucunda Amerika ve stratejik örgütün uzun yıllar uygulayacağı belirli bir planı kalmamıştır. Askerî operasyonlar ve devlet inşası için Obama 2008'de göreve geldiğinde Afganistan krizini yönetmek için çeşitli planlar önerildi. Peştun kabilelerinin bir bölümünü silahlandırmak (General Petraeus'un Irak'taki Sahwa akışı modeli gibi Afganistan'daki, özellikle ülkenin güney bölgelerindeki krizi kontrol altına alma planı), Pakistan'da Taliban güçlerine yönelik askerî operasyonların başlaması, Amerikan kuvvetlerinin artması ve ılımlı Taliban ile müzakereler bu planlara örnektir.⁴⁷⁸ 2009'da Obama dönemindeki yeni ulusal stratejide "Özerk ülkelere askerî saldırı ile demokratikleşme" konusu silinmiş ve onun yerine "diğer toplumlardaki demokratikleşme akışının yükseliş ve düşüşlerini izlemek" ve "Irak ve Afganistan'daki askerî operasyonları desteklemek" ifadelerine yer verilmiştir. Bu, yeni Amerikan hükümeti açısından artık askerî bir saldırı ile diğer ülkelerde demokrasinin kurulmasının mümkün olmadığı, yıkıcı ve terörist güçlerle başa çıkmak için geniş çaplı askerî operasyonların yürütülmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle Obama, Afganistan'a 20 bin yeni asker gönderme planı yapmıştır.⁴⁷⁹

22 Ocak 2009'tarihinde Amerika Dışişleri Bakanı Amerika'nın savunma, diplomasi ve kalkınmadaki önceliklerini açıklamıştır. Kalkınmanın yerine demokrasiyi koymuştur.⁴⁸⁰ Ayrıca, USAID programları ve ABD hükümetinin Afganistan'a ilişkin resmî belgesi de dâhil olmak üzere diğer eylemler, Obama'nın önceliklerini "ayaklanmayı yenmek ve güçlenmek için Afganistan halkını ve hükümetini seferber etmek ve desteklemek" hâline getirmiştir. O zamana kadar Amerika'nın en popüler hedefi olarak adlandırılan demokrasinin gelişmesinden herhangi bir isim anılmamaktadır.

⁴⁷⁶ Chandler, 2006: 475-494.

⁴⁷⁷ Dobbins, 2005: 164.

⁴⁷⁸ Mousavi, 2009: 16-17.

⁴⁷⁹ Sajjadpour, 2009: 11-12.

⁴⁸⁰ Clinton, 2009.

2001' yılından beri Afganistan'daki Amerikan askerî eylemleri başarılı olmamıştır çünkü Taliban kısa bir süre sonra ve 2007'den itibaren saldırılarına başlamıştır. Eylemleri nicelik ve nitelik açısından yoğunlaştırmış ve saldırıların yoğunluğu artmıştır.

ABD Başkanı, Araştırma Merkezi'ndeki Afganistan Çalışma Grubu raporunda 2007, ABD ve NATO güçleri için en ölümcül bir yıldır.⁴⁸¹ Ayrıca Obama, başkanlığının başlangıcında üç hedef tasavvur etti: Taliban'ın iletişim hatlarını kesmek, Taliban'ın kafasını karıştırmak ve onları askeri operasyonlar için yok etmek. Ancak bu hedeflere ulaşamamıştır ve bu, Afganistan'daki Amerikan kuvvetlerinin başarısızlığının bir işaretidir.⁴⁸² Ayrıca Amerikan toplumunda ve hatta halkında savaşa karşı muhalefet artmaktadır. Don Sanur gibi, Kongre'nin 6 Senatörü Amerika'yı Afganistan batağından çekmektedir.⁴⁸³ Bu nedenle Obama'nın politikasının da gösterdiği gibi, bir sonraki bölümde tartışılacak olan millileştirme çabası giderek genişlemiştir.

3.1.8. Millileştirme

Bu kıtada 1600'lerde bir Avrupa fenomeni olarak başlayan milliyetçilik, üçüncü binyılın ilk yıllarında Amerika'nın desteği ve Amerikalıların egemen bir devlet kurma iddiasında olduğu bu ülkenin ilerlemesiyle Afganistan'da başlamıştır. Taliban'ın bir haftadan kısa bir süre içinde Afganistan topraklarının yüzde 90'ını kaybetmesi, idari bir yapının ve ulusun başlangıçtaki pozisyonunun eksikliğinin iyi bir göstergesidir. Bu tartışmanın başında belirtildiği gibi, bir ulus kimlikten doğar. Kimlik oluşumu, iktidar veya gücü artan seçkinler tarafından konuşmanın etkisi altında yapılır. Amerika, bu ülkenin sert gücünün üstünlüğünün bir sonucu olarak Afganistan'daki varlığıyla Afganistan'da geleneksel konuşmanın aksine Batı dilini tanıtmıştır. Bu konuşmanın göstergeleri yeni bir kimliğin kurucusudur. Elbette özellikle birden fazla rakip söylenti ile karşı karşıya kalınması gerekiyorsa kişinin kimliğini değiştirmenin kolay olmadığı unutulmamalıdır. Fikir teorisi veya küresel düşünce, bir ülkenin vatandaşlarının imajı ile o ülkenin uluslararası imajı arasındaki karşıtlığın bir sonucu olarak ulusal kimliğin yaratılmasını ele alır. Bu anlamda ülke insanı kültürü ve tarihi ile gurur duyarsa daha istikrarlı bir kimlik oluşacaktır. Bir ülke insanının millî gururunu ölçmek için iki soru vardır: Benim ülkemde milleti utandıran şeyler var mı, yok mu? Sorunların çözümü için çözüm yolları belirlenmeli mi, belirlenmeli mi?⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Bozormehri, 2009: 148.

⁴⁸² Sajjadpour, 2009: 11-12.

⁴⁸³ Sajjadpour, 2009: 12.

⁴⁸⁴ Rusciano, 2003: 362.

Batı'daki araştırmalara göre Afganistan halkı, ülkenin istikrarını küresel eğilimlere bağlı görmektedir ve El Kaide ile Taliban'ın barbarca faaliyetlerini tehlikeli bulmaktadır.

Amerika açısından kültürel meseleler, Afganistan krizinin devam etmesinin nedenlerinden biridir. Modern ve ilerici bir kültürün yokluğunda geleneksel kültürler, toplumu kutuplaştırır ve etnik grupları karşı karşıya getirmeye zorlar. Bu nedenle Amerika, Afgan toplumunun geleneksel değer ve inançlarının birçoğunu yok etmek ve yerine yeni bir kültürel olguyu koymak niyetindedir.⁴⁸⁵ Bu nedenle Amerika, Afganistan'da bir dizi yumuşak ve sert önlem kullanmaya çalışmıştır.

Batı kültürünün kitle iletişim kurum ve araçlarıyla yayılması, stratejik özelliklere sahip önemli şehir ve bölgelerde kurulan ülkelerin dış politikalarında kültür merkezleri ve konsolosluklar oluşturması yaygın bir yöntemdir. Amerika, Herat ve Kandahar'da bir konsolosluk kurmuştur. Bundan önce Herat'taki ABD konsolosluğu, ücretsiz hizmetlerin verildiği bir kültür merkeziydi.

Öğrenciler, profesörler ve seçkinler arasındaki iletişim anlamına gelen diplomatik alışverişi teşvik etmek için Afganistan'daki ABD Büyükelçiliği'nin kültürel işler bölümü, amaçlanan programları uygulamaya koymuştur. Sanatçıların karşılıklı varlığı, Afgan gazeteci ve yazarların, şahsiyetlerin ziyareti Amerika'dan bir dinî üniversite ve bir eğitim bursu ayarlamıştır.

İslam'da insan hakları, özgür medya, kültürel mirasın korunması gibi konularda Amerikalılar ve yerel izleyiciler arasında görüş alışverişi için bir platform sağlamak (Kabil'deki ABD Büyükelçiliği) radyo ve televizyon ağlarının büyümesi ve uydu alıcılarının yaygınlaşması, uygulama için değerli yollardır. 36 bağımsız radyo istasyonunu desteklemek ve çocukların durumunun iyileştirilmesi, kadının kazanımları ve insan hakları konulu radyo ve televizyon programlarının yapımına destek vermek üzere Afganistan'da halkın zihniyetini değiştirmek için Amerika ve müttefikleri tarafından yapılmıştır.⁴⁸⁶ Afganistan'da Peştunlar ve Taliban gibi bazı gruplar bu şebekelerin programlarının yayınlanmasına kızmaktadırlar.⁴⁸⁷ 40.000 radyo setinin ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, yüzlerce gazetecinin eğitilmesi, Afganistan'daki altı üniversitede gazetecilik müfredatının güçlendirilmesi ve modernleştirilmesi ve gazetecilik profesörleri için kısa süreli eğitim kurslarının düzenlenmesi diğer faaliyetler arasında yer almaktadır. Bu kapsamda Afganistan radyo sisteminin geliştirilmesi için 5,10 milyon dolar tahsis edilmiştir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ Shafiei, 2009.

⁴⁸⁶ Tamana, 2020: 175.

⁴⁸⁷ Shafiei, 2009.

⁴⁸⁸ Tamana, 2020: 175-176.

Kültürel diplomasi alanında Amerika; tiyatroyu, sanatsal ve belgesel filmlerin yapımını eğitim ve eğlence amaçlı kullanmaktadır. "Key", "Mersal", "Özgürlüğün Sesi" haber yayınları ve İngilizce yayınlanan "Kabul" gazetesi Amerika tarafından desteklenmektedir.⁴⁸⁹ Bazı yayın ve broşürler de ücretsiz olarak halka sunulmaktadır. Amerika'nın kültürel eylemlerinden biri, Obama'nın biyografisinin Peştuca dilinde yayınlanmasıdır. Ayrıca yerel kültür göz önünde bulundurularak Hint filmlerinin tanıtımına yönelik çalışmalar yapılmış, halkın geleneksel ve İslami kültürü Bollywood'un maddi ve yüzeysel kültürüne tabi tutularak Afgan halkına tehlike algısı yayılmaya başlamıştır.⁴⁹⁰

3.1.9. Eğitim Sistemi

ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı, Afganistan Eğitim Bakanlığı ile anlaşarak kırsal alanlarda okullar inşa etmiştir. Ayrıca yüksek öğretim düzeyinde Afganistan'da Amerikan tarzı ve İngilizce dilinde eğitim veren bir Amerikan üniversitesinin oluşturulması ve Kabil'de kadın öğretmenler için bir eğitim kurumunun kurulması anılmaya değerdir.⁴⁹¹

2007 yılı sonuna kadar Dari ve Peştuca dillerinde ilköğretimin ilk bölümünden on ikiye kadar yaklaşık 60 milyon cilt ders kitabı basılmış ve dağıtılmıştır. Yeni eğitim programına dayalı 11 milyon cilt ders kitabı ve 10.000'den fazla öğretmen de eğitilmiştir. 670'den fazla okul inşa edilmiş, yenilenmiş ve Amerikan öğretim yöntemiyle Kabil Uluslararası Okulu kurulmuştur.⁴⁹²

Amerikalılar yeni kavramlar getirerek istedikleri dünyayı yaratmanın peşindedirler. Nicholas Onef'in dediği gibi ilerici dünya, değişmez kuralları olan değil kendi yarattığımız dünyadır.⁴⁹³ Afgan okullarının ders kitaplarında verilen kavramlardan biri de ölçülülük kavramıdır. Bu anlamda, birbirleriyle veya yeni gruplarla ilişkilerde sizinle çatışmalar bile en uygun yol, Taliban'ın böyle bir güç istediği için zafer ve birinin diğerine hâkimiyeti değil, bir tür anlaşmaya varmaktır. Bu kavramı genişletmenin amaçlarından biri de Afganların Amerika'ya karşı düşüncesini azaltmaktır.

Ayrıca Amerika insan hakları kavramı ile kamu politikası çerçevesinde kamusal alanın özel yaşam alanından ayrılmasını, Afganistan'da bulunan uluslararası aktörlerin Afgan halkının özel ve etnik alanına saygı duymasını, etnik meselelere karışmamasını ve haklarını korumak istemesini ima etmeyi amaçlamaktadır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Tamana, 2020: 176.

⁴⁹⁰ Dan Seno

⁴⁹¹ Tamana, 2020: 179.

⁴⁹² Tamana, 2020: 178.

⁴⁹³ Nasri, 2006: 714.

⁴⁹⁴ Shafiei ve İkal, 2009.

Koşullara uyarlanmış eğitim araçlarının oluşturulması, Amerika'nın faaliyetlerinin bir başka parçasıdır. OLPC programı doğrultusunda her 500 çocuğa bir adet taşınabilir bilgisayar sağlanmıştır. Bu bilgisayarların Peştuca klavyesi ve kapısı vardır. Ayrıca yüzde 25 elektrik ve güneş enerjisi ile uzak bölgelerde çalışmaktadır.

(ABD Kabil Büyükelçiliği) Ayrıca uzantılar şeklinde internete erişim artırılmıştır. Afganistan İletişim Departmanı, internet kullanıcılarının sayısını 2 milyon kişi olarak tahmin etmektedir. Özellikle seçim adayları tarafından blog ve web sitelerinin oluşturulması ve mesajın bu şekilde iletilmesi, seçimlerin ikinci turu, internet iletişiminin gelişiminin bir işaretidir.

Obama, kültürü geliştirmek adına yeni Taliban'ı takdim ederek Batı liberalizminin yayılması ve Batı düşüncesine yatkın aydınların güçlenmesi de dâhil olmak üzere yumuşak politikalarını güçlendirmek için yeni bir hareket başlatmıştır.⁴⁹⁵ Aynı nedenle bazı Taliban öğrencilerinin Amerikan üniversitelerine katılarak eğitim görmelerine ilişkin bir haber de (azmoone-melli sitesi) yayınlanmış ve Taliban ile müzakereler, Obama'nın önemli politikalarından biri olarak sunulmuştur. Modern Taliban'ın varlığına bakılmaksızın bazı insanlar onu kabul etmiştir. Taliban'ın kademeli olarak geri çekilmesi, tecrit edilmesi ve Batı'nın artan desteği bu politikanın hedeflerinden biridir.

Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilgi İdaresi'nin yayınladığı istatistiklere göre Afganistan'ın 2019 yılındaki eğitim durumu tablosu:⁴⁹⁶

Tablo 3.1. Tüm eğitim kurumları.⁴⁹⁷

Göstergeler	2019		
	Toplam	Devlet	Özel
Üniversite sayısı	166	38	128
Fakülte sayısı	688	242	446
Genel eğitim okullarının sayısı	16625	14985	1640
İslami eğitim okullarının sayısı	760	760	0
Darul Hafaz sayısı	212	212	0
Darul Uloom sayısı	95	95	0

Tablo 3.2. Toplam üniversite ve okul öğrenci sayısı⁴⁹⁸

Göstergeler	2019		
	Her İki Cinsiyet	Erkek	Kadın
Üniversite Öğretmenler sayısı	6090	5254	836
Öğrencilerinin sayısı	197247	142386	54861

⁴⁹⁵ Bagher, 2009: 267.

⁴⁹⁶ Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilgi kurumu <https://tinyurl.com/5xuay8sp> (erişim tarihi: 10.05.2023).

⁴⁹⁷ Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilgi kurumu <https://tinyurl.com/5xuay8sp> (erişim tarihi: 10.05.2023).

⁴⁹⁸ Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilgi kurumu <https://tinyurl.com/5xuay8sp> (erişim tarihi: 10.05.2023).

Yeni Kayıteden öğrencilerinin sayısı	57274	40812	16462
Mezunlarının sayısı	39624	29687	9937
Devlet eğitim okulları dahil öğrenci sayısı	9135806	8874542	3561264
Genel eğitim okullarının Öğretmenlerinin sayısı	196332	125747	70585
İslami eğitim alan öğrenci sayısı	361687	262605	94082
Öğrenci/öğretmen oranı	47.0	44.0	50.5

3.1.10. Kadın Hakları

Kadınlara ilgi göstermek, Amerika'nın Afganistan'daki stratejisinin bir başka parçasıdır. Kadınların Afganistan'daki siyasi sürece dâhil edilmesi (anayasa taslağının hazırlanmasında, parlamentonun temsilcisi olarak, Loya Jirga'da, nüfus sayımlarında ve Ulusal Entegrasyon Programı - NSP gibi ulusal kalkınma planlarında) ve bakanlığın oluşturulmasında kadınların sayısı Afganistan'ın koşullarını bir ölçüde değiştirmiştir.

Siyasi arenada, anayasaya göre Volsijirga'nın toplam üye sayısı en fazla 250 kişidir; her ilin nüfusuna göre en az iki kadın temsilci Volsijirga'ya üyedir. Meshrano Jirga da atanmış ve seçilmiş temsilcilerin bir karışımıdır. Cumhurbaşkanı tarafından atanan pozisyonların yüzde ellisinin kadın olması gerektiği belirtilmiştir. Yani Senato üyelerinin altıda biri kadındır.⁴⁹⁹

2002 yılında Afgan-Amerikan Kadınlar Konseyi, iki ülkenin cumhurbaşkanları tarafından kurulmuştur. Bonn Konferansı'nın görüşmesinden sonraki ilk Loya Jirga'da altı, yüzde 10'a eş değer, Loya Jirga'da anayasa taslağı için yüzde 20 ve 2005'te yüzde 28 kadının varlığına tanık olunmuştur.⁵⁰⁰

Masouda Celal'in Hamed Karzai'nin rakibi cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ABD tarafından kadın hakları alanında çok sayıda kadına cesaret madalyası verilmiştir. 2008 yılında iki Afgan kadın bu madalyayı kazanmıştır.⁵⁰¹

Amerika, Afganistan'a sadece Taliban'la savaşmak için gelmediğini, Afganları, özellikle de kadınları Taliban yönetiminden kurtarmak için geldiğini iddia etmiştir⁵⁰² ve faaliyetleriyle Afgan toplumunu kadınlarla uzun bir çatışma döneminden çıkarıp onlara güvenme ve kadının geniş rolünü kabul etme politikasına yönlendirmeyi başarmıştır. Yavaş yavaş birçok kadın işe gitmiş ve binlerce kız okula dönüş programı şeklinde eğitimine başlamıştır.

⁴⁹⁹ İran'daki Afganistan Büyükelçiliği web sitesi.

⁵⁰⁰ Benard vd., 2008:65.

⁵⁰¹ Benard vd., 2008:114.

⁵⁰² Kouve, 2009: 83.

3.1.11. Uyuşturucu

Birleşmiş Milletler'in resmî istatistiklerine göre, 2001 yılında yabancı güçlerin varlığına kadar Afganistan'da narkotik üretimi 200 tonun üzerinde olan Afganistan'dan 2009 yılında 8 bin ton narkotik Madde ihraç edilmiştir. Yani Afganistan'da uyuşturucu Madde üretimi 40 kat artmıştır.⁵⁰³ Afganistan'da üretilen uyuşturucu Madde kaçakçılığı ağırlıklı olarak Avrupa ülkelerine yapılmaktadır. Bu nedenle haşhaş ekimi, Amerika için bir tehdit olarak görülmemektedir; bu nedenle Amerikalıların haşhaş ekimi konusunda katı tutumları yoktur. Çatışma olursa toplumsal ayaklanmaların çıkacağına inanırlar⁵⁰⁴ çünkü insanların büyük bir kısmının geliri bu şekilde sağlanmaktadır.

Ancak Amerika, Avrupalı müttefiklerini memnun etmek için değil, dünya toplumunun olumlu görüşünü çekmek için haşhaş ekimini azaltacak önlemler almıştır. 2009-2010 yıllarında İyi Davranış Girişimi (GPI) adlı bir program doğrultusunda Amerika, uyuşturucuyla mücadele amacıyla 38.7 milyon dolarlık bir meblağı kabul etmiştir. Bu programa göre haşhaşsız iller veya haşhaş azalan iller ödüllendirilecektir (ABD Kabil Büyükelçiliği). Aralık 2009'da Afganistan'ın tarım sektörünün eski dinamik durumuna dönebilmesi için tarımın geliştirilmesine yönelik askerî ve askerî olmayan ortak stratejinin uygulanması gündeme getirilmiştir. Bu da silahlı kuvvetlerin haşhaş ekiminden elde ettiği gelirden mahrum kalmasında etkili olacaktır.

3.2. Afganistan'da Kurulan Düzen

Afganistan, coğrafyasının bir parçası olan etnik çeşitliliğe sahip bir ülkedir. Bu çeşitlilik dünyanın birçok ülkesinde olmasına rağmen dünyadaki hiçbir ülke Afganistan gibi kriz ve istikrarsızlıkla karşı karşıya değildir. Bu ülkenin bir diğer ayırt edici özelliği de diğer ülkelere göre farklı bir tarih ve öz oluşturmuş olan milletin uzun süreli hâkimiyeti ve fethidir. Afgan toplumunun genel ya da özel yapısının bu ayrımların etkeni olarak görülmesi ve bu ülkedeki etnik grupların ilişkilerinin ve çatışmalarının diğer ülkelere farklı bir yön bulmasına neden olmuş olabilir. Bu da etnik kimliklerin oluşmasını sağlamıştır.

Shahrani'ye göre "akrabalık ve İslam, Afganistan'da bireysel ve kolektif kimliğin temelidir." Örgütlerin ve toplumsal yapıların çoğu bu temel üzerinde şekillenir ve oluşur. Bu kavramlar, toplumsal grupların harekete geçirilmesinde, bireylerin ve toplumsal grupların etkileşiminin düzenlenmesinde belirleyici bir rol oynar.⁵⁰⁵

Günümüzde halklar arasındaki iletişim köprüsünü, siyasi-ulusal yapıyı ciddi şekilde etkilemiş olan aşiret ve akraba sembolleri ve değerleri oluşturmaktadır. Aşiret kültürü, bu

⁵⁰³ Miri, 2009: 14.

⁵⁰⁴ Shafiei, 2009.

⁵⁰⁵ Afkhami, 2015: 33.

toprakların insanları üzerinde hâlâ gölgesini korumuş ve en normal koşullarda bile kader meselelerinde akış bularak milletler arasındaki ilişkilerde kriz ve istikrarsızlık yaratmıştır. Toplumun siyasi istikrarsızlığı, diğer insanların varlığı ve siyasi katılımı bağlamında hükümet liderlerinin siyasi davranışlarının ayrımcı, gergin ve sağlıksız hâle gelmesidir. İki vahşetin sebebidir. Tarihsel süreçte Afganistan'ın geçmişteki siyasi sistemi her zaman etnik geleneklere ve kabilelere dayalı olmuştur ve sırlarla dolu bir tarihe sahip bir ülkedir ve siyasi döneminin hiçbir noktasında arzu edilen başarıyı yakalayamamıştır. Dış güçlerin müdahaleleri, Afganistan'ı ele geçirerek dış güçlerin rekabet ve vekâlet savaşları alanına çevirmiş; bu da istikrarsız, bölünmüş, parçalanmış ve ülke içinde ulusal bütünleşme ve birliğin⁵⁰⁶ olmadığı bir coğrafyaya yol açmıştır. Bu sorun, Afganistan'da yaşayan halkların verimli bir hükümet çerçevesinde bir arada yaşamasını ve katılımını tamamen başarısız kılmaktadır. Bu eylem, ülkede grup sınıflandırmalarına ve etnik çatışmalara neden olmuş ve sürekli dalgalanma ve değişim hâlinde olan iç ve dış faktörlerin etkisiyle tarihin farklı dönemlerinde çelişki ve çatışmalara etken olmuş ve bu dalgalanmaları hassas konular olarak bulmuştur. Bunun sonucunda biçim almış ve iç savaşların, güvensizliğin, krizlerin, göçün, yoksulluğun, siyasi istikrarsızlığın oluşmasına yol açmıştır. Bu nedenle bu çalışmada, 2001'den sonra Afganistan'ın siyasi yapısının ve yönetiminin oluşumunda halkların konumunu incelemeyi amaçlıyoruz.

Bir bakıma Afganistan'da mevcut siyasi sistemin oluşması etnik savaşların kesin sonu olarak görülse de mevcut koşullarda ve mevcut siyasi sistemin kurulmasıyla birlikte sadece yoğun etnik çatışmaların azaldığına tanık oluyoruz. Bu da tamamen askerî boyutlarda bu ülkenin çeşitli etnik gerilimleri, siyasi, sosyal ve kültürel boyutlarıyla, gizli ve açık olarak devam edecektir. Asıl soru, Afganistan'da jeopolitik istikrarın oluşmasında etkili olan en önemli faktörün hangi ana faktörle ilişkili olduğudur. Bu temel sorudan yola çıkarak ana hipotez, Afganistan'da halkların siyasi, sosyal ve kültürel işlere katılımı, birliği, dayanışması ve karşılıklılığının üçlünün yaratılması için sağlam bir temel oluşturabileceği gerçeğine dayanmaktadır.⁵⁰⁷

3.3. Afganistan'ın Siyasi Yapısı

Afganistan son birkaç on yılda farklı yapılara sahip olmuştur. Saltanat tipi hükümetlerden Halk Demokratik Cumhuriyeti (Komünist)'ne ve Taliban Emirliği'ne dönüşmüş; egemen hükümet sistemi, Bonn Konferansı'nın Aralık 2001'de yaptığı görüşmeden

⁵⁰⁶ Territorial unity

⁵⁰⁷ Jami, 2021

sonra Afganistan'da yeni bir hükümetin yani İslam Cumhuriyeti'nin devreye girdiğini deneyimlemiştir.⁵⁰⁸ Afganistan'da iktidardaki siyasi yapı, iki daimi meclis (Senato'nun Mishranu Jirga'sı, Parlamento'nun Volsi Jirga'sı), bir geçici meclis (Loya Jirga, yürütme organı), yargı organı (Yüksek Mahkeme) ve yürütme organından oluşur.

Meshrano Jirga Senato ile aynı olan (Yaşlılar ve Beyaz Sakallar Meclisi) 102 üyeye sahiptir.

Volsi Jirga Parlamento ile aynı olan ve her ilin (il) nüfusuna göre seçimlerle beş yıllık bir süre için seçilen 249 temsilcisi bulunan parlamentodur.⁵⁰⁹ İki meclisi (Majesl Bazargan ve Volsi Jirga) içeren Afganistan Ulusal Meclisi, bölgesel, etnik ve cinsiyet yelpazesi açısından, bu ülkenin şimdiye kadar yaşamadığı en fazla insan temsiline sahiptir.⁵¹⁰

Loya Jirga Ülkenin bağımsızlığı, ulusal egemenlik, toprak bütünlüğü, anayasa hükümlerinin değiştirilmesi, cumhurbaşkanının yargılanması gibi önemli konularda yetkilidir.⁵¹¹

Yürütme erki Yürütme erki, kanunun uygulanmasından sorumlu olan ve hükümetin birinci kişisi olarak cumhurbaşkanının başkanlık ettiği bakanlar kurulu veya hükümettir.⁵¹² Bu yetki; tek mahkeme, temyiz ve ilk derece mahkemelerinden oluşmaktadır.⁵¹³

3.4. Afganistan'ın Sosyal İnşası ve Siyasi Yapısına Bir Bakış

Genel olarak yapılandırmacılık kuramı ontoloji ve epistemoloji ekseninde ciddi ilgi görmüştür. Yapı ve fail tartışması, yapılandırmacı teorinin başarılarının iki yönlü bir etkileşimdir. Yapılandırmacılık, esas olarak postmodern ontolojik ve epistemolojik konulara dayanan nispeten genç bir teoridir. Çünkü yapılandırmacılık kuramı, realizm ve idealizm gibi uluslararası kuramlar içinde özel bir yer edinmiştir. Ancak konstrüktivist teorinin yaşının küçük olması nedeniyle dış politikada uygulaması başlangıç aşamasındadır. Yapılandırmacılık açısından dış politika, yapı ile işveren arasındaki etkileşimin sonucudur. Karşılıklı olarak birbirini şekillendiren bir etkileşimdir. Kimlik ve çıkarlar yapılandırmacı kuramın temel ve kilit kavramlarıdır. Bu kimlik ve çıkarlar, inanç ve fikirler ile ortak anlayış temelinde inşa edilmiştir.

Yapılandırmacı teori, uluslararası yapıyı sosyal bir mesele olarak ele alır. Devletlerin ve aktörlerin tohumlarının, fikirlerinin ve ortak amaçlarının oluşumundan yeniden türetilir. Bu açıdan bakıldığında dış politika analizinde yapı ve fail ayrımı temelinin reddedildiği

⁵⁰⁸ Office of Political and International Studies, 2009: 224.

⁵⁰⁹ Bilal, 2013: 46.

⁵¹⁰ Lindh, 2003: 253.

⁵¹¹ Afganistan Anayasası, 2003: 56-57.

⁵¹² Bilal, 2012: 46.

⁵¹³ Afganistan Anayasası, 2003: 58.

söylenbilir. Bu nedenle dış politikanın kendisi de yapının bir parçasıdır. Bu parça, devletlerin etkileşimi ve ortak inançlarından kaynaklanan uluslararası yapıyı şekillendirir ve aynı zamanda sonucu bağlar.

Alexander Wendt'e göre yapı ve fail bileşenleri, kesin olarak ayıramayan bir nesne ve şeyin iki bileşenidir. Afganistan'ın dış politikasının analizinde konstrüktivist örneğe göre, aktörün ve yapının rolü bağımsız olarak değerlendirilemez.

Yapılandırmacılık kuramında hem küçük düzey (ulusal sistem) hem de büyük düzey (uluslararası sistem) ile yumuşak ve sert gücün maddi ve manevi iki boyutu dikkate alınır. Dolayısıyla konstrüktivizm teorisine göre dış politika, karşılıklı olarak birbirini inşa eden yapı ve fail arasındaki diyalektik ilişkinin bağımlı bir değişkenidir. Bu iki unsurdan birine dayanmayan dış politika eksiktir. Son olarak denilebilir ki dış politikayı değiştirmek ve reforme etmek için sadece bu iki unsurdan birini diğerine tercih etmek mümkün değildir. Bunun yerine, her iki unsurun aynı anda incelenmesi düşünülmelidir.⁵¹⁴

Küçük ve gelişmemiş bir ülke olarak Afganistan, büyük güçlerin dış politikasından ve uluslararası sistemin özelliklerinden ve gerekliliklerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Uluslararası sistem ve büyük güçlerin dış politikasından kaynaklanan özellikler ve gereksinimler, Afganistan'ın dış politikasında önemli yapısal bileşenler olarak ciddi bir etkiye sahiptir.

Afganistan'ın dış politikasının yönü üzerinde bir baskı unsuru olarak bu özellik ve gerekliliklere dikkat edilmesi ciddi bir önem arz etmektedir. Afganistan dış politikasının diplomatik aygıtı üzerindeki etkisinden kaynaklanan faktörler; insan hakları, uluslararası anlaşma ve sözleşmelere saygı ve katılım, dış ilişkilerin büyük güçlerin görüş ve amaçlarına göre düzenlenmesi konularıdır.⁵¹⁵

Karar vericilerin subjektif değerlerinin konstrüktivist teoride dış politika ve karar vermede etkili faktörlerden biri, ulusal ve uluslararası düzeyde ortak siyasi inançlardır. Afganistan'ın geleneksel ve aşiret siyasi kültürü, bu ülkenin uluslararası etkileşimleri ve dış politika davranışı üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Geleneksel ve kabile kültürünün gereklilikleri, politikacıların davranışlarını ciddi şekilde etkiler.

Geleneksel ve aşiretçi siyaset anlayışı, geleneksel benlik ve öteki tanımı ve son olarak kişisel siyaset algısı ve geleneksel kültürün etkisi altındaki ulusal güvenlik, ulusal tehdit, ulusal çıkarlar gibi haraç siyasetinin temel kavramları, dış politika davranışında izlenen en önemli yollardandır. Yukarıdakilere ek olarak kişisel siyaset görüşü ve dış politika yönetimine hukuk

⁵¹⁴ Smith vd., 1997: 154.

⁵¹⁵ Sajadi, 2001: 207.

dışı bakış açısı ile geleneksel ve kabile kültürü, dış politikayı rutin, zevkli ve kişisel hâle getirmiş ve ülkenin dış politikasını stratejik bir plandan ve kurumsallaşmadan mahrum bırakmıştır. İlkelerine ve kişilerin iradesine bırakılan işleri yapar. Böyle bir durumda, siyasi sistem kodlanmış ve tanımlanmış bir dış politikadan yoksun kalacaktır.

Konstrüktivizm teorisinde seçkinlerin ve dış politika uygulayıcılarının zihniyeti ve algısı, dış politika kararlarında önemli ve etkili bileşenlerden biridir. Konstrüktivist teori, realizm ve idealizm teorilerinden farklı olarak dış politika fenomenlerini ve meselelerini inşa edilecek ve tanımlanacak şekilde ele alır.

Dolayısıyla elitlerin zihniyetinden kastedilen, siyasi iktidar sahiplerinin Afganistan'ın ulusal çıkarları, ulusal ve uluslararası fırsat ve tehditleri, son olarak da başta uluslararası toplum ve içinde yer alan Batılı ülkeler olmak üzere kendi bakış açıları ve algılarıdır.

Yönetici elit, liderlik ve siyasi liderlik şeklinde hem iç hem de dış boyutta toplumu yöneten sınıfı ifade eder. Bu sınıfın türü, siyasetin doğası ve uluslararası sistemin doğasının gücü ve Afganistan'ın ulusal çıkarları ile ilgili olarak Afganistan'ın dış politikasının önemli ve yapıcı unsurlarından biri olarak kabul edilir.

Konstrüktivist teori açısından politik kararlar zamansal ve mekânsaldır. Bu, her kararın belirli bir siyasi ve sosyal bağlamda verildiği anlamına gelir. Bu kararlar anlaşılabilir ve yorumlanabilir. Doğal olarak, bağlamın ve toplumsal koşulların anlaşılması ve yorumlanmasının pek çok faktörden etkilendiği söylenebilir. Siyasi inançların, subjektif değerlerin, karar vericilerin her birinin ulusal fırsatlarına ve sınırlılıklarına ilişkin algılarının karar alma sürecini etkilediğidir. Bu bağlamda Afgan halkının kolektif istek ve taleplerinden doğan ihtiyaç ve gereklilikler dikkate alınmalıdır. Bu talepler, aslında siyasal sistemin dış politika alanına girişini içermektedir. Ulusal hedeflerin tanımı ve önceliklendirilmesi bu yapısal bileşenden etkilenir.

Ülkelerin dış politikasında görev yapan kişi yapıdan bağımsız hareket edemez. Karar vermede belirli bir seçeneği seçmek, diğer aktörlere tepki vermek ve son olarak ulusal hedeflerin öncelikleri ve ulusal çıkarların tanımlanması, yapı ile fail arasındaki etkileşimden ve iki yönlü ilişkiden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla araçların dış politikadaki rolü çeşitli açılardan göz ardı edilemez. Ancak bu rolü doğru bir şekilde açıklayabilmek için en başta iki konuyu ele almak gerekir.

Afganistan'ın dış politikası bireylere bağlı bir eylemler bütünü olup, eylem ve tepkileri kurumsal olmayıp iktidardaki kişinin ve başkanlık kurumunun iradesine dayanmaktadır. Bu modelde Dışişleri Bakanlığının, rolü bir yönetici veya ajanın rolüne indirgenmiştir. Bir yandan bu, siyasi liderliğe ve özellikle dış politika düzenlemesine geleneksel bakış açısının bir

sonucudur. Öte yandan, dış politika ajanlarında gerekli uzmanlık ve becerilerin yetersizliği ve eksikliği gözlemlenebilmektedir.

Ülkenin dış politika aygıtının ajanlarının uzmanlık derecesi ve eğitim düzeyi bu konuyu çok iyi anlatmaktadır. Afganistan'ın dış politika ajanlarının ezici çoğunluğu, siyasi ve uluslararası meselelerle ilgili olmayan alanlarda lisans derecesine sahiptir. Bunların arasında siyaset ve uluslararası ilişkiler alanında uzmanlaşmış, doktora olanların sayısı da çoktur. Toplam komisyoncu sayısının yüzde birine ulaşmaz. Böyle bir durumda Afganistan'ın dış politikasında uzman ve yetenekli ajanların olmaması çok doğaldır. Bu da Cumhurbaşkanlığı kurumu tarafından tanımlanan ve düzenlenen politikaların uygulanması açısından bu makamın konumunu ve etkin rolünü azaltmaktadır.⁵¹⁶

3.4.1. Konstrüktivizm ve Afganistan'ın Geleneksel ve Aşiret Siyasi Kültürü

Karar vericilerin öznel değerlerinin konstrüktivist teoride dış politika ve karar vermede etkili faktörlerden biri, ulusal ve uluslararası düzeyde ortak siyasi inançlardır. Afganistan'ın geleneksel ve aşiret siyasi kültürü, bu ülkenin uluslararası etkileşimleri ve dış politika davranışı üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Geleneksel ve kabile kültürünün gereklilikleri, politikacıların davranışlarını ciddi şekilde etkiler. Dış politika; hükümdarın iradesi, görüş ve düşünceleri ve yakın danışmanları ölçüsüne indirgenir. Temsilcileri ilişkicilik ve adam kayırmacılık temelinde işe almak, bireysel ve sınıfsal çıkarları kolektif ve geniş ulusal çıkarlardan öncelemek, geleneksel ve kabilesel siyasi kültürün diğer özelliklerindendir.⁵¹⁷

3.4.2. Yönetici Seçkinlerin Yapılandırımcılığı ve Zihniyeti

Konstrüktivizm teorisinde seçkinlerin ve dış politika uygulayıcılarının zihniyeti ve algısı, dış politika kararlarında önemli ve etkili bileşenlerden biridir. Yapılandırımcı teori, gerçekçilik ve idealizm teorilerinden farklı olarak dış politika olgularını ve konularını inşa edilmiş ve tanımlanmış olarak ele alır. Siyasi elitlerin komşu ülkelere, bölgeye ve dünyaya yönelik olumlu ya da olumsuz zihniyetleri, dış politika diplomasisinin yönünü etkilemektedir. Bu zihniyet, ilişkilerin düzenlenmesinde ve düzeyinin belirlenmesinde ciddi ve derin etkiler bırakmaktadır. Olumsuz bir zihniyet, başkalarına karşı şüphe ve güvensizliğin eşlik ettiği olumsuz bir yönelime neden olur. Pozitif zihniyet ise bu yönelimi yakınlaşmaya ve aynı yöne doğru yönlendirir.⁵¹⁸

⁵¹⁶ Ayubi, 2019.

⁵¹⁷ Sajjadi, 2001.

⁵¹⁸ Sajjadi, 2001.

3.4.3. Yapılandırmacılık ve Sosyal Bağlam ve Politika Oluşturma Alanları

Konstrüktivist teori açısından politik kararlar zamansal ve mekânsaldır. Bu, her kararın belirli bir siyasi ve sosyal bağlamda verildiği anlamına gelir; bu kararlar anlaşılabilir ve yorumlanabilir. Doğal olarak, bağlamın ve sosyal koşulların anlaşılması ve yorumlanmasının birçok faktörden etkilendiği söylenebilir. Siyasi inançların, subjektif değerlerin, karar vericilerin her birinin ulusal fırsatlarına ve sınırlılıklarına ilişkin algıları karar alma sürecini etkilemektedir. Bu bağlamda Afgan halkının kolektif istek ve taleplerinden doğan ihtiyaç ve gereklilikleri dikkate alınmalıdır. Bu talepler aslında siyasal sistemin dış politika alanına girişini içermektedir. Ulusal hedeflerin tanımı ve önceliklendirilmesi bu yapısal bileşenden etkilenir.⁵¹⁹

3.4.4. Yapılandırmacılık ve Ulusal Gereksinimler

Konstrüktivizm teorisinde, karar vericilerin ulusal gereksinimleri anlamaları ve ulusal gereksinimler başlığı altında ortaya atılan sorunlar kümesini tanımlamaları, ulusal gereksinimlerin kendisinden çok daha önemlidir. Çünkü bu bakış açısına göre ulusal gereklilikler objektif olarak mevcut değildir. Daha ziyade, ulusal gereksinimlere ilişkin anlayışımız, karar ve eylem temellidir. Demokratik ve popülist sistemde ulusal gereksinimler, kolektifin ve yurttaşların çoğunluğunun ortak anlayışını yansıtır. Ancak geleneksel toplumda gücü elinde bulunduran kişinin anlayışı ve yorumu bu konumdadır. Afganistan'da savaşın ve güvensizliğin devam etmesi, Afgan hükümetinin terör ve diğer yıkıcı faaliyetlerinin devam etmesi ciddi bir sorun hâline gelmiştir. Bu durum, bir yandan güvenlik ve siyasi istikrarın tesis edilmesini Afganistan'ın bu dönemdeki dış politikasının amaç ve programlarından biri hâline getirirken diğer yandan ülkenin siyasi ve ekonomik hedeflerinin peşinden gitmesini etkilemiştir. Afganistan'ın uluslararası toplum ve Batılı ülkelerle dış politikasında gerilim yaratılmasında güvensizliğin yayılması ve Afganistan ile uluslararası ortaklarının ortak bir hedefe ulaşamaması da etkili olmuştur. Afganistan'da terörle mücadele, güvenlik ve istikrarın sağlanması, Batı'nın Afganistan'daki varlığının felsefesini ve ana sebebini oluşturan bir hedeftir.⁵²⁰

3.4.5. Yapılandırmacılık ve Afganistan Dış Politikasındaki Ajanın Özellikleri

Ülkelerin dış politikasında işçi, genel yapıdan bağımsız hareket edemez. Karar vermede belirli bir seçeneği seçmek, diğer aktörlere tepki vermek ve son olarak ulusal hedeflerin öncelikleri ve ulusal çıkarların tanımlanması, yapı ile fail arasındaki etkileşimden ve iki yönlü ilişkiden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla araçların dış politikadaki rolü çeşitli açılardan göz ardı edilemez. Ancak bu rolü doğru bir şekilde açıklamak için iki konuyu ele almak gerekir:

⁵¹⁹ Sajjadi, 2001.

⁵²⁰ Ayubi, 2019.

Birincisi, ajanın ülkelerin dış politikasındaki rolü ve konumu, siyasi yapıya ve siyasi sistemin tanımına göre farklıdır.

İkincisi, genel olarak simsarlar, uygulanması dış politikada karar alma ve eylem sürecini etkileyen bazı görevler üstlenirler. Afganistan'ın dış politikası bireylere bağlı bir eylemler bütünü olup, eylem ve tepkileri kurumsal olmayıp iktidardaki kişinin ve başkanlık kurumunun iradesine dayanmaktadır. Ülkenin dış politika aygıtının ajanlarının uzmanlık derecesi ve eğitim düzeyi bu konuyu çok iyi anlatmaktadır. Afganistan'ın dış politika ajanlarının ezici çoğunluğu, siyasi ve uluslararası meselelerle ilgili olmayan alanlarda lisans derecesine sahiptir. İkinci konu ile ilgili olarak ise dış politika ajanlarının beklentilerine göre dış politika yönetimi ve bürokrasinin en önemli görevleri aşağıdaki eksenlerde sunulabilir.⁵²¹

3.4.5.1. Sistem Belleği

Seçkinlerin ve dış politika karar vericilerinin tarihsel zihniyeti, uluslararası olaylara yönelik tarihsel yönelimlerin bir unsuru olan tarihsel zihniyetin bir diğer önemli parçasıdır. Bu zihniyet Afganistan'ın dış politikasına da farklı şekillerde yansımaktadır.

3.4.6. Afganistan'ın Dış Politikasında Komisyoncular ve Verimlilik

Dış politikanın diplomatik sistemi verimli, aktif ve güçlü bir diplomatik sisteme sahip olup, politika oluşturma ve karar alma alanlarında uzman ve uzmanlardan oluşan bir ekibe ek olarak yetkin yönetici ve diplomatlara ihtiyaç duyar. Dış politika uygulama alanındaki yetenek, dış politika diplomasinin etkinliği ve başarısında temel ve önemli bir rol oynamaktadır. Dış politikanın karmaşık meselelerine, uluslararası sistemin doğasına, ulusal ve uluslararası gerekliliklere aşina olan uzman karar vericiler ve komisyoncular, aktif bir dış politikanın temel ve anahtar gereklilikleri arasındadır. Uzmanlaşmanın en önemli zararlıları arasında hiç şüphesiz ilişkicilik, kayırmacılık ve kabilecilik sayılabilir. Dr. Sajjadi, bunu Afganistan'ın dış politikası hakkındaki kitabında yazmıştır. Afganistan, çok etnikli bir ülke olarak, diğer tüm ülkelerden daha fazla etnik denge ve farklı yönetim düzeylerinde kapsayıcı katılım yaratmaya ihtiyaç duyar. 21. yüzyılda diplomasinin karmaşıklığını ve ülkenin karmaşık koşullarını göz önünde bulundurarak ülkenin dış politika ajanları, etkili politika oluşturma ve verimli uygulama konusunda gerekli kapasiteden yoksundur. Uzmanlık ve liyakat ilkesine değil, akrabalık ilişkilerine dayalı işe alım, ülke yönetiminde ve özellikle dış politika aygıtında en önemli zorluktur. Güç sahipleri, etnik yapı bakımından bazı ciddi belirsizlikler olmakla birlikte, aynı zamanda ne yazık ki çok sayıda elçi bu konumu etnik konumundan değil, hatta aşiret ve aile

⁵²¹ Zadrán, 2023.

konumundan ve halkla olan kişisel ilişkilerine dayalı olarak elde etmiştir.⁵²² Hiç kuşkusuz denilebilir ki ülkenin siyasi aygıtını verimli hâle getirmek için sadece kurum ve yapıları dönüştürmek yeterli değildir. Bunun yerine, dış ve iç politikanın diplomatik sisteminin ajanlarını gözden geçirmek gerekli ve esastır. Komisyoncu seçiminde kayırmacılık kültürünün aşılması ve modern siyaset tekniklerini bilen genç ve uzman kadroların yetiştirilmesine yatırım yapılması gerekli ve üzerinde durulması gereken ciddi bir konudur.

3.5. Bonn Konferansı

Afganistan'ın yeni siyasi süreci, New York Dünya Ticaret Kuleleri'nin yıkılması ve Afganistan'a yönelik Amerikan askerî saldırılarının ardından başlatılmıştır. Taliban'ın devrilmesiyle aynı zamanda ve eş zamanlı olarak Afganistan krizine karışan uluslararası örgütler ve ülkelerin arabuluculuğuyla Almanya'da Afganistan'daki siyasi partiler arasında bir toplantı düzenlenmiştir. Birleşmiş Milletler gözetiminde tarihî ve uluslararası bir toplantı (5 Aralık 2001) Almanya'nın Petersburg⁵²³ kentinde bir otelde yapılmıştır. Sonunda bu toplantı, uluslararası kuruluşlar, küresel güçler ve komşu ülkeler tarafından desteklenen ve onaylanan bir anlaşmaya Bonn Konferansı'nın anlaşmasına yol açmıştır. Bu anlaşmada Afganistan'ın tüm etkili siyasi oyuncularını, bu ülkenin siyasi sisteminin yeni sürecini Birleşmiş Milletler gözetiminde yürütmeyi ve tüm ulusların ve siyasi grupların kapsamlı katılımını sağlamayı taahhüt etmişlerdir ve her biri, iş birliği yapmak Bonn Konferansı'nın anlaşması, kurumların oluşumunun tüm aşamalarını ve demokrasi, genel ve özgür seçimler ve Afganistan'daki tüm etnik ve siyasi grupların orantılı katılımı ilkelerine dayanan Afganistan'ın yeni siyasi sisteminin kuruluş aşamalarını içermektedir. Birçok Afgan uzman, Yasaklama Antlaşması'ndan sonra Afganistan'ın yeni koşullarının, bu ülkenin tarihinde yeni ve farklı bir bölümün başlangıcı olduğuna inanmıştır. Dolayısıyla halk yönetimi ve demokratik değerlere dikkat açısından bu dönemi Afganistan tarihinde ayrı dönemlere dönüştürmüştür. Başka bir deyişle anlaşma, yeni siyasi dönemin temeli ve Afganistan'ın mevcut siyasi sisteminin oluşumunun başlangıç noktası olarak kabul edilir.⁵²⁴

3.6. Bonn Konferansı'nın Siyasi Çözümü ve Sonuçları

2001 yılında Bonn Konferansı'nın düzenlenmesi ile uluslararası toplum ve Afganistan'ın iç güçleri, Afganistan'ın çok etnisiteli ve çok dilli bir ülke olduğu gerçeğini kabul etmiştir. Dolayısıyla adil bir güç dağılımı olmadan ülke istikrara kavuşamaz ve ulusal bir hükümet

⁵²² Sajjadi, 2001: 220.

⁵²³ Daikondi Mahakik. 2006.

⁵²⁴ Farji Rad vd., 2011: 116-117.

kurulamaz. Böyle bir tutumun sonucu, 2003' da yeni bir anayasanın hazırlanması olmuş ve bunun sonucunda başkanlık demokrasisi fikrine dayalı mevcut İslam Cumhuriyeti sistemi ortaya çıkmıştır.⁵²⁵ Konferansta, dört ana Taliban karşıtı grup, geçici hükümet ve Afganistan'ın geleceği ile ilgili konularda anlaşmak için bir araya gelmiştir. İlk grup, Kuzey Ittifaki, iç savaş sırasında birbirlerine karşı savaşıp ancak şimdi Taliban'a karşı bir koalisyon oluşturan cihatçı partilerin huysuz bir birlikteliğiydi. İkinci grup, Batı'nın taleplerini temsil etmek üzere eski Kral ZahirŞah'ın taraftarları arasından seçilen Roma grubuydu. Üçüncü grup olan Peşaver grubu, Mohashamli örgütünün lideri Pirigilani ile bağlantılıydı. Dördüncü ünlü grup Kıbrıs grubuydu, İran merkezli Hamayun Cerir ile ilgiliydi.⁵²⁶ Bonn müzakereleri sırasında katılımcılar, iyimser bir şekilde "kadınların ve etnik azınlıkların da temsil edildiği kapsayıcı bir ulusal hükümetin oluşturulması" da dâhil olmak üzere yüce hedeflere ulaşılacağını öngörmüşlerdir.⁵²⁷ Bonn Konferansı'nın Afganistan'da 2001 sonrası devlet oluşumu için üç ana sonucu olmuştur:

Birincisi, güç paylaşım süreci aceleyle ve Batılı ülkelerin acil çıkarlarına göre yürütülmüştür. Bu nedenle Afganistan halkının anlaşmalarını değil, Amerika'nın politikalarını ve çıkarlarını yansıtmaktadır. Godhand'in⁵²⁸ dediği gibi, "büyük mesele", yani dış saiklerle savaş ganimetlerinin teröre karşı savaşa doğrudan katılan birkaç katılımcı arasında dağıtılmasıdır. İkincisi, bu ağların temsil ettiğini iddia ettikleri tüm rakip siyasi gruplar ve küçük topluluklar konferansa katılmamıştır. Özellikle Karzai'yi desteklemek istemeyen Taliban ve Hizb-e-Islami örgütü davet edilmemiştir.

Burhan Eldin Rabbani, eski cumhurbaşkanı sıfatıyla konferansa katılmamıştır. Mohammad Karim Khalili (Hizb Wahdat'ın lideri), Hacı Abdul Qadeer (Güneydoğu'dan güçlü bir Peştun lideri) ve Abdul Star Sirat (Romen delegasyonunun başkanı), uluslararası müdahalelerden ve belirli hedeflerine ulaşamamaktan şikayet etmişlerdir. General Abdul Rashid Dostum, konferansın dinleyicilerini sorgulamıştır çünkü ona göre konferansa Özbek kökenli çok az temsilci katılmıştır. Üçüncü olarak Bonn Konferansı siyasi grupların seçkinleri arasında güvensizlik, katılmama ve memnuniyetsizliği teşvik etmiştir. Konferans'ın modeline göre Afganistan'ın dört ana siyasi grubu, Afgan toplumunun çok etnikli doğasına dayanan siyasi denge üzerinde anlaşmışlardır. Gerçek şu ki Kuzey Birliği, özellikle de Pençşiri kökenli Taciklerden oluşan İslam Cemaati'nin askerî kanadı çok fazla güce sahiptir. Northern Union, Güvenlik, Dışişleri, Planlama Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı dâhil olmak üzere 30 hükümet görevinden 17'sini yapmıştır. Sadece Cumhurbaşkanlığı ve Maliye Bakanlığı (Hazine) onların

⁵²⁵ Bagheri, 2017: 159.

⁵²⁶ Sharan, 2017: 92.

⁵²⁷ Kissinger, 2019: 267.

⁵²⁸ Goodhend

ulaşamayacağı bir yerde kalmıştır ve Qasim Fahim de Karzai'nin Başkan Yardımcısı olmuştur. Bu güç paylaşımı, "kazanan her şeyi alır" mantığıyla tutarlıdır. Çünkü Kuzey Ittifaki Kabil'i kurtarmıştı ve ülkenin üçte ikisini kontrolü altına almıştı. Etnik açıdan Tacikler, en büyük güç payını alırken Peştunlar, Hazaralar ve Özbekler paylarından şikâyetçiydiler.⁵²⁹

3.7. Afganistan İslam Cumhuriyeti Döneminde Anayasada Azınlık Hakları

Azınlık hakları konusu bir veya birkaç ülkeyi ilgilendiren bir konu olmayıp dünyanın pek çok ülkesi bu olguyla karşı karşıyadır ve bu sorun küresel sorunlardan biri hâline gelmiştir. Bu nedenle etnik azınlıkların ve özel haklarının tanınması gerekmektedir. Medeni haklar ve genel insan haklarına ek olarak özel haklar da kapsar. Çünkü ayrımcılık yapmama kuralının ve eşitliğe saygının resmî yorumunun yalnızca kısmi bir rol oynayabileceğinden şüphe duyulmamalıdır.

Azınlıkların pozitif haklarının sağlanması ve hatta bu tür yorumlama durumlarında sadece etnik azınlık grupları tarafından kabulle karşılanmayacak ancak bu kuralın resmî yorumunda hükümetin kontrolünde olsa bile azınlığın özel kimliğinin silinmesine yönelik bir adım olarak değerlendirilecektir.

Böylece vatandaşların ulusal ve uluslararası hak ve düzenlemelerden yararlanmalarında kişilerin ırk, renk, dil ve din gibi özel nitelikleri dikkate alınmaz ve bu unsurlar haklardan yararlanma düzeylerini etkilemez. Bu kuralın, genel yurttaşlık haklarından azınlık gruplarının yararına kullanılması hâlinde yararlı olacağı açıktır. Ancak bu ilkenin uygulanması, (örneğin bir ülkenin tüm vatandaşlarının genel eğitimleri ana dillerini bilmemeli, dinî tören yapma özgürlüğüne, ekonomik güvenceye ve diğer ırk ve dil özelliklerine sahip olmamalıdır) eşitlik ilkesine saygı göstermez.⁵³⁰

Çünkü vatandaşlar arasında eşitlik ilkesi; din, dil ve ırk azınlık gruplarının aslında bu grupların kimliğini oluşturan farklılıklarını ve kendi özelliklerini koruma hakkına sahip olmasıdır. Buna dayanarak din, ırk, dil ve etnik azınlıkların bulunduğu toplumda eşitlik ilkesi şeklinde azınlıkların tüm hak ve menfaatlerden yararlandığı görülmektedir. Azınlıkların çokça yaşadığı ülkelerden biri de Afganistan'dır, dolayısıyla bu araştırmada azınlıkların hakları Afganistan kanunları açısından incelenmiştir. Afganistan tarihi her zaman ayrımcılık ve eşitsizlikle karşı karşıya kalmıştır ve bu toprakların insanları adalet ve eşitlik eksikliğinden dolayı çok acı çekmiştir.

⁵²⁹ Sharan, 2017: 94-95.

⁵³⁰ Dashti, 2014: 140.

Ancak Afganistan'da Taliban'ın yenilgiye uğratılmasından, demokrasi ve özgürlük sloganıyla yeni hükümetin iktidara gelmesinden ve yeni anayasanın ülkenin farklı halklarının temsilcileri tarafından onaylanmasından sonra azınlıkların haklarına saygı duyuldu mu yoksa duyulmadı mı?

3.8. Afganistan Anayasası Açısından Azınlık Güvenliği

Güvenliğin sağlanması, diğer temel insan hak ve özgürlüklerinden yararlanmanın temeli olan en doğal ve başat insan hakkı olarak değerlendirilebilir. Güvenlik, içinde yaşadıkları toplumdaki insanların hayatlarını, onurlarını, maddi ve manevi haklarını kurtarmak konusunda herhangi bir korku duymamalarına dayanan manevi bir güvencedir. Güvenliğin can, haysiyet, mal, meslek, barınma, ikamet, mahremiyet gibi kategorileri, bileşenleri ve insan hayatı üzerinde önemli etkileri vardır.

Yaşama hakkı, insanın diğer temel hak ve özgürlüklerinden yararlanmasını sağlayan en önemli insan haklarından biridir. Kişiler; çeşitli kişisel, toplumsal, özel ve genel ilişkilerinde maddi ve manevi yaşamları açısından kısmen veya tamamen tehlikeye maruz kalabilirler. İşte böyle bir durumda herkes için hukuki, ahlaki ve toplumsal bir kurum olarak güvenliğin varlığı kaçınılmaz olacaktır.⁵³¹

3.8.1. Can Güvenliği

Her insanın en bariz ve doğal hakkı yaşamaktır. Hayat, Yüce Allah'ın tüm canlılara verdiği ilahi bir armağandır. Dolayısıyla kimsenin bu hakkı insanlardan almaya hakkı yoktur çünkü yaşam hakkı insanın doğal, bireysel ve doğal haklarından biridir ve tüm insan haklarının temelidir. Bu nedenle can güvenliği, toplum insanının tüm sosyal ve vatandaşlık haklarının temelidir. Toplumun insanları can güvenliğine sahip değilse insan onuru, mali ve ekonomik güvenlik, ülkenin refah kaynaklarının kullanılması, bağımsız siyasi işlere katılım, mahkemelerde ve yargıda adalet gibi diğer sosyal haklardan da yararlanamaz.

Ne de olsa sosyal yaşamda güvenlik, insanlığın kadim özelemlerinden biridir. Saldırganlık, baskı ve tehdit kabusu ve korkusu, başta toplumdaki azınlıklar olmak üzere halkın kolektif yaşamında her zaman burukluk ve umutsuzluğun kaynağı olmuştur. Çünkü azınlıklar, iktidarın güvensizliği ve saldırganlığı nedeniyle her zaman baskı altına alınmıştır. Güvenli olmayan herhangi bir toplumda en çok azınlıklar ihlal edilir ve ezilir. Avrupa'daki haçlı seferleri ve ırksal savaşların yanı sıra Irak, Afganistan, Yemen ve Suriye gibi Asya ülkelerindeki ırksal ve etnik savaşların tarihi, bu savaşların çoğunda en çok ezilenlerin azınlıklar olduğunu

⁵³¹ Zaki, 2020

göstermektedir. Afganistan'ın bazı tarihî bölgelerinde güvensizlik nedeniyle, dünyadaki ırksal azınlıkların yarısı yok edilmiştir veya köle olarak satılmıştır. Bu nedenle tüm vatandaşların ve özellikle azınlıkların güvenliğinin önemi göz önünde bulundurarak Kanun, Afganistan'ın karanlık ve güvensizliğini şu şekilde tespit etmektedir:

Afganistan başına gelen haksızlıkların, geçmişteki huzursuzlukların ve sayısız belaların bilinciyle bu yasayı onayladık. Anayasanın önsözünde yer alan bu sözler, Afganistan ülkesinin içinde bulunduğu perişan durumu çok iyi ifade etmektedir. Geçmişte ikinci ve üçüncü sınıf vatandaş olarak yaşayan, refah ve eğitim olanaklarından yoksun bırakılan etnik ve dini azınlıklar başta olmak üzere tüm Afganistan halkı için. Bu kabustan kurtulmak ve azınlıkların yaşam barışını ve haklarını tehdit eden etkenlere karşı bağışıklık duygusu, hayattan daha çok sevildi ve tadına varıldı.⁵³²

Afganistan Anayasası'nın önsözünde şöyle denilmektedir:

"Baskı, zulüm, ayrımcılık ve şiddetten arınmış; hukuka, sosyal adalete dayalı; haysiyet ve insan haklarını koruyan; halkın özgürlük ve temel haklarını güvence altına alan bir sivil toplum yaratmak amacıyla"

Toplumda bireylerin sahip olduğu haklardan biri de devletin tüm bireylere güvenliğini sağlamak zorunda olduğu güvenlik hakkıdır. Buna dayanarak siyasi kargaşa ve kriz, yoksulluk ve hasta bir ekonomi, ülkeye her yönden saldıran kültürel istila gibi bir ülkede güvenlik, istikrarsızlık ve kültürel çöküş, bağların kopması gibi toplumsal anomalilerin ortaya çıkması, ülkenin ABD tarafından işgali ve iç silahlı isyanlar gibi siyasi müdahalelerin koşullarında olduğu gibi, millet ile hükümet arasındaki güvenin de yok edilmesi, yerel komutanların isyanları ve Taliban grubunun her gün iktidarı ele geçirmesi ve mağlup DEAŞ grubunun Irak ve Suriye'den akını, askerî kışlalarda intihar saldırıları ve eğitim kurumlarının intiharı, ulaşım araçlarının ve toplu taşıma araçlarının intiharı, camilerin, ilim dallarının ve üniversitelerin intiharı gibi durumlardan birinin güvenliği Afganistan ülkesinde çok önemli bir bileşendir.

Açıkça ortadadır ki güvenlik yoksa ekonomi de yoktur, kültür ve eğitim de yoktur, toplumda canlılık da yoktur. Bu nedenle 2002'de onaylanan temel kanunda şu hususlara dikkat edilmiştir: Ülkedeki tüm vatandaşların güvenliğini ve yargıda bulunulmaması gerektiğini belirtmiş, yasal olarak cezalandırmış ve güvenliğini tehdit etmiştir. 23. Maddede şöyle diyor: Yaşam, Tanrı'nın armağanı ve insanın doğal hakkıdır. Yasal izin olmaksızın hiç kimse bu haktan mahrum bırakılamaz.

Dolayısıyla Afganistan Anayasası'nda insan yaşamı büyük önem taşımaktadır ve her ırktan, millettten, dinden ve dilden tüm insanlar bu hakka sahip olmada eşittir ve güvenliğini

⁵³² Zaki, 2020.

sağlamak da devletlerin temel görevlerinden biridir ve insanların yaşamları üzerinde önemli ve temel etkileri vardır. Anayasa, Afganistan'da yaşayanların tamamının güvenliğini vurgulasa da Afgan toplumunun %99'unun Müslümanlardan oluştuğu düşünülürse Sihler veya Hindular gibi dinî azınlıklar hâlâ toplumda tam bir güvenliğe sahip değillerdir. Bazen Sih oldukları için taciz edilmektedirler. Kabil haritasında yer alan Sih tapınağının başı Utar Sangh Khalsa diyor ki onlarca yıl süren savaş, istikrarsızlık ve güvensizlik, Sihlerin kitlesel göçlerine neden oldu ve Afganistan'da sadece 372 Sih ailesi kaldı.

1990'ların ortalarındaki iç savaşlar sırasında tapınaklar, yüksek güçleri nedeniyle savaş ağaları için uygun bir yerdi. Oraya yerleşip birbirlerine ateş açmalarının sonucunda sekiz tapınak ve bir okul yıkılmıştır. Burada bir gün bin Sih'in orada okumakla meşgul olduğu söylenmektedir. Taliban hükümeti döneminde Sihler, Nazi hükümeti döneminde Yahudilerin mahrumiyetlerini ve baskılarını hatırlatan sarı giysiler giymek ve evlerinin, dükkanlarının üzerine sarı bayraklar asmak zorunda kalmışlardır. Bu, Taliban hükümetinin devrilmesinden sonra ABD ve müttefiklerinin dinî azınlık kabulünün hedeflerinden biri olduğu ve Sihlerin Afganistan nüfusunun yaklaşık %1'ini oluşturduğu bir zamandır.

Hükümet Taliban'dı ve Sihler Afganistan nüfusunun yaklaşık %1'ini oluşturmaktaydı. Ancak uygulamada hükümet, etnik çoğunlukların etnik azınlıklara karşı ön yargılarıyla daha az ilgilenmiştir ve bu da saldırganları daha cüretkâr hâle getirmiştir. Sih mallarının çalınması, sokaklarda küçük düşürülmesi, üzerine tükürülmesi, dastarın (topal) atılması emri verilmesi ve Sih topraklarının ele geçirilmesi Afganistan'da bu dinî azınlıklara karşı işlenen en önemli suçlardır.

Bu nedenle Afganistan'daki Sihler ve Hinduların dinî azınlığı son otuz yılda en çok acıyı çekmiştir. Bu dinî azınlıklar, son birkaç on yılın şiddet olaylarında herhangi bir rol oynamamıştır ancak birçok acıya katlanmıştır. Bu kırılganlık çok boyutludur ve bu azınlığı bile zorunlu toplu gruplaşma ve soykırımın sınırına götürmüştür. Son birkaç on yılda Afganistan'daki Sih ve Hinduların sayısının toplu olarak yaklaşık yüz binden birkaç bine düşmesi ve çoğu eyaletten birkaç sınırlı eyalete inmesi, bu azınlık için potansiyel bir tehdit ve güvenlik eksikliğinin bir işaretidir. Bu durumla birlikte Afganistan ülkesinde güvenlik, başta azınlıklar olmak üzere tüm Afganistan milleti için ulaşılmaz bir hayal hâline gelen kategorilerden biridir.

Ama tam tersine güvenli olmadığı gibi sahte insan hakları vaizlerinin işgaliyle de her geçen gün daha güvensiz hâle gelmiştir ve bugün tüm Afganistan halkı tam bir çaresizlik içinde yaşamaktadır. Bu durum ırksal, etnik ve dinsel azınlıkların Avrupa ülkelerine göç etmek için zorlu ve meşakkatli yollara başvurmalarına neden olmuştur ve bu tür dinî azınlıklar (Sihler)

yavaş yavaş Afganistan'dan Avrupa ülkelerine göç etmektedir. Bu meselenin (azınlık göçü) çok uzak olmayan bir gelecekte Afganistan ülkesinin aleyhine sonuçlanacağı çünkü Afganistan tarihî dikkatle incelenirse ülkedeki en dürüst ve merhametli insanların bu iki grup (Hazarlar) olduğu görülmektedir. Sihler ve Hazaralar, Afganistan tarihi boyunca işgalcilere karşı hep cephede olmuşlar ve ülkelere asla ihanet etmemişlerdir. Ayrıca Sihler, Afganistan'da kaldıkları tarih boyunca her zaman ticaretle uğraşmışlardır. Afganistan'daki en dürüst insanların Sihler olduğu kesinlikle iddia edilebilir.⁵³³

3.8.2. Finansal Güvenlik

Mülkiyet, öznenin haklarına saygı ve vurgunun eşlik ettiği, bireylerin özel haklarından biri olarak kabul edilir. Mülkiyet, insan yaşamının haklarından ve kaçınılmaz gerekliliklerinden biri olup güvencesi devletin temel görevlerinden biridir ve maliki, kendi malından her türlü yararlanma hakkına sahiptir. kanunda öngörüldüğü şekilde Mülkiyet şu şekildedir:

Madde: 1900

Mülkiyet, kişinin irade ve kontrolüne bırakılmış bir haktır ve sadece sahibi, kanunlar çerçevesinde kullanabilir, sömürebilir ve üzerinde her türlü mülkiyette bulunabilir.⁵³⁴

Madde: 1901

Nesnenin sahibi, ana unsurlarından sayılan her şeyin sahibi olarak bilinir ve nesneyi bozmadan, kaybetmeden veya değiştirmeden nesneden ayırmak mümkün değildir.⁵³⁵

Bu Madde, malın sahibine ait olan tüm meyvelerini, eşyalarını, işaretlerini ve ürünlerini ifade eder.

1904. Madde, zilyetlik hakkından şu şekilde bahsetmektedir: Malik, kanunun sınırları içinde malını kullanabilir.⁵³⁶

Maddenin 42'ye göre Anayasa şöyle der: Mülkiyet saldırıya karşı korunmuştur. Hiç kimse mülkiyeti elde etmek ve onda tasarruf etmekten alıkonulamaz. Bu yazıda genel olan ve azınlıkları da içine alan "hiç kimse" kelimesi kullanılmıştır, yani bu Madde Afganistan'da yaşayan tüm insanların mülkiyetine saygı duyulduğunu ve yasal izin olmaksızın hiç kimsenin onu temsil edemeyeceğini söylemektedir. Bu paragrafın devamında "Kanun sınırları dışında, kanun ve mahkeme kararı olmaksızın hiç kimsenin malına el konulamaz. ifadesi geçmektedir⁵³⁷.

⁵³³ Salimi,2010

⁵³⁴ Afganistan Medeni Kanun, Madde 1900.

⁵³⁵ Afganistan Medeni Kanun, Madde 1901.

⁵³⁶ Afganistan Medeni Kanun, Madde 1904.

⁵³⁷ Afganistan Anayasası'nın 42. Maddesi.

Can ve mal güvenliğinin insan hayatının temel ihtiyaçlarından biri olması, insan hakları ve yurttaşlığın en hayati parçası sayılması nedeniyle Afganistan halkı geçmişte ve özellikle son çeyrek asırda maddi ve can güvenlikleri karşı karşıyadır. Yöneticilerin ve otokratların çoğu, yerel yönetimler ve aşiretler için insanların canı ve özellikle mülkiyeti önemli değildir; dolayısıyla anayasa tüm Afgan halkının mülkiyetine saygı duyar ve onu şiddetten korur.

3.8.3. İş ve Faaliyetin Ekonomik Güvenliği

İş sahibi olmak, insan yaşamı ve ekonomisi üzerinde yapıcı etkileri olan insan yaşamının kaçınılmaz gerekliliklerinden biridir. Çünkü yaşamsal ihtiyaçların karşılanması insan yaşamı için gerekli olup bu ihtiyaçların karşılanması için bir gelir elde etmeyi ve uygun, güvenli ve kazançlı bir işe sahip olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki iş güvenliği, uygun bir işe sahip olma ve bu işi sürdürme konusunda kesinliğe sahip olmaktır.⁵³⁸

Dengesiz ekonomik ilişki ve işçinin savunmasız konumu, işçinin iş güvenliğini sağlamak için özel sosyal önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu nedenle Afgan anayasasında 48. Maddede belirtildiği gibi çalışmak her Afgan vatandaşının hakkı olarak kabul edilmektedir:

Çalışmak her Afgan'ın hakkıdır. Çalışma saatleri, ücretli izin, işçi hakları ve ilgili diğer hususlar kanunla düzenlenir. Meslek ve meslek seçimi kanunlar çerçevesinde serbesttir.⁵³⁹

Çünkü işçiler herhangi bir toplumun en temel sosyal ve ekonomik temellerinden biridir, çalışma ve emekçiler ulusun kalkınmasına çok katkıda bulunur ve yasa koyucunun amacı işçilerin haklarını, refahını korumak ve işsizliği önlemektir. Afganistan'daki işsizliğin ve zorla çalıştırmanın arka planı dikkate alındığında bir yandan "Afganistan'da zorla çalıştırmanın yasak olduğu" ve diğer yandan özellikle "çocukların çalıştırılmasına izin verilmediği" (Afganistan Anayasası, Madde 47). Öte yandan özel durumlarda halkın katılımı da gerekli görülmüştür:

"Savaş durumlarına, felaketlere ve kamu hayatını ve refahını tehdit eden diğer durumlara aktif katılım her Afgan'ın görevidir. Ayrıca anayasada toplumun tüm bireylerinin işleri sınırlandırılmadan resmen tanınmış ve çeşitli durumlarda ekonomik konularda hükümete veya ekonomik büyümeyi sağlamak ya da teşvik etmek için devlete görevler verilmiştir. Hükümet, ülkenin tüm bölgelerinde sosyal adalete ve dengeli kalkınmaya dayalı ilerici bir toplum yaratmakla sorumludur.⁵⁴⁰

Anayasanın 6. Maddesinde :

⁵³⁸ Haşimi, 2015: 291.

⁵³⁹ Afganistan Anayasası'nın 48. Maddesi.

⁵⁴⁰ Afganistan Anayasası'nın 47. Maddesi

Hükümet, ülkenin tüm bölgelerinde sosyal adalete ve dengeli kalkınmaya dayalı müreffeh ve ilerici bir toplum yaratmaktan sorumludur.⁵⁴¹ Öte yandan, hükümet özel yatırımları teşvik etmeli, desteklemeli ve güvenliğini garanti etmelidir. Anayasanın 10⁵⁴². Maddesi şöyle der:

Devlet, özel yatırımların ve piyasa ekonomik sistemine dayalı işletmelerin teşviklerini, korunmasını ve dokunulmazlığını kanun hükümlerine uygun olarak garanti eder Anayasanın 14. Maddesi bunu şöyle tanımlıyor Hükümet, endüstrilerin gelişimi, üretimin büyümesi, insanların yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve mesleki faaliyetlerin desteklenmesi için özel stratejik programlar düzenlemeli ve uygulamalıdır. Hükümet, tarım ve mülkiyet alanında özel programlar uygulamalı ve çiftçilerin ve göçebelerin ekonomik, sosyal ve yaşam koşullarını iyileştirmelidir.⁵⁴³

Söylendiği gibi temel yasa, her ülkenin en önemli ve yaşamsal konularından biri olan ekonomiyi, çalışmayı ve faaliyeti muaf tutmuştur; hükümeti, herhangi bir ulus ve ırktan işçileri, sosyal ve ekonomik faaliyetleri desteklemekle yükümlü kılmıştır.

Tablo 3.3. Ekonomik göstergeleri⁵⁴⁴

Göstergeler	Ölçek birimi	2020
Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH)	Milyar Dolar	19.79
Tarım	Milyar Dolar	5.35
Endüstri	Milyar Dolar	2.47
Hizmetler	Milyar Dolar	11.10
İthalat vergisi	Milyar Dolar	0.88
Kişi başına GSYİH	Kişi	595.65

3.8.4. Yasama Seçiminde Güvenlik ve Özgürlük

Kişisel güvenlik konularından biri de konut güvenliğidir. Bir konut, içinde güvenlik ve eğlence içinde yaşayabilmesi ve dinlenebilmesi gereken insanlar ve aileleri için ikamet ve huzur yeridir. Bu nedenle bu yerin her türlü saldırıdan korunması ve yetkisiz kişilerin ev sahibinin izni olmadan girmesine izin verilmemesi gerektiğinde bu durum doğrulanmaktadır. Afganistan anayasası da bu hakkı, yani ikamet özgürlüğünü korumuştur. Temel Kanunun 39. Maddesi şöyle der: "Her Afgan, kanunen yasak olan yerler dışında, ülkenin herhangi bir yerine seyahat etme

⁵⁴¹ Afganistan Anayasası'nın 6 Maddesi.

⁵⁴² Afganistan Anayasası'nın 10 Maddesi.

⁵⁴³ Afganistan Anayasası'nın 14 Maddesi.

⁵⁴⁴ Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilgi kurumu. <https://tinyurl.com/5xuay8sp> (erişim tarihi: 10.05.2023).

ve ikametgâh seçme hakkına sahiptir." Anayasada barınma hakkının konut seçme özgürlüğü, konut kullanma özgürlüğü ve konut dokunulmazlığı gibi birçok unsuru bulunmaktadır⁵⁴⁵.

1. Yaşam seçme özgürlüğü: Barınma özgürlüğünün bu yönü, konut sahibi olma ya da konut sahibi olmama hakkı, konutu özgürce belirleme hakkı ve konut değiştirme hakkı dâhil olmak üzere çeşitli hakları içerir. Yani her yurttaşın kalıcı konut sahibi olma hakkı vardır fakat kalıcı konut sahibi olmaya zorlanamaz ve ayrıca her yurttaş istediği konutu seçebilir. Sadece kanunun orada ikamet etmeyi yasakladığı bazı durumlarda bazı kişiler, bazı yerlerde ikametgâhlarını belirleyememektedir. Örneğin bazı suçlular, şehrin veya köyün bazı yerlerinde müebbet hapis cezasına çarptırılabilir⁵⁴⁶.

Her Afgan, kanunen yasak olan yerler dışında ülkenin herhangi bir yerine seyahat etme ve bir yerini ikametgâh seçme hakkına sahiptir. Her Afgan, yasa hükümlerine göre Afganistan dışına seyahat etme ve oraya geri dönme hakkına sahiptir. Hükümet yurt dışındaki Afgan vatandaşlarının haklarını desteklemektedir. Bu, kişinin istediği zaman bir ülkeye gelip gidebileceği, istediği yerde ikamet yerini seçebileceği, ayrıca istediği zaman hiçbir engele maruz kalmadan o ülkeden ayrılabilmesi veya ülkesine dönebileceği anlamına gelir. Bunu ortadan kaldırmak için, kişinin yaratıcılığı ve zevki ile kendisine en uygun yeri seçebilmesi ve hukukun sınırları dahilinde bunun fayda ve ayrıcalıklarından yararlanabilmesi için ikamet yerinin güvenliği, bireyin temel hak ve özgürlüklerinden biridir.

2. Konut dokunulmazlığı: Herkesin evine saygı duymak, geleneksel özgürlüklerden biridir ve buna göre hiç kimse, bir kişinin evine onun rızası olmadan girip onu denetleme hakkına sahip değildir. Kur'an-ı Kerim'de barınma güvenliğinden çeşitli ayetlerde bahsedilmektedir.⁵⁴⁷

Afganistan anayasasında ayrıca bireyler olarak suistimalden muafiyet sağlamak ve onlara yasa dışında tecavüz etmeyi yasaklamaktadır. 38. Madde der ki: Bir kişinin evi suistimale karşı güvenlidir. Hükümet dâhil hiç kimse, yasada belirtilen durumlar ve şekiller dışında, ikamet eden kişinin izni veya yetkili bir mahkeme kararı olmadan bir kişinin evine giremez veya denetleyemez. Sahibinin izni olmadan başkalarının konutunu ihlal etmek, ortalama iki yıla kadar hapis veya altmış bir Afganlı para cezası ile cezalandırılabilir bir suçtur. Ayrıca Temel Kanun'un 38. Maddesi, kişilerin özel hayatının güvenliğinin sağlanmasında ve casusluğun reddedilmesinde şunları öngörmektedir: İster yazılı ister telefon, telgraf ve diğer yollarla olsun, bireylerin mesajlarının ve iletişimlerinin özgürlüğü ve gizliliği müdahaleye karşı korunur.

⁵⁴⁵ Afganistan Anayasası'nın 39. Maddesi.

⁵⁴⁶ Afganistan Ceza Kanunu, Madde 193.

⁵⁴⁷ Nur, 27-28.

Devletin, kanun hükümlerine uygun olmadıkça bireylerin mesajlarını ve iletişimlerini denetleme hakkı yoktur⁵⁴⁸.

Görüldüğü üzere kanun koyucu, kişilerin haberleşmelerinin güvenliği ilkesine ilişkin olarak kanuna bir istisna kabul etmiş; buna dayanarak toplumun güvenlik ve konforunu bozması muhtemel kişilerin mahremiyetinin tabi olacağı şekilde düzenlenmiştir. Elbette bu gereklilik, kişilerin onuruna zarar vermeyecek şekilde yapılmalıdır. Temel kanun, kanun koyucuya kimlik esasını tayin etmiştir.

Günümüzde gelişmiş teknik ve elektronik casusluk araçlarının varlığı ve bunların hükümetler tarafından kullanım kolaylığının özel hayatın haysiyetine yönelik çok ciddi bir tehdit olarak kabul edildiğini belirtmek gerekir. Bu şekilde bireylerin güvenlik ve özgürlükleri fiilen inkâr edilir, insanların sırları açığa çıkarılır ve bireylerin mahremiyetleri ve aile faaliyetleri, güçlülerin ve ajanların gözlerine ve kulaklarına kolayca teşhir edilir. Günümüzde telefon konuşmalarını dinleyerek insanların mahremiyetine girmek, evlere izinsiz girmekten çok daha kolay bir şekilde mümkündür. Bu tür eylemlerin işlenmesi kesinlikle kişileri hukuki güvenliklerinden yoksun bırakma ve hükümetin haklarının pervasızca ihlali olarak değerlendirilmektedir.

Bu nedenle, bu tehlikeyle başa çıkabilmek için yasa koyucu konumunda olan ülke yasama organının, siber ve elektronik suçlarla ilgili olarak bu tür suçları önleyebilmesi ve güvence altına alabilmesi için kesin ve etik kaygılarla uygun bir yasa çıkarması gerekir.

Tarihin bazı bölümlerinde ülkenin savaş ve güvensizlikten etkilenmiş olmasına, dinî azınlıkların evlerini kaybetmelerine ve bazı bölgelerden, yerlerinden edilmiş olmalarına rağmen Afganistan'daki azınlıklar evlerini seçme konusunda tam bir özgürlüğe ve güvenliğe sahiptir. Afganistan halkının muzdarip olduğu azınlıklar, barınaklarını seçerken tam bir güvenlik ve tam bir özgürlüğe sahiptir.

Kanun koyucu, yaşananların bir sonucu olarak, Afganistan'ın geçmiş tarihini göz önünde bulundurarak, insanların güvenliğine özel bir önem vermiş ve güvenliğin toplum insanının en temel haklarından biri olduğunu belirtmiştir. Ne de olsa güvenlik, gelişme ve büyümenin diğer bileşenlerinin temeli olan bir nimettir. Bir yandan etnik azınlıkların haklarının tanınmaması, sağlanmaması, etnik güvenliğin olmaması farklılıklara ve hatta şiddete yol açabilir. Bu durum aslında tepkilere ve azınlığın etnik bilincinin siyasi bir güç olarak ortaya çıktığı halklar arasında militan milliyetçiliğin büyümesine neden olmaktadır. Çoğunlukla siyasi çıkarların oyununa dönüşen kimlik arayışı talepleri, özerklik talebi şeklinde ifade edilir. Bu talep dikkate alınmadığında ve krizi çözecek bir çözüm öngörülmediğinde şiddetli bir

⁵⁴⁸ Afganistan Anayasası'nın 38. Maddesi.

çatışmadan ve hatta iç savaştan kaçınmak zordur. Çünkü halkların ve azınlıkların güvenliklerinin sağlanamaması, kendilerini huzur ve güven içinde hissetmemeleri durumunda bu durumdan kurtulmanın son yolu şiddet ve zulme karşı başkaldırı ve isyandır. İşte bu durumda ülke, gerginliğe ve Afganistan'ın yıllarca tanık olduğu bir çatışmaya çekilmektedir; bu, çatışma ve iktidardaki azınlık ile çoğunluk arasındaki savaştır. Sonuçta güvenlik ülkenin sosyal, kültürel, ekonomik ve kalkınma altyapısını oluşturmaktadır. Güvenlik eksikliği, azınlık ve çoğunluk olmak üzere uluslar arasındaki koordinasyonu tehdit eder ve ülkenin siyasi altyapısını paramparça eder.

3.8.5. Dinî Eşitlik

Dinî inançların sayısı ve insan toplumlarında farklı ve çeşitli dinlerin müntesiplerinin varlığı ve bu dinlerin her birinin kendi din ve inancının tercih ve üstünlüğüne göre ilgisi doğrultusunda organize olmaktadır.

Eski çağlardaki haclı seferleri, Protestanlar ve Katolikler arasında 30 yıldır devam eden kanlı çatışmalar, Myanmar'da Budistler tarafından Müslümanların toplu katliamı, Irak'ta Yezidilerin IŞİD tarafından katledilmesi ve Afganistan'ın Orta Doğu'sundaki mezhepler arasındaki kanlı çatışmalar.

Ayrıca uluslararası hukukta birçok değişikliğin kaynağı olarak kabul edilen İkinci Dünya Savaşı olayları ideolojik ve dinî yönlerden yoksun değildir. Bununla birlikte, kolektif aklın gelişmesiyle insani yardım grupları ve uluslararası topluluk, bu tür savaşların miktarını azaltmak için toplumlarda çoğulculuğun ve dinî hoşgörünün teşvik edilmesi gerektiğini fark etti. Çünkü din, Afganistan halkının inançlarının temelini oluşturmaktadır ve kabile geleneklerinin ruhuna nüfuz etmiştir. Belki de Afganistan toplumunda toplumsal ve etnik ilişkilerin yapısında din kadar başka bir unsur yoktur.

Dinî gerilimler ve husumetler, çeşitli bölgelerde bir dinin mensuplarına karşı ayrımcılık, kin ve sosyal adaletsizlik şeklinde teşvik edilmiş ve uygulanmıştır. Birbirine rakip dinlerin mensuplarına karşı düşmanlığa varan birçok din kini vakası olmuştur ki bazen rakip dinlerin mensuplarının kanlarının akıtılması mübah ve hatta ahirette bir mükâfat sebebi sayılmıştır. Afganistan'ın kabile toplumunda böyle bir inancın yayılması sadece güveni, hoşgörüyü ve dayanışmayı yok etmekle kalmamış, aynı zamanda sosyal kaosa ve ulusal yabancılığa da yol açmıştır.

Millet içinde düğümlerin birikmesine ve düşmanca ilişkilerin oluşmasına ve bunun sonucunda patlama, kargaşa ve ulusal çeşitliliğin oluşmasına neden olmuştur. Afganistan'ın

sosyal ve siyasi tarihi, fanatizm ve dinî mensubiyetlerden kaynaklanan bu tür çatışmalara ve kanlı çatışmalara defalarca tanık olmuştur.

Afganistan dinsel, etnik ve dilsel yapısı bakımından önem taşıyan ve üzerinde çalışılabilecek bir ülkedir. Bu gerçeklere dikkat edilmesi, millî birliğin güçlenmesine vesile olmuş; görmezden gelinmesi ise endişe ve tehlikelere yol açacaktır. Dinî açıdan Afganistan halkının çoğunluğu (% 99) Müslümandır ancak dini açıdan aynı değildirler. Genel bir tasnifte Afganistan Müslümanları, her biri alt kollara ayrılabilen Sünni ve Şii dinlerine mensup olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Bu nedenle, ülkedeki ana dinler şunlardır:

Hanefi Mezhebi: Afganistan Müslümanlarının çoğu bu mezhepe mensuptur. Araştırmacılar, sayılarını ülke nüfusunun yaklaşık %55 ila 65'i olarak bildirmişlerdir. Hanefi mezhebinin mensupları farklı Peştun, Tacik, Özbek, Nuristani, Beluci ve Türkmen halklarından oluşmaktadır.⁵⁴⁹

Caferi Şii Mezhebi: Bu dinin takipçileri, Hazara, Kızılbaş, Tacik ve Peştun gibi farklı etnik kökenlerden karışıktır ancak Caferi Şii dininin takipçilerinin çoğu, Şii ve Hazara olarak adlandırılacak şekilde Hazaralardır. Şiiler ülke nüfusunun yaklaşık %25 ila 30'unu tahsis etmişlerdir.⁵⁵⁰ Afganistan'ın yönetim sistemi tarihi boyunca bir yandan dine dayanıp Hanefi'yi ülkenin tek resmî dinî olarak ilan etmiş, diğer yandan da her zaman belirli bir ırkın taraftarı olmuş ve Peştun ırkını desteklemiştir. Böyle bir askerî sistemde diğer halkların, ırkların ve dinlerin saf dışı kalması doğaldır. Bu nedenle Afganistan nüfusunun yarısını oluşturan çeşitli etnik azınlıklar, Peştunların ülke üzerindeki hâkimiyetinden memnun değildirler.

Bu esnada din ve ırk bakımından iktidardakilerle anlaşılamayan halk, çifte mahrumiyet içindedir. Afganistan Şiilerinde şöyle bir durum vardır: Bir yandan dinî açıdan diğer yandan da etnik ve dilsel geçmişi nedeniyle yöneticiler tarafından zulme uğramış ve birçok kez mahrumiyetlere maruz kalmıştır. Toplumsal bölünmeler grafiğine bakıldığında Afganistan'da etnik köken ve din arasındaki uçurum, diğer uluslar söz konusu olduğunda veya Şiiler söz konusu olduğunda kesiliyor.

Şiiler, Kızılbaş ve Taciklerin ana nüfusu olan Hazaralar üst üste yığılmış ve grup içindeki çatışmayı Sünni halkın genel kültüründe Şii unvanını kullandıkları noktaya kadar yoğunlaştırmıştır. Özel bir kabilenin adı (Hazara) kullanılıyor.⁵⁵¹

Böylelikle Afganistan ülkesindeki din odaklı ve ırk temelli tutum ortadan kalktığı sürece, haksız ayrımcılıklar ve sınıfsal baskılar devam edecek; din odaklı siyasi katılım doğal olarak şeriatın siyasi izolasyonuna yol açacaktır. Afganistan'ın eski anayasalarının çoğuna göre,

⁵⁴⁹ Dolatabadi, 1992: 310; Sajjadi: 2001: 90.

⁵⁵⁰ Dolatabadi, 1992: 314.

⁵⁵¹ Hoveidi, 1983: 118-119.

yalnızca Hanefi dini resmî din olarak kabul edilmiş ve ülke nüfusunun %1'inden azını oluşturan Yahudiler ve Hindular gibi diğer dinlerin mensuplarına inanç özgürlüğü tanınmıştır.⁵⁵²

Ancak listelerinde Şii dininin adı bile geçmemektedir. Bu yaklaşım, Şiiilerin din özgürlüğü hakkına sahip olmadığı veya Hanefi mezhebine uymaları ya da yoksulluk ve yoksunluk içinde yaşamaları gerektiği anlamına gelir. Bu nedenle 2003'de çıkarılan temel kanun Afganistan'ın karanlık geçmişine bakıldığında artık din adını almamış ve bu tavrıyla tüm dinleri resmen tanımış ve girişte de belirtildiği gibi Afganistan ülkesinin geçmiş yasalarında var olan her türlü din ayrımcılığını ortadan kaldırmıştır. Anayasada baskıdan, zulümden, ayrımcılıktan arınmış bir sivil toplum yaratmak için bu yasayı onayladık ifadesi yer almaktadır. Ayrıca Afgan toplumunda her türlü ayrımcılığı yasaklayan 22. Maddede „Afganistan vatandaşları arasında her türlü ayrımcılık ve ayrımcılık yasaktır denilmektedir. Resmî dine tabidirler ve dinî törenlerini yapmakta serbesttirler ve hiç kimsenin onların dinî törenlerini yapmalarına engel olmaya hakkı yoktur.⁵⁵³

Bu nedenle Anayasa'nın 2. Maddesi şöyledir:

Diğer dinlere mensup olanlar, kanunlar çerçevesinde kendi dinlerini takip etmekte ve dini törenlerini yapmakta serbesttirler. Anayasa, azınlıkların dinî törenlerinin yasalar çerçevesinde serbestçe icra edilmesini açıkça desteklemektedir.⁵⁵⁴

3.8.6. Azınlıkların Dilini Resmen Tanımak

İnsan biyoçeşitliliği sürekli bir zenginleşme kaynağı olarak görülmeli ve bu nedenle korunmalıdır. Dillerin, insanların, kültürlerin, bilginin ve hatta insan genetik sermayesinin çeşitliliği korunması gereken bir mirastır. Bu geçmişten çağımızda, ancak çeşitli kültürlerin, özellikle sözde ilkel insanların yazılı olmayan kültürlerinin korunması yoluyla yaşamın çeşitliliğini ve yüzyıllar ve binlerce yıl öncesine ait birikmiş bilgileri hızlı bir şekilde öğrenebiliriz. Konuya bu açıdan baksak bile dilleri, söz varlığını ve sözlü külliyatı ve halk bilgisi (etnik bilgi) niteliğindeki tüm gelenekleri korumak gerekir.⁵⁵⁵

Dil, anlamının ilk ve en basit, en dolaysız ve en etkili aracı ve en önemli biçimlendirici unsuru, kültürü ve nesilden nesile ve toplumdan topluma en iyi aktarım aracıdır. Dil, bilim adamlarının ve aydınların düşüncelerinin tercümanıdır ve elbette düşüncesiz söz, sözsüz düşünce diye bir şey yoktur.⁵⁵⁶ Dilin bu özelliği ve önemi dikkate alındığında dil bir milletin

⁵⁵² Afganistan Hükümeti Anayasası 1301'i onayladı; Temel Kanun 1309; Temel Kanunun 2. Maddesi 1355; Temel Kanun 1359

⁵⁵³ Afganistan Anayasası'nın, 22. Maddesi.

⁵⁵⁴ Afganistan Anayasası'nın 2. Maddesi.

⁵⁵⁵ Burton, 2020: 218.

⁵⁵⁶ Altaei, 1998: 69.

kimliği olabilir. Dil, ulusları birbirinden ayırmanın bir yoludur; bu nedenle halklar ve milletler, aslında etnik ve ulusal kimliklerini koruyan dillerini korumaya çalışırlar.

Devletin resmî dilinin yanı sıra milletlerin ve azınlıkların kendi ana dillerinde eğitim ve konuşma konusundaki bilinçli çabaları, söz konusu dilin korunması ve yaşatılması şeklini almaktadır.

Halkın sosyal, siyasi ve kültürel kimliği sonsuza dek yok edilirse en önemli dayanağı olan dili kaybettiği için güçlü bir şekilde etkilenecektir. Bir bireyin ve bir grubun görüş ve duyguları aynı ölçüde dilin özgünlüğü ile ifade edilmeli, geçmiş yazılmalı ve gelecek anlatılmalıdır.⁵⁵⁷

Öte yandan aşiret ve millet mensupları arasındaki birlik ve beraberliğin devamında önemli bir unsurdur.

Yadsınamaz bir role sahiptir ve bir devletin ve uyumlu örgütlerin yaratılmasında dilsel bir kimliğin olmaması, bir kara üssünün olmaması bu tür sorunlar yaratacağı gibi bir etnik grup için de aynı miktarda sorun yaratır.

Bağlantının, zemin üssünün olmaması; devlet oluşumunun önündeki en büyük engeldir. Temel kimlik veya dilsel tutarlılığın olmaması da bu dönemde büyük bir sorun olarak kabul edilebilir. Öyle ki bütün etnik hareketler böyle bir birliğin yokluğuna, ortak standartların yaratılmasına ve dilin tüm etnik kesimlerde yaygınlaşmasına vurgu yapmaktadır.⁵⁵⁸

Hangi nedenle olursa olsun bir grubun ulusal veya etnik veya ana dilinin örtüştüğü yerlerde yavaş yavaş, o grubun sosyal kimliği, dil sosyolojisi açısından zayıflayacaktır çünkü tek bir grubun ana dili, o grubun sosyal kimliğidir.⁵⁵⁹

Dilin etnik kimlik ve dayanışma oluşturmadaki rolü düşünüldüğünde, halklar ve gruplar dilsel kimliklerini kolay kolay unutmaya hazır değildirler.

Afganistan anayasası ayrıca herhangi bir ırk ve kabileden Afganistan halkının eşit haklara sahip olduğunu ve renk, ırk, dil, din vb. ayrımın söz konusu olmadığını belirtir. Ülkede Dari, Özbek, Türkmen, Beluci, Pesh'a'i, Noorstani, Pamiri ve diğer diller tespit edilip sayılmış ve ardından "Peştuca ve Dari devletin resmî dilleri" ilan edilmiştir.

İlginç olan, Afganistan anayasasının hükümetin sorumluluğunda yerel dilleri güçlendirme görevini belirlemesidir: "Hükümet, Afganistan'ın tüm dillerini güçlendirmek ve geliştirmek için etkili programlar tasarlamalı ve uygulamalıdır".

Bu Madde, kitle iletişim araçlarının ülkede yaygın dillerde yayın yapmasının serbest olduğunu ilan etmiştir. Hükümetin anayasada yer alan ilkelerin yerine getirilmesini sağlama ve

⁵⁵⁷ Altaei, 1998: 71.

⁵⁵⁸ Rolan, 2020: 190.

⁵⁵⁹ Altaei, 1998: 73.

bu hakları hızlandırma ve uygulama yetkisini hükümete verme zorunluluğu tam olarak etkisini göstermektedir. Anayasanın 43 Maddesi, hükümeti aşağıdakileri yapmakla yükümlü kılar:

Bilgiyi Afganistan'ın her yerine eşit bir şekilde yaymak için orta öğretim zorunlu kılmak, etkili bir program tasarlamak ve düzenlemek ve ana dillerin konuşulduğu alanlarda öğretilmesi için zaman sağlamak gibi girişimler yapılmıştır⁵⁶⁰. 135. Maddenin Afganistan'daki etnik azınlıklar için tanıdığı, insan hakları açısından ilginç görünen bir diğer uygun hak ise davacı, mahkemenin dilini bilmiyorsa bilgilendirilme hakkıdır. Ana dilinde tercüman mahkeme tarafından sağlanır. Sonra tıpkı anayasa geldiği gibi, Peştuca olmayan dillerin devlet dairelerinde ve okullarda ciddi şekilde ihmal edildiği Afganistan'ın geçmişini dikkate alarak bazı devlet dairelerinde Peştuca dışında hiçbir dilin resmî olarak tanınmadığı noktaya kadar sürer⁵⁶¹. Ancak 2002 yılında onaylanan yasada ülkenin tüm yaygın dilleri desteklenmiş ve hükümet, Afganistan halkının tüm dillerinin gelişmesi için çaba sarf etmek zorunda bırakılmıştır.

66. Maddede de belirtildiği üzere cumhurbaşkanı, görev süresi boyunca dil, makam, ırk, din ve parti lehine makamını kullanamaz. Anayasanın dile gösterdiği tüm bu vurgu, Afganistan'da yaşayan insanların tüm dillerine anayasanın verdiği önem aktarmaktadır⁵⁶².

Bu nedenle hükümet, tüm dilleri güçlendirmek ve geliştirmek (yaymak) için bir makro strateji belirlemeli ve bunu uygulamalıdır. Bu çalışma, devletin millî ve yerli kültüre yönelik olumlu taahhütlerinden biridir ve onu korumak devletin görevidir. Tüm dillerin özgürlüğünü garanti altına almak ve desteklemek amacıyla ülkedeki tüm yaygın dillerde basın ve grup medyası yayınlamak serbesttir. Aslında bu, tüm dillere yönelik bir tür olumsuz destek olup ülkenin ortak dillerinde yayın yapan basın ve yayın organlarının ortak bir dil tercihi nedeniyle engellenmemesi, temel hukukun ve devletin görevini yerine getirmesine engel olur. Ana dilinin konuşulduğu alanlarda öğretilmesi için zaman ayırması gereken bir kurumdur.⁵⁶³

Aslında, dil de dâhil olmak üzere yerli kültür açısından bakıldığında anayasanın stratejisi dillerin çoğulluğuna dayanmaktadır. Kültür kategorisindeki çoğulculuk, bir yandan dil kategorisi de dâhil olmak üzere birliğe ve empatiye yol açabilir çünkü kültürlerle eşit saygı duyulur. Öte yandan kültürel çoğulculuğa yapılan aşırı vurgu, ulusal birliğe ve İslami uyuma zarar verebilir. Bu nedenle hükümet, yerli kültürü korumaya yönelik programlarında ulusal dayanışma için bu girişimi kullanmak için önlemler almalıdır ancak, söylendiği gibi, anayasa Afganistan'da yaşayan tüm halkların dilini korumamaktadır. Bu nedenle Afganistan'da dil

⁵⁶⁰ Afganistan Anayasası'nın 34. Maddesi.

⁵⁶¹ Afganistan Anayasası'nın 135. Maddesi.

⁵⁶² Afganistan Anayasası'nın 66. Maddesi.

⁵⁶³ Afganistan Anayasası'nın 16. Maddesi.

kategorisi çok önemlidir. Bu kategorinin Afganistan'daki tarihsel arka planı, anayasa ve toplumdaki uyumu dikkate alındığında toplum için parlak ve umut verici bir gelecek yaratabilir ve toplumdaki anlayışı ve ulusal iş birliği ruhunu güçlendirebilir ve Afganistan topraklarında yaşayan tüm halklar arasında çok güçlü bir uyum ve birlik yaratabilir.

3.8.7. Eğitim Özgürlüğü Hakkı

Eğitim, bu dünya üzerinde yaşayan her insanın doğal haklarından biridir ve insan yaşamının temel direğidir. Bu sebeple nübüvvet ve şariat gayelerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁵⁶⁴

İnsan düşüncesi, tüm insanlar için uygun bir zaman ve platform sağlandığında gelişir. İnsan düşüncesi, doğru eğitim ve öğretimle gelişir ve mükemmelliğe ulaşır. Hürlerin lideri ve İslam tarihinin en kalabalık hükümetinin lideri İmam Ali, on dördüncü yüzyılda bir beyanname yayınlarak insanların kendileri üzerindeki haklarını öğretmiştir: Hakkına gelince, ben sana nasihat ve rızık vereceğim ve sana öğreteceğim ki, cahillik etme ve öğrendiğin kadar seni azaplandırmayayım. Senin benim üzerimdeki hakkın; lütfu reddetmen, malını yolunda harcaman, sana cehaletten kurtulmayı öğretmem ve sana ilim öğretmemdir.⁵⁶⁵

Afganistan Anayasası herkes için eğitim ve yetiştirmenin genişletilmesi gereğini vurgular ve 43. Maddesinde şöyle der: Eğitim ve öğretim, başlangıçtan lisans düzeyine kadar ücretsiz olarak tüm Afganistan vatandaşlarının hakkıdır ve hükümet, ülke vatandaşlarına eğitim ve öğretim sağlamak için tüm çabasını göstermelidir.⁵⁶⁶ Aslında anayasayı hazırlayanların amacı, ülkedeki cehaleti ortadan kaldırmak ve aynı zamanda kamuoyunu bilinçlendirmektir. Aynı zamanda bu belgede eğitim ve yetiştirme ilkesine özel önem verilmiş; sağlanması, evrenselliği ve ilköğretimden ortaöğretime kadar parasız eğitim vurgusu yapılmış; bu nedenle eğitimin temel görevlerinden biri olduğu vurgulanmıştır. Anayasa'nın 43. Maddesine göre hükümet, herkese her düzeyde parasız eğitim ve beden eğitimi sağlamak, yüksek öğretimi kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmakla yükümlüdür.

Sonuç olarak eğitim, doğal ve doğuştan gelen bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Sosyal, kültürel ve siyasi hayatın farklı alanlarında yeri doldurulamaz bir role sahiptir. Bu nedenle ulusal hükümetler ile taahhütlere dayalı hükümetler, ülkenin toplum sözleşmesi ve geçerli yasaları, ilgili tüm vatandaşlar, bilim ve okul öğrencilerinin eğitim ve öğretim maliyetlerini planlamak ve finanse etmekle yükümlü ve sorumludur.

⁵⁶⁴ Cuma: 2.

⁵⁶⁵ Afganistan Anayasası'nın 43. Maddesi <https://tinyurl.com/ycycky4m> (erişim tarihi: 10.05.2023).

⁵⁶⁶ Afganistan Anayasası'nın 43. Maddesi.

Cinsiyet, din, ırk vb. açılardan ayırım ve farklılaştırmayı dikkate almadan öğrenme anına kadar eğitim ve öğretimi sağlamıştır ve hiç kimsenin toplum insanını doğal yaşamından yoksun bırakmaya hakkı yoktur. Her halükârda eğitimin, azınlıkların kişisel özelliklerini desteklemek ve derinleştirmek için son derece önemli bir unsur olduğu açıktır. Toplumdaki azınlıkların bu haktan, eğitim hakkından yoksun bırakılması, azınlıkları çoğunluktan ayıran tüm özelliklerin yok olmasını engellemekte ve toplum tarafından ilerleme ve gelişmeden mahrum kalma sorunu yaşanmaktadır. Ne yazık ki Afganistan toplumundaki dinî azınlıklar, tam eğitim ve öğretim alamamaktadır çünkü Afganistan ülkesinde dinî bir azınlık olan Sihlerin çocuklarının birçoğu mevcut kısıtlamalar nedeniyle sınırlı haklara sahiptir. Bu da çok sayıda Sih çocuğunun en temel haklardan biri olan eğitimden mahrum kalmasına neden olmuştur. Sihlerin ve Hinduların genç kuşağı üniversitelerde pek bulunmamaktadır. Sih topluluğu ve Afganistan Kızılderilileri arasında üniversiteye gitme ve mükemmel bir eğitim alma oranı sıfırdır. Çoğu on ikinci sınıfı bile bitirememektedir.

3.8.8. Ana Dilde Eğitim Hakkı

Ana dilde eğitim ve öğretim, etnik azınlık gruplarının ciddi anlamda sahip olmak istedikleri hak ve taleplerden biridir. Aslında eğitim verilmeden ana dilin uzun vadede yaşatılması mümkün değildir. Hatta azınlık gruplarının ana dillerini korumak ve kademeli olarak dağılmalarını önlemek için azınlıkların yaşadıkları yörelerde yerel dilin kullanılması gerektiği üzerine bir tartışma bile mevcuttur. Elbette bu, azınlıkların dillerini korumak için azınlıkların bulunduğu bölgelerde bu dillerin öğretilmesinin zorunlu olacağı anlamına gelmez ancak şunu söyleyen temel yasaya göre beklenebilir:

Bilginin Afganistan'ın tamamına eşit bir şekilde yayılması için hükümet; orta ve zorunlu eğitim sağlamak, etkili bir program tasarlamak ve uygulamak ve ana dillerin konuşulduğu alanlarda öğretilmesi için zaman sağlamakla yükümlüdür. Öncelikle bu dillerin öğrenilmesinde bir engel bulunmamalı, ikinci olarak da öğrenmeleri için yardım sağlanmalıdır. Bu hak, doğrudan uluslararası hukukta belirtilmemekle birlikte Sözleşme'nin 27. Maddesinin metninde yer almaktadır: Irksal, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelerde söz konusu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarındaki diğer insanlarla birlikte kendi kültürlerinden uzak durma, dindar olma ve buna göre hareket etme veya kendi dillerinde konuşma hakkından yoksun bırakılamaz. Ancak bu Maddenin içeriğinden zorunlu bir anlam olarak dil öğretimi hakkını çıkarmak mümkündür.

Azınlıkların bu dili kurtarabilmeleri için ana diliyle konuşmak gerektiğinden okulda çocuklara kendi dillerinde eğitim verilmediği takdirde dilleri yok olacaktır. Şunu da söylemek

gerekir ki uluslar topluluğu azınlık anlaşmalarında, nüfusun önemli bir bölümünün azınlık grubuna mensup olduğu bölgelerde, okullarda ilköğretimin azınlık dilinde yapılması kararlaştırılmıştır.⁵⁶⁷ Ayrıca Lahey mektuplarının tavsiye kararında azınlıkların kendi ana dillerinde eğitim alma hakkı vurgulanmış ve eğitimin azınlık gruplarının kimliğini korumada önemli bir unsur olduğuna değinilmiştir. Uzmanlar, azınlıkların kimliklerini koruma haklarının, ancak ana dillerini öğrenme sürecinde doğru bir şekilde öğrendiklerinde tam olarak gerçekleşeceğini eklemektedir.⁵⁶⁸

Hiç şüphe yok ki insan grubunun kendine ait bir sosyal yapısı vardır. O grubun din ve dil özelliklerine göre örf ve âdetlerine dayanan bir teşkilattır. Bu yapı, toplumsal bir miras olarak diğer kuşaklara aktarılır ve grup üyelerinin kimliği ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Bu sosyal yapının kalbinden, grubun kendine özgü yaşam biçimi ortaya çıkar. Dolayısıyla bir sosyal grubun dili, dini, yaşam tarzı ve çevresindeki dünyaya karşı tutumu kültürel unsurlar hâline gelir ve bu unsurlar olmaksızın o sosyal grubun manevi hayatı tasavvur edilemez.⁵⁶⁹

Bu şekilde azınlık gruplarının kimliğinin korunması söz konusu olduğunda azınlık unsurlarının korunması kaçınılmazdır. Azınlık gruplarının kültürel kimliklerinin bileşenleri ve azınlık kimliği unsurları genel olarak dil, din ve yaşam tarzı şeklinde kendini gösterir ancak dil, azınlıkların kimliğinin korunmasında çok önemlidir. Çünkü dil, kültürün önemli sembollerinden biridir ve tüm insanlar kendi kültürlerinin bir parçasını yaşatmak için kimliklerinin bu sembolünü korumaya çalışırlar. Dilin korunması saygı gösterilmesi gereken haklardan biridir ve bir dili yok etmeye çalışmak aslında onu birbirleriyle iletişim kurmak için kullanan insanların kimliklerinden bir parçayı silmektir. Genellikle Afganistan gibi ırkçı hükümetlerde bir azınlığın dili yok olmaya zorlanır ve azınlık çoğunluk içinde dil ve kültür olarak eritilir ve bunun sonucunda çoğunluğun kültürü geri kalanlara empoze edilir. Ülkenin sakinleri bu tutumu çürütmek ve olumlu yönde hareket etmek için anayasa, belirtildiği gibi, ulusal kültürün en temel simgesi olan dilin yaşatılması ve yok edilmesinin önlenmesi için hükümete olumlu taahhütlerde bulunmuştur.

3.8.9. Adli Adalet

Adli adalet; tüm toplumlar, dinler ve medeniyetler arasında bir değer olarak takdim edilmiş olan herhangi bir yargı sisteminin en büyük hedeflerinden biridir. Adaletin uygulanmasında ve şeriat ölçülerine göre hukukun tesis edilmesinde İslam'ın önemi bu dönemde açıkça görülmektedir. Çünkü adli adaletin anlamı, ön incelemelerde yargı makamı

⁵⁶⁷ Azizi, 2008.

⁵⁶⁸ Dashti, 2014: 219.

⁵⁶⁹ Salimi, 2000: 35.

tarafından davacılar arasında eşitliğin sağlanması ve gözetilmesi, hukuki uyuşmazlıklarda kamu yararı gözetilerek hak sahibi lehine karar verilmesi ve olgunluk sağlanmasıdır. Adli adalet ve mahkemelerde kişiler arasında cinsiyet, ırk, din ve dil ayrımı yapılmaması tüm hukuk sistemlerinde kabul görmüştür. Özellikle İslam hukuk sisteminde hâkimin, davanın taraflarına bakarken eşitlik ve adaleti gözetmesi emredilmiştir.

Afganistan Anayasasında bu hakkı özel olarak tanıyan bir Madde bulunmamakla birlikte Afganistan vatandaşları arasında her türlü ayrımcılığın ve ayrıcalığın yasaklandığına ve Afganistan vatandaşlarının eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olduğuna dair genel bir Madde bulunmaktadır.⁵⁷⁰ Yasa (Madde 22) bundan, mahkemeleri seçmede erişim hakkı ve özgürlüğü çıkarmıştır; çünkü bu Maddede yasa koyucu Afganistan vatandaşları arasında her türlü ayrımcılığı yasaklamıştır. Daha önce de söylendiği gibi bu yazıda her türlü ayrımcılık vardır. Bu genel bir tiptir ve mahkemelerin seçiminde eşitlik ve ayrımcılık yapılmamasını içerir, yani tüm Afgan vatandaşları mahkemeyi seçmekte özgürdür. Anayasa'nın 131. Maddesinde Şii'lere mahkeme seçme, şia dininin hükümlerini kanun hükümlerine göre kendi şahsi davalarında ve diğer davalarında uygulama özgürlüğü tanıdığı gibi anayasada veya diğer kanunlarda hâkim yoksa mahkeme de yoktur. Şii fıkı çözer ve ayırır. Erişim hakkı ve mahkemeleri seçme özgürlüğü, herkesin yasal düzenlemeler veya diğer maddi kaynaklar olmaksızın hakkını tesis etmek için mahkemeye başvurma imkânına sahip olması anlamına gelir.⁵⁷¹ Bu nedenle şehir seçilirse sınırlandırılabilir, kişilerin mahkemeye başvurmayı reddetmeleri ve haklarını kendileri aramaları olasıdır ki bu süreç de dâhil olma ve karşı tarafın tepkisi ile devam edecek ve çatışmalara yol açacaktır. İnsanların haklarını yok sayması mümkündür. Bu şekilde kişilerin haklarına zarar vermek bir yana, toplum hukuksuzluğa yönelecek ve tüm toplumun düzeni bozulacaktır. Bu nedenle Anayasa'nın 22. Maddesi her türlü ayrımcılığı reddetmiştir. Ayrımcılığın örneklerinden biri de anayasada reddedilen ve cumhurbaşkanı dâhil tüm insanların hukukun üstünlüğü altında olduğu vurgulanan mahkemelerdeki ayrımcılıktır.

Öte yandan cezaevleri ve tutukevleri personeli, savcılar, hâkimler, tutuklular ve tutuklularla bir şekilde ilgilenen diğer kişiler görevlerini yerine getirirken haklarına saygı duymalı ve korumalıdır. Bu nedenle ırk, milliyet, din, din, ırk, sosyal veya siyasi konum veya diğer ayrımcı düşünceleri dikkate almadan tarafsız davranmalı ve hareket etmelidir.⁵⁷² Ayrıca, Ceza Kanunu'nun 5. Maddesinde mahkemede kişilerin eşitliği ile hakem ve hâkimlerin eşitliği hakkında şunları söylemektedir:

⁵⁷⁰ Afganistan Anayasası'nın 22. Maddesi.

⁵⁷¹ Afganistan Anayasası'nın 131. Maddesi.

⁵⁷² Afganistan Hapishaneleri ve Gözaltı Merkezleri Kanunu, Madde 3.

Şüpheli, sanık ve hükümlünün tabiiyet, ırk, dil, kabile, din, mezhep, siyasi düşünce, cinsiyet, eğitim, meslek, soy, ırk, konum, sosyal statü, yerleşim yeri ve ikametgâhı ne olursa olsun tam eşitliğine ve hukuk aykırıdır. Bu bakımdan siyaset bilimciler ve siyaset sosyologlarının kaçınılmaz olarak toplumların demokratikleşme derecesini ölçen teorik modellere dayanan bu insani süreci gerçekleştirmek için teorik modellere yönelmeleri gerekmektedir. Anayasa gibi Ceza Kanunu'nda da tüm insanlar kanun önünde tamamen eşittir; öyle ki özellikleri, ırkı, dini, siyasi görüşü vb. tahkimde eşitliği engellemez.

Anayasa'da cezaların infazında eşitlik başta azınlıklar olmak üzere tüm sanıkların hakkıdır ve 27. Maddesinde şöyle der:

... Hiç kimse, yetkili bir mahkeme kararı olmaksızın ve suçlanan fiili işlemeden önce kabul edilen yasal hükümlere uygun olmadıkça kovalanamaz, tutuklanamaz, tutuklanamaz ve cezalandırılmaz.⁵⁷³

Yani, yalnızca yargı yetkisine sahip olan ve eylemi gerçekleştirmeden önce o yasa tarafından onaylanan suça bir mahkeme bakabilir. Bu koşullar olmadan kimse cezalandırılmaz. 29. Maddesinde de "insan onuruna aykırı bir ceza belirlemek yasaktır" denir⁵⁷⁴. İnsan onuruna aykırı, anayasaya ve ceza adaletine aykırı cezalardan biri de azınlık ve çoğunluk cezaları arasındaki ayrımdır. Bir kimse bir suç işlemişse hangi inançtan olursa olsun, hangi ırktan veya dinden olursa olsun kanuna göre cezalandırılmalıdır. Azınlıkların mahkemelerdeki haklarından bir diğeri de müdafî bulundurmaktır. Bu, Temel Kanun'un 31. Maddesinde yer almaktadır. Herkes kendini savunmak veya hakkını ispat etmek için bir avukat tayin edebilir⁵⁷⁵.

Geçici Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 18. Maddesi, şüpheli ve sanık için müdafî hakkına özel olarak düzenlenmiştir. Bu Maddenin 2. fıkrası "şüpheli ve sanıklara her zaman seçtikleri müdafiler tarafından yardımcı olunacağını" öngörmektedir. Aynı kanunun 43. Maddesine göre, "sanık ve müdafii, dosya ve el konulan eşya dahil belgeleri inceleme ve alma hakkına sahiptir."

Adil yargılamanın ve modern ceza hukukunun önemli ilkelerinden biri olan silahların eşitliği ilkesinin güvence altına alınması doğrultusunda son Madde içeriği, sanıkların ve azınlıkların mahkemede haklarının tanınması için Afgan kanun koyucu tarafında Tahsin Barangiz'in girişimi olarak kabul edilen ve kendi türünde oldukça yararlı görülen bir düzenlemedir⁵⁷⁶.

⁵⁷³ Afganistan Anayasası'nın 27. Maddesi.

⁵⁷⁴ Afganistan Anayasası'nın 29. Maddesi

⁵⁷⁵ Afganistan Anayasası'nın 31. Maddesi.

⁵⁷⁶ Afganistan, Geçici Ceza Muhakemeleri Kanununun 18. Maddesi <https://tinyurl.com/23h7bs2m> (erişim tarihi: 10.05.2023).

Sanığın savunma haklarının sağlanmasında silahların eşitliğinin temel önemi; sanığın, hükümetin tüm imkânları dâhilinde suçlama ve sanığa bunu dayatma yetkisine sahip olan savcıya (savcıya) karşı olmasıdır.

Savunmasızdır çünkü bu ilkeye uyulmazsa birçok masum insan işlemediği suçları itiraf edebilir ve asılsız suçlamalara karşı kendini savunamaz. Söylenenlere göre Afganistan yasalarının farklı yerlerinde azınlıkların sanıklar için bir savunma avukatı bulundurma hakkı vurgulanmıştır. Görüldüğü gibi Afganistan kanunlarında da aynı şekilde müdafiden yararlanma hakkı resmen tanınmıştır. Ayrıca söz konusu yasalarda kullanılan ifadeler, teşkilatı yöneten ilkelerin birçoğunun Afganistan yasalarını hazırlayanlar tarafından onaylandığını göstermektedir. Örneğin, "herkes ... bir savunma avukatı atayabilir" ifadesi, Afganistan yasalarının ülkedeki azınlıklar için bir savunma avukatı bulundurma hakkına sahip olması nedeniyle Afganistan'da yaşayan tüm insanların bu hakka sahip olduğu anlamına gelir. Öyle ki kimse onları bu haktan mahrum edemez.

Azınlıklar tercümandan yararlanır. Sanık, suçlamaları iyi anlayıp hukuki sonuçlarının farkında olduğunda ve o dili biliyorsa anladığında bundan yararlanmayabilir. Günümüzde birçok ülkede farklı dilleri konuşan insanlar yaşamaktadır. Buna ek olarak uluslararası mahkemelerde bu gereklilik daha yaygın hâle gelmektedir çünkü bu mahkemelerin sanıkları genellikle mahkemenin resmî dilinden farklı bir dilde konuşmaktadır. Bu nedenle sanık için tercüman bulundurmanın gerekliliği ortadadır.⁵⁷⁷

Fıkıhçılar da tercümana ihtiyaç duyanlar için tercüman bulmayı lüzumlu görmüşler ve "Bu iş için iki sâlih kişi görev yapmalıdır, çünkü tercüme, tanığın ifadesine ve iki sâlih kişinin varlığına dayalıdır" derler.⁵⁷⁸

Bu da kişilerin haklarının ihlal edilmesini önleyebilir çünkü tercümanların sayısı ve özellikle onların adil olması hatayı veya kasıtlı yanlış tercümeyi bir dereceye kadar azaltacaktır ve bu anlamda yargılama adil ve isabetli olacaktır.

Tercüman tek kişi ise yanlış ve yanlış ihtimali yüksek, bozuk ise yanlış tercüme yapma ihtimali de yüksektir. Bu konuda doğruluk çok önemlidir ve her türlü sapma büyüklük hakkını ihlal edebilir.

Afganistan yasalarında azınlıklar için tercüman kullanma hakkı mahkeme aşamasında onaylanmıştır. Usul Kanunu'nda bu hak, hem soruşturma aşamasında hem de yargılama aşamasında azınlık olan ve olmayan tüm sanıklar için tanımlanmıştır. Madde 135'te Anayasa der ki:

⁵⁷⁷ Allameh, 2011: 130.

⁵⁷⁸ Najafi, 1983.

Dava tarafı, yargılamanın yapıldığı dili bilmiyorsa davaya ilişkin malzeme ve belgeleri bilme ve mahkemede ana dilinde konuşma hakkı bir tercüman tarafından sağlanacaktır⁵⁷⁹.

Geçici Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 20. Maddesi şöyle der: Şüpheli veya sanığın soruşturma veya yargılamada kullanılan dili bilmemesi veya sağır veya dilsiz olması hâlinde kendilerine suç ve aleyhlerindeki iddialardan haberdar olabilmeleri için kendilerine tercüman atanır⁵⁸⁰.

Yapılan tüm tartışmalardan, anayasada eşitlik ve ayrımcılık yapılmamasına vurgu yapıldığı görülmektedir. Eşitlik ilkesi, tüm insanların aynı hak ve sorumluluklara sahip olmasıdır. Bireysel hak ve özgürlüklerin asıl ve temel zamanı insanların karşısında bulunmalıdır. İnsanlar arasında her yönden tam bir eşitlik sağlanmadıkça bir toplumda sosyal adaletin, eşitliğin ve özgürlüğün sağlanması mümkün değildir. Hangi biçimde olursa olsun toplumsal farklılık baskıya, saldırganlığa ve isyana yol açtığından bu ilke (eşitlik) Afganistan anayasasında çokça vurgulanmıştır. Toplumdaki insanlar arasındaki eşitliğe saygı duyarak insanların yaşam hakkı, özgürlük ve güvenlik hakkı dâhil olmak üzere temel haklarından keyfi olarak yoksun bırakılmalarına karşı destek olunabilir ve diğer medeni, siyasi, ekonomik ve sosyal haklardan yararlanmaları kolaylaştırılabilir. Açıktır ki eşitlik, tüm insanların birbiriyle tam ve eksiksiz bir benzerliği olduğu anlamına gelmediği gibi, aynı zamanda insanların birbirinin aynısı olduğu anlamına da gelmez. Eşitlik ilkesi, toplumdaki tüm insanların (eşit koşullar altında) aynı hak ve ödevlere sahip olmasıdır. Buradan hareketle bir toplumda sosyal adaletin, kardeşliğin ve özgürlüğün sağlanması, toplumdaki insanlar arasında eşitlik sağlanmadıkça mümkün değildir.

3.9. Afganistan ve Dinî Azınlıklar

Afganistan bir etnik azınlıklar ülkesidir. Afganistan'da hiçbir etnik grup yüzde elli iddiasında bulunamaz. Genel anlamda Afganistan'da etnik çoğunluk yoktur ancak Afganistan'da azınlık ve dinsel çoğunluk vardır. Afganistan halkının yaklaşık %75'i Sünni Mezhebini, %25'u Şii Mezhebini mensuptur. Bu husus dikkate alındığında Afganistan'da dinî bir azınlık ve çoğunluk olduğu söylenebilir. Öte yandan Afganistan'da iktidara gelen etnik gruplar, sanki bazı etnik gruplar daha fazlaymış gibi örgütlenip halka propaganda yapmışlardır. Ama gerçek böyle değildir. Siyasi açıdan Peştunlar, diğer etnik gruplara karşı savaşabilecek duruma gelene kadar Afganistan'da iktidarda kalmışlardır. Dinî açıdan Afganistan'daki Şiiler, Afganistan'da en nefret edilen halktır. Tarih boyunca Afganistan Şiileri zulme uğramıştır.

⁵⁷⁹ Afganistan Anayasası'nın 135. Maddesi.

⁵⁸⁰ Afganistan Geçici Ceza Muhakemeleri Kanununun 20. Maddesi.

Abdurrahman Han döneminde Hazara ve Şii halkının yaklaşık yüzde altmış ikisi katledildi. Afganistan'daki Şii dinî azınlığın üzücü bir tarihi vardır. Afganistan'daki Hindular ve Sihler gibi gayrimüslim azınlıkların da trajik bir tarihi vardır. Zira Afganistan'ın gayrimüslim nüfusu her geçen gün azalmış ve sıfıra yaklaşmaktadır.⁵⁸¹

3.10. Afgan Toplumunun Sosyal ve Dinî Yapısı

Afganistan; Peştunlar, Tacikler, Özbekler, Türkmenler, Hazaralar, Aymaklar, Beluciler, Nuristaniler, Peşailer, Kızılbaşlar, Brahuiler, Pamiriler ve bu ülkede olan ve hâlen devam etmekte olan diğer etnik gruplar gibi çok çeşitli farklı etnik köken ve ırk gruplarına sahip bir ülkedir.

Bu ülkedeki ırklar ve etnik kökenler farklı diller konuşur. Afganistan'da etnik ve dilsel çeşitlilik bu toprakların kültürel ve sosyal başkentlerinden biri olarak kabul edilir ve Afgan anayasasına göre "Afgan uyruklular arasında her türlü ayrımcılık ve ayrıcalık yasak, Afgan vatandaşları kanun önünde eşit hak ve yükümlülöklere sahiptir."

2001 yılında Taliban'ın devrilmesinin ardından yeni hükümetin göreve başlamasıyla birlikte, Afganistan'da ülkenin etnik gruplarının tüm dillerini ulusal dil olarak anmadan tanıyan Madde uyarınca yeni bir anayasa onaylanmıştır. 2004 anayasasının 4. Maddesi "Afganistan milleti Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler, Beluçler, Peşailer, Nuristaniler, Aymaklar, Araplar, Kırgızlar, Kızılbaşlar, Gujarlar ve Brahuilerden oluşur⁵⁸²." Anayasa'nın 16. Maddesi Peştuca ve Dari'yi devletin resmî dilleri olarak ilan etmektedir ancak halkın çoğunluğunun Özbekçe, Türkmence, Peşaiçe, Nuristaniçe, Beluç veya Pamiri dillerinden birini konuştuğu bölgelerde bu dillerin her biri Peştuca ve Dari'ye ek olarak üçüncü resmî dildir ve kullanımı kanunla düzenlenir⁵⁸³. Ayrıca 43. Maddeye göre hükümet, ana dillerin konuşulduğu alanlarda öğretimini sağlamakla yükümlüdür.⁵⁸⁴

3.10.1. Afganistan'ın Dinî Yapısı

- Sünni İslamcılar

Afganistan'ın toplam nüfusunun yüzde 80 ila 85'i; Peştun, Tacik, Özbek, Türkmen, Arap, Beluç, Aymak, Kırgız, Nuristani, Hazara vb.'den oluşan Hanefi Sünni Mezhebinin takipçileridir. Şafii, Hanbeli, Maliki gibi diğer Sünni mezhebi nin müritleri yoktur; gizlidirler

⁵⁸¹ Daulatabadi,1992.

⁵⁸² Afganistan Anayasası'nın 4 Maddesi.

⁵⁸³ Afganistan Anayasası'nın 16 Maddesi.

⁵⁸⁴ Afganistan Anayasası'nın 43. Maddesi.

ve bu mezheplere tabi oldukları bilinmemektedir. Vahhabiler inançlarını halka duyuramamışlardır, Afganistan'da kimse Vahhabi mezhebine mensup olduğunu iddia etmez.

- Şii İslamcılar

Afgan toplumunun %15-20'i, Eş'ari Şii ve İsmaili Şii olmak üzere iki kola ayrılan Şii Mezhebini takipçilerinden oluşur. Afganistan'daki Şiilerin çoğunluğu Caferi Mezhebini mensuptur ve başta Hazara ve Kızılbaş halkı olmak üzere farklı etnik kökenlerden ve Türkmen, Tacik, Beluç, Peştun, Özbek vb. azınlıklardan oluşur. Ancak Hazaraların bu dindeki belirleyici varlığı, Afganlardaki Şii Mezhebini tamamen Hazara dokusu kazandırmıştır. Öyle ki halk algısında Hazara ve Şii aynı anlayışa sahipken Şii bir Mezhep, Hazara ise bir millettir. Oniki İmamli Şii Mezhebini ek olarak Afgan toplumunun yaklaşık %3'ü İsmaili Mezhebini takip etmektedir.⁵⁸⁵

Afganistan halkının %99'unun Müslüman, geri kalanın yani %1'inden azının Hindu ve Yahudi olduğu söylenmektedir.⁵⁸⁶

3.11. Afganistan'daki Azınlıkların Haklarına Bir Bakış

Afganistan; dinsel, etnik ve dilsel yapı açısından araştırılabilir ve önemli bir ülkedir. Bu gerçeklere dikkat edilmesi millî birliğin güçlenmesinde bir etkindir, görmezden gelinmesi ise endişe ve tehlikelere yol açacaktır.

A. Dinî yapı: Dinsel olarak bakıldığında Afgan halkının büyük çoğunluğu %99 Müslüman olmakla birlikte aynı mezhepten değildirler. Genel bir tasnifte Afganistan Müslümanları, Sünni ve Şii dinlerinin müntesipleri olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır ve her biri kendi alt dallarına ayrılabilir. Bu nedenle, ülkedeki başlıca dinler şunlardır:

1. Hanefî Mezhebi: Afganistan Müslümanlarının çoğu bu dine mensuptur. Araştırmacılar, sayılarını ülke nüfusunun yaklaşık %80 ila %85'i gibi bir istatistikle açıkladılar; Ülkenin tek resmî dini olan Hanefî mezhebinin mensupları Peştun, Tacik, Özbek, Türkmen, Hazara, Peşayi, Nuristani, Beluç ve diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.⁵⁸⁷
2. Caferi Şii mezhebi: Bu dinin takipçileri; çeşitli Hazara, Gazalbaş, Tacik ve Peştun etnik gruplarından karışıktır ancak Caferi Şii dininin takipçilerinin çoğunluğu Hazaralardır, öyle ki Şii ve Hazara iki başlığı eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Şiiler, ülke nüfusunun yaklaşık %15 ila %20'ni oluşturmaktadır.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ <https://tinyurl.com/ycycky4m> (Erişim tarihi: 10.05.2023).

⁵⁸⁶ Qavam vd, 2010: 96.

⁵⁸⁷ Daulatabadi, 1992: 137.

⁵⁸⁸ Sajjadi, 2001: 123.

B. Etnik ve dilsel yapı: Afganistan çok etnikli bir ülkedir ve etnik homojenlik açısından dünyadaki 37. ülke olarak kabul edilmektedir.⁵⁸⁹ daha küçük azınlık gruplar olarak adlandırılabilir.

Afganistan'ın yönetim sistemi, bir yandan din odaklı olup Hanefi Mezhebi ülkenin tek resmî Mezhebi olarak adlandırmış; diğer yandan da her zaman belirli bir ırkı, Peştun ırkını desteklemiştir. Böyle bir sistemde diğer etnisite, ırk ve Mezheblerin devre dışı kalması, bir kısmının aynı ırktan olmadığı, bir kısmının da aynı Mezhebi olmadığı için tüm temel hak ve özgürlüklerinden yararlanamaması doğaldır. Bu nedenle Afganistan nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan çeşitli etnik azınlıklar, Peştunların ülke üzerindeki hâkimiyetinden rahatsızdır. Afgan bir araştırmacı bu bağlamda şöyle yazmaktadır: Peştunların Afgan milliyetini tesis etme çabaları ve Peştunların etnik azınlıklar üzerindeki siyasi hakimiyetleri, bugün bile Afgan kelimesinin sadece Peştunlar için kullanılmasına neden olmuştur. Gücün ve hükümetin sahipleri onlar ve diğer klanlar genellikle onlardan nefret ediyor; Çünkü diğerleri onları gaspçı olarak görüyor.⁵⁹⁰

Bu arada iktidardaki etnik grupla din ve ırk bakımından uyuşmayan etnik gruplar da çifte mahrumiyet altındadır. Afganistan Şiiilerinde şöyle bir durum vardır: Bir yandan dinî açıdan diğer yandan da etnik ve dilsel kökenleri nedeniyle yöneticiler tarafından baskılara maruz kalmışlar ve birçok mahrumiyete katlanmışlardır. Sosyal bölünme tablosuna göre Afganistan'daki etnik ve dinî bölünme diğer etnik gruplarda kesişirken Şiiiler (ana Şii nüfusu oluşturan Hazaralar ve Kızılbaş vb.), Sünnilerin genel kültüründe belirli bir kabilenin (Hazara) adı için Şii unvanının kullanıldığı ölçüde birikmekte ve grup içindeki çatışma yoğunlaşmaktadır.⁵⁹¹

3.12. Afganistan'daki Şiiilerin (Hazara) Haklarının İncelenmesi

Söylendiği gibi Afganistan'daki Şiiiler, Afgan nüfusunun dinî açıdan çoğunluğunu oluşturmaktadır ve ağırlıklı olarak Afganistan'ın en yoksun bölgesi olan ülkenin orta bölgelerinde (Hazaristan) yaşamaktadırlar. Bu bölgelerin sakinleri, haksız ayrımcılığın ve yönetici sınıfın düşmanca politikasının neden olduğu ihmal nedeniyle ulaşımdan, medyadan, sağlık merkezlerinden, inşaat projelerinden ve eğitim kurumlarından yoksundur. Bu insanlar sadece fakir ve mahrum değillerdir. Söylendiği gibi Afganistan'daki Şiiiler dinî açıdan Afgan nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadır ve ağırlıklı olarak ülkenin orta bölgelerinde (Hazaristan) yaşamaktadırlar. Afganistan'ın en yoksun bölgesi olan bu bölgelerin sakinleri,

⁵⁸⁹ Hoveidi 1983: 662.

⁵⁹⁰ Hoveidi 1983: 670.

⁵⁹¹ CNRS, 1988: 28.

haksız ayrımcılığın ve yönetici sınıfın düşmanca politikasının neden olduğu ihmal nedeniyle ulaşımdan, medyadan, sağlık merkezlerinden, inşaat projelerinden ve eğitim kurumlarından yoksundur. Bu insanlar sadece fakir ve mahrum değildir. Aynı zamanda uyanışları, etnik birlikleri, kültürel ve dinî güçlenmeleri de engellenmiştir. Çağdaş tarih boyunca toplumsal siyasal uyanış ve kaderlerini belirlemede rol almaları engellenmiş; yüksek siyasal, idari, askerî ve bilimsel merkezlere girişlerine şiddetle karşı çıkılmıştır. Bu istisnalardan bazıları şunlardır:

A. Şiiler ve siyasal katılım hakkı: İslam ve uluslararası hukuk ve modern anayasalar açısından siyasal katılım hakkı ve kendi kaderini tayin hakkı temel vatandaşlık haklarıdır. İslam dünya görüşüne göre, dünyanın ve insanın mutlak hâkimiyeti Allah'a aittir ve bu, insanı sosyal kaderinin hâkimi kılmıştır. Hiç kimse insanı bu ilahi haktan mahrum edemez, onu belirli bir bireyin veya herhangi bir şahsın menfaati için kullanamaz.⁵⁹²

Uluslararası hukuk açısından bakıldığında tüm ulusların kendi kaderini tayin hakkı vardır. Bu hakka göre milletler, kendi siyasal durumlarını serbestçe belirlemekte ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini özgürce sağlamakta iken tarihin tanıklığına göre Afganistan Şiileri siyasal katılma hakkından yoksun bırakılmıştır.

Çağdaş tarihçilerden birine göre "Şii Hazaralar, Afgan hükümetinin topraklarında bulunmalarına rağmen, hükümet tarafından her zaman dikkate alınmadılar." Peştun kabileleri tarafından her zaman ihlal edilmişler ve bu nedenle topraklarının çoğu gasp edilmiş ve merkezin dağlık bölgelerine yerleşmek zorunda kalmışlardır.⁵⁹³

B. Hazara halkı köleleştirilmiş, en acımasız ulusal ve sınıfsal baskılara maruz bırakılmış, birçok siyasî, kültürel ve sosyal işe katılma hakkı tanınmamıştır.⁵⁹⁴ Bu alanda başka bir araştırmacı şöyle yazıyor: "Şii azınlık her zaman iktidardan uzak olmuştur. Çoğunluk onları hor görüyor ve 1963'ye kadar fiilen kanunun koruması altında değillerdi, bu dinin dış gösterileri (elleri açık dua etmek ve Muharrem ayında yas tutmak) yasaklandı ve Caferi'nin hakları hükümet tarafından tanınmadı. Siyasî ve askerî yetkililerin atanması Şiilere kapatıldı. Bu yazarın bakış açısına göre Şiiler, 1963 yılına kadar kaderlerini belirleme hakkından yoksun bırakılmış ve destek görmemiş olsalar da gerçek şu ki Şiiler tarih boyunca hatta Mücahidlerin zaferinden ve düzenin kurulmasından sonra bile bu durumda olmuşlardır. İslam hükümetinin. Mücahidler geçici hükümetinin başkanı Sebghatullah Mücadadi şöyle der: Dışişleri Bakanlığı'nın Şii kardeşlerimize devredilmesi meselesi mümkün değil çünkü bu önemli bir görev ve Afganistan'da azınlıktalar.⁵⁹⁵

⁵⁹² www.8am.af (erişim tarihi: 10.05.2023).

⁵⁹³ Daulatabadi, 2006: 54.

⁵⁹⁴ Sediq, 1988: 97.

⁵⁹⁵ Al-Bedir, 1992: 14.

Aynı hükümetin bir başka din ve siyaset adamı da şunları dile getirir: Yalnızca din âlimleri ve gerçek Müslümanların oy kullanma hakkı vardır, diğerleri bu haktan mahrumdur. Bir kadının cumhurbaşkanı olma hakkı olmadığı için oy hakkı da yoktur. Kanaatimce Şiiilerin de fikir değiştirmedikçe oy kullanma hakları yoktur (Yunus Khals'ın aktardığı). Bu şekilde din temelli ve ırk temelli tutum değişmediği sürece haksız ayrımcılık ve sınıfsal baskı devam edecek ve din temelli siyasal katılım doğal olarak Şiiilerin siyasal izolasyonuna yol açacaktır.

3.12.1. Şiiiler, Din ve İnanç Özgürlüğü Hakkı

Afganistan'ın geçmiş anayasalarının çoğuna göre, Hanefi Mezhebi ülkenin tek resmî Mezhebitir. Yahudiler ve Hindular gibi diğer dinlerin mensuplarına (ülke nüfusunun yüzde birinden azı) kanunlar çerçevesinde tören yapma özgürlüğü tanınmakta ancak saflarında Şii dininden bile söz edilmemektedir. Bu yaklaşım, Şiiilerin din özgürlüğü hakkına sahip olmadığı veya Hanefi fıkına uymaları ya da takiye ve mahrumiyet içinde yaşamaları gerektiği anlamına gelir. Şii dininin meşruiyetini bulma konusu hâlâ bir muğlaklık havasındadır. Uygulamada bu yasal zorunluluk, bu dinin mensupları üzerinde trajedilere ve adaletsizliklere sebebiyet vermiştir. Bunun örneklerinden bazıları şunlardır:

Ülke anayasasında Şii dininin tanınmaması, yöneticiler tarafından ülkenin resmî dinini empoze etme politikasıyla sonuçlanmıştır. Afganistan'ın ünlü tarihçisi merhum Faiz Mohammad Katb şöyle yazmaktadır: "Hazara Jat'a gönderilen kadılar, tüm dini, dini ve ticari işleri Hanefi dinine göre yaptılar, başka bir deyişle Şii Hazaraları arasında çaba sarf edildi. Hanefi dini kurulmuş ve gelişmiştir."⁵⁹⁶

Şeriat Mahkemesi Hakimi Daizangi, Kabil Emiri'ne yazdığı bir mektupta Hazaraların kendi dinlerini terk etmeleri için bu bölgede camiler inşa etmeye ve Hanefi mezhebine göre ilahi hükümleri uygulamaya karar verdiğini yazar.

İktidar sisteminin yöneticileri ve misyonerlerinin Hanefi dinini yayma siyasetinin yanı sıra Şiiilerin dinî öğretilerine dayalı dinî tören ve ayinleri icra etme konusunda hareket serbestileri yoktu. Bir başka tarihçiye göre, Amir Abdul Rahman döneminde Hazaraların direnişinin yenilmesiyle mal ve varlıklarına el konulmuş; İmam Hüseyin'in (a.s) matem merasimi yasaklanmış ve Sünni din adamları tayin edilmiştir.⁵⁹⁷

Bu süreç devam etmiş; Habibullah Han, Kabil'de İmam Barah ,Hüseyiniysini camiye çevirmiş; kible tarafı duvarını kendi eliyle kazmayla kazımış; üzerine mihrap oymuş;

⁵⁹⁶ Katib ve Shariati 2014: 1912.

⁵⁹⁷ Katib ve Shariati 2014: 1065.

camilerine Sünni bir müezzin atamış ve bu günden itibaren kim Oniki İmamcı Mezhebini (Şiileri) kurmak için kullanıldı..⁵⁹⁸

Şiiler ve yargı bağımsızlığı hakkı: Hazrılar yaklaşık yüzde 15 ila 20'u Afganistan'ın nüfusunu oluşturur ve Afganistan'da yaşamaktadır. Yukarıda belirtilen istisnalara ek olarak Şii Mezhebinin ülkenin anayasal yasalarında resmî olarak tanınmaması, yargı bağımsızlıklarını şüpheye düşürmüştür. Afganistan'ın temel kanunlarının çoğu şunu belirtir: Şeriat mahkemelerinde temyizler Hanefi Mezhebinin hükümlerine göre karara bağlanır. Ancak İslam ve uluslararası hukuk açısından vatandaşların haklarından biri, ilgili sorunları çözmektir. Bir dinin müntesiplerine, standartlara ve onların dinî hükümlerine göre İslam, gayrimüslimler için bile yargı bağımsızlığı hakkını tanımıştır (İncil'deki veya İncil dışı); İslam'daki temel haklar ve kamu özgürlükleri Müslüman dininin bir parçasıdır.⁵⁹⁹

Afganistan'daki Hazara Şiilerinin ikiden fazla seçeneği yoktu: Ya kendi aralarında uzlaşma yoluyla ve yerel din adamlarına başvurarak taleplerini çözmeleri gerekiyordu ya da Hanefi içtihatlarına dayalı olarak karar verilecek eyalet mahkemelerine başvurmaları gerekiyordu. Ancak birinci yöntem, kuvvetli bir tenfiz güvencesi olmadığı için pek etkili olmamış; ikinci yöntem ise Caferi fıkına dayanmadığı için inanç yönünden kabul görmemiştir. Bu süreç hâlen devam etmektedir. Bu şekilde yıllardır sonuçlanmayan birçok dava ve bu aciz insanların üzerinden kaybedilmeyen haklar silinmiştir.

Şiiler, düşünce ve ifade özgürlüğü hakkı: Düşünce ve ifade ilahi bir nimettir, toplumsal büyüme ve gelişmenin en iyi aracıdır. Bir düşünce dini olan İslam'da düşünce ve ifade özgürlüğüne büyük değer verilmektedir.⁶⁰⁰

Afganistan'da Afgan vatandaşlarının çoğunluğu için düşünce ve ifade özgürlüğü hakkına tam olarak saygı gösterilmemiş ancak Hazara Şiileri ile ilgili olarak birçok kısıtlama ile karşı karşıya kalınmıştır. Şii din adamlarını ve aydınları hapsederek şehadet getirtmek, Hüseyiniye ve Şii camilerini yıkmak, dönemin yöneticileri tarafından Şii cemaatine Sünni namaz kıldırarak, Şii okul ve camilerinde Hanefi dininin ilke ve kurallarını öğretmek, İmam Hüseyin aleyhisselam'ın matem merasimi ve Şii Hakka'nın inançlarına hakaret etmek, en önemlisi Şiileri aforoz etmek, Şiilere uygulanan düşünce ve ifade esaretinin örnekleridir.

Bugün bile Afganistan'ın bazı bölgelerinde Şiiler ibadetlerini gizli bir şekilde icra etmektedirler. Şii düşüncesini ifade eden hiçbir yayın ve medya yoktur. Matbaalar, hükümetin ve iktidardakilerin düşüncelerini yayımlayanın denetimindedir; Şii eserler ülke içinde yayınlanmamaktadır. Geçmişte İran ve Necef'ten dinî kitapların bile Afganistan'a girişi yasaktı.

⁵⁹⁸ Yazdani, 1991: 330.

⁵⁹⁹ İslami İnsan Hakları Beyannamesi metninden, 1995.

⁶⁰⁰ Afganistan Milli Katılım Dergisi, 2007.

Bu türden on binlerce kitap hükümet yetkilileri tarafından toplatıldı ve imha edildi. Bu arada Hanefi mezhebine mensup olanlar için Mısır, Suudi Arabistan ve Pakistan'dan çok sayıda kitap ithal edildi ve herhangi bir yasak veya kısıtlama uygulanmadı.⁶⁰¹

Çağdaş tarihçilerden biri Katibe göre, Hazara Jat'ın (Şii nüfus) geniş bölgesinin tamamında gazete, diğer aydınlatıcı, ilerici ve sivil propaganda araçları diye bir basın yok ve insanlar korkunç bir kültürel baskıya maruz kalmaktadır. Yoksulluğun içinde okul, hastane veya eczane adı yoktur. Şiiler, çocuklarının eğitimi için temel olanaklardan mahrum bırakılmaktadır.⁶⁰² Hazaristan bölgesinin tamamında yüksek öğrenim merkezi bulunmamaktadır. Yurt dışına yüksek öğrenim için öğrenci gönderirken Hazara Şii evlatlarını bu ayrıcalıktan mahrum etmeye çalışmışlardır. Daha da kötüsü, bazı durumlarda ilkokullarda okumaları yasaklanmıştır.⁶⁰³

Anayasada belirtildiği üzere tüm Afganistan vatandaşları ücretsiz eğitim hakkına sahiptir.

Şiiler ve devlet görevlerinde bulunma hakkı: İslam ve uluslararası insan hakları belgeleri açısından bir ülkenin tüm vatandaşları, eşit koşullar altında kamu görevlerine ve işlerine sahip olma hakkına sahiptir. Kriter, bugün meritokrasi olarak yorumlanan ulusun insanlarının doğuştan gelen yeteneğidir. Afganistan anayasalarının çoğunda yasal eşitlik belirtilmiştir ancak bu belirlemeye rağmen uygulamada yüksek devlet görevlileri ve idari işler esas olarak aileler ve belirli etnik grupların tekelinde tutulmuş ve etnik grupların çoğunluğu mahrum bırakılmıştır. Bu arada Şii halkı her zaman iktidardan uzak olmuştur.⁶⁰⁴

Tanınmış bir ulusal şahsiyete katibe göre geçmişte Şiiler, çoğunlukla çok düşük hükümet pozisyonları dışında önemli pozisyonlarda rol oynamadılar; bunun sebebi Şiilikleriydi. Bu acımasız ayrımcılıkların çok fazla örneği vardır.

bazen Zahir Şah, çıkarları için bir iki Şii'nin kabineye katılmasına izin vermiştir ancak bu kişiler, Şiilerin gerçek temsilcilerinden çok Şah taraftarı olmuşlardır. Bu tutum, Mücahid hükümetinde de kendini göstermiştir: Dışişleri Bakanlığı'nın konumunu Şii kardeşlerimize devretmek mümkün değil çünkü bu önemli bir pozisyon ve azınlıktalar.⁶⁰⁵

Sünni bir yazar sediq göre bu bağlamda şöyle demiştir: "Ancak unutulmaması gereken nokta şu ki, bu dönemde dönemin hükümetleri bu Hazaraları (Şiileri) tamamen görmezden geldiler ve durumlarını iyileştirmek için çok az şey yaptılar. eğitimden, hastanelerden, inşaat ve

⁶⁰¹ Yazdani, 1991: 244.

⁶⁰² Katib ve Shariati 2014: 1912.

⁶⁰³ Şeyh Asif Mohseni'nin Al Badr Weekly ile röportajı, 1991.

⁶⁰⁴ Reva, 2003: 82.

⁶⁰⁵ Al Badr, 1992.

tarım projelerinden, devlet memuriyetlerinden ve diğer hak ve imtiyazlardan tamamen yoksun bırakıldılar, ayrımcılığa ve cezaya maruz bırakıldılar.⁶⁰⁶

Bu haksız tavır daha çok Afgan ordusunda (askerî sektör) öne çıkmaktadır. Mahkûm aşiretlerden yönetici ahalilere yapılan millî baskı ve sömürü apaçık ortadadır. Belirli bir millet ve aşiretten oluşan ordunun kadrolu personeli, askerî okullarda okumak, yabancı burslar almak, önemli görevlerde bulunmak ve orduya komutanlık etmek (askerî komutanlık) gibi ayrıcalıklara ek olarak askerlikten de muaf tutulmuşlardır. Peştunlar ve Muhammedzailer öncelik hakkına sahipti ancak münhasırdı ve ordu mevkileri onlara verilirdi. Özbek ve Hazara azınlıkları, Afgan ordusunun yönetiminde en az haklara sahipken ordu askerlerinin çoğu onların çocuklarıydı.⁶⁰⁷

Ulusal ordu, aslında ülkeyi yöneten Peştun milliyetçiliğiyle uyumlu bir Peştun ordusuydu. Tacikler ve Nuristanlılar orduda gerçek bir mevcudiyete sahip olsalar da neredeyse hiç Şii izi yoktu. Afganistan'ın nüfusunu 35 milyon olarak sayarsak Afganistan'ın Şii nüfusu 4-5 milyon civarında olacaktır. 4-5 milyon Şii az bir nüfus değildir. Birçok küçük ülkenin nüfusu bu sınırı geçmez. (Bkz,tablo 8) Örneğin Suudi Arabistan hariç Basra Körfezi'ndeki Arap ülkelerinin toplam nüfusu 6 milyona ulaşmamaktadır. Coğrafi dağılım açısından Şii nüfusun yoğunluğu ağırlıklı olarak merkez bölgelerde ardından Kabil, Herat ve Mezar-ı Şerif gibi büyük şehirlerde ve son sırada Kandahar ve alt sıralarda Afganistan'ın her yerine Şii nüfus dağılmış durumdadır. Yoğunlaşma, Afganistan'ın merkez noktasından başlayıp büyük şehirlere kadar ulaşır ama genel olarak Afganistan'ın her yerinde Şii bir nüfus vardır. Etnik açıdan Afganistan'ın Şii nüfusu ağırlıklı olarak Hazara'dır ancak Hazaralar'dan sonra Kızılbaşlar Şii'dir ve bu iki etnik gruptan sonra Tacikler ve Peştunlar da dâhil olmak üzere hemen hemen tüm Afgan etnik grupları arasında Şiiler bulunmaktadır.⁶⁰⁸

3.12.2. Afganistan'da Şiiler (Hazara) ve Hükümet

Tarihsel olarak, Şii toplumu ile o dönemde Afganistan hükümetleri arasında ne tür bir ilişki olduğunu söylemek gerekir. 19. yüzyılın sonundan itibaren başlayan yeni Afganistan'da devlet inşası sürecinde ve 20. yüzyılda, dönemin hükümetlerinin Şii toplumu ile ilişkisi üç faktörden etkilenmiştir: etnosentrizm, mezhepçilik, reformizm. Bu uzun süreçte bu üç faktörün varlığını hissedebiliyoruz. Bazı Afgan hükümetleri, devlet inşasında belirli bir ulusun hegemonyasını kurmaya güvenirken, bazıları da birinci faktöre uygun olarak çoğunluk toplum nezdinde meşruiyet kazanmak için mezhepçi bir yaklaşım benimsemiştir. Bazıları, belirli bir

⁶⁰⁶ Sediq, 1988: 99.

⁶⁰⁷ Azimi, 2000: 30-39.

⁶⁰⁸ NSIA,Afganistan Ulusal İstatistik ve Bilgi Kurumu.

ulusa ve mezhebe güçlü ve zayıf bir şekilde güvenirken tutarsız bir şekilde modern bir devlet kurmak istemiştir. Vatandaşlık fikrine dayalı bir hükümet bu anlamda tüm Afganistan halkının hükümeti olmak istemişlerdir. Çağdaş ve demokratik reformların yolunu tutmuşlardır. Hükümetler ne zaman etnik veya dinî olarak hareket etse Şiiler, şiddetli baskılarla karşı karşıya kalmışlardır. Afgan Şiilerin, özellikle Hazaraların kanlı bir ırksal ve dinsel temizliğe maruz kaldığı 19. yüzyılın sonlarında Amir Abdul Rahman Han dönemini örnek alabiliriz. Yeni dönemdeki Taliban yönetimi de bu konunun bir başka açık örneğidir.⁶⁰⁹

Ancak ne zaman reformizm ve modern bir hükümet kurma unsuru hükümet gündeminin ilk sıralarına yerleşse bu durum, Şiilerin daha fazla fark edilmesine neden olmuş ve Afgan toplumu içinde özümsemesi ve sindirilmesi için sebepler sunulmuştur. Bu alanda da örnekler verebiliriz: 1923'te derlemek istediği anayasasına Amir Amanullah Han'ı dahil ederek İslam'ın birleştirici unsuruna güvenmeye çalışmış ve mezheplerin değil İslam'ın resmî din olmasını önermiştir. Başlıca argümanı, belirli bir dinî mezhebe güvenmek yerine İslam'a güvenmenin Afganistan halkı arasındaki birlik ve iş birliği duygusunu artırabileceği ve Şiileri Afgan toplumu içine çekebileceği ve onları devlet inşası ve ulus inşası sürecine dâhil edebileceği idi. Ve Şiilerin de Afgan toplumuna dahil edilmesi gerekiyordu ama Afganistan'da devlet inşası ve ulus inşası sürecinde onlar dışarıda bırakıldılar.⁶¹⁰

Bu reformlar engellerle karşılaşmış ve Amanullah Han'ın reform planı başarısız olmuş ve bu reformlar 1964 yılına kadar yaklaşık kırk yıl ertelenmiştir. 1964 yılında anayasa şeklinde bir takım reformlar yapılmış ve Şiiler vatandaşlık haklarına yaklaşmışlardır ancak haklarını tam olarak alamamışlardır. Bu dönem, son çeyrek asrın başlamasıyla yaklaşık 25 yıl süren savaşlar sonuçsuz kalmış ve günümüze kadar gelmiştir. Zaten bu uzun süreçte Şiiler en çok üç yönden sıkıntı çekmişlerdir: Birincisi, şiddete ve halk kültürü açısından ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Elbette burada sunduğum noktalar, Afganistan'ın geçmiş tarihinde olumlu noktaların olmadığı ve Şiilerin her zaman şiddete ve ayrımcılığa maruz kaldığı anlamına gelmez ancak her toplumdaki şiddet ve ayrımcılığın düzeyi ihlalleriyle ölçülür. Yani birçok durumda insanların size iyi davrandığı ve yalnızca bazı durumlarda haklarınızın ihlal edildiği ve şiddete, ayrımcılığa maruz kaldığınız bir toplumda yaşıyorsanız aynı birkaç şiddet ve ayrımcılık vakasıyla siz de karşı karşıya kalacak ve bunu eleştireceksiniz. O toplum ve değerleri, şiddetin ve ayrımcılığın köklerinin o toplumun kültüründen, vizyonundan ve tutumundan kaynaklandığı yargısına varmaktadır.⁶¹¹

⁶⁰⁹ www.hawzeh.net (erişim tarihi: 17.05.2023).

⁶¹⁰ www.8am.af (erişim tarihi: 17.05.2023).

⁶¹¹ www.dailyafghanistan.com (erişim tarihi: 17.05.2023).

Afgan Şiiler genellikle siyasi iktidardan mahrum bırakılmış ve siyasi iktidardan uzak tutulmuştur. Bu, Şiilerin hiçbir zaman siyasi iktidarda olmadığı anlamına gelmez; Şii bakanların o dönemde Afganistan kabinelerinde görev yaptıkları ancak nüfusları ve sosyal ağırlıklarıyla orantılı olarak Şiilerin de ülkenin birinci sınıf vatandaşı olabileceği anlamında iktidarda olmadıkları vakalar yaşanmıştır. Şiiler sistem tarafından tek bir tür çabayla bile iktidar dışı bırakılmamıştır.⁶¹²

Hukuki ve özellikle dinî haklar açısından Şiiler, her zaman kendi ülkelerinde dinî haklarına saygı gösterilmediğinden şikâyet etmişlerdir. Örneğin bugüne kadar devlet okullarında Sünni inancına göre eğitim görmek zorunda kalmışlardır. Bu, çocuklarının dinî inançlarına göre devlet okullarında okuyamayacakları anlamına gelmektedir. Bu, Şiiler için tanınmayan dinî hakların örneklerinden biridir. Mahkemelerin boşanma, evlilik ve benzeri şeriat şahsi durumlarında Hanefî fikhına veya Hanefî fikhına uygun medeni kanuna göre karar vermesi istenmiştir. Ancak Şiilerin yaşadığı tüm sorunlara rağmen Afganistan'ın geçmiş tarihinde sosyolojik bir gerçek olarak Şii toplumunun pasif ve etkili değil, her zaman aktif ve nüfuzlu bir toplum olduğu kanıtlanmıştır.⁶¹³

Afganistan'ın kültürel şahsiyetleri önemli ölçüde Şii cemaatinden gelmiş ve Afgan Şii toplumu ülkesine güzel kültürel hizmetler sunabilmiş ve Şii askerleri Afgan toplumu içinde cesaretleri ve sebatları ile tanınmıştır. Şiiler, Afganistan'ın toprak bütünlüğünü savunmada ve (eski) Sovyetler Birliği'nin saldırganlığına karşı koymada pek çok başarı yaratmışlardır ve kendilerini siyasi denklemlerde oturtmayı başarmışlardır. Böylece iktidarda olmadan Afganistan sorunu çözülmeyecektir. Sunduğum noktalar çoğunlukla giriş niteliğindedir.

3.12.3. Afganistan'ın Yeni Anayasasında Şiilere (Hazara) Dikkat

Afganistan'ın yeni anayasası, uluslararası toplumun öncelikle "Afganistan" denen bir yerde barış ve huzurun sağlanmaması durumunda küresel barış ve güvenliğin tehlikeye gireceği kanaatine vardığı bir ortamda hazırlanmış ve onaylanmıştır. Yani Afganistan'da barış ve güvenlik tesis edilmeden dünyanın ve bölgenin güvenliği risk ve tehdit altındadır. İkinci olarak, 25 yıllık savaş ve şiddet deneyimlerine ve geçmiş hükümetlerin deneyimlerine ve başarısızlıklarına dayanarak Afganistan halkı yeni Afganistan'ın ABD'yi anlama ve tanıma temelinde inşa edilebileceği sonucuna varmıştır. Tüm etnik grupların ve tüm dinlerin mensuplarının hakları bu ülkenin vatandaşı sayılan insanlar yani yeni Afganistan, etnik ve dinî

⁶¹² www.shafaqna.com (erişim tarihi: 17.05.2023).

⁶¹³ www.hawzeh.net (erişim tarihi: 17.05.2023).

hegemonyanın kurulmasına dayalı olarak değil; adalet ve hakkaniyete, etnik ve dinlerin eşitliğine dayalı olarak oluşturulacaktır.

Bu iki sonuçtan yola çıkarak 2002 yılında Afganistan Geçiş Hükümeti Başkanı Ekselansları Karzai'nin emriyle "Anayasa Hazırlama Komisyonu" oluşturulmuş ve bu komisyon anayasa taslağını aynı noktadan ele almıştır. Taslağı hazırlayanların ana ve temel amacı şuydu: Tüm Afganistan halkının bir şekilde varlığını hissettiği bir taslak sağlanmasıdır. Bu taslağın hazırlanmasından sonra "Anayasa İnceleme Komisyonu" adı altında ikinci bir komisyon oluşturulmuştur. Anayasa İnceleme Komisyonu'nda bu strateji ve politika korundu ve taslakta doğruluk ve revizyonun temelini oluşturdu. Böylece Anayasa İnceleme Komisyonu'nda Afganistan'ın ulusal birliği ve ulusun kuruluşuyla ilgili meseleler ortaya çıktı. Ve ülkede milletin temelini oluşturdu. Genellikle oy vermedik ama asıl çabamız bir anlaşmaya varmaktır;. Yani bu tür meseleler çoğunluk-azınlık esasına göre değil, anlayış esasına göre yapılmalıdır. Yeni Afganistan'da hiçbir etnik ve dinî grubun kendisini Afganistan'dan ayırmaması ve sivil tabanı ve sistemden kopuk, yasal ve politik hissetmemektedir. Anayasal Loya Jirga'da da aynı strateji bir ölçüde devam etmiştir.⁶¹⁴

Aslında, Anayasa'nın Loya Jirga'sı oluşturulmadan önce seçkinler ve siyasi gruplar, dinî ve etnik liderler, Anayasa'nın önemli ilkeleri üzerinde bir tür anlaşma ve fikir birliğine varmışlardır. Afgan hükümet kurulu, din meselesi ve dinin statüsü de dâhil olmak üzere anayasa taslağının tüm ilkelerini toplu olarak savunmayı kabul etmiştir. Daha da önemlisi, Loya Jirga'daki Afgan halkının temsilcilerinin kendileri için çözülmüş olan ve alevlendirmek istemedikleri meseleler arasında din meselesi ve Şiiilerin dinî hakları da vardır.⁶¹⁵

Loya Jirga'ya ulaşmadan önce Afgan halkının temsilcileri bu sorunu akıl ve vicdanlarında çözmüşlerdi ki daha önce "din" denen mesele, eğer daha önce varsa bugün Afganistan'ın yeni anayasa taslağında çözüm bulmuştur. Afganistan'ın ulusal birliğini tehlikeye atan ve Afganistan'da ulus inşasının önünde büyük bir engel olarak görülen bu can sıkıcı meseleden en iyi çıkış yolu, taslakta ele alınan ve onaylanması gereken yol ve yöntemdir. Bu nedenle Loya Jirga'da halkın temsilcileri görüldüğünde asıl kaygıları başarılı bir Loya Jirga'ya sahip olmaktı ve herkes dinî meseleleri gündeme getirmemeye ve dinî duyguları kışkırtmamaya ve bir çözüm bulmaya çalışmıştı. Taslağın Afganistan halkının din temelinde bölünmemesi için kabul edilmesi öngörülüyordu. Bütün bu sahalara ve hazırlıklara, Afganistan Şiiilerini iyi bir konuma getirmiştir.

⁶¹⁴ Afghanistan report, 2003.

⁶¹⁵ Afghanistan report, 2003.

3.12.4. Afganistan'ın Yeni Anayasasında Şiilerin Konumu

3.12.4.1. Ayrımcılığın Reddi ve Şiddetle Mücadele

Daha önce de belirttiğim gibi Şiiler geçmiş tarihlerinde azınlık olarak şiddet ve ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Şimdi sorulması gereken soru, yeni anayasada bu sorunun çözümünün ne olduğu ve Afgan Şiilere yönelik şiddet ve ayrımcılık konusuyla nasıl mücadele edildiğidir.⁶¹⁶

Altıncı Maddede hükümet, "sosyal adalete dayalı müreffeh ve ilerici bir toplum yaratmak ve insan onurunu korumak, insan haklarını, demokrasiyi desteklemek ve tüm etnik grup ve aşiretler arasında ulusal birlik ve eşitliği sağlamakla" yükümlüdür. Burada diğer değerlerden bahsedilirken özellikle tüm etnik gruplar ve aşiretler arasındaki eşitlik vurgulanmakta ve bu, geçmişte var olan eşitsizlik, ayrımcılık ve şiddetle mücadele anlamına gelmekte ve halklar arasında bir nevi eşitlik istemektedir.

66. Maddede şunu okuyoruz: Cumhurbaşkanı konumunu dilsel, konumsal, etnik, dini ve parti nedenleriyle kullanamaz⁶¹⁷. Bu anayasadaki yepyeni nokta, özellikle Şiilerle ilgili olarak anayasada ilk kez dine dayalı ayrımcılığın reddine açıkça yer verilmesidir ve bu nedenle 66. Maddenin asla etnik, siyasi ve dinî saiklerle hareket etmez.

Yeni anayasada azınlık olarak Şiilerin haklarına ilişkin önemli olan ilk şey, dine dayalı şiddet ve ayrımcılığın temelde reddedilmiş olmasıdır ve buna dayanarak çeşitli materyalleri analiz edip bu başlık altında toplayabiliriz. 35. Maddede, Etnisite, mezhep, dil ve dine dayalı parti kurmak ve işletmek yasaktır, ifadesi geçmektedir⁶¹⁸. Aslında kanun koyucunun bu Maddeyi tesis etmesindeki amaç, Afganistan'ın geleceğinde parti ve siyasi faaliyetlerin etnik kökene veya mezhebe dayalı olmaması; böylece etnik ve dinî ön yargıların yoğunlaşmamasıdır. Aslında kanun koyucunun amacı, etnik ve dinî bir grubun siyasi ve dinî haklarına ulaşmasını engellemek değil; bağnazlık, şiddet ve ayrımcılıkla mücadele etmektir.⁶¹⁹

3.12.4.2. Kültürel Haklar

Yeni anayasanın Şiilere kültürel açıdan ne gibi haklar tanıdığına bakmak gerekir. Kültürel açıdan bakıldığında her şeyden önce devletin tekeli ilk kez yıkılmıştır. Devletin kültür, bilgi ve eğitim alanındaki tekeli ve denetimi ortadan kalkmıştır. Eğitim, bilgi, okulların kurulması ve kitle iletişim araçları artık hükümetin tekeline değildir ancak her Afganistan

⁶¹⁶ www.8am.af (erişim tarihi: 17.05.2023).

⁶¹⁷ Afganistan Anayasası'nın 66. Maddesi.

⁶¹⁸ Afganistan Anayasası'nın 35. Maddesi.

⁶¹⁹ From the items of the Constitution of Afghanistan 2003.

vatandaşı ve etnik, kültürel, dilsel grup kitle iletişim araçlarına sahip olabilir; radyo ve televizyon kurabilir; özel okullara (dinî veya dinî olmayan okullar) sahip olabilir. Tüm bu alanlarda devletin tekeli kırılmıştır ve bu durum, bizzat Afganistan'da kültürel haklarını elde edebilecek aktif Şii cemaatine zemin hazırlamaktadır.

Bu kanunun bazı Maddelerinde Afgan kabilelerinin adlarının açıkça geçtiğini görülmektedir. Örneğin 4. Maddede şöyle geçer: Afganistan milleti Peştun, Tacik, Hazara, Özbek vb.'den oluşur⁶²⁰. Afganistan'ın yalnızca belirli bir ulus veya kültürden oluşmadığını belirtir. Aynı zamanda Afgan halkı tek bir ulus oluşturur ancak bu tek grup içinde de bir tür kültürel ve etnik çeşitlilik vardır. En önemlisi de Afganistan'ın bütün dilleri bir şekilde tanınmış ve bu dillere öğretilme ve kitle iletişim araçlarına sahip olma hakkı verilmiş ve hatta hükümet bu dilleri geliştirmek zorunda bırakılmıştır.⁶²¹

3.12.4.3. Dinî Haklar

Şiilerin dinî haklarıyla ilgili olarak öncelikle bu anayasada yer alan dine dayalı ayrımcılık tamamen ortadan kaldırılmıştır. Afganistan'ın eski anayasalarında aşağı yukarı bu ayrımcılık vardır. Örneğin yeni anayasayı 1964 anayasası ile karşılaştırsak o anayasada ülkenin en üst düzey yetkilisi olan kralın Hanefî olmaya koşullandırıldığını görürüz, oysa yeni anayasada böyle olmadığını görüyoruz. Devlet başkanı olan ülkenin resmî makamında din şartı yoktur. Yani cumhurbaşkanının Hanefî mezhebine mensup olması şart koşulmamıştır sadece belirtilmiştir: Müslüman olmalı ve Afgan anne babadan doğmalıdır. Yani dinsel değil, esas olarak bir dizi medeni özelliğe dayanmaktadır. Dolayısıyla bu anayasada ülkenin en yüksek mevkinin ve sorumluluğunun elde edilmesinde dine dayalı ayrıcalıklar ve ayrımcılıklar ortadan kaldırılmıştır. Ancak cumhurbaşkanının Müslüman olması şart koşulduğu için bu noktalar dine dayalıdır.

Yeni anayasaya dinî haklar açısından bakıldığında 1964 anayasasında hükümetin dinî törenleri Hanefî mezhebine göre yerine getirdiği belirtilirken yeni anayasada devletin dinî törenlerin ifasında belirli bir dine bağlı kalma zorunluluğu yoktur. Bu nedenle yeni anayasaya göre hükümet, dinî törenleri belirli dinî kurallara göre yapmakla yükümlü değildir. Din eğitimi için ne 1964 anayasası ne de Afganistan'ın geçmiş yasalarından herhangi biri çözüm olarak görülmemiştir.⁶²² Bu kanunda bahsedilen ve 1964 anayasasında yer almayan bir diğer önemli husus da hiçbir dinin fetvalarının kanun bulmamış olmasıdır. 1964 anayasasında, kanunun şunlardan oluştuğunu okuruz: Her iki parlamento tarafından onaylanmıştır, yani Temsilciler

⁶²⁰ Afganistan Anayasası'nın 4. Maddesi.

⁶²¹ Afganistan Anayasası. 2003.

⁶²² Afganistan Anayasasının Madde 54.

Meclisi ve Senato. Eğer bir yerde kanun yoksa Hanefi fikhının esasları kanun hükmündedir, yani o kanunda kanun olmadığı hâllerde kanun hükmünde olan Hanefi fikhına yer açmıştır. Ancak bu anayasada bu ibare de ortadan kalkmış ve 94. Maddesinde şunlar yer almıştır: "Kanun: Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan her iki Ulusal Konsey'in onayıdır."⁶²³

1964 Anayasası'nın yargı ile ilgili bölümünde şöyle bir Madde vardır: "Mahkemeler, İslam şeriatının Hanefi fikhının genel ilkelerine göre, bu Anayasanın belirlediği sınırlar içinde, bu gibi durumlarda hüküm verirler: onların görüşü adaleti en iyi şekilde sağlar." Bu Maddeye göre kanunda bir boşluk olduğu yerde Hanefi fikhı mutlak otoritedir. Ama yeni anayasada iki Madde vardır: Biri 130. Madde diğeri 131. Maddedir. 130. Maddeye göre ilk referans kanundur. Mahkemeler kararlarını yasaya göre vermelidir ve yasa, her iki parlamento tarafından da onaylanmıştır. Ancak kanunun olmadığı yerde Hanefi fikhına başvurulacaktır. 130. Madde 1963 Anayasası'ndaki gibi kalmıştır. Bu Maddenin ana anlamı ve konsepti, Hanefi içtihatları da dâhil olmak üzere içtihattan önceki hukukun bilindiği ve aslında bu yorumla Afganistan'da resmî bir dinin olmadığıdır. Bu anayasanın sadece 3. Maddesinde "Hiçbir kanun İslam dininin inanç ve hükümlerine aykırı olamaz"⁶²⁴ denilmektedir. Bu üçüncü Maddeyi 130. Madde ile birleştirirsek bu, kanun koyucunun İslam dinlerinin icmaına aykırı bir kanunu onaylayamayacağı anlamına gelir. Ancak bir yerde İslam mezheplerinin icmaına değil de belli bir mezhep, örneğin Hanefi fikhına aykırı ise İslam ahkâmına aykırı sayılır mı? Bu kanunun 130. Maddesine göre İslam'a aykırı kabul edilmemektedir. Çünkü önceki kanun Hanefi fikhı tarafından kabul edilmektedir. Üçüncü Madde de İslam'ın hükümlerine karşı gelmemeyi şart koşturmaktadır. Dolayısıyla kanun koyucu, Hanefi fikhının standartlarından sapmak ve bu kanunu diğer İslami mezheplerden birine dayandırmakta serbesttir. Bu meselenin nazari ve fıkhi dayanağı, Afganistan'da hukuki bir âdet hâline gelen ehl-i sünnet ve cemaat düşünürlerine göre hükümetin sadece fıkıh ve bütün dinlerin icmaına karşı çıkamayacağı ancak ortaya çıkan davalara karşı çıkabileceğidir. İctihad değildir ve zan dairesindedir, içtihat konusudur. Hükümet, popüler olmayan dinlerden birinin, örneğin zahiri dinin fetvasına dayanan İslam toplumunun adaletine ve çıkarlarına dayalı bir yasa çıkarmakta özgürdür. Buna göre 130. Madde resmî din diye bir şeyi tanımamaktadır.⁶²⁵

Bunun yanı sıra 131. Maddede Şiiler için çok önemli bir düzenleme yapılmıştır. 131. Maddede medeni hukukun çok geniş bir alanını kapsayan kişisel haller, hukuk ilkesinin dışında tutulmuştur. Burada şu okunmaktadır: Mahkemeler, şahsi durumlarla ilgili davalarda bu dinin hükümlerini şialar hakkında şeriat hükümlerine göre uygular." Yani kişisel durumlarla ilgili

⁶²³ Afganistan Anayasasının Madde 94.

⁶²⁴ Afganistan Anayasası'nın 3 Maddesi.

⁶²⁵ Afganistan Anayasası'nın maddeleri arasında.

konularda Şii dinine göre Şiiler için ayrı bir kanun geliştirilecektir. Bu Maddenin ikinci fıkrasında ise şöyle denilmektedir: “Şahsi haller dışındaki hallerde, hiçbir yerde kanun olmasa dahi mahkemeler, Şiilerin uyuşmazlıklarını Şii dinine göre halletmekle yükümlüdür.”⁶²⁶

3.12.4.4. İktidara Katılım

Siyasi iktidara katılım açısından, Afgan Şiilerin iktidarı paylaşabilmeleri için bu anayasanın ne gibi güvenceler yarattığına bakılmalıdır. Bu anayasada saygı duyulan ilk ilke, defalarca belirttiğim gibi, dinsel farklılıklarına rağmen tüm Afgan vatandaşlarının siyasi ve hukuki eşitliğidir. Dolayısıyla cumhurbaşkanı Şii olabilir. Ama bunlara ek olarak iki mesele vardır: Birincisi bu anayasada eşitlik gözetilmiş mi, gözetilmemiş mi? Eşitliğin sağlandığı söyleniyor. Siyasal haklarda eşit haklar gözetildiği için herhangi bir soruna mahal yoktur.⁶²⁷ Ama ikinci mesele şu ki Şiiler zaten bir azınlık ve azınlık grubuna sadece siyasi ve hukuki eşitlik vaadiyle yaklaşıyor, onlar iktidara gelmiyor ve siyasi iktidara katılsalar bile toplumsal ağırlıkları olamıyor. Çünkü seçim çoğunluğa ve etnik veya dinî azınlığa dayalıysa, ki üçüncü dünya ülkelerinde seçimler genellikle çoğunluk ve etnik ve dinî azınlığa dayalıdır, dinî çoğunluk başka bir dinî azınlığa mensup bir kişiye oy vermeyecektir. Dolayısıyla bu anayasada Şiilerin fiilen iktidarda olabilmesi için nasıl bir çözümün getirildiği ve nasıl bir pozitif ayrımcılık yapıldığı görülmelidir. Ne yazık ki bu hususta kanun koyucuların düşüncesinde hafif bir eksiklik vardır. Kadınların ve diğer sosyal açıdan savunmasız grupların haklarının iyileştirilmesine rağmen, örneğin engelliler için anayasada pozitif ayrımcılık öngörülmektedir, ancak Şiiler ve yoksun bırakılan etnik gruplar için pozitif ayrımcılık açıkça kabul edilmemektedir.⁶²⁸

Buna rağmen anayasada Şiilerin ve mahrum bırakılan etnik grupların güç kazanmak için kullanabilecekleri kapasiteler vardır. Diğer şeylerin yanı sıra 83. maddenin son fıkrasında, "Seçim kanununda, tüm ülke halkının seçim sistemini, kamuda ve adil temsilini sağlayacak tedbirler alınmalıdır"⁶²⁹ denilmektedir. Bu paragrafın anlamı, örneğin basit çoğunluk sistemine dayalı bir seçim sisteminin değerlendirilebileceği ve her ilin bir seçim bölgesi olarak kabul edilebileceğidir. Örneğin böyle bir seçim sistemi hayata geçirilirse sonuç, Şii milletvekillerinin meclisteki varlığının %11 seviyesinin altına düşmesi ve fiili olarak tasfiye edilmesi olacaktır. Bu tehlikeyi önlemek için bu madde aslında bir seçim sisteminin düşünülmesini gerektirmektedir. Ancak böylece azınlıklar yoğunluklarına uygun biçimde temsil edilebilirler. Örneğin Şii nüfus

⁶²⁶ Afganistan Anayasasının 31. Maddesi.

⁶²⁷ www.hawzeh.net (Erişim tarihi: 12.05.2023).

⁶²⁸ Mansur, 2013: 34.

⁶²⁹ Afganistan Anayasası'nın 83. Maddesi.

%20 ise parlamentodaki sandalyelerin en az %18'ine sahip olabilsin.⁶³⁰Bu anayasada ele alınan ikinci husus ise başkanın yanında bir başkan yardımcısı yerine iki başkan yardımcısı planlanmış olmasıdır. Afganistan'daki sosyal bağlam, güç yapısı ve ülkedeki Şiiilerin sosyal tabanına göre, cumhurbaşkanı yardımcılarında birinin Şii olması gerektiği belirtilmemiş olsa da büyük olasılıkla, kim yönetirse yönetsin, öyle görünmektedir. Cumhurbaşkanlığı için seçimlerde en azından ikinci vekilini Şiiiler arasından aday göstermek zorunda kalacaktır.

Bu anayasada "Yönetim" başlıklı bir bölüm vardır. Bu bölümde yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesi üzerinde durulmaktadır. Geçmişte tamamen merkezî bir sistemle yönetilen Afganistan'da, bugün içinde bulunduğumuz yeni dönemde yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesi ve yerel yönetimlerin yönetiminde halkın rolünün genişletilmesi talebi bulunmaktadır. Bunun için bir tür federal sistem, bazı insanlar tarafından önerilmiştir. Ancak federal sistem ile tamamen merkezîleştirilmiş sistem arasında üçüncü bir yol daha vardır. Bu da bir tür merkezî olmayan sistemdir. Merkezî olmayan bir sistemde, yerel yönetimler daha fazla yetkiye sahip olabilir.

Yeni Anayasa'nın 137. maddesinde şöyle denilmektedir: Hükümet, merkeziyet ilkesini koruyarak, ekonomik, sosyal ve kültürel işlerin açıklığa kavuşturulması ve iyileştirilmesi ve mümkün olduğu kadar halkın millî kalkınmaya katılmasını sağlamak için. hayat, kanun hükümlerine uygun olarak idareye gerekli yetkileri verir.⁶³¹Bu maddenin anlamı, Afganistan'ın gelecekteki parlamentosunun, hatta ondan önce hükümetin, yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletileceği temelinde bir kanun hükmünde kararname yoluyla bir yasa çıkarabileceğidir. Yerel yönetime daha fazla yetki verilmesi, nüfusu etnik ve kültürel açıdan çoğunluk toplumundan farklı olan bölgelerin lehinedir. Bu anlamda Şiiilerin çoğunlukta olduğu bölgelerde bu konu onların lehlerinedir. Hazara Jat'taki Şiiilerin resmî olarak iki eyaleti vardır ve dolayısıyla bu iki yerel yönetim çerçevesinde daha fazla yetkiye sahip olabilmekte ve kaderlerini daha fazla kontrol edebilmektedir. Bu anayasada yerel yönetimin yetkilerinin genişletilmesi amacıyla "il meclisleri" adı verilen meclislerin oluşturulması öngörülmektedir. Bu iki meclisin oluşturulması, merkez ve çevre bölgeler arasındaki güç dağılımında da etkili olabilir ve Şiiilerin çoğunlukta olduğu yerlerde Şiiiler de dâhil olmak üzere çevre halkın kendi yerel yönetimlerine katılımını artırabilir.

⁶³⁰ www.shafqna.com (erişim tarihi: 17.05.2023).

⁶³¹ Afganistan Anayasasının 137. Maddesi.

3.13. Afganistan'daki Gayrimüslim Azınlıkların Hakları

Afganistan, neredeyse tamamı Müslüman nüfusa sahip bir ülkedir. Afgan halkının %99'u Müslüman ve %1'i Hindu ve Sih dinine mensuptur. Afganistan'ın siyasi tarihi, Afganistan'daki yöneticilerin dinî azınlıkların iyi destekçileri olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Afganistan'daki Hindular ve Sihlerin nüfusu yüzde birden azalmıştır, muhtemelen şu anda Afganistan'da yüzde yarım bulunabilirler. Hindular ve Sihler nüfusunun çoğunluğu, kötü güvenlik durumu nedeniyle Afganistan'ı terk etmiştir. Afganistan, kendisini uluslararası yasaların tüm yükümlülüklerine tabi görse de Afganistan'daki azınlıkların haklarını destekleyememiştir.

Afganistan'daki iç savaş dönemlerinden gelen raporlar, Hindular ve Sihlerden oluşan dinî azınlığın Afganistan'da birçok sorunla karşılaştığını hatta bazı durumlarda tecavüz ve organize cinayetlerle karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Afganistan'ın yeni anayasası (2003) vatandaşlara yönelik ayrımcılığı bir suç olarak görmektedir ancak uygulamada durum böyle değildir. Hindu ve Sih vatandaşlar, Afganistan'da hâlâ birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar.

3.14. Afganistan'daki Yeni Anayasa ve Gayrimüslim Azınlıklar

Yeni anayasa, Hindular ve Sihlerin başkanlık koltuğuna ulaşmasını yasaklamaktadır çünkü cumhurbaşkanı olmanın şartlarından biri de Müslüman olmaktır. Söz konusu yasa da belirtildiği gibi cumhurbaşkanı; Afgan, Müslüman olmalı ve Müslüman bir anne babadan doğmuş olmalıdır. Aslında bu yasa, Afganistan'daki Hinduların ve Sihlerin başkanlık koltuğuna ulaşmasını yasaklamaktadır. Bu konu dışında Hindular ve Sihler Afganistan'da hâlen birçok zorlukla karşı karşıyadır ve Afgan hükümeti bu konuda uluslararası topluma karşı yükümlülüklerini yerine getirememiştir.

Afganistan'da geçmiş bilgelerin anayasalarında, Afganistan'da cumhurbaşkanı olma şartı bulunmasına rağmen, Hanefî mezhebine mensup olmanın tüm hususlarına ek olarak, temel bir şart olarak kabul edilmiştir. Ancak Tacik anayasasında bu sorun çözülmüş ve yeni anayasa Afganistan cumhurbaşkanının Müslüman olmasını şart koştur.

Afganistan'dan gayrimüslim azınlıkların artan göçü ile Afgan Sihler anavatanlarını ve atalarının ülkelerini terk etmekte ve başka yerlere gitmektedirler. Bunun sebebi olarak da artan ayrımcılık ve diğer sorunlar gösterilmektedir. Bu topluluğun ileri gelenlerine göre Afganistan'da 1990'larda 100.000'e ulaşan Hindu sayısı bugün 2.500'e düşmüş durumdadır. Afgan Sihleri terk etme nedenleri, sakinlerinin çoğunluğunun Müslüman olduğu bir ülkede yerli ve sosyal ayrımcılıktır. Yıllar önce yasa dışı yollarla başkaları tarafından ele geçirilen

Sihlerin mahremiyetlerini, işlerini ve ibadet yerlerini koruyamamaları da ülkeyi terk etme sebeplerinden bir diğeridir.⁶³²

23 yaşındaki eczacı Cherm Sang, "Durum değişmezse gerçekten endişeleniyorum" demektedir. "Burada uzun süre kalamayız. Buradan ilk ayrılanlar, artık burada yaşamayı göze alamayanlar olacaktır." Ailesinin, Pakistan sınırındaki Paktia eyaletinin başkenti Gardiz'deki geçmişleri 400 yıl öncesine dayanmaktadır. Bu şehirde ataları zengin toprak sahipleri ve tüccarlardı. Büyükbabası bir şifa tarihçisiydi. Bu günlerde Sih aileleri artık geçmişin zenginliğine sahip değildir. Senatör Anar Kelli Henriar'a göre topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmişlerdir. Afganistan'daki Hindular çeşitli zulümlerle karşı karşıyadır.⁶³³

Sihizm ve Hinduizm iki ayrı dindir. Ancak birçok Afgan, her iki toplumu da gayrimüslim yabancılar olarak görmektedir. Aynı zamanda bir insan hakları aktivisti olan Bayan Henriar, "Sihler ve Hindular tüm eyaletlerde toprağa sahipti. Ancak savaşlar sırasında ne yazık ki toprakları güçlü kişiler tarafından gasp edilmiştir." İfadelerini kullanmıştır. Afgan Sihlere yönelik zulüm, savaşın parçaladığı bu ülkedeki savaş yıllarından ve gelişmelerden kalmıştır. 1990'da Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden sonra ve iç savaşlar sırasında çok sayıda Sih ve Hindu tapınağı yıkılmıştır. Birleşmiş Milletler tarafından 2005 yılında yayınlanan bir rapor, iç savaşlar sırasında Kabil'deki sekizden fazla Sih tapınağının ve dört Hindu tapınağının yıkıldığına dikkat çekmektedir.⁶³⁴

İç savaşların kaosu sırasında Afganların diğer dinî azınlıklara karşı hoşgörüsü büyük ölçüde değişmiştir. 1996'da aşırılık yanlısı Taliban grubu iktidara geldiğinde bu uyumsuzluk en üst düzeye ulaşmış ve dinî azınlıkların kabul edilmemesi onların resmî politikası hâline gelmiştir.

Taliban yönetimi sırasında Sihler ve Hindular, ya İslam'a geçmeleri ya da Taliban'a cizye ödemeleri için baskı altındaydı. Ayrıca sarı giysiler giymeleri veya giysilerine sarı bir yama takmaları gerekmekteydi. Bu süreçte Taliban, Afganları Sihlerle ticaret yapmaktan kaçınmaya teşvik etmiştir. Bu nedenle çok sayıda Hindu ve Sih, evlerini ve topraklarını satmak zorunda kalmış veya güçlüler tarafından tahliye edilmeye zorlanmıştır. Ülkeden kaçanların mallarına sık sık el konulmuştur.⁶³⁵

Bazılarının beklediğinin aksine 2001'de Taliban diktatör rejiminin devrilmesinden sonra bu azınlığın durumu pek değişmemiştir. Bazı Sihler ülkeden kaçmıştır. Kalanlar reddedilmekten bıkmıştır. Sihler ve Hindular hâlâ ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmektedir. Taliban sonrası

⁶³² www.ruiterz.com (erişim tarihi: 17.05.2023).

⁶³³ www.8am.af (erişim tarihi: 17.05.2023).

⁶³⁴ Emadi, 2014.

⁶³⁵ www.8am.af (erişim tarihi: 17.05.2023).

koşullar ve 2002'de Hamid Karzai liderliğinde hükümetin kurulması, Hindu topraklarının gaspına önemli ölçüde son vermiş olsa da daha önce gasp edilen topraklar geri verilmemiştir. Kabil Belediyesi sözcülerinden Abdul Qadir Arzu, arazi gaspının Afganistan'da genel bir sorun hâline geldiğini söyler. Arzu, Bu, Afgan Sihleri de dahil olmak üzere birçok Afgan için ciddi bir sorun.⁶³⁶

Afgan hükümeti, uluslararası topluma tüm Afgan vatandaşlarının hakları için savaşma taahhüdünde bulunmasına rağmen Afganistan'daki etnik ve dinî azınlıklar için iyi bir destekçi olamamıştır. Görünüşe göre Afganistan, dünyadaki dinî azınlıklar için iyi bir yer olmayan ülkelerden biridir. Bununla birlikte son yıllarda, Afganistan'da dilsel ayrımcılık da artmış ve bu, Afganistan'daki çoğunluk ve azınlık tartışmasına da eklenmiştir. Ancak Afganistan'daki yöneticilerin doğru tarihsel bakış açısıyla hiçbir zaman azınlıkların haklarının uygun savunucusu olamamışlardır.

Sekiz yaşındaki Jasmeet Singh, günlük taciz dediği şey yüzünden okulu bırakmıştır. O ve bu dindar azınlığın diğer çocukları artık ya özel okullara gidimktedir ya da kendi ibadethanelerinde okumaktadır: "Okula gittiğimde diğer öğrenciler benimle dalga geçirdi. Ellerimi başımdan çektiler, beni dövdüler ve bana Hindu ve kafır dediler." Jasmeet Singh'in etrafındaki diğer çocuklar onaylayarak başlarını sallamışlardır. Anavatanlarını terk eden çok sayıda Hindu ve Sih, Hindistan'a gitti ancak gittikleri her yerde bir yabancı olduklarından şikayet etmektedirler. Kabil'de bir dükkân sahibi olan Baljit Singh, "Hindistan'a gittiğimizde Afgan olarak biliniyoruz ancak burada olduğumuzda yerli Afgan olduğumuz hâlde yabancı olarak adlandırılıyor. İki dünya arasında kaybolduk." demektedir.⁶³⁷

Anayasa vatandaşlar arasında ayrımcılığı yasaklamıştır ancak Afganistan hükümeti kanunu uygulamada başarılı olamamıştır. Hindu hukukunun üstünlüğü olmayışı Afganistan Hindu ve Sihler anavatanlarını terk etmeye ve yabancı ülkelere gitmeye zorlamıştır. 2001'den sonra Afganistan'daki durumun düzeleceği umuluyordu ama gerçek şu ki Afgan hükümeti adaleti sağlayamamıştır ve Afganistan'da Hindular ve Sihlere yönelik zulmü engelleyememiştir.

3.15. Taliban İlk Döneminde (1994-2001) Hazara Halkının Durumu

Taliban grubunun orijinal kökeni Peştun kabilesine dayanmaktadır. Uzun yıllardır Afganistan'da birinci güce sahip olan bir millette, sonuç olarak, aralarında yavaş yavaş Afganistan'daki gücün ve hükümetin Allah'ın kendilerine verdiği bir hak olduğu fikri oluşmuştur. Bu düşünce tarzı "Peştunizm" görüşünden türemiştir.

⁶³⁶ www.8am.af (erişim tarihi: 17.05.2023).

⁶³⁷ www.dw.com (erişim tarihi: 17.05.2023).

Aslında Taliban, Afganistan'ın Sovyet güçleri tarafından işgali sırasında bu bölgelere göç eden ve dinî ilimlerle meşgul olan göçmenlerdir. Deobandi okulundan büyük ölçüde etkilenirler. Deobandi, inanç açısından Vahhabiliğe çok benzemektedir. Diğer İslam mezheplerine göre hassasiyeti çok yüksek olan bir inanış tarzıdır.⁶³⁸

Vahhabilik taraftarları, İslam dinini pürüzsüz ve tek tip hâle getirmeye çalıştıklarını iddia etmektedirler. Kendilerini Müslümanların öncüsü olarak görürler ve dinlerini bütün dinlerden üstün görürler.⁶³⁹ Bu tanımlama ile Taliban'ın Hazaralara karşı farklı bölgelerde etnik meselelerden ve dinî özelliklerden dolayı çok farklı bir tavır sergilemesi doğal olacaktır.

3.15.1. Hazara topluluğunun liderliğine baskı yapmak.

1994 yılında İç savaşlar sırasında Kabil'de başı belaya giren Abdul Ali Mazari liderliğindeki İslam Birliği Partisi, bu grupla ilişki kurmaya ve barış oluşturmaya çalışmış ve kısıtlamaların kaldırılması için ön anlaşmalara varmıştır. Ancak İslam Birliği Partisi lideri Abdul Ali Mazari, Kabil'in Char Hasiyab bölgesinde talban'ları tanıtmak, Müzakere ve barış için 15 arkadaşıyla Taliban'la buluşmaya gittiğinde önceki anlaşmalara karşı gelmişler ve Abdul Ali Mazari'yi ele geçirmişlerdir. Arkadaşları Marmos'un on üçünde en kötü işkencelerle geçen birkaç günün ardından 1995'te buna tanık olmuşlardır. O zamandan beri Hazara halkı ve hatta tüm Afganistan halkı, özellikle Peştun olmayan halklar, Taliban hakkında gerçek bilgiye sahip olmuşlardır.⁶⁴⁰

3.15.2. Hazara topluluğu üzerinde sosyal ve dinî baskılar uygulamak.

Taliban, en başından beri azınlıklara düşmanlığını göstermiştir. Bu mesele, başta Hazara halkı olmak üzere Afganistan halkı arasında itibarını kaybetmesine neden olmuştur. Taliban'ın Mezâr-ı Şerîf'teki suçu, Hazaralara yönelik şiddetli etnik baskının bir örneği olarak görülmektedir. Taliban, Mezar-ı Şerif'in kontrolünü ele alır almaz insanların mallarını yağmalamış ve Mezar-ı Şerif'in bulunduğu bölgelerdeki Şii türbelerine hakaret etmiştir. Bu eylemler grubu, halk ve Taliban arasında birçok çatışmaya ve gerginliğe neden olmuştur. Bu arada Hazaralar ve Özbekler arasındaki birlik ile Taliban çok ciddi bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. Bu çatışmalarda Taliban ağır kayıplar verdikten sonra Mezar-ı Şerif'ten geri çekilmek zorunda kalmıştır.

⁶³⁸ Yazdan Panah, vd 2021: 311-334.

⁶³⁹ Ekinci, 2015: 3.

⁶⁴⁰ Mousavi, vd 2015: 55-70.

Taliban Chemtal,⁶⁴¹ Charbulak,⁶⁴² Qolmohammed⁶⁴³ ve Qazalabad⁶⁴⁴ köylerinde kaçtığına çoğu kadın, çocuk ve yaşlı olan yüzbinlerce Hazara halkına çok acı çektikten ve eziyet ettikten sonra katletmiştir.⁶⁴⁵ Bir yıl sonra tecrübe kazandıktan sonra mağlup olmuştur. Geçen yıl 1 Ağustos 1998'de Mezâr-ı Şerîfi yeniden ele geçirmeyi başarmıştır. Taliban bu kez farklı bir şekilde binlerce kişiyi katletmiş, Taliban liderlerinden Abdulmanan Niyazi⁶⁴⁶, Mezâr-ı Şerîfin kontrolü sırasında kafir Şiilerin öldürülmesinin caiz olduğunu açıkça ilan etmiştir.⁶⁴⁷ Mezar-ı Şerif'ten sonra Taliban hiç durmadan Bamiyan, Hazarajat merkezine gitmiş ve saldırmıştır. Bamiyan'ın Taliban tarafından düşmesinden önce bu grup, ülkelerden ve uluslararası kuruluşlardan insan hakları standartlarına uygunluk temelinde birçok talep almıştır. Ancak Taliban bu uyarılara kulak asmamış ve masum insanları katletmiştir.⁶⁴⁸ Taliban'ın Bamiyan'da Hazaralarla olan düşmanlığı ve kinezi, halkın katledilmesiyle son bulmamıştır. Taliban, tüm dünyada şaşkınlık ve üzüntü uyandıran bir eylemle Bamiyan'daki Buda heykellerini yıkmıştır.⁶⁴⁹

3.16. Taliban'ın Düşüşünden Sonra Hazara Halkının Durumu (2001-2018)

1990'ların sonunda ve 2001'de dünya sahnesinde, Taliban'ın devrilmesi için gerekli zamanı sağlayan anlaşmalar vardır. 1998 yılında Kenya⁶⁵⁰ ve Tanzanya'daki⁶⁵¹ Amerikan büyükelçiliklerine düzenlenen bir dizi terör saldırısının ardından ABD'nin ikiz kulelerine saldırı ve yıkımın ardından ABD, El Kaide terör örgütünü bu suçların ana faili olarak tanıtmıştır. Bu nedenle Kuzey Ittifaki desteklemek için Taliban'a yönelik saldırılarına başlamıştır.⁶⁵²

Taliban çok geçmeden direnmeyi bırakmış ve Mezar-ı Şerif, Kuzey Ittifaki güçlerinin eline geçmiştir. Mezar-ı Şerif'in düşüşü, aslında tüm Afganistan'da Taliban'ın düşüşüydü.⁶⁵³ Afganistan'da Taliban döneminin sona ermesiyle bu ülkenin durumu dramatik bir şekilde değişmiş ve gelişmiştir. Ancak bu gelişmeler, Hazara halkı için diğer halklara göre daha belirgindir. Bu sorunun nedeni, Taliban'ın Hazaralara karşı özel tutumuydu. Tüm bu gelişmeler, aşağıda ayrı ayrı ele alınacak olan fırsat ve tehditler şeklinde incelenebilir.

⁶⁴¹ Chintal.

⁶⁴² Charbolak

⁶⁴³ Qul Muhammad

⁶⁴⁴ Ghezel Abad

⁶⁴⁵ Daikondi Muhakik, 2006: 116

⁶⁴⁶ Abdulmannan Niyazi

⁶⁴⁷ Mousavi, 2009: 252, 253.

⁶⁴⁸ Daikondi, 2006: 121.

⁶⁴⁹ Sarafraz, 2022: 155.

⁶⁵⁰ Kenya

⁶⁵¹ Tanzani

⁶⁵² Sarafraz, 2022: 208-213.

⁶⁵³ Arzo, 2003: 76.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABD MÜDAHALESİ SONRASI DÖNEMDE HAZARALAR 2001-2019

Afganistan ülkesinin siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkileri ve denklemleri her zaman etnik ilişkiler ve “etnisite” üzerine kuruludur. Bu, ülkenin siyasi-toplumsal ilişkilerinde en önemli parametrelerden biri olmuştur. "Din" bir diğer önemli parametredir. Ülkenin siyasi-toplumsal ilişkilerinde de benzer bir etkiye sahiptir. Bu çerçevede Peştun aşireti Afganistan'daki baskın aşiret konumundadır. Siyasi, sosyal ve ekonomik yapıları da vardır ve bu iki parametreye (etnisite ve din) dayalıdır. Hazara halkı da dâhil olmak üzere Özellikle Peştun aşırılık yanlısı akımlar halkları marjinalleştirmiştir.⁶⁵⁴

Hazaralar ile etnik ve dinî çatışmayı körükleyerek bu iki etnik grup arasında düşmanca ilişkilere ve Hazaraların ötekileştirilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle Hazaralar monarşi, komünizm, Mücahidler ve Taliban olmak üzere farklı dönemlerde hep baskı altındadır ve ayrımcılığa uğramıştır.⁶⁵⁵

2001'de Taliban'ın düşüşünden sonra Afganistan tarihinde yeni bir aşamaya girmiştir. Birleşmiş Milletler'in gözetiminde yapılan Bonn Konferansı'nda farklı milletler kendi aralarında iktidarı paylaşmışlar ve bu dönemde Hazara aşireti, Afganistan'ın üçüncü büyük aşireti olarak resmen tanınmıştır. Afganistan'ın siyasi sahnelerine düzenli olarak katılmış ve kendisine farklı siyasi pozisyonlar vermeye çalışmıştır. Söylemek gerekir ki yeni anayasaya göre ikinci cumhurbaşkanı yardımcısı hem geçiş döneminde hem de Hamid Karzai'nin cumhurbaşkanlığının birinci ve ikinci dönemlerinde tanık olduğumuz Afganistan'da hâlâ bir Hazara vardır.

Yeni siyasi sistemde herhangi bir dine vurgu yapılmadan İslam, ülkenin resmî dini kabul edilmiştir. Bu sorun, Hazaraların dinî ritüellerini yerine getirmede görece daha fazla özgürlük kazanmasını sağlamıştır.⁶⁵⁶ Elbette bu fırsatların yanı sıra yeni dönemde (Taliban sonrası) Hazaraların karşı karşıya olduğu tehditlerden de habersiz kalmamak gerekir. Bu tehditlerin en önemlileri arasında güvenlik konuları yer almaktadır. Taliban Afganistan'da yeniden iktidara geldikten sonra Hazaralar tehdit edilmiş ve sorun olarak görülmüştür. Amerika'nın Afganistan'daki varlığından sonra ortadan Taliban hükümeti etkisini kaybetmiştir.

Son yıllarda bu grup, bir kez daha Afganistan'ın merkezi hükümetine karşı bir güç ve Hazara halkı için büyük bir meydan okuma hâline gelmiştir.

⁶⁵⁴ Binesh vd., 2011: 374.

⁶⁵⁵ Daulatabadi, 2006: 62.

⁶⁵⁶ Daulatabadi, 2006: 62.

Nitekim merkezî hükümetin güvenliği sağlayamaması, Taliban unsurları arasında artan birlik ve NATO üyesi ülkeler arasındaki uçurum, Taliban'ın Afganistan'da yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁵⁷

Afganistan'ın farklı bölgelerinde yeniden ortaya çıkan Taliban, Hazaralara saldırmaktadır ve onları tehdit etmektedir. Örneğin 2015 yılında merkezî hükümetten haklarını talep etmek için eylem yapan Hazara protestocularına düzenlenen intihar saldırısında yüzlerce kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Bu saldırı aslında bu yıllarda Hazaralara yönelik en çok hedeflenen saldırılardan biridir.⁶⁵⁸

Hazara toplanma merkezlerine yönelik intihar saldırılarına ek olarak, Taliban son zamanlarda Hazara bölgelerinde doğrudan saldırılar başlatmıştır. Arzgan,⁶⁵⁹ Malestan⁶⁶⁰ ve Jaghouri'ye⁶⁶¹ yapılan saldırı, merkezî hükümetin desteğinden ümidi olmayan Hazaraları halk güçleri oluşturarak Taliban'a karşı ayağa kalkmaya yöneltmiştir.⁶⁶²

Bu arada Afganistan merkezî hükümeti ve yabancı ülkeler Taliban'ı bitirmeyi başaramayınca Taliban'la müzakereler ve barış yoluyla yavaş yavaş Afganistan'daki krizi durdurmaya çalışmışlardır. Bunun için başta Katar ve Rusya olmak üzere farklı ülkelerde ABD-Taliban ile Afganistan devleti -Taliban ve siyasi partileri arasında çeşitli müzakereler gerçekleştirilmiştir. Bu müzakerelerin sonuçlanmasında ümit verici olan, Taliban'ın geçmişteki hatalara vurgu yapması ve kadınların eğitim ve özgürlük dâhil haklarını dikkate almasıdır.⁶⁶³

Barış görüşmeleri sırasında Hazaralar, Taliban'ın geri dönmesinden korkmaktadır. Ancak Afgan hükümetinin icra başkanı Abdullah ve Afgan Barış Konseyi Başkanı Karim Khalili'nin de aralarında bulunduğu Afgan yetkililer açıklamıştır.

Taliban ile barış, hiçbir şekilde Taliban yönetiminin ve Taliban'ın karanlık çağının geri dönüşü anlamına gelmeyecektir.⁶⁶⁴ Bu konu, her iki tarafın da savaşın sona ermesi konusundaki iyimserliğinin aksine, Katar'daki barış görüşmelerini mercek altına almıştır.⁶⁶⁵ Ancak bu ülkede 2019 seçimleri de dâhil olmak üzere Afganistan'daki birçok gelişmeyi etkileyen Afganistan barış görüşmelerinin ardından çatışmaların artması olmuştur.

Nihayet durum birdenbire değişmiş ve Amerikan güçlerinin kademeli olarak geri çekilmesi gibi konularda anlaşmaya varan Amerika, Donald Trump⁶⁶⁶'ın emriyle Taliban ile

⁶⁵⁷ Shafiei, 2009: 108-111.

⁶⁵⁸ Karim, 2016: 2.

⁶⁵⁹ Uruzgan.

⁶⁶⁰ Malestan.

⁶⁶¹ Jaghori.

⁶⁶² Karimi, 2018: 1.

⁶⁶³ Higgins, 2019: 1-3.

⁶⁶⁴ Ensar, 2018: 1.

⁶⁶⁵ Qazi, 2019: 2.

⁶⁶⁶ Donald Trump

barış görüşmelerinden birdenbire çekilmiştir. Açık olan şu ki Afganistan'ın siyasi sürecindeki belirsizlik, Hazaraların Afganistan'daki yerini ve durumunu giderek daha belirsiz hâle getirmiştir.⁶⁶⁷

Bu açıklamalarla birlikte Afganistan'ın farklı dönemlerinde, özellikle içinde bulunduğumuz dönemde Hazara toplumunun durumunun detaylı bir şekilde incelenmesi ile mevcut araştırma, istikrarı sağlamak veya olası değişiklikleri anlamak için Hazara halkının durumunu incelemeyi amaçlamaktadır. Hazara, Taliban sonrası dönemde yeni (Taliban sonrası) yaratılış döneminde farklı siyasi, sosyal ve dinî boyutlardaki Hazara halkının durumu hakkında net bir vizyon ortaya koyarak ve Hazara halkının geleceği için fırsatları ve tehditleri belirleyerek ilerlemeye devam etmektedir.

Araştırmasının en önemli yeniliği, içinde bulunduğumuz dönemde Hazara halkına odaklanması ve Afganistan'daki barış müzakerelerinin yanı sıra Taliban'ın yeniden iktidara gelme olasılığı şeklinde birçok fırsat ve tehdidi takip etmesidir. Bu araştırmanın ana sorusu şudur: Son dönemde (2001-2019) Hazara halkı hangi fırsat ve tehditlerle karşı karşıyadır?

Etnisite ve etnik grup, etkisi ve rolü alanında birçok görüş farklılığı vardır. Aslında her grubun din, dil, ırk vb. farklı göstergelere vurgu yapması nedeniyle bu kavramın tek bir tanımı verilememektedir. Etnik grup tanımı alanında düşünürler arasında temel ve kabul edilebilir bir dayanak olarak sunulabilecek şey, insan gruplarını birbirinden ayıran bir dizi sınırdır. Farklı sosyologların beğendiği sınırlar din, mezhep, ırk veya benzeri herhangi bir durum olabilir⁶⁶⁸

Başlangıçta etnografyanın tamamen dinî bir yönü vardı ve insanlar belirli bir dine mensup olmaları nedeniyle diğerlerinden ayrılmaktaydı. Ancak daha sonra din, yerini ırka bırakmış ve ırksal farklılıklar, farklı etnik grupları birbirinden ayıran unsur hâline gelmiştir.⁶⁶⁹

Sumner, etnosentrizmi "kişinin kendi değerlerini ve kültürünü başkaları hakkındaki yargılarının temeli yapması" olarak tanımlar. Bu açıdan kişinin kendi kültürünün diğer kültürlerden üstün olduğu oldukça açıktır.⁶⁷⁰

Sumner'ın tanımına çok benzeyen başka bir tanımda Hindistan Üniversitesinden sosyolog Kane Barger,⁶⁷¹ "Etnosentrizm, kişinin kendi grubunu düşünmesi ve kendini diğerlerinden üstün görmesidir; yargılama konusudur".

⁶⁶⁷ Guardian, 2019: 1-2.

⁶⁶⁸ Ghoshchi, 2014: 64-65.

⁶⁶⁹ Ahmadi, 1999: 29-44.

⁶⁷⁰ Azghandi, 2017: 9.

⁶⁷¹ Barger, 2019: 2.

4.1. Taliban Sonrası Dönemde Hazara Halkının Fırsatları

Afganistan'da Taliban'ın devrilmesi, bu ülkede farklı düzeylerde kapsamlı değişimlere ve gelişmelere neden olmuştur. Bunlar, ülkedeki farklı insanları ilgilendiren değişikliklerdir. Bu halkların çoğu Hazara kabilesidir ve Taliban sonrası dönemde Hazaralar Afganistan ulusu için önemli bir halk olmayı sürdüreceklerdir. Taliban sonrası dönemde Hazaralar Afganistan'da birçok fırsat yakalamıştır ve bu fırsatların bazıları gelecekte tartışılacaktır.

4.2. Ülkenin Karar Alma Mekanizmalarında Hazaraların Var Olduğu Dönem

2001 yılında MB, Afganistan'daki siyasi sistem ve güç dağılımı konusunda karar almak için Afganistan'ın siyasi partileri ve akımlarından oluşan Almanya'nın Bonn⁶⁷² şehrinde bir konferans düzenlemiştir. Bu konferansta Hazara aşireti resmî olarak Afganistan'daki en büyük üçüncü aşiret olarak tanınmıştır. Afganistan tarihinde şimdiye kadar hiç yaşanmamış bir sorundur.⁶⁷³

Oturumun en önemli kararları, altı aylık bir süre için geçici hükümet, iki yıllık bir geçiş hükümeti oluşturmak ve parlamento seçimlerinin yanı sıra cumhurbaşkanı seçimi için serbest seçimler yapmaktır. Yani bazı etnik grupların abartılması ve bazılarının da ülke siyaset sahnesinden silinmesi söz konusu değildir. Bu nedenle bundan sonra ülke siyaset sahnesinde Hazaraların dikkat çekici varlığına tanık olunmaktadır⁶⁷⁴

Konsensüs ve yeni anayasa taslağı Hazara halkı için altın bir fırsattır. Yeni anayasaya göre, farklı milletlerden tüm Afganistan halkı, seçimleri kullanarak cumhurbaşkanını ve parlamentodaki temsilcilerini seçmekte ve bu şekilde kaderlerini belirlemede aktif rol almaktadır. Uzun yıllar farklı temel yasalarda tamamen unutilan Hazaralar, yeni bir temel yasanın oluşturulmasıyla farklı alanlarda diğer halklar arasında aktif ve etkili bir varlığa sahip olmayı başarmışlardır. Hatta Hazaraların aktif varlığı ve siyasi katılımı için gerekli koşullar sağlanmıştır.⁶⁷⁵

Yeni anayasaya göre, Afganistan'daki tüm etnik gruplar ve dinler hiçbir ayırım gözetmeksizin tamamen özgürce siyasi, sosyal ve sivil faaliyetlerde bulunabilirler. Bu konu Hazaralar için herhangi bir azınlıktan daha önemlidir. Çünkü geçmişteki kısıtlamalar diğer dinlere göre Şii-iler için çok daha fazladır. Yeni anayasa, yalnızca Hanefi dinini vurgulayan önceki yasaların aksine, İslam'ı ülkenin resmî dini ve tüm İslam dinlerini - em Sünni hem de Şii- olarak tanımıştır. Buna dayanarak müritleri de dinî törenlerini yapmaları için serbest

⁶⁷²Bonn

⁶⁷³ Mousavi ve Mirzai, 2014: 62.

⁶⁷⁴ Daikondi, 2006: 122-123.

⁶⁷⁵ Binesh vd., 2011:542-544

birakılmıştır. İslam dinlerinin özgürlüğü anayasanın 2. ve 131. maddelerinde görülmektedir. Bu sayı, Hazaralara dinî kültürlerini özgürce öğretme, vaaz etme ve yayma fırsatı sağlamıştır.⁶⁷⁶

4.2.1. Afganistan'daki Hazara halkının siyasi konumunu düzeltmek

Hazaralar, gelecek dönem cumhurbaşkanının seçilmesi amacıyla Afganistan'da doğrudan seçimler için gerekli koşullar ve zamanlar sağlandığında, Muhammed Muhakk'ın cumhurbaşkanlığı adayı olarak hazır bulunacağını duyurulması ile birlikte, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aktif rol alacaktır. Afganistan siyasetindeki aktif varlığını sürdürdü ve seçimlerde aktif rol aldı. Mohakk, 2004 ve 2009 yıllarında Afganistan Cumhuriyeti'nde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hem birinci hem de ikinci turunda aday olarak kayıt yaptırmıştır.

Varlığıyla Hazara toplumunu Afganistan'ın güç oyununda seferber etmiştir. Seçim sonuçlarını açıkladıktan sonra Bay Mohakk seçim sonuçlarını ve Hamid Karzai'nin Afganistan Cumhurbaşkanı olarak seçilmesini desteklemiştir. Bununla da Hamid Karzai hükümetinde Hazara cemaatinin temsilcisi olarak varlığını sabitlemiştir.⁶⁷⁷ 2011'de Ahmad Behzad'ın diğer davalarında 2005 yılında meclis başkan yardımcısı ve Habiba Sarabi⁶⁷⁸ olarak Bamiyan valisi seçilmiştir.

4.3. Hazara Halkının Bilimsel ve Kültürel İmkânları

Bilimsel ilerleme olasılığı ve Hazaralar için arzu edilen sonuçları elde etmeye devam etmek için gerekli koşulların yaratılması, hatta eğitimlerine devam etmeyi ve daha yüksek bir derece elde etmeyi hiç düşünmemiş binlerce insanın şartları büyük ölçüde sağlanmıştır. Bugün binlerce Hazara, okuma ve daha yüksek eğitim kurumlarına ulaşma motivasyonunu ve arzusunu hiçbir zaman kaybetmemiştir ve kendilerine bu alan sağlandığında en iyi şekilde kullanmaktadırlar.⁶⁷⁹

Afganistan'da Hazaralar, gelişmiş mekânı kullanarak siyasi, sosyal ve kültürel amaçlarını ilerletmede eğitimin önemini anlayarak eğitim için gerekli koşulların sağlanması yönünde tüm çabalarını sarf etmektedirler. Hazara'nın; Örneğin, Kabil'in batısındaki kâr amacı gütmeyen "Marafat" ve Gazne'deki "Sarab" liselerinin başarısına atıfta bulunabiliriz⁶⁸⁰

Farklı etnik gruplardan oluşan bir nüfus oranına sahip olduğu söylenen Gazni ili Karabağ şehrinde 18 okuldan 14'ü Hazaralara ve sadece 4 okul diğer etnik gruplara aittir.⁶⁸¹

⁶⁷⁶ Afganistan Anayasası, 2003: 16, 102

⁶⁷⁷ The Afghan Elections, 2009: <https://tinyurl.com/bde4hpmc>

⁶⁷⁸ Habiba Sarabi

⁶⁷⁹ Jafarjad, 2010:1.

⁶⁸⁰ Nazari, 2006: 103-138.

⁶⁸¹ Binesh vd., 2011: 200-602.

4.4. Cumhuriyetin ilk on yılında Hazaralar Durumu

4.4.1 Taliban sonrası 2001-2018 dönemde Hazara halkının karşılaştığı zorluklar,

Yeni dönemde Hazaralara tanınan fırsatların yanı sıra Hazaraların mücadele ettiği tehditler ve zorluklar da vardır. Aşağıda, bu tehditler ve zorluklar ele alınacaktır.

4.4.1.1. Siyasi zorluklar

Hazara halkının siyasi tehditlerinin önemli bir kısmı milliyetçilikten kaynaklanmaktadır. Afganistan iktidarındaki siyasi sistemde, ülkedeki her türlü etnosentrizm ve mezhepçilik kınanmıştır. Ancak pratikte hâlâ bol miktarda bulunur. Örneğin, kabine üyelerinin atanması, vilayetler ve valilikler etnik ve dinî meselelerden etkilenir ve ülkede etnik ve aşiret rekabetleri hâlâ mevcuttur.⁶⁸²

Milliyetçilik, son bir yıldır Afganistan'daki gerilim ve istikrarsızlığın en önemli unsuru olmaya devam etmektedir ve binlerce kişinin kademeli olarak iktidardan ayrılmasına neden olmuştur. Hazaraların genel inancına göre merkezî hükümet, Hazaralara aldırış etmez. Uluslararası toplum tarafından Afganistan'ın kalkınması için tahsis edilen toplam insani yardım miktarından çok küçük bir miktar Afganistan'ın merkez bölgelerine tahsis edilmiştir.⁶⁸³

Siyasi tehditlerin bir diğer kısmı da Hazaraların zayıf liderliğidir. Bu konu Hazaralılar için pek çok fırsatın kullanılmamasına neden olmuştur. Örneğin, Afganistan'ın merkezinden geçmesi gereken Herat-Kabil otoyol projesi (uygulanırsa binlerce noktayı ulusal ve uluslararası ulaşım ağına bağlayacak bir proje) liderler tarafından susturulmaktadır. Hazara liderlerinin sessizliğinin gölgesinde Meskut kalmıştır.⁶⁸⁴

Siyasi tehditlerin bir diğer kısmı da Hazaraların zayıf liderliğidir. Bu konu, Hazaralar için pek çok fırsatın kullanılmamasına neden olmuştur. Örneğin, Afganistan'ın merkezinden geçmesi gereken Herat-Kabil karayolu planı uygulanırsa Hazara destinasyonlarını ulusal ve uluslararası ulaşım ağına bağlayabilecek bir proje, Hazara liderlerinin gölgesinde sessiz kalmıştır.⁶⁸⁵

Hazaralar da farklı dönemlerde toplumun egemenlik alanından yani etnosentrizmden etkilenmişlerdir. Bu mesele, Hazara'nın farklı kabileleri arasında bir uçurum yaratmıştır. Bu faktörlerin siyasi oyunlar ile birleşmesi Hazaralar arasında ayrılıkların ve siyasi hiziplerin oluşmasına yol açmıştır.⁶⁸⁶

⁶⁸² Naimi, 2017: 16-17.

⁶⁸³ Omid, 2013: 2.

⁶⁸⁴ Binesh vd., 2011: 567.

⁶⁸⁵ Binesh vd., 2011: 567

⁶⁸⁶ Mousavi ve Mirzai, 2014:64

4.4.1.2. Kültürel ve eğitimsel zorluklar

Daha önce bahsedilen tüm bilimsel-kültürel fırsatların yanı sıra Hazaraların eğitim ve kültürlerini zora sokan bir takım tehditler ve karışıklıklar da mevcuttur. Örneğin, eğitim merkezlerinin ve deneyimli öğretmenlerin eksikliği, Hazarajat'ın birçok merkez bölgesinde eğitim merkezlerinin yarı kapalı kalmasına neden olmuştur.⁶⁸⁷

Muhallif ve aşırılık yanlısı grupların duyarlılığı ve muhalefeti de Hazaraların bilimsel ve kültürel dönemlerde karşı karşıya kaldıkları en önemli tehlikelerden biridir. Elbette bu akımların birçoğu Şii diniyle iyi bir ilişkisi olmayan ülkeler tarafından desteklenmektedir. Ayrıca Y kuşağının son yıllarda artan endişesine neden olan şey, Afganistan'ın eğitim sisteminin başındaki bazı insanların mutsuzluğu ve etkisizliğidir. Farklı yollarla Hazaralara karşı olumsuz ve dinî propagandalarla toplumda bir çatlak yaratmaya çalıştıkları için Afganistan'daki Ehl-i Sünnan toplumu tarafından saldırıya uğrayacak ve reddedileceklerdir. Saldırıların çoğu Taliban ve aşırılık yanlıları tarafından Hazarat sınırlarında gerçekleştirilmiştir.

Aynı doğrultuda Hazaraların çeşitli bilim ve eğitim alanlarında ilerlemelerinin engellenmesi anlamına gelmektedir.⁶⁸⁸

4.4.1.3. Güvenlik sorunları

Tüm tehditler arasında Hazaraların çoğunun başını belaya sokan şey, yetersiz güvenlik durumudur. Afganistan'da polis ve ordu güçlerinin kurulmasının ardından ülkede hâlen güvensizlik ve iç çatışmalar yaşanmaktadır. Bu durum geçmiş yıllarda Hazara halkına çok büyük zararlar vermiştir. Saldırıları, rehin almalar ve öldürmeler Hazaralara yönelik tamamen hedefli bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu saldırılar daha çok korku yaratmayı ve binlerce kişinin kentleşmesini ve dağılmasını engellemeyi hedeflemektedir. Ayrıca bu eylemleri yaparak Hazaraları coğrafi, yani orta ve dağlık bölgelere hapsetmek istemektedirler.⁶⁸⁹

Değişen koşullarda Hazaralar Son yirmi yılın deneyimleri, Hazara'nın güvenlik tehditlerinin, Taliban'ın zaman içinde yeniden güç kazanmasıyla zirveye ulaştığını ve hükümet güçlerine yönelik çok sayıda saldırıyla bazı doğu ve kuzey şehirlerini ele geçirmek de dâhil olmak üzere birçok alanı kontrol edebildiğini göstermektedir. Yeni dönemde hükümet güçleri ile güç dengesi kuran Taliban, Hazaralara yönelik saldırı şeklini de değiştirmiş ve doğrudan saldırılarla Hazaralardan çıkarak farklı bölgeleri ele geçirmiştir. Örneğin, Taliban güçlerinin binlerce Aruzgan bölgesine saldırması ve binlercesinin onlarla karşı karşıya gelmesi, Afganistan'da gerilim ve etnik-dinî çatışma ihtimalini artırmıştır. Bu endişeler, Afgan polisinin

⁶⁸⁷ Binesh vd., 2011: 604, 605

⁶⁸⁸ Nazari, 2006: 209.

⁶⁸⁹ Nabizadeh, 2011: 1.

eski komutanlarından Abdul Hakim Shojai liderliğinde Hazara halkının isyan güçlerinin bir ölçüde aruzgan ve Bamyân'da örgütlenmesiyle daha da artmıştır. Ayrıca Afganistan'ın birçok merkezî bölgesini de kontrolleri altına almışlardır.⁶⁹⁰ Ayrıca Taliban'ın Jaghourî şehrine saldırısı, yeni dönemde Hazara nüfus merkezlerine yönelik çok yönlü saldırılardan bir diğeridir ve bu durum Hazara halkının durumunu çok zorlaştırmıştır. Sonuç olarak Taliban'ın Hazaraların merkezlerine yönelik doğrudan ve geniş çaplı saldırılarının şeklinin değişmesi, Taliban'ın Afganistan'da yeniden iktidara gelmesine paralel olarak Hazaralara yönelik tehditlerin arttığına işaret etmektedir. Ancak Hazaraları Taliban'la müzakere etmekten daha çok endişelendiren, Afganistan'da yeni bir İslam Emirliği biçiminin geri dönme olasılığı ve Amerika'nın Afganistan'a bir anlaşma yoluyla destek vermesi Taliban'dır. Taliban'ın müzakereler sırasında Hazaralara ve Afganistan'ın diğer bölgelerine yönelik yoğun saldırılar düzenlemesi doğaldır.

Bu nedenle 2019 yılının başlarında Taliban ile Afganistan siyasetçileri arasında Hazara liderlerinin de katılımıyla gerçekleşen ve aralarında Mohammad Mohaqq 'ın da bulunduğu Moskova'daki görüşmede gündeme gelen en önemli tartışmalardan biri Afganistan'dan gelen yabancı güçlerdir. Afganistan'daki vatandaşların haklarına bağlılık, etnik grupların ve kadınların hakları da dâhil olmak üzere Afganistan'ın temel taleplerinden biridir. Karim Khalili ve Mohammad Mohaqq dâhil olmak üzere Hazara liderleri de birçok durumda Taliban ile barış sürecini desteklemiştir. Ancak her ikisi de Hazaraların endişesiyle Taliban ile barışın Afganistan'daki Taliban yönetimine ve Taliban'ın karanlık dönemine dönüş anlamına gelmeyeceğini vurgulamıştır. Diğer bir deyişle, Hazaraların bu dönemdeki tavrında açıkça görülebilen şey, Taliban'a duyulan umutsuzluk ve güvensizliğin gölgesinde Taliban ile barış sürecine verilen destektir.⁶⁹¹

İnsanların olası barışa ilişkin kafalarındaki en önemli sorun, Afganistan'da demokrasinin geleceğidir. Pek çok kişi, Taliban'ın müzakereler sırasındaki konumu ve Taliban ile ABD arasındaki ikili müzakereler nedeniyle en çok Taliban'ın Afganistan'ın doğu ve güney bölgeleri üzerindeki kontrolünden endişe duymaktadır. Özellikle Afganistan'ın siyasi kayıtları, siyasi kararlara ve vaatlere güvenilemeyeceğini göstermektedir. Örneğin, Afganistan barış görüşmelerindeki birçok çatışmanın ardından 2019 seçimleri de dâhil olmak üzere Afganistan'daki birçok gelişme, bu ülkeyi etkisi altına almışken durum bir anda değişmiştir. İddiaya göre Amerikan kuvvetleri Rikaei'nin Afganistan'dan kademeli olarak çekilmesi ve ayrıca geçici bir hükümet kurulması gibi konularda Taliban'la barış için son adımlarını atan Amerika, iddiaya göre bu ülkeyi etkisi altına almıştır. Taliban'la anlaşma sağlanmış, Donald

⁶⁹⁰ Shahir, 2018:1

⁶⁹¹ Mehdi ,2021: 1

Trump'ın emriyle Taliban'la barış görüşmelerinin bir anda dışında bırakılmıştır. Bunun temel nedeni, barış görüşmeleri sırasında Taliban'ın yabancı güçlere yönelik saldırılarıyla. Açık olan ne olursa olsun, Afganistan'ın siyasi sürecindeki belirsizlik, Afganistan'daki Hazaraların durumu hakkında giderek daha fazla kafa karışıklığına ve endişeye neden olmaktadır.⁶⁹²

4.5. Afganistan'ın Geleceğinde Hazaralar: Gelecek Projeksiyonları

Afganistan kayıtları incelendiğinde etnisite ve dinden etkilenen kimlik parametrelerinin varlığının, sağlıklı rekabet, artan çeşitlilik ve nihayetinde kalkınma için fırsatlar sağlamak yerine farklılıkların etkeni hâline geldiği görülmektedir. Afganistan'da farklı halklar arasındaki husumet ve düşmanlık değişmiştir.

Bu bağlamda Hazara aşireti, Afganistan'ın akrabalarının çoğunu bünyesinde barındıran Peştun aşiretinin zıddı kimlik unsurlarına sahip olması nedeniyle monarşi, cumhuriyet ve Taliban dönemi gibi farklı dönemlerde geride uygunsuz bir durum bırakmıştır. Bu sorun, 11 Eylül olayı ve Taliban'ın düşmesine yol açan Afganistan'daki ABD askerî müdahalelerinin ardından Hazaralar için yeni koşullar yaratmıştır. Geçmişte olduğu gibi diğer milletlerin de onları silme ve yok sayma yeteneği yoktur. Özellikle Hazarasların Taliban'ın devrilmesinde belirgin ve önemli bir rol oynaması gerçeği söz konusudur. Yeni dönemde Hazaralar birçok fırsatla karşı karşıya kalmışlardır ve kendilerini Afganistan'ın üçüncü büyük ulusu olarak resmen tanıyarak, ülkenin siyasi gücüne katılım gibi siyasi ve sosyal rollerini kademeli olarak yeniden yaratabilmişlerdir. Ülkedeki Esna Ashari Şii dini, ancak Taliban'ın yeniden kurulması ve bu ülkede sözde barış sürecinin başlamasıyla bu mümkündür.

Taliban'ın yeni biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açacak Hazaraların yeni meydan okumalar ve tehditlerle karşı karşıya kalacağı söylenmelidir. Güvenlik sorunları, bilimsel ve kültürel zafiyetler istenmeyen eğitim metinleri, bilim merkezlerinin ve deneyimli öğretmenlerin eksikliği, karşıt akımların hassasiyeti ve Batı kültürünün istilası gibi tehditler Hazara'nın siyasetin geleceğini şüpheyile karşı karşıya bıraktığı konular arasındadır. Bu çerçevede, Afgan toplumunun karşılaştığı zorlukların önemli bir kısmının etnosentrizmin etkisi altında olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Afganistan halklarının ve farklı akımlarının makro düzeyinde, eğitim ve kamuoyu bilinç düzeyinin artmasıyla (her zaman gerilim ve çatışmalara neden olan) etnosentrizm yerine ulusal perspektifi genişletme fırsatları olduğu öne sürülmektedir. Bunu gündeme almalı ve diğer ulusların haklarını ve statülerini resmen tanıyarak çatışma çıkarmak yerine ulusal birlik için harekete geçmelidirler.

⁶⁹² Jakes, 2019: 1

Mikro düzeyde Hazara halkı, bilim ve bilginin gelişmesine ve konumlarının gerçekçi bir şekilde anlaşılmasına vurgu yaparken Hazaraların ulusal sahneler katılımlarını teşvik etme ve etnik iç gözleminden kaçınma politikasını izlemelidir. Özellikle günümüzün iktidar ve hükümeti uygun bir ölçü olabilir. Dünyadaki, özellikle de üçüncü dünyadaki etnik ve dinsel grupların yumuşama ve katılma konumlarını ve rolünü değerlendirmek için temel olmalıdır. Elbette bu konunun diğer bileşenlerle birlikte kapsamlı ve gerçekçi bir yaklaşımla analiz edilmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin, hedef topluluğun koşullarını ve geçmişini göz ardı edemez ve değerlendirme sonuçlarına dâhil edemezsiniz. Bu doğrultuda ve sunulan koşullarla bu tezde, Afganistan Şiiilerinin modern dönemde o ülkenin hükümet yapısı ve siyasi sistemi içindeki siyasi konumunu, koşulların ve mekânın nasıl olduğunu incelemeye çalışmaktadır. O toplumun bu durumun önemi hakkında bilgi vermiş, güzel anlatmıştır.

Afganistan'daki değişikliklerin doğasına ve ana bileşenlerine ve herhangi bir değişiklikte etnisitenin merkezî rolüne ve bir yandan on iki İmam Şii'nin ana ve merkezî nüfusunun Hazara halkı arasında toplanmasına yakından tanık olunmuştur. Öte yandan, bu ülkede Şii ve Hazara terimlerinin birleşmesi şaşırtıcı değildir. Bir kavram bulunmuş ve yabancı ve yerli araştırmacılar, Şiiler konusunu ağırlıklı olarak bu pasajdan çalışmışlardır.⁶⁹³ Bu tez de bu önemi dikkate almak ve sonuç olarak bu kelimeleri aynı şekilde ele almak için gereklidir.

4.6. Afganistan Hazaraların (Şii) tarihî geçmişinde bazı noktalar

Afganistan'da Şiilik modern bir fenomen değildir, kökleri etrafındaki tarihe dayanmaktadır. Bugünkü Hazaralar ile aynı olan bu ülkenin (Gur/Hürcistan) merkezî halkı, baştan itibaren İslam'ı kabul etmiştir.⁶⁹⁴

Bu toprakların Şiileri hiçbir zaman Beni Ümeyye Ehl-i Beyt'e iftira projesinde teşvik ve tehdidi altına girmemiştir.⁶⁹⁵ Bu bölgenin Şiilerine dayatılan mahrumiyetlere rağmen Şii ekolüne ve önde gelen âlimlerine ve Şii toplumunun ilk modeline büyük hizmetler vermişlerdir.⁶⁹⁶

Taliban rejiminin devrilmesinden ve Afganistan'da yeni bir tarihî bölümün başlamasından sonra Şii toplumunun gelecekteki fırsat ve tehditlerine karar verilmiştir. Güçlü yanlarını güçlendirme, zayıflıklarını tespit edip ortadan kaldırma şeklinde yeni koşullardan yoksunlukları doğrultusunda yararlanarak her alanda kendilerine uygun rolü oynayabilirler.

⁶⁹³ Binesh, 2011: 258.

⁶⁹⁴ Jozjani, 1984: 320.

⁶⁹⁵ Davodi, 1999: 46.

⁶⁹⁶ Ameli, 2011.

Hazara toplumunun kökeni çok tartışılmaktadır. Popüler bir efsane, Hazaraların 13. yüzyılda Cengiz Han'ın bir grup ordusundan geldiğini öne sürse de bu iddiaları destekleyecek hiçbir tarihsel kanıt yoktur. Diğer daha olası teoriler, Hazaraların büyük olasılıkla Cengiz Han'ın ortaya çıkmasından önce bu bölgede yaşayan topluluklardan olduğunu göstermektedir.

Hazaralar, Dari'nin (Farsça lehçesi) Hazaragi adlı bir lehçesini konuşurlar ve çoğunluğu Şii İslam okulunu takip eder. Sonuç olarak Şii Hazaralar, çoğunluğu Sünni olan bir ülkede dinî bir azınlık oluşturmaktadır.Önemli sayıda Hazara da İsmaili Şii okulunu veya Sünni Müslümanları takip etmektedir.Afganistan'da Hazaralar, sözlü tarih, şiir ve müzik açısından zengin, kendine özgü müzikleri ve edebî gelenekleriyle tanınırlar. Hazaragi şiiri ve müziği, nesiller boyunca sözlü olarak aktarılan büyük ölçüde folklordur.

Afganistan'da Şii Hazaraların çoğunluğu, yaklaşık 50.000 kilometrekarelik bir alana sahiptir; Afganistan'ın engebeli dağlık merkezinde bulunan Hazara cat'ta (veya "Hazaraların Ülkesi") yaşamaktadır.

Bu bölge, , Bamyan ve Daikundi vilayetlerini ve Gazni, Uruzgan, Vardak, Parwan, Baghlan, Samangan ve Sarpol vilayetlerindeki birkaç bitişik ilçeyi içermektedir. Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Badghis, Ghor, Kunduz, Baghlan, Panjshir ve diğer bölgelerde bin yıllık önemli Sünni topluluklar vardır. (Bkz..Harita.4)

İsmaili Hazaralar; Parwan, Baghlan ve Bamyan vilayetlerinde yaşamaktadır. Ayrıca Şii ve Sünni Hazaralar, Afganistan'ın Kabil, Mezâr-ı Şerîf ve Herat dâhil olmak üzere birçok şehir merkezinde önemli sayıda yaşamaktadır.

4.7. Afganistan'ın Tarihsel Sürecinde Hazaraların ve Şiilerin Siyasi Konumu

Önceki sorulara dikkat edilerek Şiilerin (Hazaralar) tarihine dikkat çekmek, yeniden okumak ve uygulamasını incelemek, böylece bir dereceye kadar açıklanması ve netleştirilmesi gerekli görünmektedir. Bu makale ayrıca İmami Şiilerin (Hazaralar) Afganistan tarihindeki genel siyasi konumunu anlamaya ve aynı yaklaşımla modern dönemde karşılaşacakları zorlukları analiz etmeye çalışmaktadır.

4.8. 1747-1973 Kraliyet Hükümetleri Döneminde Hazaraların Siyasi Durumu

Afganistan'daki siyasi yapı, Ahmed Şah Abdali tarafından 1747'de bu ülkenin kurulmasından bu yana etnisite ve aşiret temelinde şekillenmiştir ve bu faktör, bu ülkedeki istikrarsızlığın ana nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁶⁹⁷ Afganistan'da yaşayan dört ana etnik gruptan yalnızca Peştunlar, iktidar kurumunda ve idari sisteminde ana rolü üstlenmiş;

⁶⁹⁷Gilford, 1989: 53.

alanı diğer etnik gruplara, yani Hazaralar (Şiiler), gaziler ve askerlere bırakmıştır. Adı geçen halkların bu konuyla etkileşim şekli, bu ülkenin tarihi boyunca aynı olmamış ve inişli çıkışlı olmuştur.

Merkezî hükümetin etkisinin olmaması, aşiret hükümetlerinin varlığı ve o dönemin hükümetlerinin özel koşulları nedeniyle Afganistan tarihini incelemekten ne elde edilebilir, yani araçsal konulardaki zayıflık, her iki tarafta vardır. Bir ihtilaf olmuştur tabi bu durum hâkim olmayan milletler arasında Hazaralar arasında hükümetten daha dolu görünmektedir.

Hükümet, Peştun olmayan aşiretlerin iktidara katkısı konusunda net ve resmî bir politikaya sahip olmadığı için ve yapısal çıkarlar doğrultusunda zaman zaman diğer milletlerin unsurlarını da kullanmıştır. Şii Hazaralar da dahil olmak üzere diğer halklar bu soruna tutarlı bir tepki göstermemişlerdir. Merkezî iktidar çerçevesine kayıtsız kalmışlar, bir plan ve stratejiden yoksun kalmışlardır.⁶⁹⁸

Merkezî yönetim ile Peştunlar ve diğer azınlıkların merkezîyetçiliği arasındaki bu ilişki çoğu zaman görülmeyen bir şekildedir, onlar tek ülke ve tek devlet içindedirler.

Genel olarak, hükümet ile Şiiler arasındaki etkileşim türü, karşılıklı bir stratejiden ziyade kısa vadeli çıkarlar ve olaylarla karakterize edilir. Belki de bu strateji eksikliğinin temel nedeni Şiilerin merkezî yönetime karşı farklı tavırları ve bağımsızlığa verdikleri önemdir.

Bu tür bir alanda Şiilerin hükümetle karşı karşıya kaldıkları meydan okumalar daha geniş ve karmaşıktır. Din, ırk ve dilleri nedeniyle hazaralara karşı hassasiyet güçlü bir hassasiyet oluşturmuştur. Bu tür ilişkiler çerçevesinde hükümet yapısı Şiilerden arınmış ve Herat Savaşı'nda hükümet askerlerine verdiği etkin destek nedeniyle kısa bir süre için sadece Ahmed Şah hükümeti döneminde Derviş Ali Han Hazare ve daha sonra bu şehrin valisi⁶⁹⁹ seçilmiştir. Ancak bir süre sonra başkalarının komplosu ile vatana ihanetle suçlanmış ve sonunda idam edilmiştir.⁷⁰⁰ Sonraki dönemlerde de aynı ilke uygulanmış ve Afganistan hükümetleri Şii Hazaralar da dâhil olmak üzere diğer halklara rol vermekten kaçınmıştır.

İlginçtir ki merkezî Sünni hükümetin ilk kurulduğu andan itibaren idari ve özellikle askerî yapılanmasında bir başka Şii grubu, yani kızılbaşlar yer almış ancak Şia'nın siyasi, askerî ve ekonomik çıkarlarından faydalanmak istedikleri için varlıklarını hiçbir zaman cihad yönünde kullanamamışlardır.⁷⁰¹

Kabil yöneticilerinin Şii bölgelerini fethetme ve tamamen kontrol etme çabalarına rağmen Şiiler, bağımsız yaşayan Abdurrahman Han'ın çağına kadar başarmıştır ve merkezî

⁶⁹⁸ Poladi, 2011: 613.

⁶⁹⁹ Soroush, 2019: 288.

⁷⁰⁰ Yazdani, 2008: 443.

⁷⁰¹ Bakhtiari, 2006: 171.

hükümet onlardan tamamen kaçınmaya çalışmıştır.⁷⁰² Ancak bazı gergin durumlarda bu ilkenin yerini Kabil Kralı Doust Mohammad Khan tarafından Behsudi'li Mir Yazdan'ın komplosu ve öldürülmesi alır. Mir Yazdan Bakhsh, karizmatik özellikleriyle Afganistan'ın orta bölgelerindeki (Şiilerin yurdu) birçok evi kontrol etmeyi başarmıştır. Şii aşiret hükümetlerini birleştirmek ve bütünleştirmek isteyen tek kişi olarak bahsedilmiştir.⁷⁰³

1880'de Abdurrahman Han'ın hükümetinin başlamasıyla birlikte hükümet ile Şiiler arasındaki etkileşim yolunda yeni bir sayfa açılmıştır. Yerel ve alt-aşiret yönetimleriyle ilgilenerken merkezî hükümetin etkisini tüm ülkede genişletmeye çalışmıştır. Bu hedef doğrultusunda şiddete başvurarak İngiltere'nin dikkatini çekerek dinî ve etnik farklılıkları ön plana çıkarmıştır.⁷⁰⁴ Ancak Tacikler, Özbekler, Norstaniler ve hatta bazı Peştunlar gibi diğer etnik azınlıklar, onun döneminde ciddi şekilde bastırılmış ve öldürülmüştür.⁷⁰⁵

Abd al-Rahman, Şiileri zulümle bastırmak için birçok Sünni grubun dinî duygularını ve fetvalarını kullanmıştır.⁷⁰⁶ Görünen o ki Hazaraların dinî kimlikleri ve özerklikleri üzerindeki vurguları ve merkezî hükümetle ilişkilerinde siyasi bir yaklaşım kullanmamaları, Abdul Rahman'ın onlarla başa çıkma kararlılığını daha katı hâle getirmiştir. Bu sırada Şiilerin yarısından fazlası katledilmiştir. Asli ve üretken alanları gasp edilmiş hatta üzerlerine esaret kanunu uygulanmıştır.⁷⁰⁷ Abdurrahman'ın 1901'de ölümü ve oğlu Habibullah'ın tahta geçmesinden sonra merkezî hükümetin gücü ve Şiilerin yenilgi sonrası koşulları nedeniyle hükümet ile Şiiler arasındaki ilişkilerde önemli bir değişiklik olmamıştır.

1919'da Amanullah Han'ın iktidara gelmesi ve yenilikçi politikaları sayesinde Şiilere yönelik sertlik azalmış ve aynı zamanda Şah'ın yardımıyla binlerce Şii'nin esaret hükmü kaldırılmıştır.⁷⁰⁸ Bu sorunun belki de en önemli nedeni etnik ve dinsel ayrımcılığın Amanale'nin ilericî programlarıyla bağdaşmamasıdır.

1929'da Nadir Şah'ın hükümdarlığı sırasında bu ilişkiler yeniden gerginleşmiş ve aynı nedenle bu Şah'ın Şii genç bir öğrencisi olan Abdul Khaliq Hazare onu öldürmüştür.

1933'te Zahir Han'ın 40 yıllık hükümeti sırasında bu katliamın sonuçları Şiilerin peşini bırakmamaya devam etmiş ve Şiiler arasında şehit Belhî ve İbrahim Han gibi kişilerin mücadeleleri bu sebeple oluşmuştur.⁷⁰⁹ Ancak Zahershah hükümetinin son on yılında atmosfer

⁷⁰² Farrokh, 1992: 401.

⁷⁰³ Timurkhanov, 1993: 151-153.

⁷⁰⁴ Katab, 2011: 1022.

⁷⁰⁵ Musavi, 2016: 154.

⁷⁰⁶ Timurkhanov, 1993: 225.

⁷⁰⁷ Harvi, 1990: 221; Bakhtiari, 2011: 71-72.

⁷⁰⁸ Ghabar, 1989: 124.

⁷⁰⁹ Daulatabadi, 2006: 327-433.

bir dereceye kadar değişmiş ve Abd al-Vahed Sarabi (Planlama Bakanı) ve Mohammad Yaqoob Lali (sanayi ve madenler Bakanı) gibi bazı Şii yüzler iktidar yapısına girmiştir.

4.9. Cumhuriyet Devletleri Döneminde (1992-1973) Bin Yılların Siyasi Durumu

Siyasal sistemin monarşiden cumhuriyete dönüştürülmesinde iktidar yapısının niteliği değişmemiş, sadece görevlilerin unvanları değiştirilmiştir. 1973'te monarşiyi devirip cumhuriyeti kuran Muhammed Davud Han, Şiilere karşı katılık ilkesini eskisinden daha fazla korumuştur.⁷¹⁰

1978'de sosyalist darbenin oluşumu ve mümkün olduğu kadar çok insanı Afganistan'a çekmeye çalışmasıyla Şiiler dâhil herkes için siyasi alan açılmış ve neredeyse ilk kez idari yapılar ve sistemler inşa edilmiştir. 1981 yılında Hazara ve Şii ahalisinden ve Mithaq, Nabi Zadeh, Yilaghi, General Khedadad Hazara gibi diğer bazı Şii simalardan Keştimd Sultanı Ali iki kez ülkenin başbakanı olmuş ve bakanlık görevlerinde bulunmuştur.⁷¹¹

Öte yandan bu Şiilerin çoğunluğu, yani din adamları ve onun kırsal kesimleri, Kabil'de kurulan komünist rejimi meşru görmedikleri ve ideolojik olarak buna karşı çıktıkları için Sovyetler Birliği'ne karşı cihatta desteklenmektedir ve komünist rejim, bu amaca ulaşmak için birçok siyasi ve askerî teşkilat kurmuşlardır.⁷¹² Ancak mücahitlerin olası zaferinden sonra Sünni partiler, cihatçı partilerin katılımı ve Şii iş birlikleriyle güç kazanmıştır. Bu da Şiiler arasında cihada ek olarak birlik ve diplomatik meselelere dikkat edilmesinin gerekliliğini daha açık hâle getirmiştir.

Şiilerin siyasi-cihatçı akımlarının (İslami hareketin bir kısmı hariç) 1989 yılında Abdul Ali Mazari liderliğinde İslam Birliği Partisi adlı yeni bir örgüt şeklinde bir araya gelmeleri, hareketleri ve devrimleriyle güç eskisinden daha renklidir ve ayrıca bu parti, Şii Mücahidleri birleştirerek Afgan halkının cihadının nihai zaferinde etkili bir rol oynamıştır.

İslam Birliği Partisi'nin Afganistan'ın kuzeyindeki General Dostum'un güçlerinin Mücahidlere katılması ve cihat zaferinin başlangıç noktası olarak anılan Mezar-ı Şerif'in 18'inde 1992'de fethedilmesinde istikrar kazanmasına katkısı, Nisan 1992'de Kabil şehrini ele geçirmedeki aktif rolünü, yani nihai zaferi görmüştür ve Afganistan halkının cihadı önceki talepleri doğrulamıştır.

⁷¹⁰ Ayiti, 2010: 68.

⁷¹¹ Ayiti, 2010: 71.

⁷¹² Roa, 2003.

4.10. Hazaralar ve Mücahid Devleti (1992-1996)

Kabil'de Sovyet destekli hükümetin yenilgisi, 28 Nisan 1992'de gücü Mücahidlere vermiştir. Sünni partiler yeni bir cumhurbaşkanı altında geçici hükümet konusunda anlaşmışlardır. Şiilerin (Hazaralar) iktidara katkısı konusunda Sünni cihatçı akımlar arasında iki görüş vardı. Sabghat Allah Majeddi gibi ılımlı liderler ve Yunus Khaled ve Siyaf Makhal gibi aşırı liderler bunu kabul etti. İslami Birlik Partisi, kilit öneme sahip Millî Güvenlik Bakanlığının Şiilere devredilmesi de dâhil olmak üzere Şiilerin hükümet yapısındaki konumu konusunda Mücaddi ile anlaşmaya varmıştır. Ahmedshah Masoud'un, Mücahid Devleti Savunma Bakanı olarak bu anlaşmaya muhalefeti de dâhil olmak üzere münhasır talebi, bu konunun siyasi çözümünü engellemiştir. Mücahidlerin devlet başkanı Müjdadi daha sonra Mesud'un bu yıkıcı rolünü kabul etmiştir.⁷¹³ Şiilerin İslam Birliği Partisi'nin merkezîyetçiliği ve Mazari liderliği ile bütünleşmesi onları Afganistan'ın üç ana iç gücünden biri hâline getirmiştir ve uluslararası arenada ilk kez ortaya koymuştur.⁷¹⁴

Hazaraların bu aynı siyasi ve askerî konumu, Afganistan krizini onların katılımı olmadan çözmeye yönelik her türlü planı çıkmaza sokmaktadır. Bu nedenle Hizb-i Vahdat'ın askerleri, Arabistan'ın desteğiyle Ahmed Şah Mesud ve Abdülresul Seyyaf'ın tüm savaşlarına karşı direnmeyi ve ülkedeki Şiilerin mevzilerini savunmayı başarmıştır.

Taliban sonrası koşullarda Şiilerin iktidardaki konumunun ve payının Bonn görüşmesinde iç ve dış aktörler tarafından kabul edilmesi belki de büyük bir kısmı önceki dönemin direnişi ve siyasi çabalarından kaynaklanmıştır.

4.11. Taliban Hükümeti Döneminde (1996-2001) Hazaraların Siyasi Durumu

Pakistan'ın açık desteğini alan Taliban grubu, beş yıl boyunca Afganistan'da iktidarını kurmuş ve kendi yıkıcı etkilerini bırakmıştır. Bu dönemde Afganistan halkının çoğu bu grubun taştıştırma politikalarının kurbanı olmuş ve Hazaralar en kötü durumda kalmışlardır. Tabii ki Taliban'ın Hazaralara karşı tutumu, Kabil'in batısında İslam Birliği Partisi ile doğrudan karşı karşıya gelmesinden önce belirsizdi. Mücahidlerin kontrolündeki bölgelerde ve Taliban'ın işgal ettiği bölgelerde güvenliğin sağlanması karşılığında yıkıcı savaşların devam etmesi, bu grubun halk arasında genel olarak reddedilmesine neden olmuştur.

Mazari liderliğindeki Hazara ve Şii Vahdet (Birlik) Partisi, Kabil'in batısında üç yılı aşkın bir süredir Abdul Rasool Sayaf'ın İslam Birliği ve Ahmed Şah Mesud'un Şurai Nezar

⁷¹³ Sina Araştırma Grubu, 2002: 914.

⁷¹⁴ Mousavi, 2000: 252.

Konseyi ile savaş hâlindeydi. İslam devletini kurma ve tüm Afganistan'da güvenliği sağlama sloganıyla hareket eden Taliban grubu, Kabil'in batısına ulaşarak Şii güçleri kuşatmıştır.

Afganistan İslami Birlik Partisi, Kabil'in Hazaralar bölgelerinden geçmelerine izin verilmesi, askerlere ve sıradan Şii halkına zarar vermemeleri, sonunda silah teslim etmeleri temelinde iki cephede ve bu nedenle Taliban ile savaşabilecek durumda değildir. Şii bölgeleri başarılı olmaları hâlinde bu gruba dâhil etmişlerdir. Ülkenin gücünü elde etmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁷¹⁵

Ancak Taliban grubu, bu anlaşmayı tamamen ihlal ederek ve anlaşmayı hiçe sayarak, haberleri ve resimleri Suudi medyasına yansıyan İslam Birliği Partisi lideri Ustad Mazari'yi üç gün süren işkencenin ardından katletmiştir.

4.12. Taliban Sonrası Rejim (2001'den İtibaren)

11 Eylül 2001 saldırıları Amerika ve bu ülkenin ve müttefiklerinin Taliban grubuna yönelik saldırılarında, yenilgiye uğratılmasında, Afganistan'da yeni bir rejimin kurulmasında Şiiler dâhil herkese yeni bir alan açmıştır. Bonn Anlaşmasında (5 Aralık 2001), Hazara etnik grubu altındaki Hazara Şiilerinin payı (Bonn toplantısında güç dağılımında etnik grup esas alınmıştır) %20 olarak belirlenmiş ve bu esasa göre geçici hükümette cumhurbaşkanlığı yardımcılığı ve beş bakanlık başkan yardımcısı Hazara Şiilerine verilmiştir.⁷¹⁶ Hamid Karzai'nin başkanlığındaki geçiş devletlerinde ve ilk seçilmiş hükümette, Hazaralara veya Şiilere aynı oranda iktidar payı verilmiştir. Parlamento, senato ve diğer idari kurumlarda Şiilerin varlığı kabul edilebilirdir ve artmaktadır.

Birleşmiş Milletler ve Afganistan'daki Batılı ülkelerin gözetiminde ve adaletin tesisi için hazırlanan Bonn Anlaşması'nda kadınlara her alanda pozitif ayrımcılık gözetilmiştir. Ancak Şiilerin birkaç asırlık mahrumiyetleri, kolay ve kısa sürede tamir edilebilecek bir mesele değildir, bu yolda grup içinde ve dışında birçok engel vardır. Tabii ki kültür alanındaki başarıları ve yetenekli insan kaynaklarının sayısı dikkat çekicidir ve yüksek eğitim ve teknik merkezlerde mükemmel roller oynayabilmişlerdir ancak bu başarının grup ve toplu faydaları dikkate alınmamıştır ve bireysel, kısa vadeli hedefler daha renklidir.

4.13. Afganistan'daki Hazara Şiilerinin Siyasi Zorluklarının Patolojisi

Afganistan'ın siyasi gelişme tarihinde bu ülkedeki Şiilerin (Hazara) konumunun siyasi yapısında yanlış yerde olduğunu çok iyi ispatlamış ve bu ilke tüm tarihsel dönemlerde korunmuştur. Bu ülke tarihinin Aman Allah han dönemi, komünist devletler ve yeni dönem

⁷¹⁵ Sina Araştırma Grubu, 2002: 1050.

⁷¹⁶ Bakhtiari, 2006: 216.

(Taliban'dan sonra) gibi kısa dönemlerinde bu el sanatları geleneği değişmiştir ve bu değişimler sistematik ayrımcılıkla da ilgilidir. Bu nedenle koşullarını iyileştirmek için önlerinde uzun ve zorlu bir yol vardır. Bu konudaki araştırmaların temel konularından biri de bu konunun zorluklarını ve zararlarını ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde incelemektir. Afgan Şiilerin siyasi katılımının önündeki engellerin bulunması, onların geleceği için hayati önemdedir ve temel teşkil etmektedir. Bu önem, grup içi ve grup dışı olmak üzere iki bölümde incelenebilir.

4.13.1. Grup İçi Yaralanmalar

Şiilerin siyasi konumlarının iç ve grup içi engellerini incelemek, bu araştırmanın temel amaçlarından biri olmuş ve bu nedenle bu halkın siyasi tarihi incelenerek bu önem iyi bir şekilde ortaya çıkarılmaya ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Günümüz dünyasında her konuda sistemli ve düzenli faaliyetlere ihtiyaç duyulduğu apaçık ortadadır. Bu gereklilik siyasi ve toplumsal çabalar alanında gereğinden fazla olmuştur ve bunun nedeni de bu alandaki oyunun karmaşıklığıdır. Şiilerin siyasi ve sosyal gelişmeleri incelendiğinde çoğu dönemde yani 1747'de Ahmed Şah Abdali tarafından modern Afganistan'ın kurulmasından bu yana bu zorunluluğun bulunmadığı görülmektedir. Şiiler iktidara karşı pasif bir konuma sahiptirler. Grup içinde bir sistem çerçevesinde tanımlanmış bir plan ve strateji eksikliğinden muzdariptirler. İktidar yapılanmasına karşı gösterdikleri tepki ve edilgenlik, her iki tarafın da dini ve dinî kimliğine yaptığı vurgu dikkate alındığında Şiiler için bir felaket olmuştur.

Afganistan Şiileri içinde siyasi örgütlerin varlığı ile söylem ve iktidar değişimindeki konumları arasında önemli bir ilişki vardır. Tarihsel anlatımlardaki doğruluk, İttihat ve Terakki Partisi'nin Şiilerin son dönemde ülke merkezindeki ve uluslararası siyasetteki ana temsilcisi olarak faaliyet göstermesi, cihat döneminde çok sayıda Cihatçı-Şii siyasi partinin varlığı ve Şiilerle mücadelesi, Kabil'de ve Şii Hazaraların tamamen siyasi partisiz olduğu devrimden önceki dönemdir.

Geçmişten farklı olarak son dönemde Vahdet İslami (İslam Birliği Partisi'nin) merkezde olduğu dönemde Şiiler siyasi konumlarını iyileştirebilmiş ve ülkedeki değişimlerin ana taraflarından biri olarak rol almışlardır.⁷¹⁷

Birden fazla Şii partisinin mevcudiyeti, İslam Birliği Partisi'nin 70'lerdeki kayda değer siyasi ve askerî başarıları ve nihayet her ülkede Şiilerin rolünün kaybolması ile Cihat döneminin gelişmelerindeki göreceli ve kabul edilebilir varlıkları, bu ülkedeki devrimden önceki dönemdeki içsel dönüşüm türü Khobi, toplumdaki ve siyasetteki konumlarının ilerleyişini ve onlar için kapsamlı bir siyasi sistemin önemini göstermiştir.

⁷¹⁷Binesh vd., 2011: 283.

Politika alanında strateji ve politik olmayan eylem: Şiilerin hayatın bütün meselelerindeki davranışları, din ve dinin geleneksel ve bilimsel olmayan yorumuna göre şekillenmiştir. Kültürel ve bilimsel geçmişlerinin aksine çağdaşlarının tarihinde, çeşitli nedenlerle yeni fenomenlerin bilimsel ve modern açıklamalarının eksikliğinden muzdariptiler. Bu koşulların kurumsallaşmasında, genel bilgi düzeylerinin düşük olması, din eğitimi ve diğer uzmanlıkların bulunmayışı etkili olmuştur.

Ülkenin hükümdarı Abdurrahman'ın mektuplarına⁷¹⁸ Hazara halkının tepkisinden ve liderlerini Allah'a yemin gibi pratik dayanağı olmayan değerli unvanlarla aldatmalarından bazı örnekler vermek mümkündür. Ülkeyi yönetenlerin Makyavelci politika gibi uygulamara yönelik bu basit ve görece ahlaki yaklaşımları siyasi başarısızlıklarında etkili olmuştur.

4.13.2. İç Anlaşmazlıklar

Şiiler ülkenin genel atmosferinden yani çekirdek aşiretten ve diğer farklılıklardan etkilenmişlerdir ve en önemlisi bu konu içinde bulunduğumuz dönemde geçmişe göre daha renkli hâle gelmiştir. Şii nüfusun çoğunluğunun Hazaralar arasında olduğu ve tarih boyunca din ve etnisitelerinden dolayı başta Peştunlar (yönetici halk) olmak üzere diğer etnik gruplar tarafından aşağılanmış oldukları dikkate alındığında bu bakış açısının günümüze kadar geldiği görülmektedir. Hazara olmayan Şii azınlıklar arasında da yayılmıştır. Hazaralar üzerindeki baskı türleri nedeniyle (genel cinayet, hapis, köleleştirme vb.), Hazara olmayan Şiiler yargılanmıştır.

Dinî kimliklerini baltalayarak ve binlerce kişiden uzak durarak bu zorluklardan kurtulurlar. Hatta bazı küçük Hazara grupları yukarıdaki nedenlerle Afganistan'a göç etmeye başlamış ve kendilerini Sünni olarak tanıtmışlardır. Hazaralar da dâhil olmak üzere Afganistan halkı arasında dinin akıl dışı yorumlanması da bu durumda etkili olmuştur. Bunun yanı sıra bölgesel farklılıklar ve çeşitli siyasi parti ve akımlar çerçevesinde yaşanan siyasi gerilimler de Afganistan Şiilerini tarih boyunca zor şartlara sokmuştur.

Günümüz koşullarında iç çeşitlilikleri, diğer faktörlere kıyasla esas olarak etnik köken ve bölge olmak üzere iki eksenle daha belirgin görünmektedir.⁷¹⁹

4.13.3. Mevcut Siyasi Partiler

Komşu ülkelerin Afganistan'da zaman zaman çatışan birçok parti ve grubu desteklemesinin ana muamması, çoğunlukla Afganistan'daki siyasi ve sosyal koşulların genişlemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin İran'ın Hazara dışı Şii parti ve gruplara verdiği

⁷¹⁸ Bakhtiari 2006.: 170.

⁷¹⁹ Bakhtiari ,2006.: 174.

destek, Hazara halkını İran dışında uluslararası toplumla uzlaşma kabiliyeti olmayan partileri kabul etmeye zorlamasından kaynaklanmaktadır.

Hazaralar, onda rengini görmüş akımları kabul edip hakikat ve güven illüzyonlarını ihmal edip tamamen yanıltarak karmaşık bir oyun içinde kaderlerini İran'a emanet etme siyasi tercihinin mahkûmdur.

Siyasetteki en büyük başarısızlık, siyasi yanlış yönlendirme ve kafa karışıklığı içindeki eylem ve faaliyettir. En tehlikeli siyasi yanlış yönlendirme, olası yanılsamalara ve hayallere göre hareket etmektir.

Hazara toplumunun, gelecekte güç ve siyasi gelişme umuduyla geçmişin siyasi liderlerinin gölgesinde dönmesi, Hazara toplumunun otuz yılı aşkın bir süredir çeşitli sebeplere yol açan yanılsamalarla devam eden tutsaklığının bir işaretidir. Felaketler içinde yoksulluk, yerinden edilme ve hatta bir Hazara kent toplumunun yıkımı olmadan Hazaralar yanlış bir şey görmemiştir. Artık mevcut partiler, Hazara toplumunun büyümesine, siyasi ve sosyal gelişimine engel olmakla kalmayıp başkalarının elinde bir araca indirgenmiş ve Hazara toplumunu aşağılama ve siyasi boyun eğdirme koşulları yaratılmıştır.

Hazaraların siyasi durumu, 2014 yılında Afganistan'ı yabancısız hayal etmek uzun zaman aldı ve Hazara toplumu, sağlıklı bir yönetim ve siyasi yeterlilikten yoksun bir şekilde, zorunluluktan bir kez daha geçmişin siyasi koşullarına yenik düşmüştür ve kaderini bir kez daha çevre ülkelerin siyasi iradesine bırakmaktadır.

Hazara toplumunun siyasi liderlerinin, İran'la başarısız dostluk deneyimiyle bağlantılı olarak geçmiş politikalara dönüşteki nefes kesen yükselişi, Hazara toplumunun siyasi başarısızlığından ve onun dünya toplumundan tamamen soyutlanmasından kaynaklanmaktadır.⁷²⁰

4.13.4. Ulusal Siyasi Parti Eksikliği

Kabile hükümetleri, köktendinci akımlar ve komşu ülkelerden gelen müdahaleler ile bin yıllık toplumun kültürel ve politik geri kalmışlığı, bin yıllık bir toplumda aydınlanmış hareketlerin varlığının ve büyümesinin önündeki başlıca engellerdir. Hazaralar kuşağının kendi “ulusal örgütlenmesini” yaratamaması ve ulusal direniş kapasitesinde siyasi yetenekler kazanamaması için bir dizi tarihsel koşul bir araya gelmiştir.

Tarihsel koşullara atıfta bulunmanın amacı, otuz yıllık kriz sırasında siyasi ve ekonomik yetenekler yaratmak için yeterince fırsat olmasıdır. Ancak gerçek otoriteyi aramak için hiçbir samimi çaba gösterilmedi.

⁷²⁰Hojjati, 2021.

Dış sosyal faktörler her zaman dönüşümü ve değişimi etkiler ancak bir ulusun gelişmesinde ve kabiliyetinde belirleyici rol oynayan organik ve içsel sosyal faktörlerdir. Toplumsal gelişmenin ana güçleri, dış müdahaleler ve toplum içindeki aşırı güçler karşısında büyüme ve gelişme yolunu açamamıştır.

Toplum içi güçlerin anlamı, Hazara toplumundaki sol veya sağ örgütlerin hâkimiyetinden pişmanlık duymak değildir. Tam da insanların siyasi mücadeleleri sürecinde çeşitli yollarla değil, bilinçli olarak güçlü ve dürüst güçlerin bir araya gelmesidir. Aşırılık yanlısı güçlerin ve bazı komşu ülkelerle birlikte zayıflama ve hâkimiyet yönünde ilerlemeleri yönlendirilmiş ve yönetilmiştir. Kabil'in batısında yaşanan felaket ve “ulusal direniş”in en güçlü güçlerinden biri olan Mazari'nin şehit edilmesi, komşu ülkelerdeki aşırılık yanlısı ve müdahaleci akımların Hazara toplumunun kaderi üzerindeki ittifakının zirvesidir.

Mazari'nin şehadetinden sonra gerek savaş yıllarında gerekse barış yıllarında Hazara toplumunun kaderi bazen siyasi anlaşmalar çarşısında elde edilmiş ve bu esnada başta birkaç kişi olmak üzere aile olmuştur. Hazara toplumunun kaderinin koruyuculuğunu ne pahasına olursa olsun koymuşlardır.

Devletin sermayesi, maddi ve siyasi imkânları ile Hazara toplumu içinde büyümeyi yok etmek, sorumlu ve millî bir siyasi hareket oluşturmak için her yolu kullanmışlardır. Millî ve bağımsız güçlerin örgüt içinde bütünleşmesine ve örgütlenmesine izin vermemişlerdir. Bu nedenle bin yıllık toplumun siyasi alanında aydın akımların siyasi mevcudiyetinin yeri artık boştur. Varlıkları Hazara toplumunun dünya toplumundan izolasyonunun ana nedeni olan aşırılık yanlısı parti ve örgütlerin münhasıran rehinesidir.

Fırsatlar bölümünde bin yıllık toplumu artık yutmuş olan büyük aydınlanmış ve eğitilmiş nesil hareketinden bahsedeceğiz ancak burada artık siyasi bir gerçeklik olan bin yıllık toplumda ulusal siyasi akımın mevcut eksikliğinden bahsedilmektedir. Başarısı için bir meydan okuma Hazara toplumunun geleceğiyle ve ülkenin kriziyle başa çıkmaktır.⁷²¹

4.13.5. İdeolojilerin Başarısızlığı ve İdeallerin Ölümü

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana ideolojilerin başarısızlığı tartışması ve siyasal İslam'ın başarısızlığı tartışması eş zamanlı olarak bölgede zirve yapmıştır. Yavaş yavaş idealist mücadelelerin atmosferi kararmıştır.

Afganistan'daki kültür ve tarihsel geri kalmışlık gereği, uluslararası toplumun Afganistan'daki varlığına ilişkin gelişmelerin ardından yaşanan “ideoloji başarısızlığı” süreci, tüm inanç, düşünce ve dinî değerler üzerinde derinden olumsuz bir etki yaratmıştır.

⁷²¹ İbrahimi, 2017: 132.

Mazlumların kurtuluşuna olan tutkulu inancın ve çalışanlar için fedakarlık yapma düşüncesinin kökleri toplumda kurumuştur. Ömrünün yarısını gönülden geçiren toplumumuzun parlak düşünürleri ve siyasetçileri başarısızlıklar ve hüsrانlarla dolu tarihi, demokrasi sloganını bir kez daha benimsemiş; Afganistan'ı duyunca ona bağlanıp huzur bulmuştur.

Hayal kırıklıkları ve yenilgiler o kadar derindi ki yabancı güçlerin varlığı görmezden gelinmiş ve Afganistan'da Amerikalıların gölgesinde yayılan demokrasi inanılır hâle gelmiştir. Elbette aşırı akımların halkımızın kaderine dayattığı tarihsel koşullar düşünüldüğünde yabancıların varlığı büyük bir fayda sağlamıştır. İnsanlar en az on yıl boyunca rahat bir nefes almışlardır. Fakat bu ganimetin de musibetleri vardır. Yıllarca süren mücadelenin çilesini çeken entelektüel örgütler ve bağımsız ulusal şahsiyetler farklı şekillerde düşmüştür.

Yabancıların varlığında, bin yıllık aydınların diğer ulusal akımlarla birleşmesi ve yerel ve aşırılık yanlısı akımların egemenliğinden arınmış bir bin yıllık toplumun kaderini belirlemesi için elverişli bir ortamdır. Ulusal ve bağımsız bir siyasi hareket yaratarak toplumsal yönetimi devralacaklar ve binlerce kişiyi yaptırımlardan ve tecritten kurtaracaklar ancak bu tarihî fırsat artık sona ermiştir. Birkaç adımlık dönüşüm ve krizin eşiğinde duruyoruz ve ülkede genel bir değişim ve dönüşüm söz konusu olduğunda milenyum kuşağı ekonomi, kültür ve düşünce alanındaki dönüşüme rağmen siyasette gerilemiştir ve bir kez yine halkın kaderini ticaret ve aşırılıklar ele geçirecektir.

Hem içeride hem de dışarıda tüm entelektüel, siyasi ve kültürel çevrelerde insanların kaderine inançsızlık ve bin yıllık toplumun daha iyi bir yaşam ve evrenselliği için mücadeleye inançsızlık, felaket ve ulusal boyun eğdirmeden başka hiçbir şeyi olmayacak büyük bir meydan okumadır. Afganistan gibi bir ülkede bu felaket kaçınılmazdır. Hâlen şiddet diliyle her türlü siyasi denklemin kurulduğu ülkede Hazaraların şiddet ortamında savunma ve mücadele, yani güvenilir siyasi örgütlenme imkânları yoktur.

Afganistan'ın siyasi sahnesinde, Hazaraların siyasi örgütlenmesi olmadan, doğal olarak, hayatta kalma erdemine ve kendi kaderini belirleme yeteneğine sahip olamaz. Bu durumda Hazaraların kuşağının kaderini belirleyecek olanlar başkalarıdır.⁷²²

4.13.6. Siyasi Liderlik Krizi

Bu meydan okuma önceki meselelerden büyük ölçüde etkilenmiş, Şiilerin desteğini almıştır. Yerel ve kabile sistemleri çağında, Yerel ve kabilesel sistemler çağında bölümün hastalarının çabaları karşılık bulmamış ve sadece tek bir liderliğin gerekliliğin vurgulayabilmiştir.

⁷²²Ibrahimi, 2017:150_160

Zahir hükümeti döneminde Alama Shahid Belh, bir yandan ülkenin siyasi ve sosyal koşullarını doğru anlayarak, diğer yandan da Şiilerin karşı karşıya olduğu sorunları anlayarak Rashad'ın takip ettiği örgüt ancak koğuştaki Bakhsh'ın kaderinden de etkilenmiştir. Şiilerin Sovyetlere karşı yürüttükleri cihat, geçmiş koşulları değiştirip onları siyasi özgürlüklerinden mahrum bırakmış; çok sayıda siyasi ve cihatçı akımın oluşması yeni bir koşul olmuştur. Yeni cihatçı örgütler bağlamında liderlerin sayısı, farklılıkları ve hatta kanlı çatışmalar, Şiiler arasındaki liderlik krizini daha da karmaşık hâle getirmiştir.

60'larda ve Mücahidlerin zaferinden önce, başta Mazari olmak üzere bazı Şii liderler, bu çatışmaların üstesinden gelmek ve halklarının siyasi konumunu Afganistan içinde ve dışında güçlendirmek amacıyla Afganistan'ın içinde ve dışında birlik için kampanya başlatmışlardır. Şiilerin bu çabaları sonucunda Şii partilerin tamamından oluşan İttihad-ı İslam Partisi adı altında yeni bir teşkilat kurulmuş ve ilk kez fiilen Şiilerin siyasi ve askerî gelişmelerdeki rolüne dikkat çekilmiştir. Bu yurt içinde ve yurt dışında yapılmıştır.⁷²³ Sonunda, bazı başarıların ardından Mazari, Taliban grubu tarafından anlaşmayı ihlal ederek şehit edilmiştir. Ömrünün sonuna kadar Şiilerin adalet ve hakları için mücadelesini Birleşmiş Milletler ve uluslararası toplum nezdinde dahi sürdürmüştür.⁷²⁴ Bugün Mazari'nin liderlik dönemi ve şahsı, Afganistan'daki farklı Şii grupları arasında son derece popülerdir.

4.13.7. Hazara Şiilerin Siyaseti

Yeni koşullara uyum sağlamakta olan geleneksel toplumlarda uzmanlaşmanın gerçek bir yeri yoktur ve toplum içindeki görevler düzgün bir şekilde bölünmemiştir. Bu soruna ek olarak Afganistan'daki Şii toplumu, bu ülkenin siyasi istikrarsızlığı ve her alandaki kaderinin siyasi değişimlerle yakın ilişki içinde olması nedeniyle siyasallaşmanın sıkıntısını çekmektedir.

İlginçtir ki bu toplumda düşük eğitimli bir kişi ile bir öğrencinin veya siyaset bilimi mezunu bir siyasi fenomenin anlayışı ve analizi arasında pratikte hiçbir ayrım yoktur ve her ikisi de nispeten eşit kabul edilir.

İnsanların hepsi politiktir ama politikacı olmadan iyi bir lidere sahip olamazlar.

Son on yılda Şii toplumu da yapısal ilişkiler kuramayan elitlerin ortaya çıkışına sahne olmuştur. Siyasi alanları da bu zor durumdan ciddi hasar ve meydan okumalarla karşı karşıya kalacaktır. Bu durum, siyasi arenanın eksik anlaşılması, başarılı kolektif faaliyetlerin altyapısının olmaması, ortak hedeflerin olmaması ve karar alma eksikliği üzerinden de analiz edilip anlaşılabilir.⁷²⁵

⁷²³ Bakhtiari 2006.

⁷²⁴ Mousavi, 2018: 255.

⁷²⁵ Hojjati, 2022.

4.14. Siyasi Elitlerin Zayıf İş Birliği ve Etkileşimi

Şiiler arasında istikrarlı ve dinamik bir siyasi sistemin olmamasının yanı sıra seçkinleri ve liderleri de güçle, ilgili temel konularda zayıf dayanışma ve etkili iş birliğinden muzdariptir. Bireysel çıkar odaklı yaklaşımlar, her zaman kolektif çıkarların peşinde koşmaya tercih edilir ve bunlar arasında mütekabiliyet önemli bir yer tutmaz. En önemlisi de cumhurbaşkanlığı seçimleri, parlamento ve meclisler gibi temel siyasi gelişmelerin seyrinde bu durum daha da kötüye gidecektir.

Devlet adamları ve diğer siyasi rakipler, bu durumu hep kendi çıkarları için kullanmışlardır. Faaliyet alanında siyasi parçalanma ve uygun fırsatların kaçırılması, mevcut siyasi sistem ve onun ajanlarının Şiilere karşı ikinci sınıf vatandaş olarak devam eden ayrımcı görüşünün sonuçları değildir. Şia cemaatinin siyasi elitleri arasındaki etkileşim ve anlaşma, önemli konularda değerlidir.⁷²⁶

4.14.1. Grup Dışı Zorluklar

1. Siyasi sistem tarafından Hazara Şiilerine karşı ayrımcılık

Afganistan'ın siyasi gücü, tarihi boyunca Peştunların bir bölümünün elinde olup siyasi ve idari yapıda başka milletlerin varlığını engellemeye çalışmışlardır.

Şiiler ile iktidardakiler arasındaki etnik, dinsel ve dilsel farklılıklar nedeniyle bu engel hükümet için ciddi ve zor olmuştur. Bu ülkedeki diğer etnik azınlıklar, devlet adamlarına olan dinî bağlılıklarından dolayı daha az sorunla karşılaşmışlardır.

Bu ülkenin Şiilerine karşı bu ayrımcılıkların her alanda devam etmesi önemlidir. Afganistan'ın yeni yasaları bu engelleri resmî olarak tanımasa da geçmişte olduğu gibi sahada da aynı sorunlar yaşanmaktadır ve Afganistan'daki Şii nüfusa yönelik sistematik bir ayrımcı görüş de vardır.⁷²⁷

4.14.2. Hükümetin ayrımcılığı ve ihmali

Afganistan'ın idari sistemi, bu ülkede Şiilerin yokluğunda tanımlanmış ve oluşturulmuştur.⁷²⁸ Şii bölgelerin idari ve hükümet ayrışmalarında yeri olmadığı gibi bu kişiler arasında devlet yürütme ve yönetim gücündeki unsurlar da belirlenmemiştir.

İlginçtir ki idari ve ülke ayrımında nüfus kriter olmasına rağmen nüfusu 100 binin üzerinde olan Şii şehirleri ve nüfusu çok daha azdır, hatta 5 bin olan diğer şehirler şekillenmiştir.

⁷²⁶ Hojjati, 2022.

⁷²⁷ Bakhtiari 2006.: 211.

⁷²⁸ Binesh vd., 2011: 562.

Bu sorunlu idari bölünmeler, mevcut koşullarda yönetsel fırsat ve ayrıcalıkların dağılımının standardı ve mihenk taşı olarak kabul edilmektedir.

Afganistan'ın idari yapısındaki yolsuzluklar, bağınazlık türleri ve çatışmalar, etkili Şii unsurların bu ülke yönetimine girmesini zorlaştırmıştır. Bu konu tüm idari çerçevelerde ve hatta bilim merkezlerinde daha da renkli bir şekilde yer almıştır. Şiilerin lideri Mazari, Caferilik dininin resmîyetçiliğinin üç ana ekseninde halkın talepleriyle birlikte bu konuların da farkında olarak geçmişteki idari teşkilatların değişimine ve Şiilerin tüm karar alma süreçlerine katılımına vurgu yapmaktadır.⁷²⁹

4.14.3. Dış Aktörlerle Etkileşim Olmaması

Afganistan'ın modern tarihinde uzun bir krizin varlığı, bölgesel (Pakistan, İran ve Arabistan) ve uluslararası (Amerika, bazı Avrupa ülkeleri ve Rusya) aktörlerin bölgeye gelmesine yol açmıştır. Bu ülkenin değişimlerinde ve eski Sovyetler Birliği'nin saldırganlığına karşı halkın cihadı sırasında bu müdahaleler tamamen aleni hâle gelmiştir.

Ülkenin resmî ve önemli kurumlarının Şii unsurlardan yoksunluğu, Şii bölgelerinin özel koşulları ve izolasyonu, Şii cemaatinin geleneksel ve ruhani liderlerinin yetersiz anlaşılması, siyasi gelişmeler ve başkalarının Şiiliğe bakışıdır. İran devriminin beşinci kol güçlerinin etkileşiminin önündeki başlıca engellerden biri Şiilerin yabancı ülke ve örgütlerle hesaplaşmasıdır.

İran ile ilişkileri ve etkileşimleri sorunsuz değildir. İran'da Afganistan meselelerine stratejik bir yaklaşımın olmaması, karar alma ve yürütme organlarının sayısı ve ayrıca bu ülkedeki Afganistan meselesine ilişkin beğeni farklılıkları, İran'ın kendisinin savaş ve ambargo ile karşı karşıya kalması, Batılı ülkelerle ilişkiler, aralarında farklı siyasi örgütlerin varlığı, Afganistan Şiilerinin donanımsal ve mali sıkıntıları, İran sisteminin tipine ilişkin kesin ve doğru bir tanımın bulunmaması ve İran için uygun bir siyasi model getirme konusundaki belirsizlik, Afganistan tarafında Şiilerin nasıl etkileşime girdiğine dair en önemli faktör ve zorluk olan önceki sorunlardan kısmen kaynaklanmıştır. Şiilerin İran'la etkileşimine ilişkin en önemli faktörler ve zorluklar ele alınıyor.

4.14.4. Hükümetin ve politikacıların ayrımcı politikası

Şiilerin tarihî geçmişinde hükümet ve diğer rakipleri aralarında ayrımcı bir politika uygulamışlardır.⁷³⁰ Bu sorun farklı dönemlerde ve hatta modern dönemde karşımıza çıkmaktadır. Bunun en belirgin örneği, 1993'de İttihad Fırkası liderlerinin düşmanları

⁷²⁹ Ziai,2010: 100.

⁷³⁰ Timurkhanov1993:150.

tarafından ihanete uğraması ve bu örgütü başarısının zirvesindeyken yıkmayı başarmış olmasıdır.⁷³¹ Bu konu Şiilerin siyasette karşı karşıya olduğu önemli sorunlardan biridir. Ve cemaat, Şiilerin tarihsel yoksunluğu ve siyasi olgunlaşmamışlığı dâhil olmak üzere çeşitli nedenlerle bu bölgeden hâlâ ciddi zararlar alabilirler.

4.15. Hazaralar Güçleri ve yeterlilikleri

Afganistan'da genel olarak 1970'lerin son günlerinden yüzyılın sonlarına kadar, özelde ise Ekim 2001'de ABD'nin müdahalesinden bu yana düzenin çökmesi ve sürekli çatışmalar, etnik azınlıkların potansiyel gücünü artırmıştır. Hazaralar ve Türkler olarak, Afganistan'ın geleceğinde taleplerini güçlendirme ve etkili kararlar alma noktasına kadar Afganistan'ın geleceğinde taleplerin güçlendiğini duyurma ve etkili kararlar alma konusunda benzeri görülmemiş bir konuma ulaşmak.

Tartıştığımız konu binyıllar olduğu için, birçok alandaki tarihsel açmazlarının son binyılda olanlara benzer olması diğerleri için yeterlidir. Panjshiriler, Afganistan Halkın Demokratik Partisi yönetimine, Sovyet işgaline ve Taliban hükümetine karşı askerî direnişte önemli bir rol oynamıştır. Ve Taliban'ın düşüşünden bu yana Afganistan'daki Taliban sonrası geçiş hükümetinde önemli ve eşit bir rol oynamışlardır.

Efsanevi liderleri Ahmed Şah Mesud'un 11 Eylül 2001 olaylarından iki gün önce El Kaide ajanları tarafından öldürülmesi, takipçilerini ABD'nin müdahalesini kolaylaştırmaya ve güçleriyle iş birliği yapmaya yöneltmiştir. Çalışmalarını tamamlamak çok zor olabilir. Bu tarihsel arka plana göre, hazaralar ve Şii dininin birçok takipçisi, dünya forumları düzeyinde istatistiksel kapasitelerinden daha büyük aktörler olarak ortaya çıkarmıştır.

Afganistan'ın istikrar, güvenlik ve çalışabilirliğe ulaşması için kat etmesi gereken uzun bir yol olsa da (bazı analistlerin yakın gelecekte ulaşamaz olarak gördükleri gibi) Hazara'ya iki faktör büyük ölçüde katkıda bulunmuştur: İlk faktör, tamamen geleneksel bir şekilde, çok çalışkan ve girişimci, organizatör, uzlaşmacı ve hazırlık potansiyeli yüksek insanlar olmalarıdır. Tarihin acı deneyimleri onlara, millet olarak yaşanabilirliği sürdürmek ve güçlendirmek için çevre koşullarındaki değişikliklere karşı çok duyarlı olmaları ve ellerine geçen her fırsatı kullanmaları gerektiğini öğretmiştir.

Hedeflerini yükseltmek için farklı çevre koşullarına, ulusal ve uluslararası ağlara uyum sağlamanın kendileri için önemli olduğunu öğrenmişlerdir. İkinci faktör, Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasi kutup düzeninde demokrasi ve kurumsallaşmasının Hazaralar için çok önemli olmasıdır.

⁷³¹ Bakhtiari, 2006., 213.

Diğer faktörlerin yanı sıra sivil toplumun büyümesi, bin yıllık topluluk için çıkarlarını savunmak ve arzularını organize etmek için kullanabilecekleri kanallar yaratmıştır. Muhtemelen Hazaralar, bu alanda diğer azınlıklardan daha başarılıdır. Hazaralar artık eskisi gibi ezilmemekte, mahrum bırakılmamakta ve sömürülmemektedir.

Afganistan'ın mevcut durumunda güçlü bir güç olarak görülüyorlar. Hazara gücünün büyümesi tüm mezhepsel, kültürel, politik ve ekonomik düzeylerde belirgindir.

Norveçli Afgan uzman Ester Sorek; Avustralya Ulusal Üniversitesi Barış Diplomasisi Okulunda kıdemli bir araştırmacı olan Michelsen; "Taliban sonrası Afganistan'da Hazara azınlığının durumunun önemli ölçüde iyileştiğini" yazmaktadır. Dr. Sorek, Afganistan tarihinde ilk kez 2004'te onaylanan anayasanın Şii içtihatlarına göre aile meselelerinde Afgan Şiiileri etkileyen sorunları mahkemelerde çözme hakkını Şiiilere verdiğini bayen etmiştir. Afganistan'daki en büyük Şii etnik grubu olan Hazaralar, bunu büyük bir zafer olarak görmektedir.⁷³²

Şii Kişisel Durum Yasası 2009'da onaylanmıştır. Bazıları bunu aile meselelerinde tamamen aşırı bir yasa olarak görse de tüm Şii ana planları onu desteklemiş ve Şii azınlığının hakları olarak kabul etmiştir. Hazara Jat'ta bir bölge 2004 yılında yeni bir eyalet olarak ilan edilmiştir (Hazaraların ana vilayeti olan Bamyan ili sınırındaki merkezi bölgelerdeki Daikundi) ilan edildi.

Son parlamento seçimlerinde (2010 parlamento seçimleri) Hazaralar, çok düşük bir tahminle 249 sandalyeden 59'unu kazanmıştır. Bin yıllık rakamlarla yüksek siyasi pozisyonlara sahip olmuştur. Binyılın yasal ve kurumsal olarak tanınması uygulamada her zaman yorumlanmamaktadır. Tüm Afganlar gibi Hazaralar da şiddet, belirsizlik ve yolsuzluktan muzdarip bir ülkede yaşamaktadır. Bununla birlikte Hazaralar, siyasi olarak güçlenmiş, birçok eğitilmiş insana sahip olmuş ve Kabil'de birçoğu toplumun orta sınıfında ve uluslararası güçlerin varlığının marjlarında gelişmiştir.⁷³³

4.15.1. Politika ve Kimlik

Bu noktalardan bazılarını açıklamak için Hamid Karzai'nin başkan yardımcılarının birinin (Karim Khalili) Hazara olduğunu hatırlamak önemlidir. Ayrıca 20 Ocak 2011'de göreve başlayan meclis başkan yardımcılarının biri de (Ahmed Behzad) Hazara'dır. Ayrıca Hazaralar, Karzai'nin 27 üyeli kabinesinde en az beş mevkide bulunmaktadır.

⁷³² Afganistan Hazaraları; İki yüzyıllık cinayet ve ayrımcılığın öyküsü. Sadeq, 2022.

⁷³³ Ebrahimi, 2013.

Khalili, hâlen Afganistan İslam Birliği Partisi'nin lideridir ve kendi televizyon kanalına sahiptir.⁷³⁴ Tabii ki birçok harika yan aktivite ile diğer önemli ve etkili şahsiyetlerin her biri kısaca tanınmayı hak eden Hazaralar, Habiba Sorabi, Simasmer ve Mohammad Moghaqq'dır.

Bamyan Valisi Habiba Sorabi, Afganistan tarihinde böyle bir göreve atanan ilk kadındır. Mart 2005'teki görevine gelmeden önce Sorabi, 2002'den 2004'e kadar ülkenin geçici, geçiş hükümetinde Kadın İşleri Bakanı olarak görev yapmıştır.

Bamyan'daki Hazara kuşağının sağlığının desteklenmesi ve sağlık, kimlik ve kültür düzeyinin yükseltilmesi konusunda çok aktif olmuştur. Bamyan, Yeni Zelanda güçlerinden sorumlu il yeniden yapılanma ekibinin bulunduğu yerdir ve nispeten başarılı bir yüz göstermişlerdir.

Sorabi'nin Bamyan'da kültürün canlanmasına yol açacak yeni bir şehir inşa etmek için şimdiden yeni iddialı planları vardır. Yönetimi altındaki eyalette düzeni ve güvenliği sağlamada son derece başarılı olmuş ve sadece Hazara kadınları için değil, genel olarak tüm Afgan kadınları için bir rol model olarak hareket etmiştir.

ABD güçlerinin 2014 yılında Afganistan'dan çekilmesi stratejisi kapsamında ABD güçleri ve askerî müttefikleri olan NATO üyesi ülkelerin Karzai hükümetinin de desteğiyle Bamyan, güvenlik sorumluluklarını Afganistan'a devreden ilk eyalet sayılmaktadır

Sima Samar, Afganistan'ın Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu başkanıdır. Bu görevi almadan önce bir yıldan biraz fazla bir süre Karzai'nin geçici hükümetinde başkan yardımcısı ve kadın işleri bakanı olarak görev yapmıştır.

Peştunların çoğunlukta olduğu Gazni eyaletinin Jaghori ilçesindendir ancak 2010 parlamento seçimlerini Hazara adayları kazanmıştır.

Sima Samar, kadın haklarının sadık bir destekçisi, adaletin ve tarih boyunca özellikle Hazaraları ve genel olarak tüm Afgan ulusunu boyun eğdirme, yoksun bırakma ve boyun eğdirme ile sınırlayan geleneklerin ve kültürel biçimlerin reformunun destekçisidir. Hazaralar kuşağının seslerini ulusal ve uluslararası düzeyde duyurma başarısının bir örneğidir. Görüşlerini savunmadaki başarısının önemi, 2005 yılında Sudan'da BM insan hakları özel raportörü olarak atandığında daha da belirginleşmiştir.

Muhammed Muhaqq, özellikle (Khalili Partisi'nin bir kolu olan) Afgan İslami Birlik Partisi'ne liderlik etmektedir ve Wolesi Jirga'nın güçlü bir üyesidir.

Ulusal ve uluslararası düzeyde Şii şebekesinin yapılanmasında kilit bir role sahip olan Hazara halkını örgütlenme konusunda çok etkili olduğunu ispatlamıştır.

⁷³⁴ Ebrahimi, 2013..

2004'te cumhurbaşkanı adaylarından biri olarak, gerektiğinde Hazara Şii cemaatini çağırma ve bir araya getirme yeteneğini göstermiştir.⁷³⁵

Khalili gibi onun da bir televizyon istasyonu vardır. Dünya siyasetinin ve Afganistan'ın inceliklerini çok iyi bilmektedir.

Hazara kuşağına hem ulusal hem de uluslararası düzeyde desteği kontrol etme ve destek yaratma konusunda yorulmak bilmez kampanya ve lobicilik (ve sörf) yaptığını kanıtlamıştır. Bu Hazara figürlerine ek olarak Hazaralarla ortak bir mezhebi paylaşan etkili bir Şii lider Şeyh Muhsin'dir. Başkan Karzai'nin önemli din danışmanlarından biridir ve şimdiye kadar Ruhani'nin Afgan siyasetindeki en önemli oyuncularından biri olarak görünmektedir.

Erkeğiyle ilişkiye girmeyi reddeden bir kadın, Şahıs Kanunu'na göre nafaka vermeyi reddetmenin bir gerekçesidir. Şii bir erkeğin bu konuda bir yetkisi olduğunu belirtmiştir.

Şeyh Mohseni'nin bu önerisini küresel bir protesto izlemiş, araştırmacı bile bu prensibi eleştirmiş ama yine de Karzai 2010'un başlarında yasa olarak onaylamıştır.⁷³⁶ Mohseni'nin İran'la diğer Hazara Şii liderlerinden çok daha yakın bir ilişkisi olduğuna inanılmaktadır. Kabil'de hem bir televizyon istasyonu hem de Şiiilerin eğitimi için çok yeni ve donanımlı bir merkezi vardır.

Aşağı yukarı bir Afgan Şii Ayetullahı olarak hareket etmekte ve geniş bir takipçi kitlesine sahip olduğuna inanılmaktadır. Hazara olmamasına ve Halili ile Moghaq arasında farklılıklar olmasına rağmen etkili dinî konumu birçok Hazara'nın onunla aynı fikirde olmasına izin vermektedir.⁷³⁷

4.15.2. Meslek ve İş

Şimdiye kadar söylenenlerden daha fazlası, Hazaralar artık Kabil'de ve yoğun oldukları vilayetlerde çok sayıda başarılı kariyer peşinde koşmaktadırlar.

Afganistan dışında (özellikle İran, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri ve Hindistan) birçok ortakla büyük işletmeler kurmuşlardır. Kabil şehrinde ve bazı illerin merkezlerinde bulunan modern süpermarketlerin çoğu ya Hazaralara aittir ya da Hazaralar tarafından yönetilmektedir.

Hazaraların çoğunluğu hâlâ yoksulluk içinde yaşıyor olsa da (Afgan toplumundaki diğer pek çok kişi gibi) siyasi etkilerinin artması ve Afgan ekonomisine artan katılımları ile birlikte sosyal ve ekonomik koşulları iyileşmiştir.

⁷³⁵ Mohaqiq came third in presidential voting, with 11.7% of the vote. He led the balloting in two Hazara-dominated provinces, and came a narrow second among Afghan refugees in Iran.

⁷³⁶ At the same time, many Hazaras defended the Personal Status Law as a significant victory for minority rights and the codification of communal and family rights.

⁷³⁷ Rabia, 2022.

Ayrıca Hazara etnik grubunun seçkinleri arasındaki cinsiyet dengesinin Afganistan'da yaşayan diğer etnik gruplardan çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Elbette, onlarca yıllık yoksunluk göz önüne alındığında bile bu büyük bir sürpriz olmamalıdır. Tarihsel olarak, milenyum toplumu arasında sosyal eşitsizlik ve cinsiyet eşitsizliği çok şiddetli olmamıştır ve okuryazarlık ve eğitim her zaman bir onur noktası olarak görülmüştür.⁷³⁸

Hazaralar, kadın topluluklarına daha fazla hareket etme özgürlüğü vermiş ve bu yüzden şimdi hemşerilerinden daha fazla ayrıcalık kazanmışlardır. Kız çocukları da dâhil olmak üzere çok sayıda Y kuşağı çocuğu şu anda tatmin edici sonuçlarla okula gitmektedir. Sorek'e göre bin yıllık çocuklar "benzeri görülmemiş sayıda" yüksek öğretime girmektedir. Bu, hazara kuşağının şu anda sahip olduğu eğitim seviyesinin çok yüksek olduğu anlamına gelmez. Hazara kuşağı çocuklarının artık geçmişte hiç olmadığı kadar çok eğitim fırsatına sahip olduklarını ve çoğunun bu fırsatları yeteneklerini geliştirmek için kullandıklarını not etmek daha iyi olur.

Kuşkusuz, artık Hazara Kuşağı sosyal ve ekonomik yaşamlarını düzenlemek için iktidar yapısına büyük katılımdan yararlanmaktadır. Hazara eyaletlerinin, ülkenin en barışçıl eyaletleri olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca Hazaraların sosyal koşulları ülkedeki diğer birçok etnik gruptan daha kötü değildir.⁷³⁹

Taliban'ın Hazaralara karşı şiddetli ve acı verici davranışları zaman zaman devam etse de artık çatışma ve toplumsal bölünmelere maruz kalanlar sadece onlar değildir. Ancak tüm bunlara rağmen Hazara kuşağının hâlâ onları temsil eden birkaç lideri vardır ve bu dağılmanın faktörleri, ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli ağlar ve organizasyonlardır.

Hazaraların Afganistan'daki en yoksun ve baskı altındaki etnik grup olarak kalması için bu dağılımı destekleyenler vardır. Bu iddia, mevcut gerçeklerle uyuşmamaktadır. Bu, kaydettikleri ve Afganistan'ı inşa etmeye devam edecekleri gelişme ve ilerlemeyi baltalamanın bir birleşimidir. Afganistan'daki mevcut koşullar altında çok az Hazara, hayatlarının ve özgürlüklerinin ülkede yaşayan diğer birçok etnik gruptan daha fazla risk altında olduğunu iddia edebilir.⁷⁴⁰

4.15.3. Taliban'ın iktidara dönüşü ve Afgan diasporasının yeni bir okuması

Afganistan'da kırk yıl süren savaşın ardından göç döngüsünün devam etmesi Afganistan'ın modern tarihi incelendiğinde Şiilerin güç yapısındaki varlığının temel zorluklarla

⁷³⁸ For a narrative on the contemporary Hazara Afghan situation, see Phil Zabriskie, "Hazaras: Afghanistan's Outsiders", National Geographic, February 2008.

⁷³⁹ Gulzari, 2019.

⁷⁴⁰ Majidi, 2023.

karşı karşıya kaldığı ve bu ülkedeki siyasi değişikliklerin henüz gerçek konumuna ulaşamadığı açıkça görülmektedir.

Doğu gücünün özündeki münhasırlık vurgusu, aşiretsel ve etnik güce yaklaşımı, devlet adamlarının Afganistan halkı arasındaki dinî farklılıkları araçsal olarak kullanması, siyasi ve toplumsal durum üzerinde etkili bir role sahiptir. Bu ülkenin bir vizyonu vardır ve bu şu anda tek değişken değildir. Bu süreçte iç ve dış yaralanmaların doğru tespit edilmesi, bu konudaki çözümün anlaşılmasını ve sunulmasını kolaylaştıracak gibi görünmektedir.

İç zorluklar, Şiiler içinde kapsayıcı bir siyasi sistemin olmayışı, liderlik krizi, uygunsuz siyasi eylem ve yanlış ve gerçek anlayış, kamusal siyasallaşma, grup içi boşluklar ve aralarındaki uyumsuzluk, elitlerdir; diğer yandan dış zorluklar, ülkenin idari yapısında ayrımcılığın kurumsallaşması, ayrımcılığa bulanmış ve sosyal adalete aykırı idari bölünmeler, yabancı aktörlerin Şiilerle yapıcı bir şekilde etkileşime girmek istememeleri ve bu konudaki zafiyetleri ve aralarındaki ikiyüzlülük politikası birdir. Şiilerin siyasi ve sosyal faaliyetler için iki dini veya etnik kimlikten birini tanımlamaları da bu alandaki geleceklerini etkileyecektir.

Afganistan'da cumhuriyetçi sistemin çökmesi ve ardından Ağustos 2021'de Taliban'ın hâkimiyeti ile bu ülke artık bir insani, kimlik ve insan hakları kriziyle karşı karşıyadır. Taliban'ın Kabil'in ele geçirilmesinden bu yana uyguladığı katı kısıtlamalar, eğitilmiş, genç ve kadınlar arasında korku, hoşnutsuzluk ve motivasyon kaybına neden olmuştur.

Öyle ki aralarında sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda nitelikli uzmanların da bulunduğu 120.000'den fazla kişi Afganistan'ı terk etmiş ve bu beyin göçü, Taliban hükümetinin örgütsel gelişimini ve kabiliyetini etkilemiştir. Diğer bir deyişle, mevcut durumda Taliban hükümetinin korku ve tehdit koşulları yarattığı, insanların ülkelerinde kalma ve ekonomik büyüme ve kalkınma yönünde çalışma motivasyonunun temeli olan özgürlük ve haysiyetin renk kaybettiği görülmektedir.

Hükümet vatandaşları yaşamlarına, kimliklerine, onurlarına ve özgürlüklerine yönelik tehdit korkusundan korumada başarısız olması, kitlesel direniş veya kitlesel göçle sonuçlanacaktır. Ayrıca kötü ekonomik durum, artan işsizlik ve yoksulluk, kuraklık ve yiyecek kıtlığı Afganlar arasında göç etme isteğini büyük ölçüde artırmıştır.

Dünya Gıda Programı'na göre 14 milyon Afgan aşırı açlık çekmektedir. Ayrıca UNICEF raporuna göre ülke genelinde 10 milyon çocuğun hayatta kalabilmesi için insani yardıma ihtiyacı vardır.

Öte yandan Birleşmiş Milletler, yıl sonuna kadar yarım milyon Afganın ülkeyi terk edebileceği uyarısında bulunmuştur. Taliban başkentin kontrolünü ele geçirdikten sonra

123.000'den fazla sivil, Amerikan güçleri ve koalisyon ortakları tarafından ülkeden tahliye edilmiştir.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin mülteci işlerinden sorumlu raporuna göre, daha Taliban kontrolü ele geçirmeden önce, bu yıl 550.000'den fazla insan savaş nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca geçen yılın sonuna kadar 2,2 milyon mülteci komşu ülkelere sığınmıştır.⁷⁴¹

Yani Afganistan'daki savaşın devam etmesi, mevcut siyasi ve ekonomik koşullar ile insani kriz, bu ülkeyi en çok göçmen gönderen 100 ülke arasında tutacaktır. Öyle ki dünya bir kez daha Afganistan cephesinden bir göç krizine tanık olacaktır. Ancak bu arada yeni bir Afgan mülteci krizi olasılığı, öncelikle Taliban tarafından hükümetin oluşumuna, yapısına, yasalarına (kadınların ve kızların okuma ve çalışma hakları gibi) ve ülkenin ekonomik durumuna bağlıdır.

Taliban'ın tüm Afganlar için kabul edilebilir kapsayıcı bir hükümet oluşturmaması kaosa neden olabilir. Bu, insani durumu daha da kötüleştirmeye devam eden kuraklıkla birleştiğinde kaçmak isteyen insanların sayısını artırabilir. Başka bir deyişle, Amerikan güçlerini Afganistan'dan çekme kararı ve ardından Kabil'in aniden Taliban tarafından ele geçirilmesi, Taliban yönetimi altında bir gelecekte korkan Afganlar arasında derin endişelere yol açmıştır.

Öte yandan uluslararası arenadaki en önemli endişelerden biri, on yıllardır süren savaş sırasında ülke sınırları içinde ve dışında yerinden edilmiş Afganların sayısını aşabilecek büyük bir mülteci krizinin eli kulağında olabileceğidir. En kötü senaryoya göre bu yıl sonuna kadar yaklaşık 515 bin mülteci ülkeyi terk edebilir.⁷⁴²

4.15.4. On Dört Yıllık Göç

Suriyeliler ve Venezüellalılardan sonra Afganlar, şu anda dünya çapında üçüncü en büyük zorunlu göçmen nüfusunu oluşturmaktadır. Bu göçün bir kısmı son kırk yılı aşkın süredir devam etmektedir. Bu arada Afganistan'ın son kırk yıldaki büyük göçünün ana etkenleri; işgaller, iç savaş ve aşırılık yanlısı Taliban hükümetinin yönetimi olmuştur. Tarihsel olarak, Pakistan ve İran bu mültecilerin çoğuna ev sahipliği yapmıştır.

Aralık 2020 itibarıyla Pakistan 1,4 milyon kayıtlı Afgan mülteciye ve İran 780.000 mülteciye ev sahipliği yapmıştır. Bu arada birçok belgesiz ve kayıtlı Afgan bu ülkelerde yaşamaktadır. Pakistan'da bir milyon kayıt dışı Afgan'ın ve İran'da 2 milyondan fazla Afgan'ın yaşadığı tahmin edilmektedir.

⁷⁴¹ Sakhi, 2021.

⁷⁴² Statankzai, 2022.

Geçmişi 1980'lere dayanan Avrupa, Afganlar için de önemli bir destinasyon olmuştur. Avrupa'da Almanya, en fazla sayıda Afgan'a ev sahipliği yapmaktadır. Almanya Federal İstatistik Ofisi'nin raporuna göre 2020 yılına kadar yaklaşık 272.000 kişi bu ülkede bulunuyordu.

Türkiye aynı zamanda Afganların Avrupa'ya yasa dışı göçü için bir ev sahibi ve geçiş ülkesidir. Ancak 2002 ile 2014 yılları arasında Afganistan topraklarında çok sayıda uluslararası güce tanık olduğunda mülteci hareketi azalmakla kalmamış, milyonlarca Afgan geri dönmüş ve zamanla bu dönüş de azalmıştır. Öyle ki 2020'de 2150'den az insan ülkeye geri dönmüştür.⁷⁴³

Şimdi ABD'nin Taliban ile bir barış anlaşması imzaladığı ve 2021 yılına kadar güçlerini geri çekme sözü verdiği Şubat 2020'den bu yana yeni bir mülteci krizi korkusu artmıştır.

Kabil'in düşmesi, cumhuriyetçi sistemin çökmesi, insani ve ekonomik kriz ve Taliban'ın katı yönetimi ile Afganistan'dan yeni bir göç dalgası oluşmuş ve bu kitlesel göçler önemli sayıda Afgan diasporası yaratmıştır.

Son zamanlarda, Afganistan'dan en büyük ve eşi benzeri görülmemiş insan göçlerinden biri, barış görüşmelerinin başlamasından bu yana durumun iyileşmesi için çok az umut olduğu bir zamanda gerçekleşmiştir.

Taliban'ın ani ve beklenmedik hâkimiyeti ve bu grubun af vaadine rağmen hesap vereceği korkusu, Afganistan'ın yeniden büyük bir yurttaş göçüne tanık olmasına yol açmıştır. Afgan diasporasının nüfusunu artıran ve yeni bir nesil oluşturan bir konudur.

4.16. Afgan Diasporası ve Taliban'ın Dönüşünün Hayal Kırıklığı

Taliban'ın Kabil'i kontrol etmesiyle olduğu gibi çok sayıda Afganistanlı da ülkeyi terk etmiştir veya Afganistan'dan ayrılmaya çalışmaktadır. Ancak madalyonun diğer tarafında, uzun yıllardır Afganistan dışında yaşayan ve Taliban yönetimi devralmadan önce geri dönmeyi umut eden bir Afgan göçmen nüfusu vardır.

Aslında, dünya çapında yaklaşık 2,6 milyon Afgan mülteci vardır. Amerika ve Avrupa'dan Pakistan ve İran'a kadar Suriyeli mültecilerden sonra ikinci sırada, onlarca yıllık savaştan kaçtıktan sonra yaşamaya çalışmışlardır. Ancak bir zamanlar eve dönmeyi düşünenler için Taliban'ın dönüşü planlarının kapısını kapatmıştır.

Aslında, Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi, bu ülkenin birçok vatandaşının Afganistan'da tekrar var olmayı ummasını zorlaştırmış, hatta imkânsız hâle getirmiştir. Bu arada Taliban Kabinesi'nin Göç Bakanı son yaptığı açıklamalarda yurt dışına giden Afganların geri dönmesi gerektiğini söylemiştir.

⁷⁴³ Omid., 2024.

Ülkenin kapıları onlara açıktır. Ancak zorlu ekonomik koşullar, Taliban'ın vatandaşlarının özellikle de Afgan kadınlarının sosyal yaşamlarına ciddi kısıtlamalar getirmesi, Afganistan'a dönüşü engellemiştir. Öte yandan yurt dışından birçok kişi ailelerini Afganistan'dan çıkarmaya çalışmaktadır. Bugünlerde çok yaygın hâle gelen bir sorundur.

Anavatanlarından uzaktaki Afgan toplulukları veya Afgan diasporası, ister yıllardır ülkeyi terk eden göçmenler ister son dönemde yaşanan gelişmeler nedeniyle ayrılmayı seçen Afganlar olsun, çeşitli nedenlerle anavatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Ancak genel olarak kendilerini içinde yaşadıkları toplumun bir parçası olarak görmezler, kimileri kimlik bunalımı yaşar, kimileri de ikili bir kimlikle yeni koşullara uyum sağlamaya çalışır.

Afgan diasporasının bir kısmı daha önce anavatanlarına dönmeye çalışsa da görünen o ki Taliban'ın iktidara gelmesiyle bu arzuları pek olası ve hayal edilemez bir şey hâline gelmiştir.

Genel olarak, kimliklerinin bir kısmının ancak Afganistan'daki durum kötüleştikçe daha da karmaşık hâle gelen eve dönme arzusuna bağlı olduğu söylenebilir. Böylece Taliban'ın yeniden ortaya çıkmasıyla birçoğu sadece anavatanlarına dönmeyi düşünmemiş, aynı zamanda henüz kaçmayı başaramamış ailelerini, arkadaşlarını ve meslektaşlarını da transfer etmiştir. Ama öte yandan göç alanındaki bazı sivil örgütler ve bu diasporanın bir kısmı da pasiftir, oturmamıştır.

Taliban'ın 15 Ağustos'ta Afganistan'da iktidara gelmesinden bu yana farklı ülkelerde yaşayan Afgan vatandaşları tarafından bir dizi gösteri düzenlenmiştir. Tahliye sürecinin sona ermesiyle birlikte Afgan diasporası uluslararası toplumun desteğini talep ederken bazıları da Pakistan aleyhine sloganlar atmıştır. Ayrıca tahliye sürecinin son saatlerinde Afganlara destek talep eden Washington, Londra ve Berlin'in de aralarında bulunduğu 30'dan fazla şehirde ve dünya çapında benzer gösteriler düzenlenmiştir. Çoğunluğu Afgan diasporasından olan katılımcılar, "Afganistan'ı Kurtarın" veya "Afganların Hayatlarını Kurtarın" yazan pankartlar taşımışlardır.⁷⁴⁴

4.17. Afgan Diasporasından Yeni Bir Neslin Oluşumu

Ancak yeni nesil göçmenlerin özelliklerine göre Afganistan'ın yeni ulusötesi toplumlarının daha yeni bir nitelik ve daha geniş boyutlarla şekilleneceği görülmektedir.

Hintli bir eleştirmen olan Hossein Danesh'in, BBC Farsça İzleyiciler bölümündeki "Afganistan'ın Milyonlarca Diasporası ve Gelecek Beklentileri" başlıklı bir notta yazdığı gibi diaspora, bir ülkedeki insanların, ailelerinin ve çocuklarının dağılması ve parçalanması

⁷⁴⁴ Danesh, 2021.

anlamına gelir. İnsani, cinsiyetli, sosyo-etnik ve kültürel tüm yönleriyle günümüz Afganları için geçerlidir.

Eşref Ghani'nin kaçıışı ve ABD'nin Afganistan'dan sorumsuzca çekilmesi nedeniyle Afganların kitlesel göçü, Afganlar için yeni bir diaspora yaratmıştır. Uzun yıllara dayanan göç deneyimine sahip Afgan göçmenlerle birlikte bu grubun varlığı, dünyadaki Afgan diasporasının genişlemesine yol açacaktır.

Hareket etmeyi bırakmayacak ve farklı formlarda savaşmaya devam edecek yeni bir grup edebiyatın, müziğin, sanatın ve sinemanın doğuşuna buradan tanıklık edeceğiz. Aslında Afganistan'daki Taliban'ın etnik, cinsiyet ve ideolojik temsilden yoksun otoriter sistemi altında insanlar katılım duygularını kaybetmektedir. Çünkü kendilerini iktidar yapısında görmemektedirler.

Üç ayı aşkın bir süredir görevde olan Taliban'ın geçici hükümetinde ana mevziler, büyük çoğunluğu Peştunlardan oluşan bu gruba bağlı güçler tarafından ele geçirildiği için diğer etnik gruplara fırsat kalmamakta, kadın ve azınlık yoktur.⁷⁴⁵

Bu, Taliban'ın halkın medeni ve siyasi haklarını hiçe saydığını ve bu grubun uzlaşmayı reddettiğini göstermektedir. Sonuç olarak, özellikle kadınlar arasında bu tür koşullardan kaynaklı hayal kırıklığı, motivasyon eksikliğine ve ülkeden kaçma arzusuna yol açacak ve bu da doğal olarak arzularını, faaliyetlerini ve taleplerini bu yolla ifade etmeye çalışan Afgan diasporasının genişlemesine yol açacaktır. Topluluklar takip etmeli ve Taliban hükümetinin muhalefeti hâline gelmelidir. Bunun başlıca tezahürü, ülkeyi son zamanlarda terk eden insanların siyaset, sanat, edebiyat vb. kadınların ve azınlıkların haklarıdır. Başka bir deyişle, Afgan diasporasının geniş bir eğitilmiş, uzmanlaşmış göçmen nüfusunun akını yoluyla genişlemesi, ülke içinde çeşitli yollarla Taliban ile ciddi şekilde rekabet edecek yeni bir grup yaratacaktır. Son yirmi yılda önemli başarılar ve beceriler elde etmiş ve geri adım atmaya istekli olmayacak bir gruptur.⁷⁴⁶

4.18. Hazaralar Diasporası

Birçok Avrupa ülkesi ve Avustralya, ikinci veya üçüncü bir ülkeye göç etmek isteyen, sayıları giderek artan Hazaralar için çok çekici yerler hâline gelmiştir. Son beş yılda Afgan mülteci ve sığınmacıların çoğu Hazara'dır. Bunların büyük bir kısmı Afganistan içinde, komşu ülkelerde ve başka yerlerde yerleşik tartışmalı kaçakçılık çeteleri aracılığıyla hedef ülkelere nakledilmektedir. Bazıları bir insan kaçakçılığı ağıyla karşılaşana kadar orijinal yerlerini kendi

⁷⁴⁵ Horasani,2022.

⁷⁴⁶ <https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-58691145>

başlarına terk etmekte, bazıları da Afganistan dışındaki Hazara kardeşlerinin ağlarından yardım almaktadır.

Göç eden tüm Hazaraların mutlaka Afganistan'dan gelmediği unutulmamalıdır. Bazıları Pakistan'dan, özellikle Belucistan eyaletinin başkenti Quetta'dan gelebilirler. Pakistan'da yaklaşık bir milyon Hazara yaşamaktadır.

Pakistan'da yaşamış Hazaraların birkaç neslinin torunları olabilirler ama şimdi kendilerini kolaylıkla Afgan Hazaraları olarak görmektedirler. Hazara Afgani gibi, aslında Hazara'nın Dari lehçesini konuşmaktadırlar ancak dikkatli bir değerlendirmeye ayırt edilebilirler.

Hazaragi bir dilden çok bir lehçe iken ancak bugünlerde Hazara mültecileri, Hazara'nın kendi çıkarları için uluslararası düzeyde bir dil olarak tanınması konusunda ısrar etmektedirler.

Unutulmamalıdır ki genel olarak "Afganistan davası" gibi, "Milenyum davası" da bir şekilde bir endüstri hâline gelmiştir. Bu alandaki bazı kamusal ve akademik istatistikler ve rakamlar, bireysel ve kurumsal kredi ve etkili politikaların uygulanması dâhil olmak üzere farklı amaçlar için yazılmıştır.

Hazara kuşağı vakasının adil ve tarafsız bir şekilde değerlendirilmesinin ve istismar edilmesinin zamanı gelmiştir. Mağdur edilmemeli, Afganistan'da yaşayan ve sıkıntıları Hazaralardan az olmayan diğer bazı etnik gruplara kıyasla onlara daha fazla imtiyaz tanınmamalıdır.

Aslında Afganistan'daki durum çok değişken ve öngörülemezdir. Durum öyle bir şekilde değişebilir ki özellikle de devam eden barışın bir sonucu olarak veya güç kullanımı yoluyla Taliban yeniden güç kazanmayı başarırsa Hazaralar kendilerini bir kez daha en yüksek ayrımcılığa ve hatta şiddet içeren davranışlara maruz bırakabilirler.⁷⁴⁷

Şimdiye kadar Afganların siyasi manzarası o kadar değişmiştir ki her şey olabilir. Bu siyasetin geçmişte olduğu gibi tek bir grubun egemenliği altında birleşmesi çok zor olacaktır. Son on yılda kök salan önemli bir değişken, bir etnik grubun diğer etnik gruplara karşı siyasi başarı elde etmesinin koşullarını dayanılmaz hâle getiren sivil toplumun ve siyasi çoğulculuğun büyümesidir.

İngiliz Parlamentosu'nun Afganistan'daki Hazara azınlığına yönelik ciddi ayrımcılığın varlığına işaret eden araştırma raporu, Şii dinine mensup bu etnik azınlığın Taliban ve IŞİD'in soykırımına maruz kaldığı konusunda uyarıda bulunmaktadır.⁷⁴⁸

⁷⁴⁷ Shaheer,2020.

⁷⁴⁸ <https://ir.voanews.com/a/british-parliament-report-hazara-minority-afghanistan-genocide/6734876.html> (erişim tarihi: 10.05.2023).

Bazı politikacılar, İngiliz Parlamentosu üyeleri ve uzmanlar ile insan hakları aktivistleri tarafından hazırlanan 80 sayfalık bu rapor, milenyum kuşağının hedef alındığını, çok sayıda ve geniş kapsamlı saldırıların hedefi olduğunu söylemektedir.

İngiliz Hazara Kuşağı Konseyi başkanı ve bu araştırma grubunun sekreteryası üyesi Humira Rezaei şöyle der: Bu raporun bulguları, Afganistan'daki Hazaraların Horasan'daki Taliban ve IŞİD tarafından çok ciddi bir soykırım riski altında olduğunu gösteriyor.

Rapora göre, Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirdiği Ağustos 2021'den bu yana Hazaralar birçok hedefli saldırıya maruz kalmıştır. Hazara kuşağının, son yirmi yılda gerçekleşen ayrımcılıktan kalkınmaya doğru ivmeyi tersine çevirdiği görülmektedir. Hazaraların toplanması okullarda, camilerde ve diğer toplanma yerlerinde geniş çapta saldırıya uğramıştır. Bu raporun yapımcıları, bu etnik-dinî azınlığa karşı işlenen suçları belgeleme konusundaki kararlılığın eksikliğini eleştirmiştir ve Birleşmiş Milletler üye devletlerinden şiddeti durdurmak için mümkün olan en kısa sürede harekete geçmelerini istemişlerdir.

Bayan Rezaei, "Bu rapor, BM Soykırım Sözleşmesi'ne dayanarak hükümetleri sorumlu tutuyor ve onlardan çok geç olmadan harekete geçmelerini ve Afganistan'da Hazaraların soykırımını önlemelerini istiyor ki bu çok muhtemel" demektedir.

Ayrıca şunları eklemiştir: Bu rapor, İngiliz hükümetini Hazara kuşağına yönelik hedefli saldırıları tanımaya ve duruma gözlerini dört açmaya ve göçmenlerin Birleşik Krallık'a yerleştirilmesinde Hazara kuşağına öncelik vermeye açıkça çağırıyor.⁷⁴⁹

Rapor ayrıca Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Birleşmiş Milletler'i durumu izlemeye, mevcut kanıtları toplamaya ve soykırım ve insanlığa karşı suçlar olarak Hazara kuşağına yönelik şiddet eylemlerine ilişkin soruşturma başlatmaya çağırmaktadır (Doğu çalışmaları, 2025'te Afganistan'daki duruma ilişkin gelecekteki çalışma; iç savaş veya istikrara dair iki senaryonun incelenmesi).

4.19. Savaş ve Göç

4.19.1. Afganistan'ın Hazaraların Sosyal Ağları ve Ekonomik Stratejileri

"Savaş ve Göç; Social Networks and Economic Strategies of Afghan Millennials", Alessandro Monsotti'nin geçtiğimiz günlerde Kabil'de "Nasarno Yayınevi" tarafından yayınlanan kitabının adıdır.

Kitap, "Belqis Alavi and Ali Vaezi" tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Alavi Hanım üniversite profesörü, çevirmen ve araştırmacıdır. Alavi'nin, "Afganların Popüler Kültürü ve

⁷⁴⁹ <https://www.bbc.com/persian/articles/cpwexwvly9xo> (erişim tarihi: 10.05.2023).

Göç; Yaklaşımlar ve Eksiklikler, 2016" ve "Afgan Türküleri ve Şiirlerinde Göç ve Göçmenlerin Temsili, 2017" adlı eserleri yayınlanmıştır. "Ali Vaezi" aynı zamanda başka eserler de çeviren yetenekli bir yazar ve çevirmendir.

Alessandro Monsotti, Cenevre İleri Uluslararası ve Kalkınma Çalışmaları Enstitüsü'nde antropoloji ve sosyoloji profesörüdür. 1990'ların ortalarından bu yana çatışma ve zorunlu göç bağlamında dayanışma ve iş birliği yollarını incelemek için Afganistan, Pakistan ve İran'da çok sayıda saha araştırması yapmıştır. Daha sonra araştırmasının kapsamını Batı ülkelerinde yaşayan Afgan diasporasına genişletmiştir.

Göçmenlerin geliştirdiği sosyal ağlar ve ekonomik stratejiler ışığında savaşı ve savaş sonrası yeniden yapılanmayı analiz etmektedir.⁷⁵⁰

4.19.2. Afgan Göçünün Etnografik Çalışmaları

Afganistan'da etnografya ve göç alanında göçmenlerin meselelerini ve bakış açılarını ifade edebilecek bir iç (Afgan) anlatım hâlâ yoktur. Afgan göç çalışmaları alanındaki en önemli eksiklik budur. Ancak son yıllarda bu yönde ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Bunun bir örneği, göç ve Hazara kimliği alanında bir tür otoetnografi olan Khadija Abbasi'nin araştırmasıdır.

Göçmenlerin çoğu küresel güneydendir ve çoğunlukla küresel güneyde hareket ederler ve daha azı küresel kuzeye göç etmiştir. Buna rağmen göçmenlerle ilgili metinlerin çoğu, göçmen veya mültecinin her zaman genellikle acınmaya ihtiyaç duyan, kurban ve pasif olan "öteki" olarak tasvir edildiği kuzey dünyasında yazılmıştır. Böyle bir imaj, Edward Said'in Şarkiyatçılığa bakış açısını ve sömürgeciliğin öncüleri olan antropologlar tarafından Doğu halklarının "öteki" bir imajını yaratmasını anımsatmaktadır.

Monsuti'nin savaş ve göç üzerine kitabı kuzey dünyasından bir araştırmacı tarafından yazılmış olsa da göçmenler ve göç hakkındaki görüşleri; basmakalıp, yaygın görüşlerden ve yaygın "kurban" ve "acıma ihtiyacı olan" etiketlerinden tamamen farklıdır.

Afganların yarısından fazlası (ya da üçte ikisi), yaşamları boyunca göç deneyimi yaşamıştır ve bu açıdan en büyük mülteci ve göçmen grubunu oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler mülteci istatistiklerine göre Afganlar, çoğunlukla Pakistan ve İran'a göç eden Suriyelilerden sonra en çok göçmen alan ikinci ülkedir. Monsuti'ye göre Afganlar uzun bir süre savaş ve barış içinde yaşamalarına rağmen göç kaderlerinin pasif kurbanları olmamışlardır.

⁷⁵⁰ Hosseini ve Karimi, 2021.

Hazara göçmenleri yaratıcı bir şekilde engelleri ve sınırları aşan ve başka topraklarda kendilerine uygun bir sosyal ve ekonomik ortam yaratan aktivistler olarak görmektedir.⁷⁵¹

4.19.3. Afganların Etnografya ve Göç Çalışmalarında Hazaraların Yokluğu

Hazaralar arasındaki göç deneyimi, Afganistan'da yaşayan diğer etnik gruplardan farklıdır. Çünkü göç her zaman bir hayatta kalma aracı, kültürel kimlikleri, sosyal ve dinî gelenekleri koruma faktörü ve nihayetinde bir hayatta kalma stratejisi olmuştur. Ötekileştirme, ayrımcılık ve baskı yapıları nedeniyle her zaman risk altında olan kimlik ve değerlerdir. Bu nedenle göçleri diğerlerinden farklıdır.

Monsuti'nin ana bakış açısı Hazaraların göçün ne kalıcı ne de geçici olduğu, çok yönlü olduğudur. İran, Pakistan ve Afganistan'daki akrabalık ve dostluk ağları ve finansal kurumları aracılığıyla ulusötesi bir topluluk yaratmayı başarmışlardır.

Tek bir toprakta kökleşmiş bir "toplum veya tek yer toplumu" fikrine karşı çıkmaktadır. Ayrıca "Barth"ı takip ederek kimliği dil, yer, yemek gibi nesnel tezahürlerle tanımlamayı doğru bulmaz; tarihsel, toplumsal ve siyasal olayların akışı içinde inşa edilen bir şey olarak görür.

Onun bakış açısına göre, göç kalıcı bir olgudur ve durmayacaktır ve Hazaralar İran ve Pakistan'da yaşamı kendileri için daha zor buldukları için Avustralya, Avrupa ve Kuzey Amerika'da daha fazla sosyal alan yaratmanın ve işgal etmenin yollarını aramaktadırlar.

Bu "çok-yabancı toplum " ne kadar dağınık hâle gelirse dostluk ve akrabalık ağlarının o kadar zayıflayabileceğini belirtir.

Monsuti'ye göre antropoloji, ulus-devlet değerlerinden kaynaklanan baskın bir anlatıda uzun bir süre incelediği popülasyonları, hedef topraklarıyla metafiziksel olarak özel bir bağı olan gruplara düşünmüştür.

Klasik göç çalışmalarını ve teorilerini eleştirerek yeni dünyada göç meselesini formüle etmek için "göç, ulus ötesilik ve küreselleşme" fikrini önermektedir. Ona göre, ulusötesi çalışmalar daha fazla çeşitliliğe ve zenginliğe sahiptir ve göçmenlerin çeşitli durumlarını dikkate alır. Ona göre bu platformda göçmenler geldikleri ülke ile bağlarını sürdürürler.

Bu yaklaşım, göç hareketlerini daha geniş bir bağlama yerleştirir. Göçmenlerin sadece uyum süreçlerine ve yeni kimliklerin oluşumuna dikkat etmekle kalmaz, tüm bunların ötesinde göçmenlerin yeni kimliklerine ve göç sürecindeki dönüşümlerine odaklanır. Buna göre bu platform, "göç tek bir olaydır ve bir yerden başka bir yere taşınmayı ifade eder" fikrinin ötesine geçer. Bu yaklaşıma göre "göç hareketleri artık zamanla sınırlı, tek yönlü ve geri döndürülemez

⁷⁵¹ Hosseini ve Karimi, 2021.

olaylar olarak görülmemektedir. Ayrıca bu yaklaşımda merkez ile çevre arasındaki çok genel bir çatışmaya dayanan bağımlılık ve dünya sisteminin ötesine geçmektedir.

Monsuti'nin Afgan göçüyle ilgili yapılan araştırmalar konusundaki farkındalığı takdire şayandır. Afgan göçmenler hakkında üretilen eserlerin az sayıda olduğunu ve kişiye özel yapıldığını ve çoğunlukla Pakistan'daki Afgan göçmenler üzerine kurulu olduğunu çok iyi bilmektedir.

Pakistan'daki Afgan göçmenler, Afganlarla ilgili antropolojik çalışmaların çoğunu işgal etmişlerdir. Bu çalışmalar, diğer etnik gruplardan daha çok Peştun etnik nüfusuna odaklanmıştır. Pakistan ve Afganistan sınırlarında veya bu ülkenin kamplarında yaşayan Peştunlardır. Bu arada, Hazara kuşağının yaşamaya devam etmek için İran ve Pakistan'daki göçmenlik yerlerinin seçimi farklıdır. Pakistan'daki muadillerinin aksine, Hazaralar çoğunlukla büyük şehirlerin varoşlarındaki Quetta'ya ve İran'a sığınmışlardır.

Afganistan'da antropoloji ve göç alanındaki bir diğer boşluk, antropolojik araştırmalarda Hazara kuşağının olmamasıdır. Afganlarla ilgili antropolojik araştırmalar çoğunlukla Peştun nüfusu üzerinde odaklanmıştır. Göç alanında ise daha çok Peştunların yaşadığı Pakistan'daki Afgan mülteci kamplarında yazılmış, antropolojik çalışmalarda Hazaralar eksik kalmıştır.⁷⁵²

4.19.4. Savaş ve Göç Kitabının Önemi ve Monsuti'nin Araştırması

Hazara etnik grubuna odaklanan Savaş ve Göç kitabı, Afganistan'ın antropoloji alanında daha kapsamlı bir resmini sunması açısından büyük bir katkı yapmıştır ve önemlidir. Ayrıca Afganların göçü ile ilgili araştırmaların çoğu Afganistan dışında ve tek bir yere dayalı olarak yapılmış olup genellikle göç sonrası sorunları ve etkenlerini ele almıştır. Bu nedenle mevcut çalışma benzersizdir çünkü etnografya geleneğinin aksine birkaç yeri (Afganistan, Pakistan ve İran) inceleyerek Hazaraların nasıl göç ettiğini daha iyi anlamayı başarmış ve Hazara halkını tanımak için daha doğru bir resim sunmuştur ve Hazara halkını ve Afgan göçü olgusunu tanımak için daha doğru bir tablo sağlamıştır. Monsuti'nin çalışmalarını diğerlerinden ayıran bir diğer şey de Hazargi lehçesiyle Farsçadaki (Dari) ustalığı ve bir antropolog olarak tanınmasıdır. Dışarıdan bir araştırmacı olarak bu yeteneği, okuyucuyla çeviri yoluyla yüzeysel bir bağ kurmak yerine, Hazara toplumunun kültürünü ve daha derin katmanlarını anlamasını sağlamaktadır.

Afganistan'daki araştırmanın otoriter ve üzücü kaderi, Afganistan'daki çevirinin zayıflığı araştırma sürecinde her zaman çok büyük miktarda verinin kaybolmasına neden

⁷⁵² Giustozzi, 2017.

olmuştur ve sonunda dışarıdan araştırmacı analizini dayandıracağı eksik verilerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu da araştırmanın güvenilirliğinin kolayca zedelenmesine neden olmaktadır.

Bu etnografik araştırmada Monsuti, bin yıllık göçün motivasyonlarını keşfetmeye çalışmamaktadır. Aksine, "Afganların savaş ve göçün yıkıcı sonuçlarına yanıt olarak kendilerini donattıkları sosyo-kültürel kaynakları anlamaya" çalışmaktadır.

Aslında göçmenlerle ilgili kalıplaşmış imajların ötesinde Hazaraların savaş ve göç koşullarında nasıl uyum sağlayıp çözüm bulduğunu araştırmaktadır. Özellikle, Hazaraların sınırları vizesiz nasıl geçtiğini görmek istemektedir. Durakları nerededir? Hedef ülkede nasıl iş bulmaktadırlar? Sınırlı kaynaklar göz önüne alındığında nasıl bağlantıda kalırlar? Afganistan'daki ailelerine nasıl para göndermektedirler? İki komşu ülkede nasıl bir hayat kurmuşlar ve aynı zamanda tanıdık vatanlarıyla ilişkilerini nasıl sürdürmüşlerdir?

Bu çalışmayı Monsotti için daha da ilginç kılan şey, Afganistan'ın orta bölgelerinde diğer etnik gruplar tarafından bir şekilde sınırlandırılmış ve komşu ülkelerden hiçbiriyle sınırı olmayan, sınırlı mali kaynaklara ve toprak kısıtlamalarına sahip ezilen bir halk olarak Hazara etnik grubunun tarihsel ve sosyal koşullarına dikkat edilmesi; savaş ve göç koşullarında savunmasız olan Pakistan ve İran'a geçişlerini zorlaştırmasıdır. Bu araştırmayı 1996'dan 2001'e kadar yürütmüş; çatışma ve savaş koşullarında araştırmasının önünde duran birçok zorluğu iyi açıklamıştır.

Birçok kez savaşların veya silahlı soygunların ortasında kalmış olan Monsuti'nin kendisi, çalışma grubunda sürekli olarak bulunmayı gerektiren etnografik saha çalışması yürütmenin çatışma durumlarında işi daha da zorlaştırdığına dikkat çekmektedir. Bu nedenle çalışmaları takdire şayandır. Güvensizlik, yanlış araştırma ve insani yardım; Pakistan ve İran'daki muhbirlerin yasa dışı statüsü, maddi yardım beklentisi veya vize almada yardım ve hatta casusluk suçlamalarını içeren bu sorunlardan bazılarına değinmektedir.

Aslında bir araştırmacının Afganistan gibi savaşın harap ettiği bir durumda saha çalışması yürütürken en zor görevi, genellikle yardım ve iş birliği bekleyenlerin beklentilerini yönetmektir. Afganistan'da savaş koşullarında saha çalışmasının zorlukları bugün hâlâ mevcuttur ve üniversitelerdeki araştırma etik kurullarının, içerdiği riskler nedeniyle araştırmacıların ve öğrencilerin çatışma koşullarında bu tür araştırmaları yürütmesine izin vermeye devam etmesi pek olası değildir.

Monsuti, kitabın ilk bölümünde göç teorilerini ele almakta; göç alanında geniş bir teorik perspektif sunmakta ve klasik göç teorilerini eleştirmektedir.

Göç teorileri uzun bir ömre sahip olmasa da onları cesurca eleştirmektedir. Ulus-devlet kavramına dayanan klasik teorilerin çoğu, göçü anormal bir şey olarak tasvir etmekte,

çoğunlukla itme ve çekme kuvvetleri aracılığıyla bir ülkede bulunan göçmenlerin güdülerini anlamaya çalışmaktadır. Bu teoriler, göçmenleri yoksul ve köklerinden koparılmış bir grup olarak tasvir etmektedir. Göç politikaları ulus-devlet perspektifinden etkilenmektedir.

Ancak göç alanındaki yeni teoriler, diaspora kavramına odaklanarak başlayan ve ardından kültür ve yer kavramının bağlantısını keserek ağ ve yersiz yurtsuzlaşma gibi kavramları vurgulayan göçmenlerin failliğini ve göçün dinamiklerini vurgular. Göçü normal kabul eden bu tür görüşler, ulus-devletin dar çerçevesinden sıyrılmakta ve ulusötesi çalışmalara ağırlık vermektedir. Monsuti, akademik çalışmaların oluşumunda büyük etkisi olan görüşlere yönelik eleştirinin gölgesinde yeni teorik bakış açılarına daha fazla bağlılık göstermektedir.

Afgan insanının durumunu anlatırken 1951 sözleşmesindeki mülteci tanımının yetersizliğinden yola çıkmaktadır. Mülteci terimi, ırkı, dini veya tabiiyeti veya bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında yaşayan bir kişiyi ifade eder ve söz konusu korku nedeniyle o ülkeye dönemeyen mülteci, sığınmak için zorlanan ve kaçan kişidir.⁷⁵³

Monsuti, böyle bir tanımın hazaralar döngüsel göç hareketine uygulanamayacağına inanmaktadır. Hazaralar; savaş, ayrımcılık, hac, iş gibi çeşitli nedenlerle göç etmekte ve sürekli olarak Afganistan'a dönüp tekrar göç etmektedir. Birini zorunlu göç, diğerini ekonomik göç olarak tasvir eden "mülteci ve göçmen" ikiliğine temelden karşı çıkmaktadır.

Lisa Schuster gibi araştırmacılar böyle bir tartışmayı vurgulamaktadır. Onlara göre, çift görme temelde yanlıştır. Göç her zaman ekonomiden ve inançlardan kaynaklanan zulüm korkusu gibi bir dizi nedene dayalı olarak gerçekleşir. Aslında, "mülteci ve göçmen" ikiliği, Batı ülkelerinde göçü kontrol etmek için daha çok bir araçtır. Çünkü hükümetlerin göçmenlere karşı sahip olmadıkları mültecilere karşı yükümlülükleri vardır. Bu nedenle sığınma koşullarını ve elde etmeyi zorlaştırarak, ekonomik göçmenleri etiketleme gibi mekanizmalar kullanarak onları kolayca sınır dışı etmeye çalışmaktadırlar.

Monsuti, kitabın bölümlerinde nihayet dayanışmayı anlatarak akrabalık, etnik ve dostluk ilişkilerine dayanan, güvene dayalı ağ toplum kavramına ulaşır. Pakistan, İran ve Afganistan'daki Hazaraları da bu şekilde birbirine bağlar.

Sınırları geçmekte, mallarını ve paralarını transfer etmektedirler. Farklı zamanlarda, iş bulmak veya diğer kritik yaşam durumları için birbirlerini desteklerler.

Görünüşe göre bugün var olan bu tür ağlar, bir şekilde hükümetin işlevlerinden sorumludur. Bu nedenle savaşın parçaladığı bir toplumda insanlar, her zaman çeşitli savaş gruplarına ve yozlaşmış devlet kurumlarına karşı daha savunmasızdır ve hükümetin temel

⁷⁵³ Reza,2024.

hizmetleri koruma ve sağlama yeteneği yoktur. Böyle bir durumda etnik ağlar, halkın güvenlik ve korunma gibi temel ihtiyaçlarını sağlayan hükümetin yokluğunu bir şekilde telafi etmek için daha aktif hâle gelmektedir.

Monsuti, Afganistan'ın en ücra köylerindeki savaşın ve göçün etkisini, savaşın Hazara toplumundaki güç hiyerarşisini düzenli olarak nasıl değiştirdiğini ve farklı grupların meşruiyetlerini nasıl ortaya çıkardığını veya kaybettiğini çok iyi anlatmaktadır.

Mirlerin, hanların yükselişi ve düşüşü, soyun önemi, toprak, su, dini aristokrasi, dini aydınlar ve solcular, siyasi partilerle bağlantılar, isim peşindeki genç gruplar, kısaca çeşitli siyasi ve dinî akımların yükselişi ve ortaya çıkışı ile zaman içinde köydeki güç yapısı birkaç kez değişmiştir.

Son olarak bu eseri karakterize eden şey, savaş ve göçün etkilerini çok detaylı bir şekilde kaydeden bir tür toplumsal tarihçiliktir ve bu açıdan değerli bir metindir. Monsuti'ye göre hazarlar insanının hafızasında göç tekil bir şey değildir, hayatta kalma stratejisinin bir parçası hâline gelmiştir.

Hazaralar, bu travmayı benzersiz ve geri dönüşü olmayan bir deneyim olarak görmez. Aksine geçmişteki olayların tekrarı olarak görür. Hazara halkının tarihsel hafızası bu bireysel ve toplu göçlerle doludur.

Monsuti'nin Hazara kimliğine yönelik tutumu soyağacına dayalı ve tarihsel değildir, Hazara kimliğini daha çok tahakküm ve sömürü güçlerine karşı marjinalleştirme, mücadele ve isyanla oluşan sosyal bir durum olarak görmektedir: "Ortak bir kimlik, mutlaka ortak bir tarihsel köken anlamına gelmez." Araştırmamızın konusu içerisinde Hazaraların aidiyet duygusunun varsayılan Moğol soyundan değil, marjinalleşme süreçlerinden kaynaklandığını söylemek gerekir. Bu, Hazara terimini tek bir tarihsel kökenden çok sosyal bir durum olarak tasvir eder.⁷⁵⁴

4.20. Afganistan'ın Geleceğinde Hazaralar: Gelecek Projeksiyonları

4.20.1. Afganistan'ın Hazara Şiileri, Taliban'ın Dönüşü ve IŞİD'in Yükselişi

İslam dinlerinden biri olan Şiiler de diğer İslam dinleri gibi İslam dünyasının her yerinde yaşamakta ve varlığını sürdürmektedirler. Tüm İslam ülkelerinde bir Şii nüfusu vardır ancak Afganistan'da önemli bir Şii nüfusu olmasına rağmen sayılarına dair kesin bir istatistik yoktur. Aslında bu ülkede kırk yıllık bir krizin varlığı ve özellikle Şiilerin tam sayısını belirlemek için ülke nüfusunun doğru bir şekilde sayımı için gerekli fırsatı sağlamamıştır. Ancak Şiiler

⁷⁵⁴ Alavi ve Vaezi, 2021.

konusunda özellikle öne çıkan husus, bu dinin Afganistan'daki beş büyük etnik gruptan biri olan Hazara etnik grubuyla bağlantısıdır.

Hazaralar, Afganistan'da önemli bir nüfus oluştursa da, bahsedildiği gibi, Afganistan'ın kesin bir nüfus sayımı yapılmaması nedeniyle Hazaraların ve tabii ki Şiilerin nüfusunun kesin sayısı bilinmemektedir. Ancak bu alanda yüzde 9 ile 20 arasında değişen istatistikler sunulmuştur. Yani bazı hükümet istatistikleri, bin yıllık nüfusun yüzde 9 ila 12'sini ve bazı hükümet dışı istatistikler bin yıllık nüfusun yüzde 20'sini göstermektedir. Bu arada bu kişilerin varlığı gerçeğine göre yüzde yirmi civarında kabul edilebilir. Yani Hazaraların nüfusunu %20 civarında sayarsak Şiilerin sayısı konusunda neredeyse kesin istatistiklere ulaşmış oluruz. Bu araştırmada Hazaralar ve Şii dini arasındaki bağlantı göz önünde bulundurularak etnik azınlıklar ve Hazaralar ile ilgili sunulan analizler, Şii dininin statüsünü, bu dinin ve takipçilerinin Afganistan'daki konumunu ve diğer etnik grupların bu dine bakışını ve onun takipçilerini ortaya koymaktadır.

Önemli sayıda Hazara Sünni, Peştun ve Taciklerin bir kısmı Şii olmasına rağmen bu eş anlamlılık ve benzetme, Afganistan'daki Hazara ve Şii olmayan etnik gruplar arasında hâkim olan "her Hazara Şii'dir ve her Şii Hazara'dır" anlayışından ve görüşünden kaynaklanmaktadır. Genel olarak Şiilerin/Hazaraların konumu ve rolü ile diğer etnik grupların/Sünnilerin bakış açısıyla ilgili olarak, her biri kendi bileşenlerinden ortaya çıkan, biri karamsar, diğeri iyimser iki makro resim sunulabilir:

Bu tartışmanın devamında önce karamsar bileşenler, ardından iyimser ve umutlu bileşenler ele alınacak ve IŞİD'in Afganistan'da ortaya çıkmasından sonra gündeme gelen farklı bir konu daha tartışılacaktır.⁷⁵⁵

4.20.2. Kötümser Senaryo

Diğer Sünni etnik grupların zihninde bu dinî-etnik gruba karşı olumsuz bir zihniyet oluşturan Şiiler/Y kuşağı ile ilgili olarak yaratılan gerçeklik birkaç faktörden kaynaklanmaktadır: Dinî farklılıkların nifak ve düşmanlığa dönüşmesi, Şii mezhebinin mensuplarının belirgin etnik kimlikleri, belirli bir coğrafyada ve neredeyse çoğunlukla ülkenin merkez bölgeleriyle sınırlı olması ve çağdaş siyasette siyasi-sosyal bir role sahip olmaması.

Dinî farklılıkların tartışılmasına ilişkin olarak, dinsel farklılıkların farklılığa dönüştürülmesi ve böylece diğer Sünni etnik gruplar arasında düşmanca bir zihniyet oluşturulması meselesinin kökeninin ne yazık ki bazı gelenek, hikâye ve anlatılarda yattığı

⁷⁵⁵ Meshaal, 2021.

söylenbilir. Genellikle Sünnilerin klasik dinî metnlerinde, tam tersi de Şiiilerin klasik metnlerinde bulunur. Sünni ve Şii dinleri arasında prensip farkı bulunmamakla birlikte birkaç asırdır her iki cephede üretilen ve günümüze kadar eğitim çevrelerinde okutulan metinler işlenmiş ve hatta bazı durumlarda unutulmaya yüz tutmuştur.

Kökleri Raşidin halifelerinden sonraki döneme kadar uzanan bu mesele, sonraki yüzyıllarda ve özellikle çağdaş dönemde tekfirici akımların güçlenmesi, Sünni ile Şii arasında mesafe oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle Sünnilerin çoğunlukta olduğu yerlerde Şiiiler ötekileştirilmiş, Şiiilerin çoğunlukta olduğu yerlerde ise tam tersi olmuştur.

Enformel eğitim çevrelerindeki mevcut dinî bölünme ve bunun yayılması bile meseleyi o kadar karmaşık hâle getirmiştir ki bin yıllık Sünniler, Şii kardeşleriyle yakınlaşmaktan kaçınmakta ve onlarla temas kurmamaya çalışmaktadır. Bu konunun daha tehlikeli ve ölümcül yönü ise sömürgeciler ve İslam dininin düşmanları tarafından İslami dinî grupların Aşil topuğu olarak kullanılmasıdır.

Bir Müslümana kolayca kâfir diyen o dinî metinlerin ve literatürün başka bir Müslüman tarafından zerk edilmesi sonucunda son birkaç on yılda tekfirici grupların büyümesi, Müslümanlar arasındaki din savaşını her zaman alevlendirmesi gereken yaklaşımlardan ve çözümlerden biridir. Özellikle Şii karşıtlığı ve Şii fobisi alanındaki bu yaklaşım son yirmi yılda daha da yoğunlaşmıştır. Ancak Afganistan'da bu başarısız çabalar, büyük yatırımlara rağmen çok verimli olamamış ve Afgan aşiretleri arasında bir din savaşına yol açmıştır.

Şiiiler ile Sünniler arasında etnisite ve kültür açısından uçurum yaratan bir diğer konu da Hazara etnik faktörünün etkisidir. Afganistan tarihine hâkim olan algı, bu toprakların tarihsel olarak Aryan halklarına ait olduğu yönündedir.

Afganistan'daki tüm etnik grupların orijinal kökeni bilimsel olarak tespit edilemese de Afganistan'da yazılan tarih kitapları, günümüzde Hint-Avrupa dillerini konuşan ve Türk-Moğol olmayan etnik grupların görünümüne sahip oldukları teorisiyle doludur. Bu teorilere göre Afganistanın büyük bölümü Aryanların torunlarıdır, doğal olarak Afganistan toprakları da onlara aittir. Bu teori ile ilgili pek çok farklılık olmakla birlikte çağdaş tarih yazımında bu pasaj üzerinden Peştunlar ve Tacikler arasında bir grup oluşturulmaya ve aralarında ortak bir ırksal kök çizilmeye çalışılmıştır. Bu çizimde Hazaralar kuşağı Ari olmayan ve yerli olmayan olarak tasvir edilmiş ve öteki ve yabancı olarak tanımlanmıştır. Hatta Afganistan'da kendilerine çoğunlukla Ari diyen diğer etnik grupların hâkim görüşüne göre Hazaralar, yabancı bir halk olarak kabul edilir ve başka bir yerden gelir. Bu konu, önceki tartışmayla birlikte Hazaraların sosyal ve kültürel olarak Hazara ve Şii olmayan nüfusla yakınlaşmamasına neden olmuş ve bunun sonucunda ne yazık ki toplumsal dışlanma konusu gündeme gelmiştir. Bu nedenle başta

Kabil olmak üzere Afganistan'ın büyük şehirlerinde Hazaralar ve Hazara olmayanlar arasında bir tür toplumsal kutuplaşma ortaya çıkmış ve Hazara/Şii mahalleleri kendine özgü bir adres ve yer edinmiştir. Bu arada, Şii Hazaralar ile Sünni olmayan Hazaralar arasındaki sosyal ve kültürel uçurumun derinleşmesine yol açan şey, genel Hazara nüfusunun coğrafi izolasyonudur. Hazaraların/Şiilerin daha çok orta ve dağlık bölgelerde yoğunlaşmalarına neden olan sebepler ne olursa olsun, bu konu Afganistan'da bu etno-dinî grubun bir tür izole ve kopuk topluluğunun oluşmasına neden olmuştur.

Tüm Afgan toplumu, belirli bölgelerde Peştunların ve diğer bölgelerde Tacikler ve Özbeklerin yoğunlaştığı bir tür bağlantısız ve kutuplaşmış duruma sahip olsa da Hazara nüfusu coğrafi olarak diğerlerinden daha kopuktur. Bu durum nüfus entegrasyonunu engelleyerek bir tür sosyal-kültürel melezleşme yaratırken, zamanla farklı kültür ve sosyal yapıları besleyerek Şii dininin ve diğer etnik grupların ana taşıyıcıları olan binlerce kişi arasında kültürel yabancılaşma yaratmıştır.

Hazaraların/Şiilerin Afganistan'da marjinalleşmesine katkıda bulunan bir diğer konu da bu etnik ve dinî grubun Afganistan'ın sosyo-politik denklemlerinde ve gelişmelerinde en azından günümüzde somut bir rolünün ve varlığının olmamasıdır. Peştun olmayan diğer etnik gruplar siyasi-toplumsal denklemlerde gereken rolü büyük ölçüde oynamasa da Hazaraların rolü ve varlığı neredeyse sıfır olmuştur. Çoğunlukla tarihsel olan ve on yıllardır, özellikle son otuz yılda değişmeyen bu konu ve Hazaralar/Şiiler, Afganistan'daki siyasi yapılarda ve devlet teşkilatında önemli bir rol ve konuma sahip değilken hâlâ saçma bir zihniyet sürdürmektedirler. Diğer etnik gruplar arasında ve Hazaraların hükümet yapısında pay ve güç paylaşma haklarının olmadığı ve devlet organında pay verilecekse bu onlara bir lütuf olarak kabul edilir.⁷⁵⁶

4.20.3. İyimser Senaryo

Afganistan'da Şiiler ve Sünniler arasındaki dinî farklılıkları derinleştirmenin potansiyel ve fiili kaynakları olarak var olan karamsar unsurlar ve olumlu faktörlerin yanı sıra Sünniler ve Şiiler arasında daha fazla dinî farklılık ve çatışmaya neden olan birçok unsur ve faktör de bulunmaktadır. Afganistan nüfusu ve aralarında dostça ve kardeşçe bir etkileşim ortamı yaratır.

Afgan toplumunda çatışma ve düşmanlığın ortaya çıkmasında olumsuz bir faktör olarak hareket eden ilk çok önemli ve etkili konu Hanefî Mezhebidir. Kesin ve net bir şekilde söylenebilir ki Hanefilik, şariat ve fıkhıdaki dengeli ve yumuşak görüşü nedeniyle

⁷⁵⁶ Meshaal, 2023.

müntesiplerinin katı bir dinî katılığa düşmesini ve Şiiler dâhil diğerleriyle karşı karşıya gelmesini engellemektedir.

Hanefî dininin diğer güzel özelliklerinin yanı sıra bu dinin tüm mensuplarının uyarıldığı husus, diğer bazı dinlerde ne yazık ki çok kolay bir şekilde bir başka Müslümana küfür yaftası yapıştırılmasıdır. Bu özelliğinden ve Hanefî dininin diğer hükümlerinden hareketle bu dinin müntesiplerinin, şeriat dışı ve gayrimeşru bir temelde Şiilere küfretme hakları olmadığı gibi, bu dinin imamlarının talimatına göre bile büyük İslam Peygamberinin Ehl-i Beyt'ine tabi olanlar hürmet edebilirler ve bu bir haktır. Onlar (Hanefiler) dinden ve şeriattan sorumludurlar. Ayrıca Afganistan'ın resmî eğitim ders kitaplarından birinde (okul) Hazreti İmam Ebu Hanife'nin Hazreti İmam Cafer Sadık'ın (a.s) öğrencilerinden biri olduğuna dair bir rivayet vardır. İmam Cafer Sadık, Şiilerin altıncı imamı ve Caferî dininin kurucusu. Doğal olarak bu rivayetin etkisi, büyük ölçüde Hanefî mezhebine mensup olanlarda imamlarının dinine mensup olan Şii kardeşlerine karşı olumlu bir zihniyet oluşmasında çok büyük bir rol oynar.

Afganistan'daki etnik gruplar arasında bir mezhep savaşı ihtimalini karartan hatta ortadan kaldıran ikinci mesele, Afganistan'daki savaşların ve çatışmaların ana sebebi olan farklı bir meseledir. Birinci mesele, yani Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, dinler arası savaşlara zemin oluşturmadığı gibi Sovyetler Birliği'ne karşı Afgan etnik grupları ve dinleri arasında bir tür uyum ve ahenk oluşmasına bile yol açmıştır.⁷⁵⁷

Şii ve Sünni partiler yabancı üslerine ve farklı kaynaklara sahip olmalarına ve hatta ülke içinde farklı cephelerde Sovyet ordusuna ve onun desteklediği hükümete karşı cihat hâlinde olsalar da hepsi ortak bir amaç peşindedir. Sovyetler Birliği'nin geri çekilmesi ve Afganistan'da bir iç savaşın ortaya çıkmasından sonra savaşın formatı, bir saldırgana karşı cihat biçiminden hükümetteki etnik pay üzerinden güç paylaşımı üzerine bir çatışma savaşına dönüşmüştür.

ABD'nin Afganistan'daki varlığı ve Taliban'ın varlığı olmadan kapsayıcı bir hükümetin kurulmasından sonra farklılıklar, hâlâ hükümet yapısına etnik katılım meselesiydi ve hiçbir zaman etnik olmayan özellikte dini bir boyut kazanmadı.

Genel bir değerlendirmede Afganistan'daki güçler ayrılığı üzerinden etnik farklılıklar meselesinin yerini hiçbir zaman özellikle de din meselesinin almayacağı öngörülebilir. Bu meselelere ek olarak, Afganistan'daki yeni gelişmeler nedeniyle son yirmi yılda Şii ve Sünni nüfusun entegrasyonu, şehirleşmenin yaygınlaşması ve büyük şehirlerde nüfus karışımına zemin sağlanması, yaratılış gibi başka konular da vardır. Caferî dinini Afganistan anayasasında resmî dinlerden biri olarak görmek, akademik okuryazarlığı genişletmek ve dinî ve gayriresmî

⁷⁵⁷ BBC Farsça raporu, Kabil'deki Taliban hükümetini desteklemek için bir grup Hazara ve Şiinin bir araya geldiği yayın tarihi: 25 Kasım 2021, erişime açık <https://tinyurl.com/54jz39hh>

okuryazarlığı bir dereceye kadar marjinalleştirmek, tartışmalı dini ve fıkıh klasik metinlerine daha az ilgi göstermek ve Afganistan'ın yeni atmosferinde bir tür ekonomik karşılıklı bağımlılık yaratmak, her biri dinsel farklılıkların azalmasına yol açmış; Şii ve Sünni zihniyeti yerini yukarıda bahsedilen faktörlerden kaynaklanan başka zihniyetlere bırakmıştır.⁷⁵⁸

4.21. Taliban'ın Yeniden Ortaya Çıkışı ve Afganistan'da IŞİD Sorunu

Dini farklılıkların azalmasına ve Afgan toplumunu tek bir "Afgan" kültürü yaratmaya itebilecek olana rağmen. Ancak diğer iki önemli konu, gelecekte hâlâ dinsel ihtilafların ve çatışmaların kaynağı olabilir. Bu iki mesele, biri Taliban'ın Afganistan'da yeniden iktidara gelmesi, ikincisi ise ülkede IŞİD'in varlığı ve mevcudiyetidir.

Birinci meseleyle ilgili olarak, Taliban'ın geçmişte yaptıklarının dışında bugün Afganistan'da Şiilere karşı boğucu ve katı bir atmosfer yaratmaya daha az meyilli olduğu söylenebilir. Bu sonucu birkaç önemli nedenden çıkarmak mümkündür: Birinci neden, Taliban hareketinin fitneci olması ve doğal olarak daha önce açıkladığımızı göre Taliban'ın dinine göre katı bir atmosfer yaratmasına izin verilmemesidir. Bu, Şiiler arasında olumsuz ve kinci bir tepki yaratacaktır. Diğer bir neden ise Taliban'ın Afganistan'da hâkim olduğu bu dönemde iç topluma ve uluslararası forumlara, özellikle komşu ülkelere ve özellikle İran İslam Cumhuriyeti'ne verdiği yeni taahhütler ve eylemlerdir. Taliban, Afganistan'da iyi bir yönetim kurmak ve tüm Afgan vatandaşlarına iyi davranmak istediğini ve ayrıca diğer ülkelerle, özellikle de komşularıyla iyi ve yardımsever ilişkilere sahip olmak istediğini her zaman hem açık hem de üstü kapalı olarak ifade etmiştir.

Bir diğer önemli konu ise önceki hükümet döneminden bu yana ve şimdi bile neredeyse ana konusu olan ve kurbanlarının çoğunu Şiiler olan IŞİD'dir. Bu grup kesinlikle Orta Doğu ve Afganistan'da Şii ve İran karşıtı bir Batılı-Arap projesidir. Bu projenin Irak ve Suriye'de başarısızlığa uğraması neredeyse kesin olsa da bir din savaşı yaratmak ve çevre ülkelere savaş ve güvensizlik yaymak amacıyla savaştan zarar görmüş bir ülke olarak onu kontrol altına alacak yeterli güce sahip olmayan Afganistan'a nakledilmesi, bir tehdittir. Potansiyel ve ciddi bir risk olacaktır.

Afganistan için söylenebilecek şey, IŞİD'in bütün çabalarına rağmen henüz önemli bir coğrafyayı ve hassas bir nüfus merkezini ele geçirmiş olmadığıdır. Bu tehlike bir önceki hükümet döneminde savaşın varlığı ve önceki hükümet ile Taliban arasındaki olumlu hava nedeniyle mevcut olsa da Afganistan'ın Taliban tarafından tamamen ele geçirilmesinden sonra IŞİD'in böyle bir fırsatı kaçırdığı söylenebilir. Bu grup hâlen sadece sivil merkezlerde intihar

⁷⁵⁸ Meshaal, 2021.

saldırıları gerçekleştirebilmektedir ve bunlar çoğunlukla Şiiilere karşıdır. Bu bağlamdaki genel değerlendirme, IŞİD'in Şiiilere yönelik saldırıları ne kadar olursa olsun, öncelikle Taliban'ı Şiiileri savunmada bu gruba karşı daha kararlı hâle getireceği, ikinci olarak da bölgedeki diğer etnik grupların bir tür dayanışma ve duruş sergilemesini sağlayacağı yönündedir. İkincisi ise kendisine (IŞİD) karşı diğer etnik grupların bir nevi dayanışma ve direnişini yaratıyor.

Sonuç olarak, IŞİD'in Afganistan'da bir din savaşı yaratmaya yönelik çaresiz girişimi sadece göz ardı edilmekle kalmaz; aynı zamanda IŞİD'in Afganistan'daki faaliyetlerinden ve varlığından etkilenen ülkelerin muhtemelen tavrı, Taliban ile IŞİD'e karşı Afganistan'da Suriye ve Irak gibi bir koalisyon kurulmasına, iş birliğine zemin oluşturabilir.⁷⁵⁹

4.22. Afganistan'daki Şiiilerin İniş Çıkışları ve Taliban Rejimi Altındaki Gelecekleri

Hazara Şiiileri, Afganistan'ın çoğulcu toplumunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu günlerde, diğer meselelerle birlikte, Taliban'ın Afgan Şii Hazara topluluğu ile etkileşimi ve bunların hükümet yapısına dâhil edilmesi, Afgan toplumundaki en önemli kaygı, talep ve tartışmalardan biridir.

Afganistan'ın çağdaş tarihinde, özellikle son yüz yılda Şiiilerin durumu inişli çıkışlı olmuştur. Zahir Şah döneminde ve kraliyet yönetimi sırasında Şiiiler iktidar ve hükümetten dışlanmıştı. Ve yüksek hükümet aygıtında yerleri yoktur. Ancak bu dönemde başta Abdurrahman Han olmak üzere önceki krallar döneminden beri Şiiilere karşı ekilen kin ve nefret azalmış ve Ayetullah Mir Ali Ahmed de dâhil olmak üzere Şii âlimlerin çabalarıyla azalmıştır. Şii dininin hocası (r.a.) ve Şiiiliğin müritleri, tören ve ayinlerinde bir miktar serbestlik kazanmışlardır. Ancak en önemli konu, hükümetin yukarıdan aşağıya Şiiilere yönelik politikası ve düşmanca bakış açısı ve devam eden hükümet gövdesinden dışlanmasıydı.

Komünist hükümetin ve Halk Partisi'nin kurulması ve bayrağın komünist ideolojik tanıma göre farklı sınıflara yaklaşmasıyla farklı hükümet kademelerinde Şii cemaatinden bazı kişiler de dâhil olmak üzere farklı etnik köken ve grupları bir dereceye kadar dâhil edilmişlerdir.

Sonuç olarak Şiiilerin iktidar yapılanmasına katılım sahası yüzyıllar sonra ilk kez bu dönemde bir ölçüde tescillenmiştir. Ancak Halk Hükümeti'nin tutumu, bahsedildiği gibi, parti ve ideolojik güç dağılımı görüşü iken Halk Partisi'nin aydınları ve liderleri, hem Şii hem de Sünni olmak üzere dine ve dine karşı güçlü bir duyarlılığa sahiptir. Ama aynı zamanda Şii dini

⁷⁵⁹ Hazara topluluğunun Taliban hükümet sistemindeki konumu, Rooz Analiz Ajansı tarafından hazırlanan bir rapor. Yayınlanma tarihi 2022. Erişim için. <https://tinyurl.com/5n6j38v2>

geçmişî olan bin yıllık bir sürecin sonucu olarak bu dönemde Yüce Şansölyeliğe kadar yükselen dinsel ön yargıların ve onlardan ayrılığın daha az görüldüğünü görülmüştür.

91'lerde Mücahidler iktidara geldiğinde dinî ve etnik meseleler bir kez daha yoğunlaşmıştır, dinî ve etnik çoğunluk ve azınlığın konumu kızışmıştır. Bazı önemli Şii partiler, önlerine çıkan tüm zorluklara rağmen Mücahidlerin iktidar yapısına ve yönetimine katılmışlardır ve Caferi dinini tanıma çabaları kendi taraflarında hâlâ devam etmektedir. Ancak diğer Şii partilerin tutum ve kaygıları, karşıt partilerin engellemeleri ve bu partilerin birbirleriyle otoriter ve gereksiz karşı karşıya gelmeleri iç savaşlara yol açmış ve Kabil'de Şiiler dâhil her kesimden binlerce insan şiddet mağduru olmuştur. Beceriksizce siyasi ve askerî hâle gelmiş ve sonunda Taliban gelerek her şeyi bir araya toplamıştır.

Demokrasinin on yılı ve yasak sonrası yeni sistem aslında Şiiler için iktidar ve hükümet yapısındaki en iyi ve en önemli dönemdir. Caferi dininin tanınmasından Şiilerin farklı yönetim kademelerine nakledilmesine kadar hepsi Şiiler için emsalsiz başarılarıdır.⁷⁶⁰ Elbette bu dönemde dikkat çekici olan, Şiilere hiçbir hak ve imtiyaz tanımayan eski yönetim yapılarının çökmesi ve büyük bir dinî grup olarak Şiilerin artık -en azından kağıt üzerinde ve dünyada- ikinci sınıf vatandaş konumunda olmamasıdır. Ancak bu kusurlu ve kırılğan yapının Şiiler için iki ciddi zararı vardı: Birincisi, Şiiler adına iktidarda ve hükümette bulunanların kendi şahsi ve parti çıkarları için çok çalışmaları ve geniş kesimin çıkarlarını gözetmemeleridir. Şiiler için çalıştılar ve belirtmediler.⁷⁶¹

Öte yandan, bu 20 yıl boyunca Şii cemaatinden binlerce insanın din ve etnik köken suçu nedeniyle aşırılık yanlısı ve Selefi gruplar tarafından hedef alınması ve katledilmesi, elde edilen başarılarla rağmen Şiilerin baskı ve kınanmasını bir kez daha göstermektedir. , Başarılarla rağmen yok etme ve öldürme devam ediyor.⁷⁶² Ancak bugün, Taliban'ın yeniden iktidara ve egemenliğe kavuşmasıyla Afganistan'da büyük bir dinî grup olarak Şiilerin konumunun tanımlanması alanında bir muğlaklık baş göstermiştir. Taliban'ın iki yıl önce iktidara gelmesinden bu yana, bu grubun üst düzey üyelerinin çoğu, tüm Afganistan halkının kendilerini bir parçası olarak gördüğü kapsayıcı bir hükümetten bahsetmiştir. Ancak dikkat çekici olan şu ki Şiilerin hükümet yapısına katılması konusunda bugüne kadar herhangi bir pratik adım ve nesnel çözüm sunulmamıştır ve bu konu hâlâ muğlaktır.

Şiiler, geçtiğimiz on yıllar boyunca gördükleri ve çektikleri onca baskı ve kınamalarla bugün Taliban'ın yarattığı muğlaklıkla, aynı on yıllar ve yüzyıllar öncesine geri dönmüşlerdir

⁷⁶⁰ Muhammedi, 2021.

⁷⁶¹ Meshaal, 2023.

⁷⁶² Sedat, .2021

ve Afganistan'daki iktidar ve hükümet yapılanma sürecinden en dışlanan toplumsal sınıf konumundalardır.

Bugün Taliban hükümetinin yapısında Şii bir kişi yoktur. Ayrıca bu grubun yönetiminde Şiilerin statü ve haklarının bir tanımının yapılmamış olması, üzerinde düşünülmesine ve endişeye neden olmaktadır.

Taliban sosyal ve siyasi adaletin, din ve İslami teorisinin göre herkese sağlanacağını söylemiştir.

Afganistan İslam toplumunun geniş bir kesimi olan Şiilerin hakları gözetilmeli ve vatandaşların haklarının sağlanması ve bireylerin ve grupların sosyal ve siyasi katılımı da dâhil olmak üzere siyaset ve iç sorunlar dikkate alınmalı, çözümlenmeli ve sosyal adalet vaadi yerine getirilmeli, ardından uluslararası meşruiyet aranmalıdır.

Kuşkusuz uluslararası meşruiyetin kazanılması iç siyasetin tavrına ve izleyeceği yola bağlıdır. Ta ki Taliban, iktidar ve yönetim yapısında tüm Afganistan halkının ve en önemlisi de geniş dinî ve etnik grupların ve farklı toplumsal tabakaların hak ve ayrıcalıklarını dikkate alana kadar.

Yıllardır mücadele edilen İslam'ın bakış açısıyla sosyal adaleti uygulamamakla kalmıyorlar. Ancak hâlâ iç kabul görmediler ve bu nedenle uluslararası meşruiyet arayışı içinde dolaşmaya devam edeceklerdir.⁷⁶³

⁷⁶³ Anelise,2021.

SONUÇ

Hemen hemen tüm devletler, kendi sınırları içinde çoğunluktan farklı olarak ulusal, dilsel ve dini Etnik açısından ayrılan bir veya birkaç azınlık grubuna sahiptir. Azınlıklar arasındaki ve azınlıklar ile çoğunluk arasındaki uyumlu ilişkiler ve birbirlerinin grup kimliklerine saygı gösterilmesi, toplum için büyük bir zenginliktir. Azınlıkların hedeflerini yerine getirmesi ve tüm bireylerin haklarını ve onurunu koruması, katılımın gelişmesine ve iç ve dış gerilimlerin azaltılmasına yardımcı olur. Ancak henüz küresel düzeyde azınlıklara ilişkin kabul edilmiş bir tanım bulunmamaktadır. Birleşmiş Milletler, azınlıkların dini, ulusal, kimlik, ırksal, dilsel ve benzeri azınlıklar olarak tanımlandığı insan hakları beyannamesinde olmasına rağmen, dünya genelinde bir standart tanım yoktur. Son zamanlara kadar Birleşmiş Milletler, azınlıkların haklarına ve korunmalarına diğer insan hakları gibi gereken önemi vermemiştir, ancak şimdi bu konulara artan bir ilgi vardır. Ancak ulusal, ırksal ve dini gerilimler arttığında, bunun azınlık haklarının eksikliğinden kaynaklandığını düşünüyorlar. Günümüzde birçok dünya bölgesinde azınlık hakları eksikliği bulunmaktadır. Azınlıklar, hükümetlerinden resmi olarak tanınmayı, haklarının güvence altına alınmasını ve kendi kimliklerini bulmayı, kendi dilleriyle konuşmayı, kendi dini inançlarını ve kültürlerini ifade etmeyi, kendi topluluklarını oluşturmayı ve korumayı istemektedirler. Ayrıca kamu ve siyasi yaşamda katılım istemekte, üzerlerinde etkisi olan gelişme politikalarını ve projelerini tasarlamak ve uygulamak istemektedirler. Uluslararası toplum artık azınlıkların herhangi bir ayrımcılığa uğramadığından emin olmanın yeterli olmadığını, azınlıklar için özel ölçütlerin gerektiğini bilmektedir, böylece kendi kimlik ve kültürlerini koruyabilirler.

Uluslararası toplum, son on yılda, Birleşmiş Milletler'in ulusal, etnik, dini ve dil azınlıklarının haklarına ilişkin bildirisini (1992) kabul etmesi ve bunun sonucunda Birleşmiş Milletler'in azınlık işgücü grubu komisyonunu oluşturması gibi ölçüleri almıştır.⁷⁶⁴ Bu tezde, azınlıkların haklarını farklı uluslararası ve bölgesel sözleşmelerde inceleyeceğiz. Ancak, bilgi ve bilgi toplumu çağı olarak adlandırılan dönemde, yeni iletişim teknolojilerinin ve altyapısının dünya genelindeki ülkelerdeki büyümesine paralel olarak azınlıkların hakları da gün geçtikçe daha fazla önem kazanmıştır. Şimdi, uluslararası toplumun azınlıklar için ne tür haklar öngördüğüne ve Afgan Hazaralarının Örgütleri beyannamelerinde ve üst düzey liderlerin toplantılarında ve kuruluşlarında bilgi toplumu için hangi hakları öngördüğüne bakalım.

⁷⁶⁴ UN,1992. Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities

Azınlıkların konusu yeni bir mesele değildir ve azınlıkları korumak ve desteklemek amacıyla alınan tedbirlerin nedenlerinden biri, insan hakları komisyonunun (1992) tamamlayıcı kurumlar arasında yer almasıdır.⁷⁶⁵ Bu komisyonun yaptığı ilk çalışmalardan biri, ulusal, etnik, dini ve dil azınlıklarının kişisel haklarıyla ilgili ilk araştırmalardan biridir. Bir başka önemli araştırma da aynı konuya ayrılmıştır. (Azınlıkları ilgilendiren sorunların barışçıl ve yapıcı çözümünü kolaylaştırmanın olası yolları ve araçları: 1994/4 sayılı Alt Komisyon kararı uyarınca hazırlanan Genel Sekreter raporu).⁷⁶⁶ İleride uluslararası azınlıklara yönelik yeni ve etkili destek yöntemleri, özellikle azınlık haklarını tamamen ele alan bir belge olan 1992'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından oybirliğiyle kabul edilen Ulusal, Etnik, Dini ve Dilsel Azınlıkların Hakları Bildirisi gibi öngörülen düzenlemelerle birlikte gelmektedir. Bildirinin önsözünde, azınlık haklarının demokratik, hukukun üstünlüğüne dayalı bir toplum dönüşümü içinde tanıtılması ve korunması gerektiği belirtilmektedir. Bildirinin birinci maddesinde, üye devletlerden azınlıkların kimliklerini tanımlamaları ve güçlendirmeleri istenmektedir. Ayrıca Genel Kurul, bu Bildiri'nin ilkelerini teşvik etmek ve uygulamak için özellikle yasama alanında gerekli tüm önlemleri almak üzere devletleri davet etmektedir.⁷⁶⁷

Bildirinin ikinci maddesinde, ulusal, etnik, dini ve dilsel azınlıklarla ilgili olarak, bu azınlıklara ait bireylerin kendi kültürlerinden zevk almaları, dini inançlarını açıklamaları, kendi dillerini kullanmaları ve bu haklardan özel ve genel olarak özgürce ve müdahale olmaksızın yararlanmaları gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, madde 2'nin 4. ve 5. paragraflarında şu ifadeler yer almaktadır: Azınlıklara mensup bireyler, kendi derneklerini ve topluluklarını kurma ve koruma hakkına sahiptirler ve ülkelerinin sınırları boyunca veya diğer ülkelerin şehirlerinde azınlık üyeleri ve azınlıklara mensup bireyler arasında serbest ve barışçıl temaslar kurma hakkına sahiptirler.

Madde 8, devletlerin azınlıklara ilişkin öngörülen hükümleri ve taahhütlerini uygulama zorunluluğuna işaret etmektedir. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 30. maddesi, azınlıklara mensup kişilerin kültürel yaşam haklarından mahrum bırakılmamaları gerektiğini belirtmektedir. İnsan Hakları Komitesi, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin uygulanmasını denetlemekle sorumludur ve bu

⁷⁶⁵ UN. Commission on Human Rights (1992). Possible ways and means of facilitating the Peaceful and constructive solution of problems involving minorities Document UN Commission on Human Rights

⁷⁶⁶ UN. (1995) Possible ways and means of facilitating the peaceful and constructive solution of problems involving minorities : report of the Secretary-General prepared pursuant to Subcommission resolution 1994/4.

⁷⁶⁷ UN, 1992 Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic> (erişim tarihi: 10.05.2023).

Sözleşme'nin ilgili fakülte anlaşmasına göre, madde 27'nin eksikliğine maruz kaldığını iddia eden bireylerden gelen şikayetleri kabul etmiştir. Bu kapsamda bir Kanadalı yerli kadın olan Laulie, Kanada yasaları gereğince yerli statüsünün iptal edildiğini iddia ederek İnsan Hakları Komitesi'ne şikayette bulunmuştur. İnsan Hakları Komitesi, madde 27'nin eksik olduğuna hükmetmiş ve bu kararın ardından Kanada, uluslararası hukuka uyum sağlamak için ulusal yasalarını değiştirmiştir.⁷⁶⁸1960 yılında UNESCO Genel Konferansı tarafından kabul edilen Eğitim Hakkı Sözleşmesi, ulusal azınlıkların eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmelerine özel destek sağlar (Madde 5) ve herhangi bir kişi grubuna karşı ayrımcılığı yasaklar (Madde 1).⁷⁶⁹

Avrupa Konseyi, 1994 yılında kabul edilen Ulusal Azınlıkların Korunması Hakkında Temel Sözleşme ile yerli azınlıklara yönelik verilen ilk zorunlu ve çok yönlü hukuki belgeyi sağlamıştır. Bu sözleşme, Şubat 1995'te imzalanmış olup, dil özgürlüğü, eğitim ve öğretim hakkı ve genel yaşamda katılım hakkı gibi yeni alanları açmaktadır.⁷⁷⁰

Avrupa Konseyi'nin, 1992 yılı Haziran'ında kabul edilen bir dizi eğitim, idari ve yargısal öneri içermektedir. Bu önerilerin temel düşüncesi, azınlık dillerinin özel ve genel yaşamda kullanma hakkının vazgeçilmez bir hak olduğudur. Avrupa Konseyi'nin başka bir faaliyet alanı, ifade ve bilgi özgürlüğünün güçlendirilmesi ve iyileştirilmesini ve ayrıca bilgi ve haber almanın ve iletiminin bağımsızlığını amaçlar.

80'li ve 90'lı yılların başında, azınlık hakları meselesi küresel düzeyde en önemli endişelerden birine dönüşmüştür. Bu yıllarda, insanlık dışı birçok içsel çatışmaya şahit olduk ki bunların yayılması, insanlık için büyük acı ve sıkıntılar, büyük insan topluluklarının göçe zorlanması ve ekonomik ve sosyal yaşamda ciddi bozulmalara neden oldu. Afrika, Asya ve Latin Amerika'yı kaosa sürükleyen, görünüşte çözümsüz iç çatışma ve çatışmaları gözlemledik. Birçok bu tür çatışma, azınlıkların memnuniyetsizliğinden kaynaklanmakta ve geçmişte görmezden gelinen gecikmiş protesto ve ayrımcılık sonucu ortaya çıkmaktadır. Geçmiş yüzyıllarda birçok güçlü ülke, özellikle Avrupa, kendi iddia ettikleri ırksal üstünlükleri bahanesiyle, sömürgeci ve emperyalist zararlı politikaları altında hüküm sürme ve yerli halkları ve yerli halkları tahakküm altına almayı seçmişlerdir. Bugün, bu duygular, yeni türlerde ırkçılık ve yabancı düşmanlığı biçiminde yayılmaktadır. Milyonlarca göçmen işçi, sığınmacı ve mülteci ve diğer yabancılar, Avrupa veya diğer kıtalarda, her gün ayrımcılığı, şiddeti ve sömürüyü

⁷⁶⁸ UN,Ulusal veya Etnik, Dinsel ve Dinsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge, Madde 8.

⁷⁶⁹ UN,Convention against Discrimination in Education(1960) <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-against-discrimination-education> (erişim tarihi: 10.05.2023).

⁷⁷⁰ Council of Europe,(1995)About the Framework Convention for the Protection of National Minorities <https://rm.coe.int/168007cdac> (erişim tarihi: 10.05.2023).

deneyimlemektedirler. Yeni doğan sağcı siyasi gruplar, kurtarıcı figürler olarak çıkararak, ırkçı bir savaş ve aşırı milliyetçilik şeklinde görünmektedirler.

Son dönemlerde, insanlık eski Yugoslavya'da etnik temizliklere ve Ruanda'da 800.000 Tutsi'nin katliamına tanık oldu. Genellikle siyasi çıkarların oyuncağı olan kimlikçi talepler, özerklik istemleri olarak ifade edilmektedir. Bu talepler görmezden gelindiğinde ve krizin çözümü için hiçbir çözüm önerilmediğinde, şiddetli ve hatta iç savaş içine girmekten kaçınmak zor olabilir. Azınlık hakları alanında uzman bir grup olarak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 1992 yılında Ulusal, Etnik, Dini ve Dilsel Azınlıkların Hakları Bildirgesi'nin kabul edilmesi için çalışmıştır. 1995 yılında, bu alt komisyonun amacı eksikliklerle mücadele etmek ve azınlık haklarını desteklemektir. Bu komisyonda azınlık hakları için bir çalışma grubu kurulmuştur. Azınlık Hakları Alt Komisyonu'nun oluşturulması, Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından 31/1995 sayılı kararla 25 Temmuz 1995'te imzalanmıştır. 12-16 Haziran 2003 tarihlerinde Cenevre'deki 9. çalışma grubu toplantısında tekrar vurgulandı ki, çalışma grubunun yapması gereken, Azınlıkların Hakları Bildirgesi'nde belirtildiği gibi azınlık haklarını güçlendirmek ve desteklemektir. Azınlıklar arasında ve azınlıklar ile hükümetler arasında karşılıklı destek ve anlayışı sağlamaya yönelik muhtemel çözümleri denemek, ve etnik, dini ve ırksal azınlıkların haklarını güçlendirmek için daha fazla ölçüt sunmak gibi olası çözüm yollarını içerir.⁷⁷¹

Azınlıklar Hakları Çalışma Grubu, Birleşmiş Milletler'in etnik, ulusal, dilsel ve dini gerilimleri önlemek ve azınlıklar arasındaki ayrımcılığı gidermek için etkili mekanizmalara sahip olmadığını düşünmektedir. Azınlıklar Hakları Çalışma Grubu, yerli halklar ve kabileler, göçmenler ve mülteciler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmak için eylemler önermektedir. Azınlıklar Hakları Çalışma Grubu, azınlıkların siyasi güce erişiminde ayrımcılığa uğradığını ve kalkınma politikalarının onları olumsuz etkilediğini belirtmektedir.

Çözüm Önerileri

1. Kadına yönelik şiddetin ortadan kaldırılması, kadınlara çeşitli devlet organlarında pay verilmesi ve kadınların siyasi yapılara katılımı hedefine daha fazla olanak sağlanması.
2. Eğitim ve öğretim kurumlarının güçlendirilmesi, Afgan toplumunun ihtiyaçları dikkate alınarak farklı üniversitelerin kurulması.

⁷⁷¹ UN, The Former Working Group on Minorities(2006) <https://www.ohchr.org/en/minorities/former-working-group-minorities> (erişim tarihi: 10.05.2023).

3. Afganistan'da sivil toplumun güçlendirilmesi ve hükümet ile sivil toplum arasında iyi bir ilişki kurulması, böylece toplumsal sorunların bir kısmının sivil kurumlar tarafından çözülebilmesi.
4. Afgan hükümeti tarafından dış yardımın kontrolü.
5. Suçluları ve yolsuzluk yapanları mahkeme önüne çıkarmak.
6. Gelişimin farklı boyutlarında gelişim belgelerinin hazırlanması.
7. Uluslararası iş birliğini çekmek.
8. Komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmak.
9. Ulusal çıkarlara dayalı kararlar almak.
10. Vatandaşlar arasında dayanışma ruhu oluşturmak.
11. Vatandaşlar için iş ve istihdam yaratmak.
12. Kadınlar için eğitim tesisleri oluşturmak.
13. Devlet kurumlarının olası yollardan güçlendirilmesi.
14. Yasama kurumlarının güçlendirilmesi.
15. Siyasi ve ekonomik sektörlerde azınlıkların desteklenmesi.
16. Her durumda azınlık ve çoğunluk için faaliyetlerin sağlanması.
17. İnsanlar arasında ayrımcılığın yayılmasını önlemek.
18. Etnik, siyasi ve parti meselelerine dayalı olmayan, demokratik değerlere dayalı demokratik bir hükümet kurmaya çalışmak

KAYNAKÇA

- Abadi, A. ve Rıza, A. (2016). *Afgan Toplum ve Kültürü*. Al-Hadi Uluslararası Yayınları.
- Abadi, D. B. (t.y.). *Afganistan Anayasasının Tarihi*. Siraj Sosyal-Kültürel Merkezi.
- Abbas, A, R. (2015). Dini Demokraside Devletin ve Milletin Karşılıklı Hakları, Dini Demokrasi Konferansı, *Dini Demokrasi üzerine ikinci Konferansın Makalelerinin Toplanması - Ulusal Sınıflandırmanın .C.3.* (S.179 - 212). <https://tinyurl.com/2h6vdbe9>
- Abbott, K. ve Duncan S. (2013). *Law, Legalization and Politics: An Agenda for the Next Generation of IL/IR.Scholars*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Abbott,Kenneth W. and Snidal,Duncan ,(2013) Law, Legalization, and Politics An Agenda for the Next Generation of IL/IR Scholars Published online by Cambridge University Press: 05 January 2013
- Abedini, R., Moghadam, A., Bagher, M. ve Abbaszadeh, M. (2016). Tebriz şehrinin gençleri arasında kültürel zeka ve etnosentrizm arasındaki ilişkinin sosyolojik incelenmesi. Beşeri Bilimler ve Kültürel Çalışmalar Enstitüsü. <https://tinyurl.com/bdfhbmwy>
- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2012). *Milletler Neden Başarısız Olur*. (Çev. M. Mirdamadi ve M. H. Naimipour). Rozenh Yayınları.
- Adalet Bakanlığı. (2003). *Afganistan Anayasası*. Adalet Bakanlığı, Kabil.
- Afganistan Anayasası. (2019). Tam Metni. <https://tinyurl.com/3y6a4maf> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Afganistan Etnik ve Kabile İşleri Bakanlığı (2019). “Etnik ve Kabileler”. <https://tinyurl.com/parx5bbt> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Afganistan İslam Cumhuriyeti Elçiliği (2009). www.afghanembassy.ir/pj/index.php?option=com_content&view=article&id0,=Itemid&26=12 (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Afganistan Milli Katılım Dergisi (2007). <https://tinyurl.com/bdcnhyhv> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Afganistan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (t.y.). *Fırsatlar ve Zorluklar*. Kabil. <https://tinyurl.com/y6z8ean7> (erişim tarihi: 18.10.2023).
- Afganistan'daki Sihlerin ve Hinduların Varlığının Tarihine Bir Bakış, Mizan Haber Ajansı, 16.07.2017. <https://tinyurl.com/5pkduvcb> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Afghan, N. F. (2006). *Afganistan'ın çağdaş tarihine bir bakış açısı*. Yayınlayan: Anjuman Publications Danesh – Peşaver.pakistan. <https://tinyurl.com/k853b9xn>
- Afganistan Şiilerinin kişisel statü kanunu. <https://tinyurl.com/zud29mnv> (erişim tarihi:15.10.2023)
- Afganistan Geçici Ceza Muhakemeleri Kanununun. <https://tinyurl.com/23h7bs2m>(erişim tarihi:15.10.2023)

- Afkhami, M. (2015). *İnşa Edilmemiş Bir Ulus*. Doğu Medeniyetleri Yayınları Kitabı, Kabil.
- Ahlaghi, M. I. (2001). *Tarihin Akışında Hazaralar ve Afganistan'ın Sosyal Politik Tarihine İlişkin İfadeler*. Kum. <https://tinyurl.com/yrhb5jut> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Ahmadi, F. (1996). *İran Düşüncesinde Bireysellik Kavramının Reddi*. (Çev. H: P. Kian). İran.
- Ahmadi, H. (1999). *İran'da Etnisite ve Etnosentrizm; Efsaneden Gerçeğe*. Tahran: Ney Yayınları.
- Ahmed, E. (2004). "İran Kimliği." *Konuşma Dergisi*. 3: 7-26.
- Ahmedipour, Z. ve Tahmourth, H. M. (2010). "İran'da etnik köken ve etnik kimlik analizi; sürdürülebilir güvenliğe doğru". *Social Order Quarterly*, 2(1). <https://tinyurl.com/ymhxrwsx> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Aiti, A. (2011). *Afganistan Şiilerinin Medeniyeti ve Kültürü (Safevi'den Modern Çağa)*. Mostafi Uluslararası Çeviri ve Yayın Merkezi, Kum.
- Akbari, M. A. (2006). *Genealogy of New Americans Identity (Qajar Dönemi ve Pehlevi I)*. Scientific and Culture Publishing Company.
- Alamari, M. C. (2004). "Ulusal kimlik, alt kültürlerle soyut bir yaklaşım." İran ulusunun kimliğine ilişkin konuşmalar. D. Mirmohammadi (drl.). Ulusal Araştırmalar Enstitüsü, Tahran.
- Alame, G. H. (2004). *Yeni Afganistan'da Hukuki ve Siyasi Sistem*. Temel Haklar Yayını.
- Alavi, B. ve Razi, A. (2021). "Savaş ve Göç". <https://tinyurl.com/2hhp5czh> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Al-Bedir (1992) Hazaraların hükümetteki rolü.
- Aliabadi, A. (1993). *İkinci Afganistan Semineri Bildirileri Koleksiyonu*. Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Bürosu, Tahran.
- Aliabadi, A. (2016). *Afgan Toplum ve Kültürü Kitabı*. Al-Hadi International Publications. <https://tinyurl.com/3pc7zf3j> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Alikhani, A. (2004). *Kimlik ve Kimlik Krizinin Teorik Temelleri*. Cihad Daneshgahi, Beşeri ve Sosyal Bilimler Araştırma Enstitüsü. Tahran.
- Aliver, R. (2008). *Afganistan, İslam ve Siyasi Modernleşme*. (Çev. A. H. Saroqadqadam). Tahran.
- Aliyah, S. (1997). *İslam'da Devlet, Yargı ve Gelenek Teorisi*. Üniversite Araştırma ve Yayıncılık Vakfı, Beyrut.
- Aljazeera (2019). "US Envoy to Return to Afghanistan, Qatar for Peace Talks". <https://tinyurl.com/6brtfw6s> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Allameh, G. H. (2011). *Afganistan'da Ceza Adaleti*. Gisom, Tahran.
- Altaei, A. (2003). *İran'da Etnik Kimlik Krizi*. Shad Kan Tahran.

- Altai, A. (1998). *İran'da Kimlik ve Etnik Köken Krizi*. Shadgan, Tahran.
- Alvin Toffler (1992) Yetki devri, çevirmen: Shahindokht Kharazmi, Tahran: Yeni Yayıncılık
<https://tinyurl.com/5amccepu>
- Ameli, J. A. (2011). "Akhund Khorasani'nin (RA) Ölümünün 100. Yıldönümü Büyük Kongresinde Konuşma". *Pagah Andisheh Özel Üç Aylık Dergisi*, 5(10).
<https://tinyurl.com/ypsmc23c>
- Andisheh, B. (2010). "Şehit lider Baba Mazari'nin siyasi düşüncesini yeniden okumak",
<http://www.bazmeandishah.blogfa.com/post/5> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Andishmand, M. I. (2016). Afganistan'da devlet-ulus inşası. Nova Azadi Jahan
<https://tinyurl.com/22as6c7j> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Andishmand, M. A. (2012). *Afganistan İslami Hareketi*. Saeed Yayınları, Kabil.
- Anelise B. (2021). "Taliban'ın iktidara dönüşü". <https://tinyurl.com/2avzzmfs> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Ansar, M. (2018). "Barış, İslam Emirliği'ne Geri Dönmek Anlamına Gelmez".
<https://tinyurl.com/y3nmc9y> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Appiah, K. A. ve Gutmann, A. (1998). *Color Conscious: The Political Morality of Race*. Princeton University Press, United Kingdom.
- Arefi, M. A. (2002). "Afganistan siyaset sosyolojisi". *Political Sciences*, 5(2).
<https://tinyurl.com/yjpaphux> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Arefi, M. A. (2015). *Afganistan'da Siyasi Gelişme, Engeller ve Zorluklar*. İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları Stratejik Araştırmalar Merkezi, Afganistan.
- Arin, P. (2020). "Erteleme, ülkedeki siyasi kalkınmanın en önemli sorunudur". *Doğu Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*.
- Ariyanfar A. (2014). *Afganistan'da Ulus İnşasının ve Devlet İnşasının Köklerinin Başarısızlığı ve Başarısızlığının Kökleri*. Saeed Basın.
- Arvin, A. (2013). "Afganistan'da Etnik Köken ve Siyasi Güç Yapısı". BBC
<https://tinyurl.com/2mukjdf9> (erişim tarihi: 18.10.2023).
- A-shahnias (2005). "The constitution of afghanistan and women", *Feminis Legal Studies*.
- Ashrafi, N. A. (2017). Afganistan'da azınlıkların ve nesli tükenmekte olan azınlıkların hakları.
<https://tinyurl.com/mrxwfn> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Askarian, M. (2006). "Vatandaş Eğitiminde Etnik Kültürlerin Yeri". *Educational Innovation Quarterly*, 17. <https://tinyurl.com/3tseb6ba>
- Atabaki, T. (1993). "Çağdaş İran'da milliyet, etnisite ve özerklik". *Dialogue Quarterly*, 3.
<https://tinyurl.com/3797p5vf>
- Atal, S. (2003). "At a Crossroads in Afghanistan, Should the United States Be Engaged in Nation Building?". CATO Institute, Foreign Policy.
- Avini, S. M. (2019). *Batı Medeniyetinin Gelişimi ve Temelleri*, Wahah Yayınları, Tahran.

- Ayiti, A. (2010). Afganistan Şiilerinin Medeniyeti ve Kültürü Kitabı (Safevi'den Modern Çağa), Al-Mustafî Uluslararası Çeviri ve Yayın Merkezi.
- Ayub, F. vd. (2009). *Security Sector Reform in Afghanistan*. IFP Security Cluster, EU.
- Ayubi, A. (2019). insacılık ve Afganistan'ın Dış Politikasının Analizi. *Khame Basın Haber Ajansı*. <https://tinyurl.com/32zcfmum> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Ayubi, H. (1998). "Siyasi gelişmede Batı merkezli teorilerin eleştirisi", *Strategic Studies Quarterly*, <https://tinyurl.com/3f8v4r66> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Azer, E. E. (2020). *Üçüncü Dünyada Ulusal Güvenlik*. Stratejik Araştırmalar Araştırma Enstitüsü, Tahran.
- Azerbajjani-Moghaddam, S., Schetter, C. ve Schmeidl, S. (2002). *The Transition from Relief to Development from a Human Security Perspective: Afghanistan*. Commission on Human Security, United Nations. Kabul, Peshawar, Bonn, Paris. <https://tinyurl.com/2mjca4z8>
- Azghandi, A. (2017). Uluslararası ilişkiler tarihinin bibliyografyası, 1939-1985. *Dış Politika Dergisi*, 3. <https://tinyurl.com/2yp4x4u9> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Azimi, M. N. (1997). *Afganistan'da Politika ve Ordu*. Eric, Pakistan.
- Azimi, M. N. (2000). *Afganistan'ın Son Otuz Yılında Urduca ve Siyaset*. Eric Yayınları.
- Azizi, S. (2008). "Uluslararası Hukukta Azınlıkların Korunması". <https://tinyurl.com/36xuvnn3> (erişim tarihi: 18.10.2023).
- Azizi, S. (2015). "Uluslararası Hukukta Azınlıkların Korunması". <https://tinyurl.com/36xuvnn3> (erişim tarihi: 10.10.2023).
- Bachelard, G. (1934). *La Formation de L'esprit Scientifique*, Presses Universitaires de France (PUF), Paris.
- Bader, V. M. (1991). *Kollektives Handeln*. Leske & Budrich, Opladen.
- Bader, V. M. (1995). *Rassismus, Ethnizität, Bürgerschaft*. Westfälisches Dampfboot, Münster.
- Bader, V. M. (1997). "The Cultural Conditions of Transnational Citizenship: On the Interpenetration of Political and Ethnic Cultures". *Political Theory*, 25(6): 771–813.
- Bader, V. M. (1997). *Citizenship and Exclusion*. Macmillan, London.
- Bagheri, İ. (2009). "Afganistan Cumhuriyeti'nin ikinci başkanlık seçimi". *İslam Dünyası Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10(39).
- Bagheri, İ. (2017). "Afganistan'ın Siyasi Yapısı, Başkanı ve Genel Müdürü". *Dünyasının Stratejik Araştırmaları*, <https://tinyurl.com/2p83d3b2> (erişim tarihi: 18.10.2023).
- Bahrami, M. R. (2010). "Afganistan'a Saldırı; NATO İlk Kez Anayasasının 5. Maddesine Atıfta Bulundu". <http://www.khabaronline.ir/news-73851.aspx> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Bahşi, A., Ekber, A. ve Afshari Rad, M. (2000). *Siyaset Bilimi Kültürü*. Tahran Yayıncılık, Tahran.

- Bakhtiari, M. A. (2006). *Afganistan Şiileri*. Şii Çalışmaları Yayınları, Kum.
- Ballmer, M. ve Salomoz, J. (2001). *20. Yüzyılda Etnik ve Irksal Çalışmalar*. (Çev. M. K. Sarwarian ve P. Delirpour). Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İran.
- Baluji, H. A. (2001). Amerika'nın Afganistan'a yönelik dış politikası üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Orta Asya ve Kafkasya Çalışmaları*, 33. <https://tinyurl.com/3y754kc5> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Barnett, M. ve Martha F. (2004). *Rules for the World: International Organizations in Global Politics*. Cornell University Press.
- Bashirieh, H. (2008). *Demokrasiye Geçiş*. Negah Masares.
- Bashirieh, H. (2017). "Medeniyetlerin diyalektiğinden medeniyetler diyaloguna". *Discourse Quarterly*, 3.
- Bashirieh, H. ve Jahanbin, D. (2019). *Hükümet ve Sivil Toplum; Siyaset Sosyolojisinin Söylemleri*. Ni Yayını, Tahran.
- Baugh, C. L. (2019). *Cultural Implications of Fair Trade: Aligning Intent with Impact* Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Baumann, G. (1996). *Contesting Culture: Discourses of Identity in Multi-ethnic*. Cambridge University Press, London, Cambridge.
- Baumann, G. (1997). "Dominant and Demotic Discourses of Culture: Their Relevance to Multi-ethnic Alliances". P. Werbner ve T. Modood (Ed.), *Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*, Zed Books, London, 209–225.
- Baumann, G. (1999). *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. Routledge, New York.
- Baumann, G. and T. Sunier. (1995). Introduction: De-essentializing Ethnicity, in G. Baumann and T. Sunier (Eds) *Post Migration Ethnicity*, pp. 1–9, Amsterdam: Het Spinhuis, 1995
- Baumann, G. *Contesting Culture: Discourses of Identity in Multi-ethnic*. London. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Baumann, G. Dominant and Demotic Discourses of Culture: Their Relevance to Multi-ethnic Alliances, in P. Werbner and T. Modood (Eds) *Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*, pp. 209–25. London: Zed Books, 1997.
- Baumann, G. *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. New York: Routledge, 1999.
- Baumann, G. ve T. Sunier. (1995). "Introduction: De-essentializing Ethnicity". G. Baumann ve T. Sunier (Ed.), *Post Migration Ethnicity*, Het Spinhuis, Amsterdam, 1–9.
- Bavand Hermidas, D. (1998). "Tarih boyunca denizaşırı zorluklar ve İran kimliği." *Siyasi-Ekonomik Bilgiler Dergisi*, 1377: 129-130.

- Bayani, S. (2017). *Afganistan'daki Etnik ve Dilsel Çeşitliliğe Görsel Bir Bakış*. Al-Arabiya, Dubai.
- Bayat, A. (2007). *Sözcükler Sözlüğü*. Andisheh ve Farhang Dini Yayınları, İran.
- BBC (2022). "İngiliz Parlamentosu'nun Birkaç Üyesinin Afganistan'daki Hazaralara Yönelik Soykırım Tehdidine İlişkin Raporu" <https://tinyurl.com/2p83c8zu> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Begdali, D. (2011). *Begdali-Shamlo'nun Tarih Kitabı*. Zanjan Yayınevi.
- Behrad, S. A. (2022). Afganistan'da yirmi yıl (2001'den 2020'ye) ulus inşası; Amerika'nın gölgesinde. Uluslararası Barış Araştırmaları Merkezi – IPSC. <https://tinyurl.com/ycxwxv5a>
- Bellew, H. W. (1880). *The Races of Afghanistan: Being a Brief Account of the Principal Nations Inhabiting that Country*. Calcutta.
- Benard, C. ve Seth G. J. (2008). *Woman and Nation-Building*, RAND.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Anchor Books, Garden City, NY.
- Berger, P. ve Lukeman, T. (1996). *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Biliş Sosyolojisinde Bir İnceleme*. (Çev. F. Majidi), Bilimsel ve Kültürel Yayınlar, Tahran.
- Beşiriye, H. (2000). "Siyasi Gelişme ve Ulusal Kimliğin Krizi." *İran'da Ulusal Kimliğe İlişkin Konuşmalar*. D. Mirmohammadi (drl.). Ulusal Araştırmalar Enstitüsü, Tahran.
- Bigdalı, A. (2008). "Çağdaş Dünya: Modern Devletler ve Ulusal Kimlik." *Zaman Dergisi*, 67-68.
- Bilal, S. A. (2013). *Jeopolitik Faktörlerin Afganistan'daki Yabancı Güçlerin Varlığı Üzerindeki Etkisinin Araştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Meşhed Firdevsi Üniversitesi, Meşhed.
- Binesh, M. V. Ansari, F. ve Hulusi, M. H. (2011). *Afganistan Şiileri*, Andisheh Sazan Noor Araştırmaları Enstitüsü, Tahran.
- Birdal, M. S. (2017). *Ethnicity, Nationalism*, International Studies Association And Oxford University Press.
- Bledsoe ve Boczek. (1987). *The international law dictionary*. Imprint, Santa Barbara, Calif: ABC-CLIO. <https://tinyurl.com/5n6mpsf> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Bloch, H. (2021). A Look At Afghanistan's 40 Years Of Crisis — From The Soviet War To Taliban Recapture. *NPR Ajans*. <https://www.npr.org/2021/08/19/1028472005/afghanistan-conflict-timeline>
- Blumer, M. (1986). *Race and Ethnicity*. R. G. Burgess (ed.). Key Variable.
- Boghossian, P. (2001). "What is Social Construction?" *Times Literary Supplement*, 1-12.
- Boisard, M. L. (1979). *Humanism de Islam*. Albin, Michel, Paris.

- Boyle, M. (1990). *Schizophrenia: A Scientific Delusion?* Routledge, London.
- Bozormehri, M. (2010). "The results of NATO's presence in Afghanistan; Establishing security or spreading insecurity and terrorism, publishing place." *Political Studies Quarterly*, 3(10). <https://tinyurl.com/39z9wr4x>
- Britannica Encyclopedia (2004). 2004 Edition. [CD].
- Brookings Institution. (2020). "Afghanistan Index: Tracking Progress and Security in Post-9/11 Afghanistan". <https://www.brookings.edu/afghanistanindex/> (erişim tarihi: 18.10.2023).
- Bulmer, M. (1986). "Race and Ethnicity". *Key Variable in Social Investigation*, R. G. Burgess (ed.). Routledge, London.
- Burr, V. (1995). *An Introduction to Social Constructionism*. Routledge, London.
- Burton, R. (2016). *Siyasi Etnoloji*. (Çev. N. Fakuhi). Ney Yayıncılık, Tahran.
- Burton, R. (2018). *Siyasi Etnoloji*. (Çev. N. Fakuhi). Ni Yayını.
- Burton, R. (2019). *Siyasi Etnoloji*. (Çev. N. Fakuhi). Nei Publishing.
- Caglar, A. S. (1997). "Hyphenated Identities and the Limits of Culture". T. Modood ve P. Werbner (Ed.), *The Politics of Multiculturalism in the New Europe*, Zed Books, London, 169-185.
- Chandler, D. (2006). "Back to the FUTURE? The limits of neo-wilsonian ideals of exporting democracy". *Review of International Studies*, 32(3).
- Christian, R. ve Smit Hurd, I. (2008). *Constructivism. The Oxford Handbook of International Relations*. Oxford University Press.
- Christine, R. S., DeWitak, R., Peterson, M., Donnelly, J., Linklater, A. ve Burchill, S. (2021). *Konstrüktivizm*. (Çev. H. Mushirzadeh), Uluslararası İlişkiler Yayınları.
- Clinton, H. R. (2009). *Secretary of State Hillary Clinton Calls for Robust Diplomacy*. US Embassy, London.
- Council of Europe,(1995)About the Framework Convention for the Protection of National Minorities. <https://rm.coe.int/168007cdac> (erişim tarihi:15.10.2023)
- Crotty, M. (1998). *The Foundations of Social Science Research: Meaning and Perspective in the Research Process*. Sage Publications, London.
- Daikondi, M. ve Ekber, M. (2006). "Afganistan'ın son otuz yılında Şiilerin rolü". *Safir Noor*, 3: 130.
- Danesh, H. (2021). "Gözlemciler Şunu Söylüyor: Afganistan'ın Milyonluk Diasporası ve Gelecek Beklentileri". *BBC Farsça*. <https://tinyurl.com/2h78tc29> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Danesh, S. (2012). *Afganistan'ın Yeni Anayasasının Statüsü ve Onaylanması*. Saraj Kültür Merkezi Yayınları, Kabil.

- Dariush, A. (2014). "Kimlik ve Ulus İnşa Etme Projesi". *Okul Dergisi*, 2.
- Dashti, M. (2006). *Nahj al-Belagha Kitapi*. Nasser.
- Dashti, T. (2014). *Etnik Azınlıkların Hakları*. Bostan Enstitüsü Yayıncılık Kum.
- Dashti, T. ve Batani, E. (2010). "Azınlığın kavramsallaştırılması, azınlığın tanımlanması ve tanınması için yöntemsel bir model sunulması". *İslam Hukuku Dergisi*, 7-25. <https://tinyurl.com/ycxwna8r> (erişim tarihi: 18.10.2023).
- Daulatabadi, B. A. (1992). *Afganistan Doğum Belgesi*. Shida, Kum.
- Daulatabadi, B. A. (1993). *Afganistan'daki Siyasi Partilerin Tarihi Üzerine*. <http://afghandata.org:8080/xmlui/handle/azu/15388> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Daulatabadi, B. A. (2006). *Katliamdan Kimliğin Dirilişine Hazaralar*. Ebtekar Danesh Yayınları, Kum.
- Daulatabadi, B. A. (2008). *Afganistan Doğum Belgesi*. İrfan, Tahran.
- Davodi, N. A. (1999). *Horasan'da Şiilik*. Astan Quds Razavi Yayınları, Meşhed. <https://tinyurl.com/ycyjt3vf>
- Davoud, F. (2022). *Ortaçağda İslam'da Meşruiyet ve Güç*. Ney Yayıncılık, Tahran.
- Dehghan, M. S. (2007). *Afganistan ve Kalkınma Hakkı*. Siraj Kültür ve Sosyal Merkezi.
- Dehqan, M. S. (2006). *Afganistan ve Kalkınma Hakkı*. Siraj Kültür ve Sosyal Merkezi, İran.
- Den Haag (2005). Human Right Base.
- Deshyar, H. (2009). *Amerikan Dış Politikasında Kavramsal Dönüşüm: Arthur Schlesinger'dan Charles Krauthammer'a: Amerikan Dış Politikasında Kavramsal Dönüşüm (1945-2000)*. (Çev. Hossein Deshayar Tebian Kültür ve Enformasyon Enstitüsü). <https://tinyurl.com/4j26kw6b> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Dhul-Ain, M. (1994). "Azınlık Hakları". <https://tinyurl.com/mrxm5u2s> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Didar, A. M. (2010). *Afganistan'da Ulusal Kimlik Krizi: Stratejiler ve Çözümler*. Saeed Yayınları.
- Dobbis, J. vd. (2005). *Democracy in Developing Countries: Persistence Failure and Renewal*. lynne Rienner Pub., Boulder.
- Doğu Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (2022). "2025'te Afganistan'daki duruma ilişkin gelecekteki çalışma; İç savaş veya istikrara dair iki senaryonun incelenmesi". <https://tinyurl.com/mr2bs7fu> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Dollot, R. (1937). *Afghanistan: Histoire, Description, Moeurs, et Coutumes: Folklore, Fouilles*. Payot, Paris.
- Donini, A. ve Wermester, K. (2004). *Nationbuilding Unraveled? Aid, Peace and Justice in Afghanistan*. Kumarian Press, United States.

- Ebrahimi, M. (2013). "International Human Rights Documents". <https://tinyurl.com/2nkweuf3> (erişim tarihi: 11.10.2023).
- Edie, A. (2007). "Introduction: Mechanisms for Supervision and Remedial Action". *Universal Minority Rights (A Commentary, on the Jurisprudence of International Court and Treaty Bodies)*. M. Weller (ed.). Oxford University Press, New York, 4-7.
- Ehsan, P. M. (2022). *Afganistan'daki Kizil Bas*. Kabil.
- Eitzen, D. S. (1992). "Problem students: The sociocultural roots". *Phi Delta Kappan*, 73(8): 584.
- Ekber, M. A. (2014). *Yeni İran Kimliğinin Soykütüğü (Kacar Dönemi ve I. Pehlevi)*. Bilimsel ve Kültürel, Tahran.
- Ekbernejad, M., Taban, M. ve Darabi, F. (2013). "Üniversitelerdeki önyargı ve etnikçiliğin en belirgin sonuçlarının analizi", *İslam Üniversitesinde Kültür*, 12(3). <https://tinyurl.com/dvmjtpnc> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Ekinci, E. (2015), Wahhabism: Pure Islam or Eatremism, www.dailysabah.com/feature/2015/02/13/wahhabism-pure-islam-or-extremism (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Ekior, R. (1993). *İslam ve Siyasi Modernleşme*. (Çev. A. H. Saro Moghadam). Afganistan.
- Emadi, H. (2014). *Hindus and Sikhs of Afghanistan*. Asian Profile, USA.
- Emadi. H. (1997). "He Hazaras and Their Role in the Process of Political Transformation in Afghanistan". <https://tinyurl.com/yc232jt6> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Erikson, E. (1960). *The Problem of Ego Identity: Identity and Anxiety*. The Free Press, New York.
- Eşref, A. (1994). "İran Kimliği". <https://tinyurl.com/3re4w5ss>
- Ezdi, O. A. (2009). *Anthony Giddens ve Son Modernite*. Kayhan, Kabil.
- Fair, C. C., Seth, G. J. (2009). "Securing Afghanistan: Getting on Track", United States Institute of Peace Working Paper.
- Faiz Mohammad, Z. (2018). Afganistan'ın siyasi çıkmazı; Zorluklar ve çözümler *Pajhwok Haber Ajansı*. <https://tinyurl.com/5hc64w7h>
- Farell, T. (2002). *Constructivist Security Studies: Portrait of Research Program, International Studies*. Rutledge, London.
- Farhadi, M. (2013). "Küreselleşme çağında kimlik inşa eden söylemler: Ulusal kimlik ve küreselleşme". *Tahran Üniversitesi Beşeri Bilimler Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 193-213. <https://doi.org/10.22059/jsr.2016.58812>
- Farhang, M. H. (2001). *Afgan Şiilerinin Sosyolog ve Antropologu*. İmam Humeyni Eğitim ve Araştırma Enstitüsü.
- Farhang, M. S. (2001). *Son beş yüzyılda Afganistan*. İrfan, Tahran.

- Farjirad, A. R., Darkhor, M. ve Sadati, S. H. (2016). "Afganistan'da devlet-ulus inşa etme sürecinin ve önündeki engellerin araştırılması". *Daneshnameh*, 14: 133.
- Farrell, T. (2002). Constructivist security studies: Portrait of a research program. *International Studies Review*, 4(1): 49–72.
- Farrokh, S. M. (1992). *Afganistan Siyasi Tarihi, İslam Birliği Partisi Kültür Komisyonunun Eleştirisi ve Düzeltmesi*. Ehsani, Kum.
- Flora, P., Stein, R. ve Stein, K. (t.y.). *State Formation, Nation-building and Mass Politic: The Theory of Stein Rokkan*. Oxford UK, London.
- Franke, W. (2002). *The Social Construction of Man, the State and War: Identity, Conflict and Violence in the Former Yugoslavi*. Rutledge, London, 2002.
- Freud, S. (2003). "Consciousness and What is Unconscious". *Identities: Race, Class, Gender, and Nationality*. L. M. Alcoff ve E. Mendieta (ed.). Blackwell Press, United Kingdom.
- Fukuyama, F. (2001). "The West Has Won". *The Guardian*, www.guardian.co.uk/waronterror/story/0,1361,567333,00.html (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Gaston, B. (1934). *La Formation de l'esprit Scientifique*. Presses Universitaires de France (PUF), Paris.
- Ghabar, M. G. (1989). *Tarihin Yolunda Afganistan*. (Cilt 1, 2). <https://tinyurl.com/4hd8cj4e>
- Gharawi El-İsfahani, M. H. (2021). *Hashiyat Bar Makaseb*. Scientific Press.Baskı.
- Ghorayan, M. (2001). "İran Hukuk sisteminde anayasanın korunmasında cumhurbaşkanının yetkileri, (Fransa ve Afganistan ülkelerine bir bakışla)", *Marafat*, 43.
- Ghoshchi, M. ve Naderi, M. (2014). "İran'da küreselleşme ve etnik çoğulculuk, zorluklar ve fırsatlar", *Kamu Politikasına İlişkin Stratejik Çalışmalar* 17: 55-91.
- Gilford, M. L. (1989). *Afganistan Ülkesi ve Halkı*. (Çev. M. Asadi). Bilimsel ve Kültürel Yayınlar, Tahran.
- Godarzi, H. (2005). *İran'da Kimlik Sosyolojisi*. Ulusal Araştırmalar Enstitüsü, Tahran.
- Goodhand, J. (2003). "Enduring disorder and persistent poverty: A review of the linkages between war and chronic poverty." *World Development*, 31(3): 629-646.
- Grardet, A. L. (1969). *La Cita Musulmane: Vie sociale et Politique*. Librairie Philosophique, Paris.
- Gray, A. (1997). "Constructivist teaching and learning". <http://saskschoolboards.ca/research/instruction/07-97.htm> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Gredler, M. E. (1997). *Learning and Instruction: Theory into Practice* (3. Baskı). Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ.
- Gulzari, F. (2019). "A Historical, Political and Economic Account of Events along the Silk Road". <https://tinyurl.com/4xd9pnu6> (erişim tarihi: 10.05.2023).

- Gül Muhammedi, A. (2002). *Küreselleşme, Kültür, Kimlik*. Ney Yayıncılık, Tahran.
- Hacking, I. (1999). *The Social Construction of What?* Harvard University Press.
- Hadiyan, N. (2012). "Uluslararası İlişkilerden Dış Politikaya Yapısalcılık". *Dış Politika*, (68).
- Hamilton, P. (2013). *Biliş ve Sosyal Yapı*. (Çev. H. Ş. Avari), Nashmarkaz, Tahran.
- Harvi, Riyazi, A. (1990). *1207-1324 yıllarında Afganistan Tarihi*. Afshar Endowment Foundation. <https://tinyurl.com/bdhc6c3n>
- Haşimi, B. (2002). "Azarbaijan, İran'da etnik milliyetçiliğin gelecek perspektifi". *Strategic Studies Quarterly*, 16, 5.
- Haşimi, S. M. (2012). *İnsan Hakları ve Temel Azadi*. Mizan Yayıncılık, Tahran.
- Herriot, P. (2007). *Religios Fundamentalism and Social Identity*. Routledge Press, New York.
- Heydari, V. (2017). "Sosyal ve Politik Coğrafyayla Çevrelenmiş Hazara", www.afghanpaper.com/nbody.php?id=152627 (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Heyman, A. (1986). *Afganistan Sovyet Yönetimi Altında*. (Çev. A. Taheri). Beta, Tahran.
- Higgins, A. ve Mashal, M. (2019). "Taliban Peace Talks in Moscow End with Hope the US Exits, if Not Too Quickly". *The New York Times*, 6.
- Hill, M. (2010). "International actors and democratization: Can USAID deliver a democratic culture to Afghanistan?", *International Relations*, 24(2).
- Hojjati, N. (2021). *Afganistan'daki Hazara halkının tarihine ve durumuna bir bakış; her zaman öfkeli insanların hikayesi*. İran ve Avrasya Araştırmaları Enstitüsü. <https://tinyurl.com/2mh7brx7>
- Hopf, T. (1998). "The Promise of Constructivism in International Relations Theory". *International Security*, 23(1).
- Horasani, E. M. (2022). Afganistan Diasporası; İhtiyaçlar ve işlevler. *Khabar 8 Sobh Ajansı*. <https://tinyurl.com/mrypxjty>
- Hoshang, M. (2006). *Uluslararası Hukuk ve Azınlıklar*. Saeed Yayınları, Kabil.
- Hosni, A. A. (2014). "Afganistan Siyasi Sürecinde Şii Akımların Stratejileri", *Bölgesel Araştırmalar*, 4. <https://tinyurl.com/5n8uv623> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Hosseini D. (2021). Gözlemciler şunu söylüyor: Afganistan'ın milyonluk diasporası ve gelecek beklentileri. *BBC Farsça*. <https://tinyurl.com/2h78tc29>
- Hosseini, R. (2005). "Dil ve beden, salah ve tarbiat". *Düzeltilme ve Eğitim Dergisi*, 37:25-28.
- Hosseini, A. A. (2011). "Kuşanlardan Cumhuriyet'e Hazara Toplumunda Siyaset", <https://tinyurl.com/4xhe3uvu> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Hosseini, R. (2006). Dil ve Beden. *Salah ve Tarbiat*. 37. <https://tinyurl.com/52xbsu65> (erişim tarihi: 10.05.2023).

- Hosseini, R. ve Karimi, H. A. (2021). "Savaş ve göç". *Afgan Hazaralar Sosyal Ağları ve Ekonomik Stratejileri*. <https://tinyurl.com/wrtxmmh5>
- Hoveidi, F. (1983). *Afganistan, Dünyanın Çatısı*. (Çev. S. Danesh). Malik Ashtar Yayınları, Kum.
- Hoveidi, F. (1983). *Afganistan, Saqf Jahan*. (Çev. S. Danish). Malik Ashtar Yayınları, Kum.
- Hozah Üniversitesi ve Kur'an Araştırmaları Vakfı. *Kur'an ve Hukuk*. <https://tinyurl.com/3rmcaumr> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Hörder, D. (1997). "Segmented Macrosystems, Networking Individuals, Cultural Change: Balancing Processes and Interactive Change in Migration". V. Bader (Ed.), *Citizenship and Exclusion*, Macmillan, London, 81–95.
- Huntington, P. S. (1999). "The lonely superpower". *Foreign Affairs*, 78(2).
- Huntington, S. (1990). "Soğuk savaş sonrası siyasi çatışmalar". (Çev. M. Amiri)., *Journal of Political and Economic Information*, 109-110.
- Huntington, S. (1996). *Dönüşüm Geçiren Topumlarda Siyasi Düzen*. (Çev. M. Talasi). Alam Yayını, Tahran.
- Huntington, S. (1996). *Dönüşüm Geçiren Topumlarda Siyasi Düzen*. (Çev. M. Talasi). Alam Yayını, Tahran.
- Huntington, S. H. (1996). "Soğuk Savaş sonrası siyasi çatışmalar". *Journal of Political and Economic Information*, 109-110. <https://tinyurl.com/yedf598h>
- Huntingtons, (1965). "Political develop and political decay". *World Political*, 17.
- Hurd, I. (2007). "Breaking and making norms: American revisionism and crises of legitimacy". *International Politics*, 44.
- Hurd, I. (2008). *Constructivism*. C. Reus-Smit (ed.), The Oxford Handbook of International Relations, Oxford: Oxford University Press.
- Ibrahimi, N. (2017). *The Hazaras and the Afghan state rebellion, exclusion and the struggle for recognition, the Hazaras have for centuries faced persecution from Afghanistan's majority Sunni population — politically, socially and economically*. <https://tinyurl.com/3d2v2sef>
- İlyasi, M. Q. (2015). *Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin Temel Hakları*. Amiri Yayıncılık Şirketi. <https://tinyurl.com/5n866p5t> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- International Covenant on Civil and Political Rights(1960). <https://tinyurl.com/3aes47nn>(erişim tarihi:15.10.2023)
- İmanoor (2008). "Medine Vakfı Veya Milli İttifak Anlaşması" <https://tinyurl.com/yptx2jkh> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- İslam Propaganda Bürosu (t.y.). *Kur'an İlimleri Sözlüğü*. <https://tinyurl.com/mwfea5mv> (erişim tarihi: 21.10.2023).

- Jabarian, M. (t.y.). "Sade Dille Demokrasi (Demokrasi Türleri)". <https://tinyurl.com/p2n63wc5>
- Jackson, P. (2011). "Security sector reform and state building". *Third Worldquarterly*, 32(10): 18031822.
- Jafarnjad, O. (2010). "Afganistan'da Hazaralar Afganistan'ın Önde Gelen Kabilesi", <https://tinyurl.com/2xhfxrh9> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Jakes. L. (2019), "Trump Declares Afghan Peace Talks with Taliban 'Dead'." www.nytimes.com/2019/09/09/us/politics/trump-afghanistan.html (erişim tarihi: 15.10.2023).
- James A. R. ve Acemoglu, D. (t.y.). *Milletler Neden Başarısız Olur*. <https://tinyurl.com/vfbc5vkz> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Jami, N. (2021). *Etnik karışım ve bunun toplum yapısı üzerindeki etkileri ve Afganistan'da tek etnikli tahakkümün sonuçları*. Doğu Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
- Janzer, C. (2021). "Afghan Americans Scramble to Support Diaspora". <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/21/afghan-americans-work-to-support-their-diaspora-community> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Jaski, R. (2019). Sivil Toplum, Demokrasi ve "İyi" ve "Kötü" Sivil Toplumun Hegemonyası, Zamane Radyo. <https://tinyurl.com/yzv4zmhx>
- Javadi, A. (2008.). "Amoli'nin Bakış Açısından Din Bilimi". <https://tinyurl.com/5n8d86v6> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Javadi, M. A. (2018). *Afganistan'da Modern Devlet Gelişiminin Tamamlanmamış Süreci*. Sokhnoran, Tahran.
- Jawaheri, N. ve Hassan, M. (1983). *Kalam Jawaharlal*. Arab Heritage Revival House, Beyrut.
- Jenkins, R. (2002). *20. Yüzyılda Sosyal Kimlik, Etnik ve Irksal Çalışmalar*. (Çev. A. T. Yar). Şirazeh Yayınları, Tahran.
- Joybari, G. R., Eşrefi, M. ve Nazerian, H. (2012). İran hukukunda ceza mahkemelerinin özel veya münhasır yargı yetkisi. *Bilimsel Araştırma Sıralaması*, 35, 115-149. <https://tinyurl.com/mrtd83zb>
- Jozjani, M. Al-Sarraj (1984). *Tabqat Nasri*. A. Habibi (drl.). Dunyai Kitab, Tahran.
- Justice, W. (2011) Afganistan Adalet Bakanlığı. <https://tinyurl.com/2s3tv5vx> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Kadirzadeh, O. ve Shafiinia, A. (2012). "Eğitimin sosyal yapısının kompozisyon öğrencilerinin etnosentrizmine etkisi". *Sosyal Bilimler*, 59: 165-206. <https://tinyurl.com/5n6w5nxe>
- Kafi (2007). Usul-u Kafi. 1-59 Cilt. <https://tinyurl.com/278zxtn6> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Karim, K. F. (2016). "Aydınlanma Hareketi Söndürülmedi". <https://tinyurl.com/3fd77unu> (erişim tarihi: 15.10.2023).

- Karimi, K. H. (2018). "Jaghori'deki Durum Vahim". <https://tinyurl.com/255bcwh3> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Karzai, H. (2009). "Ulusal Konseyin Açılış Töreninde Yaptığı Açıklama". <https://tinyurl.com/mr38wvzn> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Kasper, S. ve Pei, M. (2003). *Lessons from the Past: The American Record in Nation-Building*. CIAO.
- Katab Hazare, M. F. (2014). *Siraj al-Tawarikh*. Arfan, Tahran.
- Kateb, F. M. (1991). *Sirajal-Tawarikh*. Kateb Yayınları, Kabil.
- Kateb, F. M. (2011). *Siraj al-Tawarikh*, 3. Cilt. Andisheh Yayınevi, Kabil.
- Katib, F. (2014). *Arkeoloji Ders Kitabı*. Kabil Üniversitesi, Afganistan.
- Katzenstein, P. (1996). *Cultural Norms and National Security*. Cornele University Press, Itnaca.
- Kayseri, N. (2004). "Ulusal Kimlik; Bileşenler, Nasıl Görüldüğü ve Geliştiği." *İran'da Ulusal Kimliğe İlişkin Konuşmalar*. D. Mirmohammadi (drl.). Ulusal Araştırmalar Enstitüsü, Tahran.
- Kazemi, H. ve Nizami, M. (2011). "Orta Asya'da etnik merkezcilik, yerelcilik ve köktencilik krizlerinin oluşumunun tarihsel bağlamları", *Kültürlerarası Çalışmalar*, 14: 111 - 138.
- Keeley, R. ve Marfleet, P. (2002). "Küreselleşme ve üçüncü dünya". *Dış Politika Üç Aylık Bülten*, 2. <https://tinyurl.com/5n96e46w> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Keeley, R. ve Marfleet, P. (2005). *Küreselleşme ve Üçüncü Dünya* Dışişleri Bakanlığı Yayınevi.
- Kennedy, J. F. (1961). "Special Message to the Congress on Foreign Aid", Speech, United States Congress, Washington DC.
- Kevin, B. (2008). *Basics of Sociology*. Smet Publications, Tahran. p.86<https://tinyurl.com/3rd3kjud>
- Khalilzad, Z. (2005). "Amerika'nın Afganistan'dan aldığı dersler; Benzer durumlarda eylem şekli". (Çev. A Elwandi). *İslam Dünyasının Stratejik Çalışmaları*. 23: 53-62.
- Khatami, M. (2009). *Din Fenomenolojisi Kitabı*. İslam Kültürü ve Düşüncesi Araştırma Enstitüsü Yayınları. <https://tinyurl.com/3jyh7ppy>
- Khavari, S. K. (2012). Neden geride kaldık? Saeed Yayınları, Kabil.
- Khawari, M. S. (2011). Mohammad Nabi Ahmadi ve Majid Ismailzad'ın çabalarıyla "etnikçilik ve kabilecilik". *Bölgesel Araştırmalar*, 3(7).
- Khobaroi, P. ve Rıza, M. (2001). *Azınlıklar*. <https://tinyurl.com/2x3c4375>(erişim tarihi: 10.10.2023).
- Khormaei, M. (2019). "Afganlar Arası Görüşmeler Başarılı Oldu". <https://tinyurl.com/mz32f86s> (erişim tarihi: 15.10.2023).

- Khosravi Shahi, S. H. (1991). "İkinci Afganistan seminerinin tutanakları". *Afganistan'da İslam ve Şii*, 634-646. <http://www.afghandata.org:8080/xmlui/handle/azu/529> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Kissinger, H. (2019). *Dünya Düzeni*. Çev. (M. T. Hosseini). Bilimsel ve Kültürel Yayınlar.
- Kottak, C. P. (1994). *Cultural Anthropology* (6. Bölüm). McGraw Hill, New York.
- Kouve, S. (2009). *State-Building and Rule of Law: Lessons from Afghanistan*. Nato Defense College, Rome.
- Kratochwill, F. (1989). *Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Reasoning in International Relation and Domestic Affairs*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kuper, A. ve Kuper, J. (2004). *Social Science Encyclopedia*. Rotledge, New York.
- Lahiji, Z. (1970). *Kurban İslam ve İnsan Hakları*. Sadr.
- Langroudi, J. (2023). "Hukuk Terminolojisi". Ganj Danesh, <https://tinyurl.com/5fx4ft22> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Latour, B. ve Woolgar, S. (1979). *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*. Princeton University Press, New Jersey.
- Leonard, T. M. (ed.). (2004). *Encyclopedia of the Developing World*. Routledge, Abingdon.
- Lesser, E., Fontaine, M. ve Slusher, J. (2000). *Knowledge and Communities*. Butter Worth, Heinemann, Boston.
- Lindh, A. (2003). "Challenges of Peace Operations: Into the 21st Century Challenges, Project Concluding Report 1997–2002". <http://www.peacechallenges.net/news/> (erişim tarihi: 18.10.2023).
- Lutz, C. ve Abu-Lughod, L. (1990). *Language and the Politics of Emotion*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MacKenzie, M. K. (2021). *Future Publics: Democracy, Deliberation, and Future-Regarding Collective Action*. Oxford University Press.
- Maghsoudi, M. (1998). *Nüfus Heterojenliği ve Etnik Heterojenliğe Vurgu Yaparak İran'ın Ulusal Gelişimi*. Ulusal Araştırmalar Enstitüsü, Tahran.
- Mahmoud Bahush Fardaghi (2016). Research and analysis of the process of formation of the state and state building in Afghanistan and the leading challenges in the post-Cold War era. International Center for Peace Studies – IPSC. <https://tinyurl.com/482d49tx>
- Majhovan, M. (2014). "Afganistan'da İlerleyen "Hazaralar". <https://tinyurl.com/yttvubx9> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Majidi, A. L. (2023). "Afganistan'daki Hazaraların tarihi". *Khamak Dergisi*. <https://tinyurl.com/3mvtd3e5> (erişim tarihi: 21.10.2023).

- Maksodi, M. (2003). *İran'daki Etnik Değişiklikler "Nedenler ve Bağlamlar"*. Ulusal Araştırmalar Enstitüsü, Tahran.
- Malairi M. H. ve Hayez, R. (2001). *Hükümet Kültürü*. Pangan, Tahran.
- Mansur, A: H. (2013). *Afganistan'da Siyasi Gelişimin Engelleri* Saeed Yayınevi.
- Manuel Castells (2009). *The Power of Identity*. <https://tinyurl.com/ycxsbd2n>
- Maqshoodi, M. (2000). *İran'da Etnik Değişiklikler, Nedenleri ve Bağlamları*. Ulusal Araştırmalar Enstitüsü, Tahran.
- Maresca, J. J. (2008). *Bağımsızlıktan Sonra Sömürgecilikten Kurtulma: İlişkileri Analiz Etmek İçin Bir Çerçeve. Rusya ve Komşu Ülkeler*. <https://tinyurl.com/5n6jjtm9> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Marko, G. (2013). *Giriş ve İnceleme*. İran. <https://tinyurl.com/5n7abew7> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Marsden, V. (2008). *Siyon Büyüklerinin Protokolleri*. (Çev. H. Sheikhi). İslami Araştırma Vakfı, Meşhed.
- Martin, M. N. (t.y.). "Race and Ethnic Relations". <http://profspolisci.mcgill.ca/abizadeh/Ethnicity.htm> (erişim tarihi: 10.10.2023).
- Mashriqi, D. A. (2010). *Afganistan'da Ulusal Kimlik Krizi: Stratejiler ve Çözümler*. Saeed Yayınevi, Kabil.
- Mason, T. D. (1996). *Etnisite ve Politika*. Sosyal Araştırmalar Enstitüsü. <https://tinyurl.com/u3s3whp7> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Masson, V. M. ve Romodin, V. A. (1964). *Istoriya Afganistana 2*. Cilt. Moskwa.
- Matthews, R. C. ve Karasik, T. (2009). "Component of the new supply routes to Afghan: Iran factor". INEGMA.
- Mead, H. G. (2003). *The Self.» Identities: Race, Class, Gender and Nationality*. edited by Lina Martin Alcoff and Eduardo Mendietta. Blackwell Press, United Kingdom.
- Mehdi K. (2021). *İslam hükümeti/emirliği ve barış fikrinin eksikliği*, Aso Araştırma Merkezi.
- Mehrain, M. (2022). "İngiliz Parlamentosu Araştırma Raporu: Afganistan'daki Hazara Azınlığı Soykırım Riskiyle Karşı Karşıya". <https://tinyurl.com/4kjsu39m> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Mehrpour, H. (2003). *Uluslararası İnsan Hakları Sistemi*, Bilgi Yayınları, Tahran.
- Meshaal, M. A. (2021). "Afganistan Şiileri; Taliban'ın dönüşü ve IŞİD'in yükselişi." *Doğu Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*. <https://tinyurl.com/4snxjyxc> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Meshaal, M. A. (2023). "Taliban yönetiminin önümüzdeki bir yıl içinde Afganistan'ın güvenliği ve istikrarı üzerindeki etkisini inceliyor". *Doğu Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*. <https://tinyurl.com/3x33jff8> (erişim tarihi: 21.10.2023).

- Messhaal, M. (2019). "Taliban Peace Talks in Moscow End with Hope the US Exits, if Not Too Quickly". *The New York Times*, 6.
- Miri, H. M. (2009). "Amerika'nın Sekiz Yıllık Afganistan Harekâtının Kaydı, Kızıl Ordu'nun Ayak İzi". *Diplomatik Hamşehri*, 38. <https://tinyurl.com/mrwuhpbf>
- Mirmohammadi, D. (2004). "Ulusal Kimlikle İlgili Konuşmalara Giriş". *İran'da Ulusal Kimliğe İlişkin Konuşmalar*. D. Mirmohammadi (drl.). Ulusal Araştırmalar Enstitüsü, Tahran.
- Modood, T. ve Werbner, P. (1997). *Introduction: The Politics of Multiculturalism in the New Europe*. Zed Books, London.
- Modood, T., Berthoud, R., Lakey, J., Nazroo, J., Smith, P., Virdee, S. ve Beishon, S. (1997). *Ethnic Minorities in Britain: Diversity and Disadvantage*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Moghadam, A. B. ve Abbaszadeh, M. (2016). "Tebriz Şehrinin Gençleri Arasında Kültürel Zeka ve Etnosentrizm Arasındaki İlişkinin Sosyolojik İncelenmesi". *Beşeri Bilimler ve Kültürel Çalışmalar Enstitüsü*, 7(3). <https://tinyurl.com/bdfhbmwy>
- Mohammad S. (2014). *Hukukçu Kimlere Katılmaz? Al-Sadiq Okulu*, Tahran.
- Mohammadi, M. (2021). *Taliban; Yeniden Doğuştan Afganistan Üzerindeki Egemenliğe*. Abrar Çağdaş Uluslararası Çalışmalar ve Araştırma Enstitüsü, Tahran.
- Mohseni, M. A. (1997). *Afgan Şiülerinin Talepleri*. İslami Hareket Defteri, kum.
- Moin, M. (2000). *Fars Kültürü*. 4. Cilt, Emir Kabir, Tahran.
- Moin, M. (2009). Moin Persian Culture, Amir Kabir. <https://tinyurl.com/2zavuwzf> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Moini Alamari, C. (2004). "Ulusal Kimlik, Alt Kültürlere Soyut Bir Yaklaşım." *İran ulusunun Kimliğine İlişkin Konuşmalar*. D. Mirmohammadi (drl.). Ulusal Araştırmalar Enstitüsü, Tahran.
- Molafiz, M. K. (2000). *Afgan Etnoloji Kitabı*. El Ezher Yayın Enstitüsü, Peşaver.
- Moqtadar, H. (2018). *Uluslararası Kamu Hukuku*. Khajah İşleri Bakanlığı. <https://tinyurl.com/3swztbby>
- Moradi, S. (2011). *Afganistan'ın Krizleri ve Zorlukları*. Saeed Yayınevi, Kabil.
- Motaghi, İ. ve Hojjat, K. (2016). "İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Kimliği, Dili ve Dış Politikası". *Hukuk ve Siyaset Bilimi Dergisi*, 37(4).
- Motheghi, S. A. (2009). "Üçüncü dünyada savaş ve az gelişmişlik". *Politika Üç Aylık Dergisi*, 39: 2.
- Mottaghi, E. ve Hojjat, K. (2007). "İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının kurumu, kimliği, dili". *Hukuk ve Siyaset Bilimi Dergisi*, 4. <https://tinyurl.com/yf7j9sa7>
- Mousavi, M. R. (2009). *Kabilenin Labirenti*. Diplomatik Vatandaş, İran.

- Mousavi, Q. R.ve Mirzaei, M. A. (2014). Şiilerin çağdaş Afganistan'daki siyasi konumu ve zararlarına vurgu yaparak. *Tarih Araştırma Raporu*, 40, 16-70. <https://tinyurl.com/4sv5ppb3>
- Mousavi, S. A. (2000). *Afganistan Hazaraları*. (Çev. E. Shafa'i). Nakş Simurg, Tahran.
- Mousavi, S. A. (2018). *The Hazaras of Afghanistan*. London. <https://tinyurl.com/y4tf9rpy>
- Moussa, H. (1992). *The Social Construction of Women Refugees: A Journey of Discontinuities and Continuities*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Graduate Department of Education, University of Ottawa.
- Muhammedi, M. (2021). *Taliban; Afganistan'ın Yeniden Ortaya Çıkışından Egemenliğine*. Abrar Çağdaş Uluslararası Çalışmalar ve Araştırma Enstitüsü, Tahran.
- Muhseni, Ş. A. (1991). el-Bedir Weekly ile röportaj. <https://tinyurl.com/sbz2dr8z> (erişim tarihi: 18.10.2023).
- Multinational, Adjective, including or involving several countries or individuals of several nationalities. Oxford Dictionaries.
- Musamim, P. (2020). "Afganistan'ın demokratikleşmesinin on dokuz yıllık yolculuğu; Başarılar ve zorluklar". <https://tinyurl.com/453ranc8>
- Musavi, S. A. (2016). *Afganistan Hazaraları*. Esdalah Shafa'i. <https://tinyurl.com/3tjtb5fc>
- Müşirzade, H. (2004). "Yapılandırmacılık Perspektifinden Medeniyetler Diyalogu". *Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63: 169-201.
- Müşirzade, H. (2022). *Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Evrim*. Samit Yayınları, Tahran.
- Mzaheri, A. E. (2004). "Küreselleşme ve Kimlik." *Ulusal Kimlik ve Küreselleşme*. Tahran: İnsan Bilimleri Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü, Tahran.
- Nabizadeh, M. A. (2006). "Tarihçilerin bakış açısından Hazarehjat veya Hazaristan". <https://tinyurl.com/mr3h48ex> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Nabizadeh, M. A. (2011). *Hazara halkının etnik yapısı ve politik-sosyal kurumları*. Hazara International. <https://tinyurl.com/2jpd3hak>
- Nai, J. (2008). *Yumuşak Güç*. (Çev. M. Rohani ve M. Zulfaqari). İmam Sadık Üniversitesi (AS), Tahran.
- Naimi, M. (2017). "Taliban Sonrası Afganistan'da Etnisite ve Etnikizm". <https://tinyurl.com/fa9xethu> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Najafi, M. H. (1983). *Dar Arap Mirasının Yeniden Canlandırılması*. Jawaher al-Kalam, Beyrut.
- Naseri, A. M. (1999). *Horasan'da Şiilik*. Astan Quds Razavi, İslami Araştırma Vakfı, Meşhed.
- Naseri, A. M. (2010). *Şii Yöntemi ve Afganistan Tarihinde Bağnazlığın Zirveleri*. İmam Humeyni Eğitim ve Araştırma Enstitüsü, Tahran.

- Nash, K. (2015). *Çağdaş Siyaset Sosyolojisi: Küreselleşme, Politika ve Güç*. (Çev. M. T. Delfrooz). Kavir. <https://tinyurl.com/bdep7fjc>
- Nasr, S. H. (2005). *Müslüman Gençlik ve Modern Dünya*. (Çev. M. Asadi). Tahran.
- Nasrat, S., Fahim, S. ve Khan, H. (2021). "Will the Taliban's Takeover Lead to a New Refugee Crisis from Afghanistan?". <https://www.migrationpolicy.org/article/taliban-takeover-new-refugee-crisis-afghanistan> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Nasri, K. (2006). "Siyasi meselede konstrüktivist anlayış". *Stratejik Araştırmalar*, 34. <https://tinyurl.com/bdupm3ce> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Navid, K. ve Bostani, A. (2021). "Nation, State and Rule of Law kitabının incelemesi". *Critical Research Journal of Humanities Texts and Programs*, 6. <https://tinyurl.com/yevmvz4m>
- Nazari, A. L. (2006). "Söylem analizi çerçevesinde Afgan Şiilerinin Taliban'a karşı direnişi", *Shiism Quarterly*, 4(14). <https://tinyurl.com/43n8zs82> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Nehcü'l-azhil Kur'an-ı Kerim. <https://tinyurl.com/ycycky4m> (erişim tarihi: 18.10.2023).
- Neimeyer, R. (2003). "Coherent Constructivism". *Theory Psychology*, 13(9).
- Neshat, Z., Erfani, M. ve Muhammedi, A. (2016). *Afganistan'da Demokrasinin Zorlu Yolu*. Afganistan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Kabil.
- Niazi, N. A. (2016). *Afganistan'daki Etnik ve Soy Çatışmalarına Bir Bakış*, Hamal.
- Nossel, S. (2004). "Akıllı Güç", *Dışişleri*, 83(2).
- Objectivism, Subject: Social Sciences, Education, Oxford Reference Search Results. <https://tinyurl.com/3zpuk9a> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Oliver, R. (t.y). *Afganistan, İslam ve Siyasi Modernleşme*. (Çev. A. S. Moghadam). Quds Razavi Yayınları, Meşhed.
- Omid, A. (2013). "Afganistan'ın ve Hazaralar Son On Yıldaki Durumuna İlişkin Seminer". <https://tinyurl.com/4n828x4e> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Omid, E. (2024). "40 yıllık korku ve Omid'in ortak konuşmasıyla, İran'daki Afgan göçmenlerin deneyimleri üzerine bir rapor". *Roz Bilgi Ajansı*. <https://tinyurl.com/y5c2jxa7>
- Onuf, N. (1989). *World of Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Columbia.
- Onuf, N. (2003). "Foreword". J. Frueh (Ed.), *Political Identity and Social Change: The Remaking of the South African Social Order*. State University of New York Press, Albany.
- Orywal, E. (ed.). (1986). *Die Ethnischen Gruppen Afghanistans. Fallstudien zu Gruppenidentität und Intergruppenbeziehung*. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.
- Ottaway, M. (2003). *Büyük Orta Doğu'da ABD Ulus İnşa Politikası*. International Spectator.

- Papli Yazdi, M. H. (1993). *Afganistan, Göçebe Kabileler*. Astan Quds Razavi Matbaa ve Yayım, Meşhed.
- Personality, Subject: Medicine and health (in psychology) an enduring disposition to act and feel in particular ways that differentiate one individual from another. These patterns of behaviour are sometimes. Oxford Reference Search Results. <https://tinyurl.com/248zk3vk>(erişim tarihi: 21.10.2023).
- Pickering, A. (1984). *Constructing Quarks: A Sociological History of Particle Physics*. University of Chicago Press; Edinburgh: Edinburgh University Press, Chicago.
- Pishgahifard, Z. ve Omid Auj, M. (2008). "İran etnik gruplarının dağılımı ile sınır güvenliği arasındaki ilişki", *Jeopolitik Üç Aylık Dergisi*, 5(1). <https://tinyurl.com/2kzs8bbh> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Poladi, H. (2011). *Hazareha*. (Çev. A. A. Kermani). Arfan Yayınevi, Tahran.
- Potter, J. (1996). *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. Sage, London.
- Pourqadiri, A. (2020). *Erteleme, Ülkedeki Siyasi Kalkınmanın En Önemli Sorunudur*. Sharq Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayını.
- Powell, C. (2005). ABD, Dışişleri Bakanı (2001-2005).
- Prevention of Armed Conflicts (2001). Conflicts, Report of the secretary General, A/55/985-S/2001-574.
- Pstrusinska, J. (1990). *Afghanistan 1989 in Sociolinguistic Perspective*. Central Asian Survey Incidental, London.
- Qadri, A. (2011). "Afganistan'da Demokrasinin Güçlendirilmesinin Önündeki Engeller Ve Zorluklar". <https://tinyurl.com/4vxxmsv7> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Qavam, A. ve Zargar, A. (2010). *Devlet İnşası, Ulus İnşası ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Ulus Devletler Dünyasını Anlamak ve İncelemek İçin Analitik Bir Çerçeve*. İslami Azad Üniversitesi, Tahran.
- Qavam, S. A. (2008). *20. Yüzyılda İslami Hareketler. Uluslararası İlişkiler, Teoriler ve Yaklaşımlar*. Samit Organizasyon, Tahran.
- Qayyum Sajjadi, A. (2017). "Etnik yapıların ve sosyal bölünmelerin Afganistan'ın siyasi eğilimlerindeki rolü". <https://tinyurl.com/u3yv3rrf> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Qayyum, S. (2019). "Hazaralar ve Afgan Hükümeti". <https://tinyurl.com/2tu37c33> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Qazi, S. (2019). Intra Afghan peace talks under way amid more Taliban attacks. The Hazaras in the Transition Period (2001-2009); Challenges and Opportunities. www.aljazeera.com/news/2019/07/intra-afghan-peace-talks-taliban-attacks-continue-1907071
- Qorbati, F. (2018). *Afganistan'ın Yeni Anayasasında İslam ve Demokrasi*. Temel Haklar Kitabı Yayını, Kabil.

- Questioning Identity: Gender, Class, Natio (2000). (K. Woodward, Ed.). Routledge, New York.
- Rabia, L. K. (2022). "Deconstructing Afghan Historiography: A Case Study of Hazara History". *Edinburgh University Press Journal*. <https://tinyurl.com/j7j96y66>
- Rahimi, M. R. (2008). Afganistan'da hükümetin oluşumuna ilişkin resmi söylemin analizi. Amiri Yayınları.
- Rahimi, M. R. (2008). *Afganistan'daki Siyasi Sistemin Yapısına Dair Bir Eleştiri*. Azam Yayınevi, Kabil.
- Rahimi, M. R. (2016). "Afganistan'ın Siyasi Sisteminin Yapısının Değiştirilmesinin Gerekliliği". <https://tinyurl.com/6k5c4jdr> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Rahimi, S. (2017). *20. Yüzyılda Afganistan Jeopolitiği*. Kelime Yayıncılık Enstitüsü, Kabil.
- Rahimi, S. M. (2017) *Geopolitics of Afghanistan in the 20th century*, Vazeh Publishing House, <https://tinyurl.com/ynv47mnf>
- Rahman, M. ve Khoram, H. (2008). "A Determination Stronger Than All Threats". Afghan Update Summer.
- Rahmani, M. (2016). "Uluslararası Hukuk Perspektifinden Ayrılıkçılık". Yüksek Lisans Tezi, Payam Noor Üniversitesi.
- Rahmani, M. H. (2019). "Geçen yüzyılda Hazaraların farklılığın siyasi faktörleri". *Düşüncelerin Aynasında İslam Tarihi*, 11, 15-138. <https://tinyurl.com/379r5v53>
- Rai, D. (1996). *İslam Devletinde Cizyah ve Finansal Sistemler*. <https://tinyurl.com/7w4mz2rb>. (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Rajaei, F. (2003). *Günümüz İranlılarının Kimlik Sorunu: Tek Medeniyet ve Çok Kültürlü Çağda Rol Oynamak*. Ney Yayıncılık, Tahran.
- Ramzani, B. (2021). expert, analyst and senior expert on political issues of Afghanistan and Tajikistan <https://tinyurl.com/yc4zhmm6>
- Ranjbarian, A. H. (2004). "Uluslararası İnsancıl Hukuk, İç Silahlı Çatışmalar." <https://tinyurl.com/3bby2mt9> (erişim tarihi: 10.10.2023).
- Ranjbarian, A. H. (2008). *Uluslararası İnsancıl Hukuk, İç Silahlı Çatışmalar*. Tahran.
- Rashid, A. (2000). *Taliban. Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia*. Yale University Press, New Haven.
- Rashidi, A. ve Shah Qala, S. (2012). "Pakistan'ın Talibanizminin Şiilere Muhalefetine Entelektüel Temelleri". *İslam Dünyası Siyasi Çalışmalar Üç Aylık Dergisi*, 1(2), <https://tinyurl.com/248s424z> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Rasouli, H. (2006). "Afganistan, siyasi sistem ve etnik gruplar: Memnuniyetsizlik veya memnuniyet". *Yarının Toplumu*, 2: 9-122.
- Rasouli, Y. (2007). *Afganistan'da Geleneğin Laikliğe Tepkisi*. İrfan Yayınevi, Tahran.

- Rasouli, Y. (2018). *Afganistan'da Sünnet'in Laikliğe Tepkisi*, İrfan, Tahran.
- Rawlan, B. (2001). *Politik Etnoloji*. (Çev. N. Fakuhi). Nie Yayını, Tahran.
- Representation, Subject: Law. Oxford Reference Search Results. <https://tinyurl.com/y5ear5tz>
- Reus S. C. (2001). "Yapılandırmacılık". S. Burchill vd. (Ed.), *Theories of International Relations*. Macmillan, Londra.
- Reva, O. (2003). *Mücahidlerin Yenilgisi ve Taliban'ın Yükselişi*. (Çev. A. A. Kermani). İrfan Yayınları, Tahran.
- Reza, A. (2024). "Diaspora; Çok Kısa Bir Giriş", Kevin Kenny. *Diaran Dergisi*. <https://tinyurl.com/2z7x22vm>
- Rezaei, M. (2011). *Cebrail Tarafından Öldürüldü: Herat Mücahidinin Hatıraları 1984 - 1991*. Yayıncı: Suresi Mehr Yayıncılık Şirketi. <https://tinyurl.com/2s4az55m>
- Richard J. (2014). *Social Identity*. London. <https://tinyurl.com/2k5y59sx>
- Rieck, A. (1997). "Afghanistan's Taliban: An Islamic revolution of the pashtuns". *Orient*, 38(1): 121-142.
- Risse, T. ve Kathryn, S. (1999). The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction, in Thomas Risse, Steve Ropp and Kathryn sikkink (ed.). *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ritberger V. (2002). "Approaches to the foreign policy derived from international relations theories". *Paper Prepared Annual Meeting of the International Studies*, New Orlean, and March.
- Roa, E. (2003). *Cihad'dan İç Savaşlara Afganistan*. (Çev. A. Kermani). M. İ. Şeriatı Afgani, Tahran. <https://tinyurl.com/5cnvsjz7> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Robertson, R. (2004). *Küreselleşme-Yerelleştirme: Zaman-Uzay ve Homojenlik-Heterojenlik*. (Çev. F. Murad). Organon.
- Robinson, J. A. ve Acemoglu, D. (2012). *Milletler Neden Başarısız Olur*. (Çev. M. Mirdamadi ve M. H. Naimipour). Rozenh Yayınları.
- Robinson, W. I. (1996). *Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rolan, B. (2020). *Book of Siyasi Etnoloji*. (Çev. N. Fakuhi). Nei Publishing.
- Rome Statute of the International Criminal Court (1998). <https://tinyurl.com/5dkyzmf3>. (erişim tarihi:15.10.2023)
- Rome Statute of the International Criminal Court,(1998). <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rome-Statute.pdf> (erişim tarihi:15.10.2023)
- Rorty, R. (1982). *Consequences of Pragmatism*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

- Rostami M. N. (2020). "Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Etnik-Dini Azınlıkların Hakları". *İnsan Hakları Araştırma Dergisi*, 4(19). <https://tinyurl.com/25wa4fzz>
- Rostow, W. W. (1960). *The Process of Economic Growth*. Clarendon Press, Oxford.
- Rowa, O. (1999). *Afganistan'da Ordunun Oluşumu*. Bagheral Uloom Üniversitesi (AS), İran.
- Rowa, O. (2008). *Afganistan'da Ordunun Oluşumu*, Bostan Ketab Enstitüsü.
- Roy, O. (1986). *Islam and Resistance in Afghanistan*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ruggie, J. (1986). Continuity and Transformation in the World Polity Toward a Neorealist Synthesis, in Robert O. Keohane.(ed). *Neorealism and Its Critics*. Columbia University Press, NY.
- Ruggie, J. (1998). "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge". *International Organization*, 52(4).
- Ruggie, J. G. (1998). *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*. Routledge, London and New York.
- Rusciano, F. L. (2003). "The construction of national identity: A nation study". *Political Research Quarterly*, 56(3).
- Saboory, M. H. (2006). "The progres of constitutionalism in Afghanistan". *Private Law*, 16.
- Sadeq, M. (2022). *Afganistan Hazaraları; İki Yüzyıllık Cinayet ve Ayrımcılığın Öyküsü*. Pajhwok, Afganistan.
- Saduk, M. (2014). *Min La İhdrahu El-Fakih*. Tahran.
- Said, M. (2004). "The Sharia in the new Afghan constitution". *Zaorv*, 64:871.
- Saiqal, A. (2012). "Afganistan'daki Hazara Şii etnik azınlığın durumu Makaleyi yazan: Amin Saiqal". *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(1).
- Sajjadi, A. (1999). *Afganistan'daki etnik ve dini bölünmeler ve bunun iç savaşa etkisi*. <https://tinyurl.com/43etd2yj>.
- Sajjadi, Q. (2001). *Political Sociology of Afghanistan: Ethnicity, Religion and Government*. Ketab Institute, Bostan.
- Sajjadi, S. A. (2001). *Afganistan Sosyolojisi*. Bostan, Kum.
- Sajjadi, S. A. (2012). *Afganistan'ın Siyaset Sosyolojisi: Ulus, Din ve Hükümet*. Bostan Kuttap, Kum.
- Sajjadi, S. Q. (2000). *Afganistan, Ulus, Din ve Hükümetin Siyasi Sosyolojisi*. Bostan Ketab, Kum.
- Sajjadpour, M. K. (2009). "Obama'nın Vietnam'ı". *Dış Politika Üç Aylık Dergisi*, 3. <https://tinyurl.com/y8vjxcj3> (erişim tarihi: 15.10.2023).

- Sakhi, N. (2021). "The Humanitrain and Human Security Crises in Afghanistan", <https://tinyurl.com/3xu5r898> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Salimi, A. H. (2010). Afganistan'daki Yoksun Azınlıkların Haklarına Bir Bakış. *Marafat Dergisi*, 61. <https://tinyurl.com/ycxxj3zh>
- Salimi, H. (2000). *Kültürcülük, Küreselleşme ve İnsan Hakları*. Dışişleri Bakanlığı Tahran.
- Samuel, A. (1996). *Soğuk Savaş Sonrası Siyasi Çatışmalar*. (Çev. Mojtaba Amiri). *Journal of Political and Economic Information*, 109-110. <https://tinyurl.com/yedf598h>
- Sarafraz, M. (2022). *Yükselişten Düşüşe Taliban Hareketi*. Soroush Yayınları, Tahran.
- Sarkohi, A. (2021). "Bu bakış açısı Dr. Soroush tarafından yeni kelimedeye gündeme getirildi". <https://tinyurl.com/mzxkz4cr> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Sayer, A. (1992). *Method in Social Science: A Realist Approach*. Routledge, London.
- Schetter, C. (2002). "Der Afghanistankrieg – die ethnisierung eines konflikts". *Internationales Asienforum*, 33(1/2): 15-29.
- Searle, J. (1995). *The Construction of Social Reality*. Free Press, New York.
- Sedat Narges, ve Fadaeli, M. (2021). *Çatışma Sonrası Durumlarda Barış ve Adaletin İkiliği*. Kum Üniversitesi, Kum.
- Sedat, S. Gholamreza, S. (2021). "Afgan Şiilerinin yükselişi ve düşüşü ve Taliban hükümeti altındaki gelecekleri". *Afgan Sesli Haber Ajansı*. <https://tinyurl.com/28sdn2w2> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Sedıq, F. M. (1988). *Son beş yüzyılda Afganistan*. Mayvand Yayınları.
- Semple, M. (2014). "Afganistan'da siyasi gelişimin zorlukları". <https://tinyurl.com/y68du9ud> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Shafaii, A. (2010). "Ulus İnşası", http://www.zendagi.com/new_page_1108.htm1389 (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Shafaii, Z. (2023). "Afganistan'da Hazaralar ve Hazara gazetecilere yönelik ayrımcılığın uzun süredir devam eden anlatısı". *Uluslararası Gazeteciler*, <https://tinyurl.com/2uhk9czh> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Shafaq, M. R. (2006). Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları. *Bamian Citizen Weekly*.
- Shafiei, N. (2004). *Amerika'nın Afganistan'daki Hataları*. <https://tinyurl.com/5bxb2art>
- Shafiei, N. (2009). Afganistan'da gücün yeniden üretimi, Taliban'ın iktidara yükselişinin açıklaması. Merkezi Avrasya Araştırmaları, Uluslararası İleri Araştırmalar Merkezi. <https://tinyurl.com/45ap929a> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Shafiei, N. (2014). "Afganistan'da Devlet İnşası". *Siyaset Bilimi Üç Aylık Bülten*, <https://tinyurl.com/4bd8fvym> (erişim tarihi: 15.10.2023).

- Shafiei, N. ve Iqbal, A. (2009). "Afganistan'da Demokrasinin Gizemi". <https://tinyurl.com/4tx2t27c> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Shafiei, N. ve Iqbal, A. (2009). The Enigma of Democracy in Afghanistan. <https://tinyurl.com/3un7fntj>
- Shaheer, A. S. (2020). Hazara Diaspora Örgütleri: Barış anlaşması siyasi sisteme eşit katılımın temelini sağlamalıdır. *Sobh Kabul Gazetesi*. <https://tinyurl.com/mruf6a3b>
- Shahid, A. (2017). "Hazara Jat'a yapılan saldırı Taliban için bir strateji haline geldi mi". <https://tinyurl.com/mr32465y> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Shahir, A. S. (2018). "Hazara Jat'a yapılan saldırı Taliban için bir strateji haline geldi mi", <https://tinyurl.com/3r4bzpky>
- Shahrani, E. (2011). *Qezil Chupan Kültür Merkezi Tarafından Yayınlanan Afganistan'daki Etnik Grupların Tarihi*. 3. Baskı. <https://tinyurl.com/44pd9ury>
- Shahrani, N. M. (1986). "State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: A Historical Perspective". *The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan*. A. Banuazizi ve M. Wiener (ed.). Syracuse University Press, Syracuse, 23-74.
- Sharan, T. (2017). *The book of the network government: the relationship between power and wealth in Afghanistan after 2001*. 2. Baskı. Shavard Publishing, Kabil.
- Shariati, H. Q. (1392). "Hazargi Lehçesi, İsfahan: Ghaemieh Bilgisayar Araştırma Merkezi". <https://tinyurl.com/4zpybcdn> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Shirazi, N. M. vd. (1995). *Tefsir al-Nash*. Dar al-Kitab al-Islamiya, Tahran.
- Shoja, Z. "2022'de Afganistan'ın geleceğini tahmin etmek". *İran Öğrencileri Haber Ajansı (ISNA)*. <https://tinyurl.com/4cxm5e7p> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Sina Araştırma Grubu (2002). Son otuz yılda Afganistan. Gisum Enstitüsü, Kum.
- Smith, A. (2003). *Milliyetçilik, Teori, İdeoloji, Tarih*. (Çev. M. Ansari). Ulusal Araştırmalar Enstitüsü, İran.
- Smith, D. A. (1992). "National identity and the idea of European Unity". *International Affairs*, 68(1).
- Smith, S., Hadfield, E. ve Dunn, T. (2017). *Dış Politika; Neşr Samit'in Teorileri, Aktörleri ve Çalışma Vakaları*. (Çev. A. M. Haji Yousef vd.). Taraf.
- Soroush, A. K. (1993). *Dini Demokratik Hükümet*. Tahran.
- Soroush, Q. (2019). *Milenyumlar ve Afgan Hükümeti*. Roz, <https://tinyurl.com/2tu37c33>
- Stanford, M. (2003). *Tarih Felsefesine Giriş*. (Çev. A. Golmohammadi). Ni Yayını, Tahran.
- Stanford, M. (2021). *Kitap Tarih Felsefesine Giriş*. (Çev. A. Golmohammadi). Ni Yayını, Tahran.

- Statankzai, N. (2022) Geçen yüzyılda Afganistan'a göçün kısa tarihi, *Pajhwok Haber Ajansı*. <https://tinyurl.com/bdpkmhfy>
- Steve, S. (2001). "Foreign Policy is What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory". V. Kubalkova, Armonk ve M. E. Sharpe (Ed.), *Foreign Policy in a Constructed World: International Relation in a Constructed World*.
- Sujadi, A. (2001). *Afganistan Siyaset Sosyolojisi*. Bostan, Kum.
- Şafii, N. (2009). Amerika'nın Afganistan'daki Hataları. <http://drshafiee.blogfa.com/post-133.aspx> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Şahrani, N. (2018), Afganistan'da yönetim patolojisi ve siyasi sistemler. *Horasan Zemin dergisi*. <https://tinyurl.com/cdbb47s6>(erişim tarihi:15.10.2023)
- Şaran, T. (2017). *Ağ Hükümeti: 2001'den Sonra Afganistan'da Güç ve Zenginlik Arasındaki İlişki*. Çev. H. Rezaei. Word Yayını, Kabil.
- Şemşiri, B. (2008). *Ulusal Kimliğe Dayalı Bir Gelir*. Navid Yayınları, Şiraz.
- Tabatabai, M. H. (1977). *El-Mizan*. (Çev. M. H. Baqer,). Dar Al Alam, Kum.
- Tabatabai, M. H. (1984). *Al-Mizan fi Tefsir al-Qur'an*. <https://tinyurl.com/yckjx5k9> (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Tacik, M. R. (2014). "Modern İnsan ve Kimliğin Gizemi." *Ulusal Çalışmalar*, 6(1): 9-28.
- Taghi, D. (2014). *Etnik Azınlıkların Hakları Kitabı*. Bostan Kitab Qom Yayınevi.
- Tajfel, H. E. (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. Academic Press. <https://tinyurl.com/32k3bpn5>
- Tajik, M. (2005). "Modern İnsan ve Kimliğin Gizemi". *National Studies Quarterly*, 6(1): 11-12.
- Talentino, A. K. (2004). "The two faces of nation-building: developing function and identity". *Cambridge Review of International Affairs*, 17(3).
- Tamana, F. (2020). *Amerika'nın Afganistan'daki Dış Politikası*. Stratejik Araştırmalar Araştırma Enstitüsü, Tahrân.
- The Guardian (2019). "Confusion as Afghan Election Frontrunners Each Claim victory". www.theguardian.com/world/2019/sep/30/afghan-election-frontrunners-each-claim-victory-ashraf-ghani-abdullah-abdullah (erişim tarihi: 07.10.2023).
- Theo, F. (2002). "Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program". *International Studies Review*, 4(1), 49–72, <https://tinyurl.com/mt5kp2e9>
- Thier, A. (2006). The Making of a Constitution in Afghane Stan, 51, 107. <https://tinyurl.com/29yr9zva>
- Timurkhanov, L. (1993). *Hazara Ulusal Tarihi*. (Çev. A. Taghyan). Qom Seminary.
- Toffler, A. (1992). *Yetki Devri*. (Çev. S. Kharazmi). Yeni Yayıncılık, Tahrân.

Treaty of Peace, 1919.

UN (1948). Universal Declaration on Human Rights. Doc, A/810.

UN, Convention against Discrimination in Education (1960). <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-against-discrimination-education> (erişim tarihi: 15.10.2023)

UN, The Former Working Group on Minorities (2006). <https://www.ohchr.org/en/minorities/former-working-group-minorities> (erişim tarihi: 15.10.2023)

UN. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights. Doc, A/6316.

UN. (1966). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. G, A, Res, No 2200A.

UN. (1981). Declaration on Discrimination of all Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief, G, A, Res, 36/55.

UN. (1992). Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-national-or-ethnic> (erişim tarihi: 15.10.2023)

UN. (2001). Medeni Haklar ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi. <https://tinyurl.com/rj2cnpud>

UN. (2012). Promoting and Protecting Minority Rights A Guide for Advocates. <https://tinyurl.com/27uhmsbu>.

UN. Charter 'signed on 26 June 1995 'Entered into Force on 24 October 1945.

UN. Commission on Human Rights (1992). Possible ways and means of facilitating the Peaceful and constructive solution of problems involving minorities Document UN Commission on Human Rights. <https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/1992/en/8070> (erişim tarihi: 15.10.2023)

UN. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. G, A, Res, 260A.

UN. (1992). Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. <https://tinyurl.com/bdhr3thm> (erişim tarihi: 15.10.2023)

UN. The 1992 United Nations Declaration on the Rights of International Persons with National or Ethnic, Religious or Linguistic Minorities is the main document. <https://tinyurl.com/bdhr3thm> (erişim tarihi: 15.10.2023)

UNCHR (1992). "Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic". <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b38d.html> (erişim tarihi: 07.10.2023).

UNICEF, (1989). Convention on the Rights of the Child, 1989. <https://www.unicef.org/child-rights-convention>. (erişim tarihi: 15.10.2023)

United Nations (2001). <https://tinyurl.com/yuyjw3z9> (erişim tarihi: 10.05.2023).

- United Nations. (2012). *Promoting and Protecting Minority Rights A Guide for Advocates*. United Nations. <https://tinyurl.com/27uhmsbu> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Universal Declaration on Human Rights 1948, UN, Doc, A/810, 10 December 1948.
- Uruzgani, M. (2015). *Afganistan Ulusların Gökkuşağı*. Kabil, Afganistan.
- Uruzgani, M. (2011). "Afganistan; Milletlerin Gökkuşağı". Horasan Araştırma ve Yayın Merkezi. Kabil, Afganistan. <https://tinyurl.com/4txstkvy>
- US Government (2009). *The United States Government Integrated Civilian–Military Campaign Plan for Support to Afghanistan*. Government Printing Office, Washington DC.
- USAID (2011). "Hakkında". www.afghanistan.usaid.gov/en/Page.About.aspx (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Vaezi, H. (2015). "Oslo'daki Afgan yazar ve araştırmacı Zaher Shah ve Hamed Karzai; Afganistan'ın iki demokrasi deneyimi." *BBC*. www.tinyurl.com/mbn3rmut (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Vafaizadeh M. Q. (2014). Etnik Politika ve Afganistan'da Barışın İnşası, İnsan Hakları Enstitüsü ve Şiddetin Ortadan Kaldırılması. Kabil. <https://tinyurl.com/47uyk9h4>
- Vahabpour, P. (2005). İnşacılık Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Rol. *Hukuk ve Politika Araştırması*, 7(14): 125-150.
- Vaidi, J. (2014). Amerika'nın Afganistan'daki davranışsal temelleri. *Hamshahri Diplomatic*, 10. <https://tinyurl.com/5yrek5yw> (erişim tarihi: 15.10.2023).
- Vendulka, K. (2001). *Dış Politika, Uluslararası Politika ve Konstrüktivizm: İnşa Edilmiş Bir Dünyada Dış Politika, Uluslararası Oluşturulan Kelimedeki İlişkiler*. Armonk, M.E. Sharpe, 2001.
- Victor, M. (t.y.). Siyon Büyüklerinin Protokolleri. <https://tinyurl.com/2p8bvtav>
- Voicepk (2021). "Afghan Diaspora Bashes Taliban's Human Rights Record". <https://voicepk.net/2021/09/tta/> (erişim tarihi: 21.10.2023).
- Waazit, H. (2013). Oslo'daki Afgan yazar ve araştırmacı, Afganistan'da ulus-devlet inşasının engelleri ve zorlukları, *BBC Farsça*. <https://tinyurl.com/345xn3u3>
- Waever, O. ve Arlene, B. (2009). Tickner, Book of International Relations Scholarship Around the World Pub. London. <https://tinyurl.com/mrvj23ky>
- Wahabpour, P. (2005). "Yapılandırmacılık Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Rolü". *Kamu Hukuku Araştırması*, 7(14): 125-150.
- Wak Foundation for Afghanistan (1999). *The Ethnic Composition of Afghanistan: A Six Year Survey and Research (1991-1996)*.
- Walker, M. vd. (2008). "Abright Spark: Open Teaching of Science Using Faraday's Lectures on Candles". *Journal of Chemical Education*, 85(1): 59–63.

- Walters, F. P. (1993). *Milletler Topluluğu Tarihi*. (Çev. F. Zandfard). İslam Devrimi Eğitim Yayınları, Tahran.
- Weinbaum, M. G. (2004). "Nation- Building in Afghanistan: Impediments, lessons and Prospects". Conference on Nation-Building: Beyond Afghanistan and Iraq, School of Advanced International Studies.
- Wendt, A. (1998). "On Constitution and Causation in International Relations". *Review of International Studies*, 24: 101-117.
- Wendt, A. (2019). *Uluslararası Politikanın Sosyal Teorisi*. (Çev. H. Mushirzadeh). Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Wenet, İ. (2019). *Uluslararası Politikanın Sosyal Teorisi* (Çev. H. Meshirzadeh). Dışişleri Bakanlığı. <https://tinyurl.com/5uv3edte> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Wilber, P. ve Donald, N. (1956). *Afghanistan: Its People, its Society, its Culture*. HRAF Press, New Haven.
- Winch, P. (1958). *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*. Routledge, Great Britain.
- Wind, M. (1997). "The Rules of Anarchy". *Jornal of Peace Research*. 1-16.
- Woodward, K. (2000). *Questioning Identity: Gender, Class, Nation*. Routledge, New York.
- Yasin, R. (2006). "Afganistan'da geleneğin laikliğe tepkisi" (2006) <https://tinyurl.com/28uz24sj>
- Yazdan, P., Kyomarth, S. J. A. (2021). MS 2001'den Sonra Afganistan'ın Siyasi Yapısı ve Yönetişiminde Etnik Grupların Konumu. *Potics Quarterly, Journal of the School of Law and Political Science*, 51(1), 311-334.
- Yazdani, A. O. (2016). "İran'da Ulus, Etnik Azınlık ve Ulusal Sorun". *İran Global*. <https://tinyurl.com/bdh6xn84> (erişim tarihi: 10.10.2023).
- Yazdani, H. A ve Kazem, H. (2006). *Hazaraların Tarihi Araştırmaları*. (4. bs.). Arfan Yayınevi, Tahran.
- Yazdani, H. A. (1991). *Afganistan'da Şiiliğin Tarihi*. Meşhed, İran.
- Yazdari, A. R. (2009). Afganistan'ın Geri Kalmışlığının Nedenleri ve Çıkış Yolları. Kalıcı Miras, İran.
- Yazdi, M. (2016). *Kur'an Öğretileri*. İmam Humeyni Eğitim ve Araştırma Enstitüsü, Kum.
- Yazdi, M. T. (1989). *Kuran Eğitimi*. Dar Rah Haq Enstitüsü, Kum.
- Yezdani, H. K. (2008). *Hazaralar Tarihi Üzerine Bir Araştırma*. Erik Yayınları, Kabil.
- Zadran, F. M. (2021). "Afganistan'ın siyasi çıkmazı; Zorluklar ve çözümler". <https://tinyurl.com/5hc64w7h> (erişim tarihi: 10.05.2023).
- Zaki, H. (2020). Azınlıkların haklarının sağlanması kalıcı barışın vazgeçilmez unsurudur. <https://tinyurl.com/2wd5mn6a>

Zamani, K. M. (2007). “Historical Rights of Minorities in Afghanistan”. *Journal of Faculty of Social Sciences*.

Ziai, R. (2010). “Chirag Rah”. <https://tinyurl.com/26h8yt32> (erişim tarihi: 21.10.2023).

Ziyai, B. (2023). Uluslararası Kamu Hukuku Kitabı. Ganj Danesh. <https://tinyurl.com/3ce4mdnh>

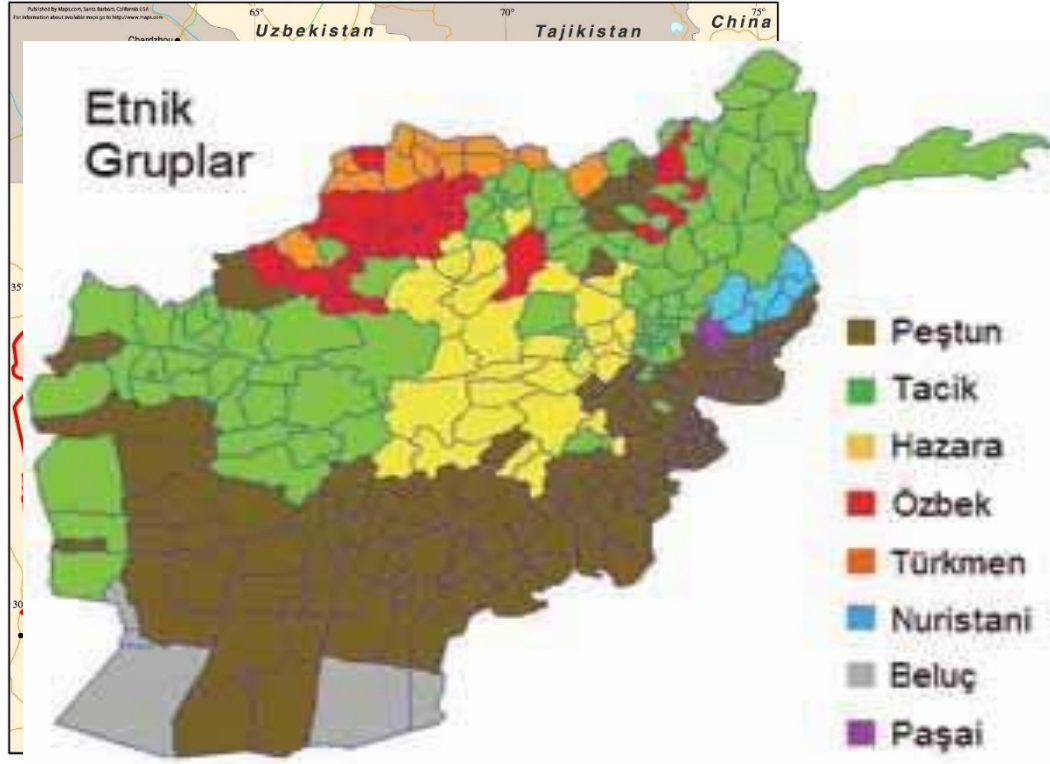
Ek 1: Afganistan Haritaları

Harita-1. Afganistan Konum Haritası⁷⁷²

⁷⁷² Afghanistan Maps & Facts - World Atlas <https://tinyurl.com/5t4ubnbd> (Erişim Tarihi: 15.10.2023)

Harita- 2. Afganistan Siyasi Haritası⁷⁷³

Harita-3. Afganistan Etnik Grup Haritası⁷⁷⁴

⁷⁷³ <https://tinyurl.com/5t4ubnbd> (Erişim Tarihi: 15.10.2023)

⁷⁷⁴ <https://tinyurl.com/bdeknm4f> (erişim tarihi: 15.10.2023)

Harita-4 Afganistan Hazaralarının Yaşadığı bölgeler Haritası⁷⁷⁵

⁷⁷⁵ <https://tinyurl.com/2xaccpw9> (erişim tarihi: 15.10.2023).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Mohammad Ekram Yawar
EĞİTİM DURUMU	
Mezun olduğu Lise	İbni Yemin Şibirgani lisesi, Cevızcan-Afganistan
Lians Diploması	Mevlana Jalaludin Mohammad Balkhi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
Yüksek Lisans Diploması	Payam-e-Noor Üniversitesi Uluslararası Hukuk
Yüksek Lisans Tez Konusu	Uluslararası Hukuk
Doktora Diploması	Uluslararası İlişkiler
Doktora Tez Konusu	Uluslararası Hukukta Azınlıkların Korunması Bağlamında Afganistan’da Ulus İnşasındaki Başarısızlık Ve Etnik Azınlıkların Durumu: Şii Hazaralar Örneği
Yabancı Dil/Diller	Türkmençe, Özbekçe, Türkçe, Farsça, Peştuca, İngilizce, Urduca, Hintçe
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Afganistan Türkmen Gençlik Konseyi Afganistan Türkmen Dayanışma Konseyi Afganistan Cumhurbaşkanlığı plan ve politika danışmanlığı Afganistan Yüksek Mahkemesi